

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

За издавачот:

проф. д-р Велимир Стојковски, ректор на Универзитетот
„Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

XXXVII Научна конференција

на МЕЃУНАРОДНИОТ СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

Редакциски одбор:

акад. Влогимјеж Пјанка
акад. Рина Усикова
акад. Виктор Фридман
проф. д-р Бранко Тошовиќ
проф. д-р Максим Каранфиловски
проф. д-р Симон Саздов
Благица Велјановска

Јазична редакција:

м-р Лилјана Пандева

Компјутерска обработка: БороГрафика-Скопје

Печати: БороГрафика - Скопје

Тираж: 300 примероци

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“,
Скопје

811.163.3(062)

Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура
(2010 ; Охрид).

XXXVII Научна конференција на Меѓународниот семинар за
македонски јазик, литература : (Охрид, 15 и 16 јули 2010).
Лингвистика / [редакциски одбор Влогимјеж Пјанка ... [и др.] ;
јазична редакција Лилјана Пандева]. Скопје : Универзитет
„Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик,
литература и култура, 2011. - 342 стр. ; 23 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон повеќето трудови

ISBN 978-9989-43-306-1

1. Пјанка, Влогимјеж [уредник]
а) Македонска книжевност - Собири
COBISS.MK-ID 88790538

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА

**XXXVII НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
НА МЕЃУНАРОДЕН СЕМИНАР
ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ЛИТЕРАТУРА
И КУЛТУРА**

(Охрид, 15-16 јули 2010)

ЛИНГВИСТИКА

Скопје, 2011

**ФОРМАЛНА И ФУНКЦИОНАЛНА
КЛАСИФИКАЦИЈА НА НЕМЕНЛИВИТЕ
ЗБОРОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
ВО СПОРЕДБА СО ДРУГИТЕ ЈАЗИЦИ**

Зузана Тојолињска

**НЕМЕНЛИВИ ЛЕКСЕМИ КАКО
ЕКСПОНЕНТИ НА ПРЕДИКАТИ; ДРУГИ
СЕМАНТИЧКИ И ГРАМАТИЧКИ ФУНКЦИИ
НА НЕМЕНЛИВИТЕ ЛЕКСЕМИ**

Неменливите лексеми вршат многу различни функции на двете нивоа на македонскиот текст: семантичкото и граматичкото. Нивната функционална зона постојано се шири поради (а) општиот правец на еволуцијата на јазикот кон аналитизмот, и (б) сè поинтензивното позајмување на туѓи морфолошки и синтаксички модели кои не се подложни на морфолошка адаптација. Без издржана класификација и монографска обработка на неменливите лексеми не може да се подготви ниту современа граматика ниту современ речник.

Овде ќе наведем само некои класи неменливи лексеми кои ми се чинат важни и интересни, но и тие во рамките на една поопстојна анализа веројатно ќе бараат редефиниција.

Секако најважни за изградбата на текстот се неменливите лексеми – експоненти на предикати и токму ним ќе им посветам овде најмногу внимание.

Под ‚предикат‘ подразбирам семантичка големина чиј формален експонент – во контекст кој овозможува максимално експлицитна реализација на неговите синтаксички (и семантички) импликации – функционира како конститутивен член на реченичната конструкција. Таа конотира настан и/или состојба во реалниот и/или виртуелниот свет. Во семантичката структура на предикатот обично има компоненти кои имплицираат присуство на други семантички големини негови аргументи чии конотати се учесници во соодветниот настан и/или состојба.

Формалната структура на предикатот (= неговиот експонент/показател) претставува морфолошка и/или синтаксичка структура која може да варира зависно од контекстот и/или конституацијата на употреба.

Семантичката класификација на предикати може да се спроведува според различни критериуми. Овде сме заинтересирани за класификација според карактерот на аргументите. Имено, во првиот чекор на нашата класификација разликуваме а) предметни аргументи, т.е. аргументи кои конотираат „материјални делови на светот“ како протагонисти на конотираниот од страна на предикатот настан и/или состојба, и б) пропозиционални аргументи, т.е. аргументи кои конотираат други настани и/или состојби. Првиот тип аргументи на површината на текстот се реализираат како именски синтагми, додека оние од вториот тип се реализираат или како реченици и/или како номинализации, т.е. реченични трансформи во форма на именски синтагми.

Предикатите ќе ги делиме на (1) такви кои прифаќаат само предметни аргументи – тоа се, според нашата терминологија, предикати од првиот ред; (2) такви кои прифаќаат и предметни и пропозиционални аргументи – ги викаме предикати од вториот ред; и најпосле (3) такви кои прифаќаат само пропозиционални аргументи, односно: предикати од третиот ред. Како илустрација на трите вида предикати можат да ни послужат нивните глаголски експоненти, на пр. (1) *сѝе (некој), оди (некој некаде), чииа (некој нешио), дава (некој некому нешио), кујува (некој нешио од некоџо)...*, (2) *знае (некој дека...), мисли (некој дека...), раскажува (некој некому дека...), сака (некој да...), наредува (некој да...), се радува (некој шио...)...*, (3) *се случи (насианои А), предизвика (насианои А насианои Б), преиходи (насианои А на насианои Б), обусловува (насианои А насианои Б)...*

Предикати од првиот ред конституираат пропозиции кои пренесуваат информација за настаните и состојбите во светот околу нас; тие се оформуваат по принцип како глаголи и/или како т.н. именски прирок со глаголска „протеза“. Како именски дел од прирокот можат, меѓу другите, да се појават и неменливи лексеми, како на пр. *суйер, ексира* и сл.

Предикати од вториот ред конституираат пропозиции кои информираат за внатрешниот свет на човекот, неговите емоционални, интелектуални и/или волиционални реакции на она што се случува околу нас и се оформуваат најчесто како глаголи, но можат да се оформат и како неменлива лексема и/или зацврстена предлошка конструкција, сп. на пр. *сиџурно, веројатино, несомнено, разбирливо, нависина, без колебање* и сл.

Предикати од третиот ред конституираат пропозиции кои го одразуваат текот на нашето мислење и заклучување, начинот како ги осмислуваме врските меѓу настаните и/или состојбите; тие се оформуваат најчесто како сврзници, иако – како што илустриравме погоре – можат да имаат и глаголи како свои формални

експоненти. Со други зборови: сврзниците претставуваат класа неменливи лексеми кои функционираат како експоненти на предикати од трет ред и поврзувајќи по два пропозиционални (реченични) аргументи ги конституираат таканаречените сложени реченици.

Општо земено, разликуваме три семантички поткласи сврзници, односно три поткласи на предикати од третиот ред.

Првата поткласа ја претставуваат „асоцијативните“ предикати, т.е. оние со чија помош ги врзуваме настаните на чисто асоцијативна база; тие се експоненти на такви предикати како ‚конјункција‘, ‚дисјункција, т.е. силна алтернатива‘, па ‚слаба алтернатива‘, ‚адверсативна врска‘... соодветно претставувани во македонскиот текст со сврзниците *и, ѝа, а, ама, но, или...* Не ретко се случува некој од тие асоцијативни сврзници – најчесто оние што изразуваат конјункција или адверсативна врска – да се појави на почетокот на некој фрагмент од дискурсот како „на око“ да врзува само еден аргумент; начесто тоа се случува во дијалогот, сп. на пр. *И шиио да ѝравиме? А коџа ѝој ќе дојде?*, и сл. Во таков контекст на употреба елементите како *и, а, ѝа...* во лингвистичката анализа биваат оценувани како партикули – оваа е погрешна оценка; се работи пак за сврзник и за надоврзување или на претходниот текст или на невербален контекст / конситуација на употреба – во тој контекст се крие вториот, односно според семантичката хиерархија на асоцијацијата првиот аргумент на сврзничкиот предикат. Во истата, *mutatis mutandis*, ситуација и во паралелна редуцирана конструкција може да се појави и глаголскиот предикат од прв ред, сп. на пр. *Ана си донесе од библиотеќека некоја дебела книга и од изуѝрина само чииа...* – предикатот ‚чита‘ во последната реченица се појавува откинат од своите аргументи (‚Ана‘ и ‚дебелата книга‘), кои се кријат во претходната реченица.

Втората поткласа сврзници ја претставуваат оние кои се експоненти на темпорални предикати како ‚контакт во време‘, ‚целосна истовременост‘, ‚делумна истовременост‘, ‚последователност‘, ‚брза последователност‘, ‚постериорност‘, ‚антериорност‘ и др. Тука спаѓаат сврзници како *коџа, оѝкоџа, шииом₁, додека (да...), додека (не...), ѝред (да...)*... Според семантички критериум овде треба да ги сместиме и лексемите како *ѝоџаш*, и анафорските изрази како *исѝиоѝ ден*, и сл. кои формално врзуваат само една реченица, но *de facto* се надоврзуваат на претходниот контекст, слично како гореспоменатите „партикули“.

Во третата поткласа влегуваат каузални сврзници, експоненти на предикатите како ‚причина‘, ‚последица‘, ‚услов‘, ‚концесија‘, ‚цел‘ ... Тоа се лексеми како *зашио, бидејќи, одишио, ѝака*

(*шїо...*), *ако*, *иако*, *за* (*да...*), и др. И – по иста логика како во двете претходни групи – тука би ги вклучиле лексемите и/или петрифицираните изрази како *значи*, лат. *ergo*, *арно ама* и др.

Покрај сврзниците – кои како т.н. зборовна група (*pars orationis*) по дефиниција претставуваат експоненти на предикати – можеме да најдеме не малку лексеми со таква функција и во другите традиционални зборовни групи; најчесто ги квалификуваме како прилози.

Мора тука да се оградим дека „регуларните“ прилози (а) деривирани од исти основи како и придавки и (б) кои значенски не се оддалечиле од своите основи ги сметам за збороформи на соодветните придавски лексеми; така на пр. во реченицата *Во Скопје е денеска сїудено* во „именскиот прирок“ *сїудено* гледам менлива форма на придавката *сїуден*, а не посебна неменлива лексема. Ова е истата таа постапка каква што во лексикографската практика се применува во однос на инфинитните глаголски деривати.

Меѓутоа, како што спомнав, бројни лексеми квалификувани во речници како прилози функционираат како показатели на предикати. Тоа е на пр. случај на лексеми со прилошка форма и/или адвербијализирани предлошки конструкции способни да функционираат како предикати од вториот ред и да комуницираат: а) епистемични квалификации, како *сиѓурно*, *веројатно*, *несомнено*, *їриродно*, *очекувано*, *нависїина*, *без сомнеж*, и сл. б) експресивно маркирани оценки и квалификации, како *убаво е* (*дека...*), *јасно е* (*дека...*), *разбирливо е* (*дека...*), и сл.;

Во предметната литература тие биваат оценувани како мета-предикати, т.е. предикати кои се однесуваат на јазичните искази а не директно на конотатите на тие искази.

Како што се гледа од примерите, комплементарните реченици-аргументи на такви мета-предикати или се воведуваат без конектор (т.е. без синтаксичка адаптација), или заземаат позиција на „субјект“ во рамките на формулата на т.н. именски прирок.

Формално неменлива класа за себе претставуваат извичници, кои функционираат како самостојни искази, најчесто сведени на предикат на емотивна оценка. Тука спаѓаат и елиптични реплики во дијалогот како *Фино!*, *Одлично!*, *Суїер!* и сл.

Сродни по карактер се и псовките.

Најпосле, сличен карактер и функција имаат и онома-топеите.

*

Треба тука да се спомнат и неколку класи неменливи лексеми кои сами по себе не претставуваат предикати, но вршат

важни функции како категоријални показатели на соодветните членови на (делумно) граматикализирани семантички категории.

Тука спаѓаат таканаречените адвербални партикули *да*, *ќе* и *би*, кои *de facto* претставуваат форманти на глаголските парадигми во рамките на категоријата „начин“ (*modus*), т.е. соодветно формантот на субјунктив, формантот на кондиционал и формантот на потенцијал.

Тука спаѓаат исто така и предлозите – форманти на именските групи, показатели на одредени падежни односи. Најголема, основна група претставуваат просторните предлози, експоненти на цела лепеза изнијансирани спацијални, локативни односи. На таму, тука се и каузалните предлози како *заради*, *йоради* кои функционираат како позициони варијанти на каузални предикати од третиот ред. Најпосле, тука се и *со* и *без* како позициони варијанти соодветно на асоцијативниот предикат на конјункција и на негирана конјункција.

Привлекува внимание дека проклитичните категоријални експоненти се оформуваат како лексеми, додека енклитичните (како членските морфеме или наставки по лице, број, падеж...) – како дел од лексема што категоријално ја определуваат. Се чини дека не е без влијание тука (а) фактот дека проклитичните категоријални експоненти се множат на пат кон анализмот, додека (б) во меѓувреме создадовме навика дека сите категоријални деривати од една иста лексема имаат иста зборообразувачка основа. Единствен (наследен!) исклучок претставуваат тука глаголските префикси.

*

Посебна, семантички многу сложена група неменливи лексеми претставуваат партикулите, како *само*, *дури*, *ушће*, *веќе* и сл. Тие се „вистинските“ партикули; како што веќе образложив порано, не ги сметам за партикули ни „едноаргументските“ сврзници ниту модалните глаголски форманти, не зборувајќи за енклитични постпозитивни елементи („честички“) базирани врз заменските корени *с-*, *и-*, *н-*, *к-*, *ј-*...

Партикулите претставуваат своевидни експресивни мета-предикати, базирани врз негација, способни да се надградуваат врз секоја автосемантичка компонента на реченичната конструкција за да истакнат некои релевантни во дадениот контекст особини на нејзиниот конотат (настан..., материјален предмет...), на пр. уникатност, темпорален и/или спацијален приоритет, и др.

На крај треба да се каже дека има и семантички празни неменливи лексеми кои вршат само функција на конектори – средства за граматичка адаптација; во македонскиот текст такви се *дека*, *оџи* и – во една од неговите бројни функционални варијанти – *шио*.

Апстракт

Рефератот претставува обид за класификација на неменливите лексеми во македонскиот стандарден јазик од гледна точка на нивната семантичка функција во дискурсот. Во центарот на вниманието се наоѓаат неменливите лексеми – показатели на предикати од третиот ред, т.е. предикати кои прифаќаат само реченични аргументи. Впрочем, токму таквата функција вршат повеќе неменливи лексеми.

На втор план се разгледуваат неменливите лексеми кои вршат други семантички и/или граматички функции.

УДК 811.163.3'367.628: 811.161.1'367.628
811.161.1'367.628: 811.163.3'367.628

Зоја Шанова

ЕКСПРЕСИВНО-СЕМАНТИЧКИ ФУНКЦИИ НА ИЗВИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО РУСКИОТ ЈАЗИК

Извиците се посебна класа неменливи зборови кои служат за изразување емоционални и емоционално волеви реакции на средината што нè опкружува, околниот свет, стварноста. Тие не именуваат емоции, туку непосредно ги изразуваат, со што се разликуваат од другите категории зборови. Извиците не се потполно проучена граматичка класа зборови, статусот на извиците нема строга дефиниција, истражувачите вклучуваат кон нив разнородни, по семантика и по исполнувачки функции, групи јазични единици.

До неодамна некои руски лингвисти (Н.И. Греч, А.М. Пешковски) не ги сметаа извиците за зборови и не ги вклучуваа во составот на видовите зборови, мешајќи го биолошкото со социјалното – животинскиот извик со извик како факт на човековата реч. Други лингвисти (А.А. Потенба) искажуваа мислење дека извиците се наоѓаат надвор од логичкиот јазик и претставуваат особен афективен јазик. Познато е дека Л. В. Шчерба ги нарекол извиците «нејасна и маглива категорија», «раздражливо недоразбирање», имајќи предвид заплеткани погледи на извиците [Германович 1966: 3]. Повеќето руски истражувачи (од М. В. Ломоносов до А. А. Шахматов, В. В. Виноградов, И. А. Шаронов и др.) ги разгледуваат извиците како зборови и видови зборови кои имаат разновидни функции во речта. Тие не ги разграничуваат зборовите, кои изразуваат мисли, и зборовите кои изразуваат емоции и на тој начин не ги изделуваат извиците од општиот систем на јазикот, сметајќи ги извиците за неопходен составен дел во системот на говорната реч, а исто така карактеристично средство на емоционалната сфера на јазикот.

Извиците се лишени од номинативно значење и од специјални граматички белези, немаат форми за зборообразување и за менување на зборовите. Формалниот белег на извиците е полна синтактичка издвоеност или изолација, отсуство на какви и да е врски со претходните и со следните елементи во текот на речта. Тие не се однесуваат ни кон

полнозначните, ни кон службените видови зборови: од полнозначните се разликуваат со тоа дека немаат номинативно значење, од службените зборови се разликуваат со тоа дека немаат сврзувачка функција. И сепак се одбележува употребата на извиците во функција на некои членови на реченицата, на пример, во функција на субјект (м. *Секое оф не е од мака* [Конески 528]; р. *Раздалось ѓромкое ура*), на објект (м. *Не му обракај внимание на секое оф* [Усикова 119]). Овие случаи може да се толкуваат и како супстантивација на извиците [Шведова 1998: 230].

Извиците му припаѓаат претежно на усниот говор, нивното значење по правило станува јасно од различни придружни гестови и мимика, коишто ја дополнуваат изразноста на таквите извици. Лингвистите сметаат дека извиците произлегуваат од првобитни синкретични знакови во кои се слеваат во едно глас, мимика и гест [Карцевски: 131]. Истражувачите проучувајќи го дискурсивниот аспект на извиците посочуваат дека во јазикот тие имаат две реализации: усна – вокален гест и писмена фиксација – извик. Вокалните гестови (рефлекторните неречевни вокализации) се обусловени од психичката состојба на човекот и се придружени со соодветна мимика и гестови. Изговорените гласови — грлени, носни – често не се користат во јазикот, затоа при транслитерација резултатот често пати слабо потсетува на оригиналот [Шаронов 2006], на пр. во македонскиот *ссс, ѝсѝ, ѝшиѝ, шшиѝ, ѝѝрр* и експираторното *ц-ц-ц*, а во рускиот *фью, брр* и др.

Комуникативната насоченост на емоциите во поврзан текст се прецизира со определена интонација, обоеност на тонот и со прозодија на извиците, гласовите во нивниот состав се видоизменуваат по должина на изговорот, што во пишуванa форма се изразува со разделување на еден извик (м. *Мо-ре! шѝо сѝори!*), со повторување на нивната буква (м. *брее-е-е, мо-о-о-оре, уу*), со удвојување и утројување на извикот (м. *Море, море, ѓолема рабойѝа!*) [Конески: 526]) или само на конечните слогови (р. *оѓо-ѓо, охо-хо*), притоа некои од овие повторувања се стабилни (р. *аѝ-аѝ-аѝ, эѓе-ѓе-ѓе*). Возможно е исто така емоционално повторување на извикот со промена на еден звук (м. *шлай-шлуѝ, цаѓара-маѓара* [РМЈ]). Емоционалната обоеност се засилува, како што одбележува Бл.Конески, бидејќи извиците се употребуваат обично во почетокот на реченицата и интонациски претставуваат извесен «клуч» кон нејзината емоционална содржина [Конески 526].

Едно од централните прашања во осмислувањето на класата извици е обемот на оваа класа, бројот на групи извици. Во лингвистиката не постои завршен и општоприфатен список на извиците, се говори за тесен и широк пристап кон категоријата извици. Приврзаниците на тесниот пристап однесуваат кон оваа категорија само група емоционални извици, приврзаниците на широкиот пристап вклучуваат кон извиците различни јазични единици врз основа на синтактички и смисловни белези [Шаронов 2008: 9-10].

Постојат различни типови класификации на извиците. По потекло извиците се делат на непроизводни (првични, првообразни) и производни (непрвични, непрвообразни). Кон непроизводните се однесуваат зборовите од типот на македонските *о, ех, оф, ох* и на руските *ах, ой, ну* кои не можат да се разделат на морфеми, нивното потекло не може да се поврзе со каков било полнозначен збор. Кон производните се однесуваат извиците кои по потекло се поврзани, во различен степен се сооднесени со полнозначни видови зборови или со одредени форми на полнозначните зборови, наситени со висока експресија, ја изгубиле номиналната функција и станале изразувачи на чувства и волја. Кон нив се однесуваат извици, образувани од вокативна форма на именки (м. *мајче, мајчице*; р. *боже, ѝосјоди*). Овие извици се замрзнати ослобувања и имаат способност хипотактички да се соединуваат со атрибут (р. и м. *боже мой*; м. *мајче мила*). Во овие случаи може да се зборува за полна десемантизација. Има извици, образувани од именки, но не од вокативната форма, кои исто така можат да се употребуваат со атрибут (м. *ѝикви варени!*, *кисели красѝавици!*; р. *гудки!*), десемантизацијата и овде е полна. Меѓутоа при повеќето други случаи на преодот на именките во извици уште е жива семантичката врска со именката, што го мотивирала овој процес (м. *срамоѝа!*, *ужас!*; р. *жуѝѝ!*, *сѝрах!*). Такви употреби на именките не се сметаат од сите лингвисти за извици.

Во рускиот јазик има извици, образувани од глаголи (р. *ѝодумаѝѝ!*, *скажиѝѝ!*), од прилози (р. *ѝолно*), од зборовни споеви (р. *воѝ ѝе на!*, *ѝо-ѝо!*, *еще бы!*, *ну и ну!*, *маѝѝ чесѝная!*). Во македонскиот и во рускиот јазик некои глаголи, кои немаат деривациски врски со извици, образуваат извични форми: м. *скок!* (извик при скокање) – од *скокне/скокнува*; *чай* – од *чайне/чайнува*; исто така се образувани и руските извици: р. *злядь* – од *злядеѝѝ/злянуѝѝ*, *хваиѝѝ* – од *хваиѝѝѝѝ*, *ѝолк* – од *ѝолкнуѝѝ*. Тие извици можат да настапуваат во реченицата во функција на прирокот: м. *Го файѝив и ѝрас обзечи!* [Конески: 528]; р. *Он разбежался и бух в воду*. Таква употреба се нарекува извичен глагол, глаголски извик, глаголска извична форма. Список на руските глаголски извици со глаголите, од кои се образувани, се наведува кај [Середа 2005: 159]. Во повеќето современи граматички глаголските извични форми се однесуваат како извици. Основа за тоа е општа за нив експресија, отсуство на морфолошка структура, на лексичко значење. Се одбележува и друг процес – и од извиците можат да се образуваат глаголи (р. *охаѝѝ*, *хихикаѝѝ*, *цыкаѝѝ*, *ѝикаѝѝ*; м. *вајка, лелека, офка*).

Посебна група извици претставуваат звукоподражавања (онома-топеи), кои имитираат крикови на животни или репродуцираат различни шумови од природата и човекови шумови. Повеќето шумови се анонимни (р. *ѝрах, хлой, бах*), други имаат определени извори на потекло (м. и р. *ѝик-ѝак*, р. *ѝиф-ѝаф* и др.), имитираат кашлица (р. *кхе-*

кхе), смеа (м. и р. *ха-ха-ха*) и др. То ест тоа се однапред промислени звуци на човековиот глас. Звукоподражавањата се мотивирани, носителот на јазикот ќе определи на која птица припаѓа *ку-ку* или *кукареку* и др. Многу од глаголските извици од типот на руските *хлој*, *вжик*, *элядь*, *йрыг* формално и функционално се совпаѓаат со непроизводните звукоподражавања (од типот *бум, бам, шук*). Звукоподражавањата можат да исполнуваат функција на прирок и некои други членови на реченицата.

Спорна група на извиците исто така се етикетни изрази – комуникативни формули, зборови за поздрав, молба, благодарност, извинување и т.н. (р. *сјасибо*, *йожалуйсја*, *извинише*, *до свидания*, *йока*, *йривей*, *йомилуйше*, *увидимся* и т.п.), квалификувани како извици на пример во Академската граматика на рускиот јазик [Русская граматика 1980], но во речниците често се одбегнува квалификацијата на етикетните изрази како видови зборови, на пример во РМЈ зборот *фала* нема белег *interjection* (*извик*), а пишува во скоби само: (*како израз за благодарност*); *здрово* се одбележува како *йрилог* и др.

Кон производните извици се однесуваат и погрдните зборови, кои покажуваат реакција на слушателот на речта на собеседникот. Во рускиот јазик има тенденција во последно време кон еуфемизација во говорот. Такви руски извици како *абзац*, *краниы*, *звездец* се појавија како еуфемизми – емоционално неутрални зборови или изрази, употребувани наместо синонимични зборови или изрази, кои му се чинат на говорителот непристојни, груби или нетактични. На пример: «Ты что, не принес словарь?! *Абзац!* Ты вообще-то соображаешь?» По своето значење тие извици се синонимни и на производните емоционални извици *ужас*, *кошмар*, *конец*, кои се употребуваат во литературниот јазик.

Меѓу извиците и во македонскиот и во рускиот јазик има заемки, што дошле од други јазици (м. и р. *ало* – од англ., *браво* – од итал., р. *басја* – од итал., *фјуиш* – од фр.). Овие заемки се појавуваат како резултат од контактите на народите, процесот на позајмување постоел секогаш. Во денешно време најмногубројни се заемките од англиски. Интересна појава во секојдневниот руски јазик на младата генерација е позајмувањето на извици од типот *бла-бла-бла*, *вау*, *йеа*, *уис* и др. Засега употребата на такви заемки е ограничена, бидејќи нивните руски еквиваленти семантички се поточни од заемките и изборот на извиците е поголем (*здорово-класс-крушо*, *шик-блеск-красоја*, *здрасьше-йриехали* и др.).

Во основата на уште една класификација на извиците е семантичкиот критериум. Извиците се делат на две групи – емоционални и императивни [Германович1966]. Емоционалните извици се нарекуваат и емотивни. Емотивноста се определува како «функција на јазичните единици, поврзана со изразување на емоционалниот однос на говори-

телот кон објективната стварност» [Пиотровска 42]. Емоционалните (или емотивните) извици не именуваат емоции, како што веќе е одбележано, а непосредно изразуваат различни чувства на говорителот – неговата реакција на речта на собеседникот или на некој настан, појава: радост, воодушевеност, одобрување, сожалување, мака, болка, тага и т.н. (м. *ах, ај, ех, вај*; р. *аџа, брр, џосїогу*). Меѓу емоционалните извици лингвистите izdelуваат извици спонтани кои изразуваат чувство воопшто и извици кои изразуваат одредени чувства. Во сферата на емоциите извиците можат да бидат моносемантички, на пример во рускиот јазик извиците кои предаваат негативна реакција – осуда (*аї-аї-аї*), закана (*чїїоб їебя*) и т.н.; во македонскиот – *уа!* *interj* (за израз на негодување против некого) [PMJ]. Моносемантичките извици се користат при изразување одредени емоции, то ест за разлика од спонтаните извици тие се конвенционални средства, човек треба да ги знае однапред, ако сака да ги користи.

Полисемантичките извици предаваат општа возбудена состојба, можат да означуваат различни душевни состојби, притоа истиот извик може да изразува одобрување и осуда, восхит и презир, страв и решителност. На пример руското *ах!* – само по тонот, со кој се изговара овој извик, може да се суди, дали е пријатно ова изненадување, чудење или не. Македонскиот извик *уф!* има три значења: **1.** (за израз на незадоволство, укор, досада) *уф, бре синко, шїїо сїїори! уф, не можам да чекам їовеќе! уф, шїїо сум се извалкала! уф, како е сейїо ова несмасно наїїшано!* **2.** (за израз на исплашување, на уплав) *уф, шїїо ме исплаши!* **3.** (за израз на мака, тежина, жал) *уф, шїїо ми е їеїшко! уф, мори мајко, шїїо їе снајде!* [PMJ]; извикот *а!* има 7 значења и др. Полисемантичките извици се поврзани со целиот исказ, нивните значења зависат од условите на речта. За дефинирање на значењето на полисемантичките извици најчесто е неопходен контекст, а во усната реч и интонација.

Другиот дел од оваа класификација се императивните извици кои изразуваат повик, желба, побуда, насочени кон луѓе или животни (м. и р. *мари!*). Значителен дел од нив се заемки од други јазици и припаѓаат на професионален говор: тие се карактеристични за говорите на воени, ловци, морјаци, градежници (р. *фук, фас, алле, куш, маїна, вира, їолундра*). Тука спаѓа повик за помош (р. *караул*), побуда за одглас (р. *эй, ау*, м. *ало, еј*), извици, кои бараат тишина, внимание, согласност (м. *їїш, їїсс, ш-ш*; р. *чу, чур*), потикнуваат за реализирање или прекинување на некакви дејства (м. *ајде*; р. *брось, брысь, кыш, на, но, шїїру, цыц*). Императивните извици содржат и елемент на емоционалност, наред со побуда изразуваат и однос кон околниот свет. Како и емоционалните, тие можат да се употребуваат со повторување (р. *цыї-цыї-цыї*), туку целите на овие повторувања се различни.

Во некои класификации кон извиците се однесуваат исто така и зборовите за потврдување и негирање (м. *да, не*; р. *да, неј*); во други класификации тие се однесуваат кон класата на модалните частици. И едното и другото има основа, бидејќи овие зборови имаат својства како на извици, така и на частици [Шведова 1998].

Извиците се поврзани со национално-културната традиција на народот, носител на дадениот јазик, со интонациони и ортоепични норми на одредениот јазик и со тоа се важни за создавање национално специфичка слика на светот [Петрова 2006: 74]. Извиците му припаѓаат на конкретен јазик и на конкретна култура, во врска со тоа треба да им се посветува внимание при изучување туѓ јазик, при преведување од еден на друг јазик, а исто така извиците бараат повеќе внимание во речници и во учебници и во лингвистичките истражувања.

ЛИТЕРАТУРА:

Германович А.И. Междометия русского языка. Киев, 1966.

Даџуров В. Г. Междометия как особый разряд слов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва, 1960.

Карцевский С.И. Введение в изучение междометий // Вопросы языкознания. 1984, № 6. С. 127-137
Конески Б. Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел I и II. Скопје, 1976. С. 545–548.

Пиотровская Л.А. Эмотивность как языковая категория // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. Вып.2. 1993.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања / Составувачи Т. Димитровски, Б. Корубин, Т.Стаматоски. Ред. Б.Конески. Скопје, 1961-1966 – РМЈ

Русская грамматика. Т. 1 /Под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва, 1980
Усикова Р.П. Грамматика македонского литературного языка. М., 2003. С.238.

Сергеа Е.В. Морфология современного русского языка. Место междометий в системе частей речи. Учебное пособие. М., 2005.

Шаронов И.А. <http://www.dialog-21.ru/dialog2006/materials/html/Sharonov.htm>

Шаронов И.А. Междометия в речи, тексте и словаре. М., 2008.

Шведова Н.Ю. Междометия // Русский язык: Энциклопедия. Под ред. Ю.Н. Караулова. М., 1998. С.230-231.

Димитър Пандев

НЕ-ЈАЗИКОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Со поимот не-јазик го опфаќаме, историски погледнато, јазикот на забраните, како и, осовременето разгледано, редуцираните кодови на поединци и/или на групи обединети врз различни, пред сè, деструктивни, тесноприфатливи или привремени критериуми.

На овој опсег на не-јазикот му пристапуваме од лингвокултуролошки аспект, при што предвид го имаме односот јазикот на забраните наспроти јазикот на дозволиите, но и од аспект на етнографијата на говорот, во чии рамки основно се разгледуваат прашањата поврзани за редуцираните кодови и дискурсот, со што се отвора можноста овие прашања да се разгледуваат од аспект на дискурсна лингвистика т.е општата реторика, која дава обрасци за составување текст со определена намена врз основа на прецизно поставени јазични изрази.

Во поширока смисла, оваа тема се надоврзува на наша претходна анализа на, условно речено, јазикот на дозволиите т.е на успешната и/или усогласената комуникација, пред сè, врз примери од средновековната литература, особено на функцијата на сврзникот **та** и на партикулата **на** (та на ти дари многи), од лингвокултуролошки аспект, како и на функциите на јазичните единици **па**, **пак**, **туку**, **само**, **бездруго** во народната приказна, како и во идиолектот на Блаже Конески и на Гане Тодоровски, пред сè, од аспект на поетиката и на општата реторика.

Од аспект, пак, на историјата на општата лингвистика, чувствувам должност да ја реактуализирам мислата на Виноградов дека ќе дојде време кога на неменливите зборови, и особено на партикулите ќе им се посветува повеќе внимание, и да продолжам, отколку што на времето им се посветувало на менливите, пред сè, на глаголот.

Осовременувајќи го Виноградов, како и прифаќајќи го културолошкиот пристап во претставувањето на граматичкиот материјал во граматиката на македонскиот јазик на Блаже Конески, при проучувањето на преминот збор – приказна, што било

предмет на наша анализа во обид за реконструкција на заборавени приказни зачувани во форма на јазичен гест, како и на премиот реченица – текст, нешто што солидно беше претставено во предавањето на Анета Дучевска на минатогодишниот семинар, како почетна точка во нашето излагање за не-јазикот ја посочуваме партикулизацијата како процес на вградување на јазикот во текст, и ја издигнуваме на рамниште на предмет на интерес, каков што имале номинализацијата и адјективизацијата, и особено адвербијализацијата, процес со кој повторно остануваме во опсегот на проучување на функционалноста на неменливите зборови во текстот. Впрочем, според наше мислење, адвербијализацијата ги отсликува сите промени во јазикот (тема што никогаш не сум ја напишал, но ми ја предекодирала С. Велева) а партикулизацијата во онаа смисла во која е сега предмет на наш интерес, сите идеи што зборувачот има цел да ги претвори во текст. Со други зборови таа може да биде вовед во сите реторички форми. (Збунетиот говорник, оној кој останува без текст, всушност, може да го сведува говорот на партикула, или на состав во кој доминира основното значење на партикулата: *Ке бидиш!* – Александар Петревски. И навистина би! Ситуација ЕАПС)

Партикулизацијата ја поткрепуваме со основната дефиција за јазикот како природен систем во лингвокултурологијата. Имено, според оваа дефиниција јазикот е стихија. Во контекст на ова тврдење сакам да истакнам дека стихијниот карактер на јазикот доаѓа до израз преку наплив на творечкиот потенцијал на зборувачите т.е на корисниците на јазикот во определени пресвртни моменти од животот на зборувачот во колективот.

Имајќи го предвид тоа, во ова излагање се задржуваме врз примери кои илустрираат дека партикулата **не**, сфатена како лингвокултуролошка подлога на редуциран код, го развива идиолектот на зборувачот што го користи тој код и го издигнува на рамниште на јазикот на поединецот, перспективно, и на јазикот на колективот.

Од лингвокултуролошки аспект, партикулата **не** ја сфаќаме како универзален термин на културата, и ја проследуваме преку репрезентативни текстови од македонскиот народен јазик, како и од актуелни текстови создадени во првата половина од тековнава 2010 година

Во оваа пригода како најрепрезентативен текст во кој е претставена дијалогска комуникација со редуциран не-код (оформен врз деструктивни однесувања на учествувањето во комуникацијата) пред сè, со вградена забрана на македонски народен јазик ја издвојуваме песната *Јоан Појов и самовила*:

Врат' се врати Јоан Попов
 Не одај ми на Велигден,
 На Велигден на орање!
 Јоан лепо говореше
 “Бегај, бегај, самовило!
 Да н' ти слезам од мојава
 Од мојава брза коња;
 Да н' те фатам за твојата,
 За твојата руса коса;
 Да н' те врзам брзу коњу,
 Брзу коњу за опашка;
 Да н' те влечам како брана.” (Мил. 1)

Овде почнува да дејствува првиот основен закон во лингвокултурологијата, законот за забрана, кој гласи (цит според: „Дискурс и личност“ на Седов): секоја забрана во дејноста води до максимална диференцијација на забраната. Според нашата анализа, дури до опсег во кој се губи разликата меѓу забраната и дозволата. Имено, во текстот на песната, Јован Попов, навистина не оди на орање, но се враќа дома, затоа што „си ја носи дури дома“ самовилата.

Но, во песната дејствува и вториот закон на лингвокултурологијата, законот за постојаност, кој гласи: само правилно наложената забрана не може да биде отфрлена:

„А егиди Јоан Попов!
 Што ти се тебе чинеше
 От' ќе држиш самовила,
 Самовила за љубење“

Со овие примери сакаме да укажеме дека лингвокултуролошките закони за забрана и за постојаност, кои дејствуваат во согласност со дискурсната компетенција на јазичните личности го развиваат јазикот, при што како основно развојно средство се јавува метафората и фигуративниот говор воопшто. Во тие рамки, во претставената песна, фигурите на повторувањето се основа на алузијата, а алузијата ја отвора метафората.

Имајќи ги предвид примерите од македонскиот народен јазик, потврдуваме дека функционирањето на партикулата **не** претставува вграден механизам во развојот на јазикот, не само на лексичко рамниште туку и на рамниште и на културата и на текстот. Истото може да се заклучи и за други партикули и други неменливи зборови кои претставуваат подлога за редуцирани кодови

што се употребуваат во комуникацијата (сп: е ре? а ре! – модел на комуникативен акт во охридскиот социолект).

Соодветни примери за развојот на јазикот врз основа на редуцираниот не-код употребен во определени општественојазични текстови среќаме и во актуелни текстови од првата половина на тековнава 2010 година.

Во прилог на тоа, како најилустративни ги издвојуваме примерите:

1. На рамниште кое вклучува низа од последователни текстови:

Организаторите велат дека Собирот нема политичка заднина. (јазична личност: Симон Илиевски Канал 5, Вести 13. 3. 2010. (општествена ситуација: изградба на џамија на плоштадот).

Сп. „Не сме против изградба на цркви“ Мендух Тачи (13. 3. 2010)

Вака дефинираните искази може да пробијат кој било отворен редуциран код. Впрочем, развојот на дискурсната компетенција на јазичната група што стои зад првиот исказ, резултира со констатацијата „ИВЗ веќе не крие дека вахабитите ги заземаат џамиите“. Утрински весник, 3 јули 2010

2. На рамниште на реченица:

Некако навистина заедно дојдовме до одлуката, без оглед што не беше едногласна, таа беше заедничка (Наташа Аврамовска, Утрински весник, 19. 3. 2010).

Овој пример е интересен и од аспект на етнографија на комуникација, како и од аспект на културата на (вербалното) однесување: Неедногласна одлука реторички се изедначува со заедничка одлука. Притоа неедногласноста стилски се искажува со литота, која прераснува во градација.

(Спореди: Тоа веќе не сме ти и јас, стих од песна на Дуле и Коки.)

3. На рамниште на збор:

Веганосексуалци: луѓе што не јадат месо и не користат производи од животинско потекло, но и немаат сексуални односи со луѓе што консумираат месо. (Дневник 26 јануари 2010)

Спореди исто: „хомосексуалноста не е ниту растројство, ниту болест, туку индивидуална сексуална ориентација“ (Дневник, 18. 03. 2010)

4. На рамниште на мисла искажана преку индиректен говор:

Универзитетскиот професор Ѓорѓи Тоновски вели дека, и покрај обединувањето, опозицијата сè уште не е сериозна закана за власта. (Утрински весник 3.2.2010)

5. На рамниште на интервенција во туѓа мисла (реплика), дополнување што отвора низа од дискурсно обусловени ситуации:

Не е примена сопругата на академик Ѓурчинов, Анка Ѓурчинова, туку ќерката на академик Ѓурчинов, Анастасија. Анка, Анастасија исто звучат, можеби затоа е настаната забуна (искаж-реплика на Веле Смилевски по повод на дискусијата на Бистрица Миркуловска на Годишното собрание на ДПМ – мај 2010)

6. На рамниште на констатација:

Нема ништо полесно од тоа да го фатите автобусот и да заминете во Западна Европа (Утрински весник, 2 март 2010)

7. На рамниште на одговор:

не знам, не сум видел ништо
јас не сум од овде и не знам што е ова

Не сум сигурен (Вторник, Утрински 2 март 2010)
Сп. Му забрани да не смее (Ж. Чинго).

Законите за забрана и за постојаност можат да се илустрираат со една клучна тема од актуелната македонска општественополитичка ситуација, антиквизацијата. Впрочем, самиот овој збор е резултат на не-јазикот.

Ако не бев доволно убедлив, ќе дадам уште еден пример, со кој ќе опфатам и друг збор од семантичкото окружие на **не**, во контекст на не-јазикот:

Шеесеттите години во Македонија беше во мода мешањето на разно-разни алкохолни и безалкохолни пијалаци, и таа мешавина се нарекуваше **ништо**. Разбирливо, што значи ништо знаеја тие што пиеја ништо, но тоа ништо како пијалак стана толку популарно, што Синалко во 1968 година. измисли безалкохолен пијалак што се служеше претежно по кафеани под истото име.

Мешањето на алкохолни и безалкохолни пијалаци е во мода и денес, но сега како континуанти на стариот убав македонски (и општословенски збор) и убава когнитивна универзалија: ништо (Што правиш: Ништо, Што пиеш: Ништо) се јавуваат голем број зборови, како од домашно (на пример: *воз*, сп. исто одомаќеното и широко прифатеното: *бунар*), така и од туѓо потекло: камиказе, свит дримс, афтар ејт, грин хоуп, секс он д бич, ред липс, спида Гонзалес.

А да ги прашате сите што пиеле, пак мислам ќе ви одговорат отсежно: ништо.

Сепак, убеден сум, дека ако биле поставени оние од шеесетите години и овие денешниве на детектор на лаги, кај првите, детекторот нема да реагира на лингвокогнитивната кодираност на исказот. Но, во тоа е и смислата на кодираните јазици, и во тој контекст на не-јазикот како редуциран код.

Со поимот не-јазик во оваа статија во лингвокултуролошка смисла го опфативме примери од јазикот на забраните, како и редуцираните кодови на поединци или групи, т. е јазичните потсистеми засновани врз лингво-когнитивот **не** и неговите синоними, чија пројава може да се следи во строго утврдени општествено-јазични ситуации.

Идеални услови за не-јазикот се определени меѓупериоди, т.е премини од една општествена стварност во друга, на пример, од паганство во христијанство, или од граѓанско општество во социјалистичко. Но, на тема ќе зборувам во литературната секција.

ЛИТЕРАТУРА:

Седов, К.Ф. Дискурс и личность, Москва Лабиринт, 2004

Елена Ю. Иванова

**К ВОПРОСУ О ФУНКЦИЯХ И СТАТУСЕ
СОЧИНИТЕЛЬНЫХ СОЮЗОВ В СЛОЖНОМ
ПРЕДЛОЖЕНИИ**

(на материале русского, македонского и болгарского языков)

Сочинительные союзы во многих грамматиках славянских языков (и не только традиционных) признаются основным или даже единственным маркером сложносочиненного предложения. В большинстве русских концепций именно фактор наличия этих союзов лежит в основе деления сложных предложений на сложносочиненные и сложноподчиненные: сложносочиненным называют сложное предложение, части которого связываются с помощью сочинительных союзов, а сложноподчиненным называют предложение, связанное подчинительными союзами (Русская грамматика 1980: 615; Синтаксис 2008: 211 и др.).

Более того, через тип союза – сочинительный и подчинительный – формулируется в некоторых концепциях само понятие сочинительной и подчинительной связи – определяющее понятие для всего синтаксиса, ср.: «Связь называется сочинительной, если она оформляется сочинительными союзами, и подчинительной, если она оформляется подчинительными союзами или союзными словами» (Русская грамматика 1980: 462).

Понятно, что при такой значимости распределения союзов на сочинительные и подчинительные желательно, чтобы сами списки этих союзов были четкими и недвусмысленными.

Между тем именно в вопросе о статусе и значении сочинительных союзов кроется наибольшее количество нерешенных проблем синтаксиса сложного предложения. Из них можно выделить две основные проблемы: 1) в списке сочинительных союзов имеются и такие, которые не создают сочинительных отношений. Должны ли мы руководствоваться традиционно закрепленным набором сочинительных союзов или необходимо новое распределение?; 2) признавать ли союзные функции за многочисленными скрепами и лексическими показателями, которые обычно сопровождают сложносочиненное предложение? Рассмотрим эти вопросы подробнее.

1. Первый вопрос, затрудняющий классификацию союзов на сочинительные и подчинительные, – это **неопределенность самого списка сочинительных союзов**.

1.а. Предполагается, что сочинительные союзы соединяют части сложного предложения, находящиеся в относительном функциональном равноправии, т.е. играющие одинаковую роль в создании синтаксической конструкции (Белошапкина 1989: 546). В сложно-сочиненном предложении ни одна часть не может быть сведена на положение компонента другой. Отношения независимости частей при сочинении не дают возможности поставить вопрос от одного компонента к другому.

Тем не менее хорошо известны (и постоянно обсуждаются в лингвистической литературе) сочинительные средства связи, семантика которых осложнена подчинительными смысловыми отношениями. Чаще всего речь идет о предложениях со значением обусловленности, как рус.:

Своё добровольное целомудрие он вынужденно защищал – он был одинок, но нищенским иониям того времени богаи, в своей области знаменит, можей, не красавец, но мужесивен и виолне иривлекательен, и но всем этим иричинам, из коихорых хвайило бы и одной, каждая женщина, иримейив его слежка заинтересованный взгляд, начинала таковой иштурм, чиио Павел Алексеевич едва ноги уносил (Л. Улицкая).

То ли танк он водил илохо, но ли клаустрофобией страдал, но усироил он хибаровцам веселую жизнь (А. Лукьянов).

Сержанит Оноирийчук... был вял, исиомлен, нейривычно мало-разговорчив, он вечер иперейанцевал со всеми достийными ему дамами, всем им наговорил кучу комилментов, всех иовеселил гарными анекдотами, в резульайте ни на одной наярнице не сосредоточил нацеленного внимания и остялся, как говорийся, на бобах (В. Астафьев).

Славянские языки не совпадают по составу таких союзных средств «смешанной» семантики.

Так, русские союзы *а но*, *а не но* принято относить к сочинительным, несмотря на отчетливую подчинительную семантику: они оформляют предложения с причинно-следственным значением в двух вариантах: прямой мотивации (*Пойдем домой, а но у меня голова разболелась*; *Возьми свийтер, а но сйало холодно*) и «альтернативной негативной мотивации» (возможного, но нежелательного последствия): *Поиоройись, а но (а не но) ойоздаем*; *Возьми зоний, а но (а не но) иромкнешь*.

В македонском языке в качестве эквивалентов русских союзов *а но* / *а не но* выступают подчинительные союзы: *Да си одиме дома, бидејки ме заболе главатиа*; *Побрзај, оии ке загоциме*. В болгарском языке в предложениях прямой и альтернативной мотивации в

разговорной речи появляется союз *че*, который является безусловно подчинительным союзом: *Да се връщаме, че ме заболя главайѝа; Побързай, че ще закъснеем*. Хотя в македонском и болгарском языках в данном случае снимается противоречие между смысловыми отношениями, выражаемыми этими союзами, и их лингвистической классификацией, сама поставленная проблема, конечно, остается. Ср. напр. сочинительный союз *ѝа*, имеющий причинное значение: макед. *Чиѝав мноѝу, ѝа ме забеле главайѝа*, болг. *Цял ден чейѝох, ѝа ме забеле главайѝа*.

С другой стороны, в каждом из языков имеются и разнообразные подчинительные конструкции, которые обладают теми или иными признаками сочинения. Особенно очевидно соположение частей в одной коммуникативно-функциональной плоскости в предложениях сравнительно-сопоставительных:

рус. *Он бесѝресѝанно двиѝался, ѝоводил ѝлечами.., морѝал, ѝокашливал и шевелил ѝальцами, между ѝѝем как сын еѝо оѝличался какою-ѝо небрежною нейодвижносѝью* (И.Тургенев).

Таежный ландшафтѝ давий, ѝѝѝгда как в лесах ѝодмосковных человек всеѝда чувсѝтвуетѝ себя хозяином (М. Пришвин).

макед. *Тој ѝо рече ѝѝоа одвај чујно, небаре брмчењетѝо на комарциѝе да беше ѝѝоа* (П.Андреевски).

Климаѝа на Јаграноѝ ѝретѝежно е медитѝеранска годѝека на черномориеѝо не е ѝѝака (И¹).

болг. *Едно дърво не боледува с болесѝиѝе на друѝѝо дърво, ѝѝака какѝѝо и ѝѝсеницаѝа не яде черничева шума* (Й.Радичков).

1б. Не определен статус союзов с **пояснительно-уточнительным** значением, особенно в тех случаях, когда они исполняют роль, близкую к обобщающему слову:

рус. *Мне был ѝредсѝавлен целый сѝисок дел, а именно: необходимо было ѝровериѝь докуменѝы всех соѝрудников, заѝѝем нужно было расѝисаѝь их обязанносѝи и оѝределиѝь коэффициенѝи заняѝосѝи, выявиѝь вакансии и ѝ.д. и ѝ.ѝ.*

макед. *Во ѝонаѝамошнитоѝ ѝѝек на извешѝајоѝѝ ке биде најравен обид редоследно да се ѝрикаже севкујнаѝа акѝивносѝи на Советѝоѝѝ, а имено:...* (<http://www.rsbsp.org.mk/mk/Izvestaj-2007.pdf>)

болг. *Писаха за два ѝрада, а имено за Свищѝов и Павликени*.

В сложносочиненном предложении ни одна часть не может быть сведена на положение компонента другой, здесь же имеют место включающие отношения.

1в. Остается нерешенным статус **присоединительных союзов** и в целом присоединения как вида синтаксической связи, поскольку современные исследования доказывают, что понятие присоединения

¹ Помета (И) означает, что использован пример из Интернета.

может быть применено к разным единицам синтаксиса и разным явлениям речи.

Присоединительные отношения в тексте – это результат проникновения устной формы построения в письменную речь. Вторая часть присоединяет к первой добавочное сообщение, ассоциативно возникающее в момент построения первого высказывания (хотя такое добавочное сообщение нередко еще более значимо, чем первое). Наиболее типичным присоединительным союзом считаются в русском языке союзы *да*, *да и*, *и ѿ*. Присоединительный оттенок приписывают и иным средствам связи: рус. *и*, *а*, *ѿри ѿом*, *(и) ѿри эѿом*, *ѿричем*, макед. *а и*, *и ѿѿоа*, *ѿриѿоа*, *а иѿѿо и*, *а иѿѿо ѿака и*, *сѿоред ѿоа*, *зѿора на ѿоа*, *ѿокрај ѿоа*, болг. *а и*, *ѿѿк и*, *ѿри ѿова* и др.

рус. *Он вовсе не обязан был ѿак надрываѿься, да вообще не обязан был сосѿавляѿь библиоѿрафию* (Ю.Трифонов); *Не хочу идѿти с ними, да и денеѿ у меня больше нейѿ.*

макед. *Да оди кај ќерка си и зейѿа му, не му даваше зорѿосѿа, а и ѿше се давеа во сиромашѿија* (Ј.Бошковски); *Кучеѿо не знае дали дресероѿи ќе се враѿи ѿо неѿо, а иѿѿо и не знае зоѿѿо мора да сеѿи и лежи во исчекување* (И).

болг. *За зрѿодеѿо му бяха обещаѿи добра цена, а и оѿ ѿѿюѿѿона съѿо се наѿваше да вземе досѿа ѿари* (Д.Димов); *След зоѿарка ни вкараха в "Александър Невски", може би заѿоѿо беше наблизо, ѿѿк и ѿочваше да вали дѿжд* (Г.Господинов).

Более того, присоединительное значение усматривается даже у любых союзов (сочинительных и подчинительных), которые начинают парцеллят – сегмент, вынесенный «за точку»: ср. рус. *Мужчина был найден. Назывался Русѿам. Чей-ѿо браѿ.* **Или** *дальний родсѿвенник* (В.Токарева); *Выкруѿился! Но не до конца. Пейѿлей меня жизнь всеѿѿаки ѿрихватѿила* (В.Попов); макед. *Е, ѿосле чув и од која куќа бил и ѿѿо имааѿи. А ѿовеќе чув ѿѿо немааѿи* (П.Андреевски); *Дваѿаѿи неделно одам на фиѿнес. Редовно. Или барем се ѿрудам* (Ј.Пандева); *Научниѿѿе се особено зорѿди и блаѿодарни од рабоѿаѿа на оѿромноѿѿ ѿелескоѿ ѿѿо се наоѿа во чилеанскоѿа ѿусѿина Аѿакама. Со неѿова ѿомош досеѿа беа оѿкриени зѿлеми рабоѿи. Но, најновоѿо оѿкриѿѿе нависѿина е зѿганѿско* (И); болг. *Мноѿо смешно е, коѿаѿо човек се сѿѿне и ѿагне – друѿ човек. Коѿаѿо зѿ ударяѿи с ѿорѿа в лицеѿо. Коѿаѿо зѿ рѿѿнаѿи* (Д.Цончев); *[Балзак] бил зѿлям любовник и ѿшел мноѿо кафе, докаѿо ѿшел. Или ѿѿк мноѿо ѿшел, докаѿо ѿшел кафе* (Г.Господинов).

Парцелляция – прием экспрессивного синтаксиса, который заключается в расчленении единого высказывания на несколько коммуникативно выделенных сегментов, отчлененных финальными знаками препинания. Цель такого парцеллирования чаще всего состоит в создании дополнительных рематических центров, каждый из которых несет

значимую информацию². Независимо от этого, если отчлененный сегмент начинается с союза, этот союз неизбежно получает присоединительное значение – значение добавочной информации, как в примерах выше.

Присоединение, таким образом, предстает как особое смысловое значение (или оттенок значения), состоящее в выражении добавочности и связанное не с содержательной стороной сообщаемого, а с процессом выражения мысли при построении конкретного речевого произведения и поэтому наплаивающееся на логико-семантические отношения между его частями (синтагмами, фразами и более сложными речевыми образованиями).

Дополнительная лингвистическая задача, с которой сталкиваются лингвисты в связи с участием союзов в конструкциях с присоединительным значением, – это отграничение внутрипредложенческих союзов от текстовых коннекторов. На данный момент проблема решается лишь в наиболее очевидных случаях: при парцелляции все расчлененное предложение можно без труда соединить в одно цельное предложение, правда, с потерей экспрессивного эффекта: *Издолжениоѡ и малку крив нос кажуваше дека, може би, има боксерско минаѡ. Но, вѡечайливи беа неѡовиѡе средновековни очи* (Др.Михајловски). Текстовые средства связи соединяют крупные отрезки текстов, которые обычно имеют разную тему, разные видо-временные отношения и т.п. Легче всего выявить такой коннектор в начале абзаца – в начале сложного синтаксического целого, при переходе к новой теме:

Беше срекен...

Но, во айрил, неочаквано ѡо зафайѡи емоционална криза... (Др.Михајловски).

В иных случаях такое различие установить гораздо труднее:

... уморой и кај мен беше ѡолку очигледен. Но, Христѡ ѡродолжуваше, нераслечен, несобуен, да се шейѡа ѡоре-долу ѡо сѡанойѡ. (Др.Михајловски).

Нок. Тоѡла авѡусѡовска јужна нок. И расѡино раскошно свездено небо (К.Рацин).

2. Известно, что большинство сочинительных союзов (*и, а, но*) имеют столь широкое значение, что часто соединяются с частицами, наречиями, вводно-модальными словами, уточняющими смысловые отношения в сложносочиненном предложении: *ѡоѡѡому, ведь, однако, в конце концов, ѡоже, ѡакже, вернее, именно, наоборотѡ, макед. исѡо*

² При передаче устной речи такой способ построения может отражать спонтанный процесс добавления новой информации: - *До вечера не знаев дека ѡосѡоѡѡе. А сеѡа знам. И се ѡрашувам дали е ѡоа некаква уѡеѡа* (Г.Стефановски), но в монологическом тексте используется как специальный прием экспрессивного синтаксиса.

и, единствено шио, се ѝак, сосема на край, болг. зайова, освен шова, ѝри шова и др.:

рус. *Приближалась темная туча, и мы ѝосѝешили домой.* – *Приближалась темная туча, и ѝозѝому мы ѝосѝешили домой.*

макед. *Изгубивме многу време, но ја завршивме работата.* – *Изгубивме многу време, но сеѝак ја завршивме работата.*

болг. *Това е сирой, който добре действа ѝри кашлица и сѝомага ѝо-бързо.* – *Това е сирой, който добре действа ѝри кашлица и освен шова сѝомага ѝо-бързо.*

При этом образуются нестойкие, но очень частотные союзные соединения. Эти соединения называются в грамматиках **союзными комплексами**.

Тут возникает несколько принципиальных вопросов, имеющих далеко идущие последствия для всей типологии сложного предложения.

2а. Получившееся соединение – это отдельный самостоятельный союз, или расширенный вариант сочинительного союза, или союзное сочетание (сочетание союза с другой частью речи)?

Вопрос этот может решаться лишь с учетом устойчивости и значимости компонентов в каждом комплексе.

Наибольшей свободой обладают такие комплексы, лексические конкретизаторы в которых способны к соединению со всеми тремя основными сочинительными союзами (*а, но, и*), а могут и функционировать свободно:

рус. *и сѝало быѝть – но сѝало быѝть – а сѝало быѝть,*

макед. *и сеѝак – а сеѝак – но сеѝак,*

болг. *и сѝо ѝака – а сѝо ѝака – но сѝо ѝака.*

Свобода сочетающихся компонентов (их способность функционировать самостоятельно) также разнятся.

Одни из них могут употребляться независимо друг от друга, как рус. *Приближалась темная туча, и ѝозѝому мы ѝосѝешили домой.* – *Приближалась темная туча, и мы ѝосѝешили домой.* – *Приближалась темная туча, ѝозѝому мы ѝосѝешили домой.* В таких случаях компоненты находятся в свободной сочетаемости.

Ограничение свободы сочетающихся компонентов наблюдается в нескольких вариантах:

а) сочинительный союз без конкретизатора (с тем же значением) невозможен, ср. рус. *Поработай, а ѝоѝом ѝойдем.* – *Поработай, ѝоѝом ѝойдем.* – **Поработай, а ѝойдем;*

б) конкретизатор без сочинительного союза (с тем же значением) не употребляется, ср. макед. *Изгубивме многу време, но сеѝак ја завршивме работата.* – *Изгубивме многу време, но ја завршивме работата.* – ?*Изгубивме многу време, сеѝак ја завршивме работата;*

в) есть и такие конкретизаторы, которые даже, наоборот, избегают сочинительных союзов: макед. *Бевме на сѣаница, ме́з’ушоа* эо *ѣроушѣивме возоѣи* или в сочетании с ними получают совсем другое значение, ср. рус.: *Он никак не сможет успейть на доклад, ведь у него ѣезд ѣриходитѣ ѣолько в 12* (причина). – *Он никак не сможет успейть на доклад, а ведь он высѣуѣаеѣ ѣервым* (последствие);

г) однозначно самостоятельный статус союзного средства имеют такие комплексы, которые только в данном сочетании приобретают специфическое значение, как *а именно/ а имено* (см. примеры выше) или рус. *а ѣтак: Здоровье у мамы не очень, а ѣтак все хорошо*.

2б. Лексические конкретизаторы в сложносочиненном предложении часто выступают самостоятельно, в результате чего они часто рассматриваются как слова с союзной функцией или как **аналоги союзов**.

рус. *Знал, чѣо Зубр знаеѣи ѣро еѣо доносы — всем эѣо уже сѣало извеѣино, знаеѣи и не боѣиѣся, берѣѣи еѣо с собой, сле́доваѣельно, не счѣаеѣи оѣасным* (Д.Гранин).

А ѣоѣом ѣлел ему, Александрову, сидя в «Москвиче», о каком-ѣо «киднейѣинѣе», ина́че ѣо́воря, морочил эолову и узнавал ѣолезную для себя информация... (В.Громов).

макед. *Јас знаев, аѣѣја, дека не ке ми веруваѣи, заѣшоа ѣи донесов ѣариѣе* (В.Ильоски).

Мудросѣа може да се ѣтренира! Ме́з’ушоа за ѣшоа е ѣоѣребно мноѣу ѣѣруд (И).

Та ѣѣа еѣва ѣонаѣяше селскя му диалекѣи, изѣорения му и набръчкан оѣ слънѣейѣо врати, ѣрубѣѣе му червени рѣце... При ѣшоа двамаѣа бѣха вѣѣори браѣѣовчеди (Д.Димов).

30 ѣпараѣиса, водоѣад и ѣеѣцери – значи сѣе в Орехово (И).

Некоторые из подобных скреп регулярно включаются в список сочинительных союзов, как, напр., болг. *обаче*, см. результаты исследования С.Петровой (2008: 57). Однако имеем ли мы право приписывать союзные функции наречиям и частицам, ведь модифицировать значение предложения – это их непосредственное предназначение. То же касается и вводных слов, которые часто начинают часть сложного предложения: рус. *сле́доваѣельно, с одной сѣороны, с другоѣ сѣороны, в конце концов, наконец, значѣѣи, ина́че ѣо́воря*, макед. *на краѣоѣи од краѣиѣаѣѣа, и ѣѣака, сосема на краѣ, слеѣйсѣивено, со еѣен збор*, болг. *с друѣи думи, значи, сле́доваѣельно* и др.

В последние годы интерес к проблеме сочинения и подчинения в сложном предложении заметно оживился. Все более высказывается мнений о том, что нет объективных критериев, которые позволяют различать сочинение и подчинение в сложном предложении, по крайней мере, это невозможно сделать с опорой на различие сочинительных и подчинительных союзов. А.М.Ломов и Р.Гусман-Гирадо (2001) связы-

вают различие между сложносочиненным и сложноподчиненным предложениями с особенностями организации информации в сложном предложении, с коммуникативным статусом частей сложного предложения. При подчинении происходит включение информации одного предложения в другое, а сочинение упорядочивает информацию на основе простого соположения двух или более информационных блоков, которые интерпретируются как явления одного ранга (но не обязательно как равноправные). Или, как осторожно выразилась И.Н.Кручинина (1990: 484), при сочинении смысловая зависимость предложений не является актуальным аспектом и сочинительными союзами не эксплицируется. Назначение сочинения – характеризовать последовательность предложений не с точки зрения иерархии, а с точки зрения распределения и координированности (напр. преемственности, прерывистости) реализующихся в нем смыслов. Таким образом, лингвисты стараются уйти от понятия равноправия частей в сторону терминов рядоположенности, одноранговости компонентов при сочинении.

В таком случае из набора сочинительных и подчинительных союзов надо вывести (в качестве промежуточной группы) те, которые не соответствуют задаче коммуникативно-информационного ранжирования, напр. рус союз *а ѿо / а не ѿо, между ѿем как*, макед. *годека* в одном из его значений и др. (см. примеры выше).

Что касается многочисленных лексических включений, функционирующих вместе с союзами или вместо союзов, то все же надо признать, что самих сочинительных союзов гораздо меньше, чем слов, которые выступают их аналогами. Союзы – это служебная часть речи, которая используется для оформления синтаксической связи между словами в предложении и тексте. Остальные части речи (частицы, наречия, вводные слова) действительно помогают осуществлению смысловых связей в тексте, но функция модификации смысловых отношений – это их прямое назначение, и она может реализовываться не только в рамках простого предложения, но также и в сложном предложении, и в более обширных текстовых отрезках. Установление смысловой связи, функция смысловой коррекции не должна смешиваться с основными типами синтаксической связи (сочинением и подчинением), которая является епархией только союзов.

ЛИТЕРАТУРА:

Белошапкина В.А. и др. Современный русский язык. М.: Высшая школа, 1989.

Кручинина И.Н. Сочинение // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990.

Ломов А.М., Гусман-Тирадо Р. К интерпретации русского СПП) // Вестник Воронежского университета. Сер.1. 2001, № 1.

Петрова С. Сложно изречение и езикови равнища. София, 2008.

Русская грамматика / Гл. ред. Н.Ю.Шведова. Т. 2: Синтаксис. М.: Наука, 1980.

Синтаксис современного русского языка: Препринт учебника для высших учебных заведений Российской Федерации / Под ред. С.В. Вяткиной. СПб., 2008.

Найталија Бороникова

**КОН ВОКАТИВНИОТ КАРАКТЕР
НА ЛЕКСЕМИТЕ *БЕ, БРЕ, МА, МОРЕ*
И *МОРИ* ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

0. Предмет на интерес во статијата е семантиката и статусот на зборовите од извичен карактер **БЕ, БРЕ, МА, МОРИ** и **МОРЕ** во составот на обраќањата. Како материјал за истражување користевме податоци од четири речници: два толковни (Толковен речник на македонскиот јазик / Гл. ред. К. Конески. Скопје, 2003-2008. т. 1-4¹; Мургоски 3. Речник на македонскиот јазик. Скопје, 2005²); два двојазични: Македонско-руски речник / Сост. Д. Толовски, В. М. Илич-Свитич. Москва, 1963³; Македонско-руски речник / Ред. Р. П. Усикова и Е. В. Верижникова. Москва, 2003⁴), како и искажувања од разговорен карактер од Интернет-извори (пребарувани преку Интернет-порталот <http://www.macedonia.eu.org/>). Како споредбен фонев материјал за анализата се наведуваат податоци од рускиот јазик.

Горенаведените македонски лексеми се разгледуваат од следниве аспекти: 1) проблемот на нивната граматичка класификација (зборовна група); 2) јазична семантика (врз основа на речнички податоци); 3) контекстуална семантика (во говорна употреба). Синтаксичките функции на лексемите на оваа етапа од истражувањето не се разграничуваат, ние ја разгледуваме само нивна употреба во составот на обраќањата.

1.1. Пред сè, треба да дадеме општа карактеристика на извиците како на посебна зборовна група. Кон извиците по традиција се однесува класа неменливи зборови со кои се изразуваат емоционални и емоционално-волеви реакции на говорителот врз опкружувачката стварност. Неменливоста и неспособноста да се стапува во синтаксичките врски со

¹ Понатаму ТРМЈ.

² Потамаму Мург.

³ Понатаму Тол.-Ил.-Св.

⁴ Понатаму Усик.-Верижн.

други зборови често стануваат предопределувачки фактори за изделување на извиците во одделна зборовна група⁵.

Статусот на извиците како одделна зборовна група досега е нерешен проблем. Според И. Н. Кручинина, сите гледишта искажани во различно време врз статусот на извиците се сведуваат кон трите позиции: 1) извиците по составот се разнородна семантичка класа којашто се наоѓа надвор од поделбата на зборовните групи (види: на пример, Х. Паул); 2) извиците се вклучуваат во зборовните групи, но заземаат изолирана позиција; 3) извиците се вклучуваат во зборовните групи, но се обединуваат со партикулите (напредно со предлозите и сврзниците) (види: О. Есперсен). Понекогаш ги зближуваат со глаголите, прилозите, заменските и модалните зборови (за подетална информација види: Кручинина, 1998: 290-291; Шаронов, 2008₁).

Најраспространето е мислењето дека извиците се одделна зборовна група, не се самостојна, не се службена. За разликата од полнозначните самостојни зборови тие не поседуваат номинативна функција (наменети се за изразувањето на чувствени рефлексии), а за разлика од службените, пак, не се употребуваат за изразување на различни односи меѓу самостојните делови на реченицата. Способноста на извиците да посочуваат дејство без да го именуваат (карактеристично е за императивните извици: рус. *брысь, сійой, марш* итн.; емоционалните извици: рус. *ах – ахатӣь, ой – ойкаӣь* итн.; ономотопејските зборови: рус. *ха-ха, шраx-шарараx* и др.) и да служат за нерасчленето изразување на емоционални и емоционално-императивни реакции, им дозволува на истражувачите да ги именуваат како самостојно-службени («интерјективни» од англ. *interjection*) зборови (види: Середа, 2002).

Во граматиките на македонскиот јазик (Б. Конески, Л. Минова-Ѓуркова, Р.П.Усикова и др.) извиците се определуваат како одделна зборовна група наспроти полнозначните и службените зборови.

1.2. Да се осврнеме кон дефинирањето на категоријалните карактеристики на лексемите во горенаведените речници. Така лексемата **БЕ** во речниците Мург. и Усик.–Верижн. има граматичка ознака *чесӣь.*, во речникот Тол.–Ил.–Св. речничката статија со **БЕ** отсутствува, а во ТРМЈ има ознака *изв.* Лексемата **БРЕ** во сите речници има ознака *изв.* Лексемата **МА** во Усик.–Верижн. се третира како *чесӣь.*, во останатите

⁵ Меѓутоа, признакот не може да биде централен при определувањето на категоријалните карактеристики на извиците зашто извиците можат да функционираат како: 1) еквивалент за цела реченица (во заместителна функција); 2) модална компонента на реченицата; 3) реченички член (Види: Грамматика русското јазика, 1980; Л.Минова-Ѓуркова, 2004). Функцијата на реченичкиот член не е сопствено извична, таа се појавува тогаш кога извичникот се употребува наместо некоја збороформа (сп. рус. *Она все ах да ох*). Наспрема стојат безафиксни глаголски форми од ономотопејски карактер коишто имаат предикативен карактер (сп. рус. *Он йрыг к сӣолу*; макед. *Го фатӣив и шраx од земја!* (пример е од Минова-Ѓуркова, 2004: 80).

лексикографски извори се означува како *изв.* Лексемите **МОРЕ** и **МОРИ** во речниците се третираат како *изв.*

Така статусот на единиците се третира двојствено: извици со емотивен карактер и/или модални партикули. Тоа произлегува од фактот дека комплексни значења (спонтани реакции на околната стварност, однос кон зборуваното, оценка) што се изразуваат со модалните партикули и извиците во исказот, се способни да се спојуваат, а општата синтаксичка позиција (модалната компонента на реченицата; во нашиов случај и партикулите и извиците се во склоп на обраќањето) не дозволува строго разграничување на двете јазични појави.

Во трудот на И. А. Шаронов (Шаронов, 2008₂), каде што се зборува за разграничувањето на модалните партикули и извиците, се користат два прагматички фактора (интенционалност и адресираност) со кои авторот се обидува да се разграничат модални партикули и извици. Како што забележува И. А. Шаронов, за извиците (поради спонтаноста на емоционалните реакции) не се карактеристични признаците интенционалност и адресираност, тие изразуваат непосредна реакција на говорителот кон опкружувачката стварност, нивната употреба нема строга приврзаност кон дијалогот. Модалните партикули, пак, се приврзани кон комуникативниот акт, авторот ги нарекува «сигнали», во кои е кодирана определена информација за примачот. Меѓутоа, повеќето извици од императивен карактер (од античната традиција се вклучуваат во зборовната група извици) не дозволуваат да зборуваме за тоа дека во семантиката нема приврзаност кон говорниот акт. Веројатно, токму поради тоа не можеме точно да определиме во која зборовна група влегуваат лексемите **БЕ**, **БРЕ**, **МА**, **МОРИ** и **МОРЕ**, во овој случај треба да се зборува за синкретизмот на нивната граматичка (категоријална) семантика.

2.1. По традиција извиците се употребуваат во три говорни семантички сфери: емоции и емоционални оценки; желби; етикета. Семантичките функции на извиците можат да бидат и еднозначни и дифузни (види: Кручинина, 1998; Грамматика..., 1980).

2.2. Ќе се осврнеме кон јазичната семантика на лексемите **БЕ**, **БРЕ**, **МА**, **МОРИ** и **МОРЕ**, која е претставена во речниците на македонскиот јазик. Речниците регистрираат дифузност на нивната семантика, меѓутоа, сите автори се согласуваат дека лексемите се користат во функцијата на вокатив, но при дефинирањето на функцијата се набљудуваат разновидни мислења.

Кај лексемата **БЕ** (*пазѝ*) се izdelуваат следниве значења: *ѝејораѝ*. нагласување или засилување, најчесто при обраќање кон лице од машки пол за да се искаже блискост, нетрпеливост, презир, согласност, итн.: **Еј бе (ти)! Дојди бе!; Кој си ти бе! Да бе, така е!** (Мург.); засилување при обраќање: **Што е ова бе, браќа! А бе, одете кога ви велам! А бе, другар, ти тој човек не можеш да го замислиш! А бе за**

слепци е шахот? (ТРМЈ); потценување или категорично барање: **Слушај бе!** ‘Ну ты, слушай!’ (Усик.–Верижн.).

Кај лексемата **БРЕ** (раз̄.): потценувачки однос кон мажот: **Ну! Ну ты! Эй!; Кој си ти, бре?** ‘А ты кто такой? Тебе чего надо?’ **Арно, бре, момче!** ‘Ну ладно, парень!’ (Усик.–Верижн.); обраќање кон мажот: **Эй! Слушай!** (Тол.–Ил.–Св.); при обраќање за искажување незадоволство, чудење, итн., или да се привлече внимание: **Еј ти бре; Кој си ти бре?** (Мург.); при обраќање: **Синко, зошто, бре синко, куќа затвори?** (ТРМЈ).

Семантиката на лексемата **МА** (раз̄.) се определува на следниот начин: обраќање кон женско лице: **Эй! Послушай!** (Усик.–Верижн.; Тол.–Ил.–Св.); за привлекување внимание или за искажување блискост, нетрпение, или лутина кон женско лице: **Слушај ма!; Мамо ма!** (Мург.); за повикување на лице од женски пол: **Дојди, ма!** (ТРМЈ).

Зборот **МОРЕ** (раз̄.) се користи при обраќањето кон лице од машки пол (или дете од машки пол) (Усик.–Верижн.; Тол.–Ил.–Св.; Мург.; ТРМЈ). Во речниците ТРМЈ и Мург. се одбележува засилувачка функција на лексемата по семантика на закана: **Море ти, бре!; Море кога ќе се вратам ќе ти покажам убаво!** (Мург.).

Аналогична со горенаведената функција покажува лексемата **МОРИ** (раз̄.), но зборот се употребува при обраќањето кон лице од женски пол (Усик.–Верижн.; Тол.–Ил.–Св.; Мург.; ТРМЈ). З. Мургоски забележува нејзин пејоративен карактер (дрско обраќање кон лице од женски пол): **Еј ти мори!** (Мург.).

Така сите автори забележуваат разговорен карактер на лексемите и нивна приврзаност кон обраќањата за лица од женски (**МА, МОРИ**) или машки пол (**БЕ, БРЕ, МОРЕ**). Исклучок е лексемата **БЕ**, чиј родов (гендерен) статус го забележува само З. Мургоски. Освен тоа, не во сите речници се регистрира строго однесување на лексемата **БРЕ** кон обраќањата на лица од машки пол. Треба да се каже дека обраќањето почесто се придружува со конотации (блискост, интимност (пошироко – вклучување во личната сфера на говорителот); чудење, презир, незадоволство и др. (исклучување од личниот простор на говорителот)). Авторите забележуваат и засилувачки карактер на лексемите. Постојат конотативни семи во структурата на значењето на единиците (однос кон соговорникот), на деиктичко значење «посочување сфера на соговорникот» и негова маркираност по признакот «пол» не дозволуваат да ги вброиме овие лексеми во определената група извици (емоционално-оценувачка или императивна), тие, пак, демонстрираат семантичка дифузност и синкретизам. А, засилувачката компонента во семантиката сведочи за нивната блискост кон модалните партикули.

З. Ќе преминеме кон разгледувањето на употребата на лексемите **БЕ, БРЕ, МА, МОРИ** и **МОРЕ** во разговорните текстови.

Контекстуалната анализа на дистрибуцијата на лексемата **БЕ** покажува дека нејзината употреба е возможна во обраќањата претставени со лични и општи имиња (во едн. и во множ.):

(1) *Не бе Гриџориј, не си изграм јас мајџај*
(<http://barabass.blog.mk/2010/03/25>);

(2) *Има ли некој жив бе гечки?* (<http://forum.idividi.com.mk>);

(3) *Аман бе Жика шо зборувааш?* (<http://www.elfasko.org.mk>).

Поретко, но се сретнуваат случаи кога се обраќаат кон лица од женски пол:

(4) *Де бе Марика...!* (<http://www.time.mk/cluster/005bf5afb6/de-be-marika-video.html>).

Семантиката на обраќањата може да биде неутрална (*брајџ, гејџе, бајџо, луџе* итн.) и емоционално обоена: (5) *Е кај злегдаш слонови бе луг еден?!?* (vicoteka.mk/ludnica); (6) *Кај си бе знасo една?* (www.elfasko.org.mk). Во овој случај **БЕ** настапува како интензификатор на принакот. **БЕ** може да посочува позитивен или негативен однос на говорителот кон соговорникот, тоа се определува од поблискиот контекст:

(7) *Учиџелкајџа: Добро бе Изгорче, како може едно гејџе џолку злујосџи да најрави во еден ден?* (blogs.stars.mk/vicovi-d-p); (8) *А џи, бе Грујо, сам си џравиш џола народ да се замисли дали џреба да се смеџа себеси* (nadeznan.blog.mk/2010/02/12/abegrujo); (9) *Прво џочна мајка ми: „А, бе синко, ми вели, зоџџо коџа џосџариџе Евројејџи ви викааџ слабо сорабоџуваџе со оџозиџајџа, вие не џи слушаџе?* (www.utrinski.com.mk).

Сличната ситуација од гледната точка на родова маркираност покажува и лексемата **БРЕ**: (10) *О бре момче бре будало, убаво јабанџиче од фурна бело симиџче зарем не си видел џи...* (www.baklava.com.mk/mk_lyrics.htm); (11) *Калеш бре Анџо* (www.roditeliideca.com.mk/forum1/23-/11902); (12) *Невесџо? Бре невесџо?* (www.mmm.com.mk/default.asp?ItemID); (13); *Така е бре Весниче* (segaiovde.com.mk); (14) *Не се заборава, злајџна бре Лено...* (karenina.blog.mk/za/). Почести се примерите со обраќања кон лица од машки пол (лични и општи имиња), меѓутоа, возможна е употреба и при обраќањата кон жена (примерите 11, 12, 13, 14). Единицата доволно често се сретнува во фолклорните текстови (10, 11, 13). Овде исто така се набљудува функција на интензификација на принакот (при лексемите со квалитативна семантика):

(14) *Беџај бре, лажџо ниеден, одиме во Ваџџикан веднаш!* (www.okno.mk/taxonomy/term/406). Употребата на **БРЕ** со лични имиња покажува однесување на говорителот кон соговорникот: (15) *Шџо џравиш бре Мујо, симнувај се, ке се оџеџаш, злегдај колку е високо. – А, бре Хасо, никој ваков не ме сака, сиџе жени беџааџ од мене, не се живее вака* (www.vicoteka.mk/mujo-i-haso/blog/strana-9).

Кога станува збор за лексемата **МА**, примерите ја покажуваат нејзината употреба со вокативите од женски род:

(16) *Мамо, мамо ма, ѝак ми викааѝ дека јас сум крив...* (barabass.blog.mk/2010/03/26/мамо-мамо-ма);

(17) *Лиле ма, многу сме ѝоделени на есдсеемци и на вемеровци, се знаје кој у кој дујчан влегује да кујује, кој у која крчма оди у зависноси од ориентирои на ...* (blog.mk/members/nary/blogs/recent-posts).

Често **МА** се користи како еквивалент на обраќањето, посочувајќи ги блиските односи на говорителите:

(18) *Ма, сигурно мислев на ѝебе. Помислаѝ на ѝебе секогаш е....?* (astrostoper.blog.mk/category/поезија/page/25/?acpage=8);

(19) *Ај ма ѝиши ми макар два-ѝри збора* (markiz.blog.mk/2008/01/28/non-stop-aj-ma-pishi-mi);

(20) *Ма... мирно, мирно срцево мое, и Госѝод знае со ѝебе шѝо е. Како шѝо ниѝу едно ѝиле само нее, ѝака ѝој и за ѝебе сродна душа ѝлее* (www.top.mk/blog/36841/ma-ke-mine-iva-taga).

Сличната функција поседуваат лексемите **МОРЕ** и **МОРИ** (се користат како засилувачки партикули при обраќање (21, 22, 23, 25, 26) или како еквиваленти на обраќањето (24, 27, 28)). И овде доволно доследно се открива посочување на лица од машки и женски пол (конотативна компонента на лексемите се определува од поблискиот контекст):

(21) *Море Васе, злаѝни Васе!* (blog.best.org.mk/2007/01/blog-post_23.html);

(22) *Поѝоа ми рекле, море Перо...* (www.milenko.com.mk/forum/showthread.php?p=9751);

(23) *Еј море Зоки, Зоки сѝијаче* (refleksii.blog.mk/2008/11/17/ej-more-zoki-zoki-spijache);

(24) *Си биле двајца другари и се среѝнувааѝ негде и едниои му вика на другиои: -Кај си бе, море? А другиои му врака: - Еве сум бе океан!* (cc.org.mk/index.php?option=com_docman&task=doc...gid);

(25) *Аааааа, НАТО мори душманке, леле каѝилке* (sead93.crnaovca.mk/?p=916);

(26) *Таму се собрае, мори мила мамо, од ѝеѝ села деци* (www.ljubojna.com.mk/files/ljubojna_macedonia_fresh_lyrics.docx);

(27) *Ај лав ју мори, жими мајка* (www.vecer.com.mk/default.asp?ItemID);

(28) *Мори шѝо си ѝросѝа, не се вика елеменѝ, се вика комѝликација!* (www.guru.mk/forum/showthread.php?t=33).

4. Ке резимираме. Синкретизмот на граматичката семантика од разгледуваните единици не дозволува строго да определиме кон која зборовна група припаѓаат тие (во анализираните контексти тие се пројавуваат и како извици, и како модални партикули). Во поглед на нивната «лексичка» семантика, во семантичката структура на лексемите се

обединуваат признаци на емоционално-оценувачки и императивни класи извици (во зависност од позицијата на засилувачот или еквивалентот на вокативот). Емоционалната обоеност на лексемите, по правило, се определува од поблискиот контекст. Гендерната компонента на семантиката (специфична за македонскиот за разлика од рускиот) најдоследно се пројавува при лексемите **МОРИ**, **МОРЕ** и **МА** и се нивелира при **БРЕ** и **БЕ** (тогаш единиците исполнуваат функција на општо посочување на соговорникот).

ЛИТЕРАТУРА:

Есперсен (1958): Есперсен, Отто. *Философия языка*. Москва: Изд-во иностранной литературы.

Конески (1982): Конески, Блаже. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*. Тт. 1-2. Скопје: Култура.

Кручинина (1998): Кручинина, И.Н. *Междометия*, Большой энциклопедический словарь. Языкознание. Гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва: Большая Российская энциклопедия. С. 290-291.

Минова-Ѓуркова (2004): Минова-Ѓуркова, Лилјана. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг, 2004.

Русская грамматика (1980): *Русская грамматика*. Т. 1. Москва: АН СССР; Институт русского языка,

Середа (2002): Середа, Е.В. *Категория междометия по признаку выражения модальности*, <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200202303>.

Усикова (2003): Усикова, Рина Павловна. *Грамматика македонскогo литературногo языка*. Москва: «Муравей».

Шаронов (2008₂): Шаронов, Игорь Алексеевич. *К вопросу о разграничении эмоциональных междометий и модальных частей*, <http://dialog-21.ru/dialog2008/materials/html/87.htm>.

Шаронов (2004): Шаронов, Игорь Алексеевич. *Назад к междометиям*, <http://www.dialog-21.ru/Archive/2004/Sharonov.htm>.

Шаронов (2008₁): Шаронов, Игорь Алексеевич. *Междометия в речи, тексте и словаре*. Москва: РГГУ. 288 с.

Речници

Македонско-русский словарь / Под общ. ред. Р.П.Усиковой и Е.В.Верижниковой. Москва, 2003.

Македонско-русский словарь / Сост. Д. Головски, В.М.Иллич-Свитыч. Москва, 1963.

Мургоски З. Речник на македонскиот јазик. Скопје, 2005.

Толковен речник на македонскиот јазик / Гл. ред. К. Конески. Тт. 1-4. Скопје, 2003-2008.

Елена Верижникова

ВНУКОТ

Ете стапува на сцена мојот внук,
уште непрооден,
тукушто испилен од рулче,
со седум месеци
и, машала, со цели десет килца.
Внуче, пред да се исправиш на двете ножиња,
лапај! И потоа лапај!
Вкуси го тоа што јас одамна сум го изумил:
воздухот со непца, јазик, носе и гради,
светлоста – со веѓи, клепки, белки и зеници
храната со сето грлце дури до мешето,
водата – со сето снаже што пека за прохлада,
миризбата, топлината и сето друго исто така!
Внуче, не мисли за ништо друго,
зошто ти е тоа мислење!

Блаже Конески

КОН ПРАШАЊЕТО ЗА ПОЗАЈМЕНИТЕ ИЗВИЦИ: МАШАЛА

Класата зборови „извици“ (интерјекции) опфаќа единици доста различни од функционалносемантичка гледна точка. Традиционално тие се обединуваат врз основа на два признака: изразување емоција без да ја именуваат и изолирана синтаксичка позиција. Од страна на различни лингвисти се издвојуваат неколку групи: 1) емоционални, односно првични, примарни, првобитни, прототипски, извици, кои се писмени фиксаци на вокални гестови; 2) секундарни извици, добиени по пат на вторична употреба на полнозначни зборови; 3) заповедни извици; 4) оноματοпеи; како и некои други групи. Поради таквата неизедначеност на составот на класата во науката нема единствено мислење ниту по прашањето на третманот на различните групи, ниту воопшто за значењето на извиците: од целосно негирање на истото до неговото поистоветување со значењето на другите класи. Се чини дека само во однос на првобитните извици лингвистите се единствени. Сите други групи

предизвикуваат полемика. Така, некои научници одделни групи не ги вклучуваат во составот на извиците, како, на пример, ономатоите или вторичните извици.

Решавањето на општите прашања во врска со оваа класа бара детално истражување на функционирањето на конкретни единици кои потенцијално влегуваат во класата извици. Секоја единица засега многу проблеми со кои се соочуваме анализирајќи ја категоријата во целост а може и да понуди некои решенија. Ќе се потрудиме да го покажеме тоа врз примерот на извикот **машала**. За анализата ќе ни бидат од полза и податоците од други словенски јазици, пред сè балканските, но и од рускиот.

I. Во случајот **машала** имаме работа со вторична интерјекција. Од друга страна, тоа е туѓа заемка и во македонскиот јазик не постои полнозначен збор кој би се транспонирал. За таквите факти Б. Конески ќе забележи: „имаме понекогаш таков случај полнозначни зборови да се превратат во извици, до колку ќе им избледнее нивната реална содржина, и ќе се сведат до сигнали за нешто или за некаква внатрешна состојба.<...> Уште полесно станува ова со туѓите зборови, на кои инаку народот не им го знае правото место во системот: *марш, сийој, аман, бравос* и сл.“¹

Извикот **машала** во балканските јазици е дојден од турскиот, а изворно тоа е арапска фраза која првобитно значи „како што посакал Алах“ (всушност нешто како молитва). Се употребува во многу неарапски исламски земји, но и во немуслимански, како и кај балканските народи, кои долго време живееле под османлиско владеење и претрпеле влијание од турскиот јазик.

Првобитно оваа фраза е во функција на заблагодарување кон Бога за некое добро. Меѓутоа и во муслиманските земји во секојдневниот говор изразот се употребува вторично за изразување восхит, радост, пофалба во врска со некоја позитивна состојба, со дополнителна нијанса заштита против уроци. Таа употреба извикот **maşallah** ја има и во турскиот јазик.²

¹ Конески Б. Граматика на македонскиот јазик. Дел I и II. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга. 1981, стр. 547/

² **maşallah** арапск. **I.** межд. 1) *выражаеӣ востор̄ѣ или удивление* вот так так!; вот ведь какое дело!; вот это да!; прекрасно!; браво!; молодец!; ба!; о!; рады бога!; слава богу!; ~ **çabucak gitti geldi** молодец, быстренько сбежал; **sizden bir şey rica edebilir miyim?** ~! можно я у вас кое-что попрошу? – Рады бога!; **şu kirpiklere bakın bir kere...** ~ **uzun uzun...** взгляните только на эти ресницы! Вот это да! Длинные-предлинные...; 2) не сглазить бы (*оговорка ой̄ с̄лаза й̄ри восхищенӣи чем-кем-л., чаще ребёнком*); 3) рады вас видеть!, ах, боже мой!, молодец! (*возглас, предшествующий иривеӣс̄т̄ив̄ию*); ~, **hoş geldiniz!** рады вас видеть, добро пожаловать!; 2. золотой амулет со словом "maşallah" (*кошторый надеваюӣй ребёнку ой̄ с̄лаза*) ∅ (1n) ~**ı var** браво! молодец!; **çocuğun bugün ~ı var, hiç huysuzluk etmedi** ребёнок сегодня молодец, совсем не капризничал Большой турецко-русский словарь / Баскаков А. Н. и др. – 3-е изд., стер. – М.: Живой язык, 2006 – 960 с.

Се поставува прашањето каков е механизмот на позајмување извици. И.А.Шаронов посочува дека за тоа неопходно е да бидат исполнети најмалку два услова: 1) престижност на културата на јазикот од кој се позајмува; 2) длабока вграденост, односно тесен контакт, на субјектот што го употребува туѓиот извик во таа странска култура, од која се позајмува извикот.³ Во случајов ни се чини многу важна мислата на А.М. Селищев, кој во својата книга „Словенското население во Албанија“ при разгледување на заемките, кои не се поврзани со предметни новитети, го објаснува нивното внесување во јазикот-реципиент со нивната зголемена емоционалност. Тој истакнува дека емоционално-експресивната страна на говорот игра многу значајна улога во процесот на лексичкото позајмување.⁴ Токму со тоа А.М. Селищев го објаснува позајмувањето на одредени глаголи, на поздрави, како и на изрази за поздрав и благодарност, именки со интимно значење. Иако во неговиот материјал не се наведуваат извици, меѓутоа неговата теза е многу значајна токму за расветлување на механизмот на позајмување извици, бидејќи кај нив емоционалноста е основна карактеристика на нивното значење.⁵ Во случајот со балканските јазици не смее да се запостават и условите на долготраен конвергентен развој на регионот во услови на повеќејазична комуникација, која честопати била отежнатата, и во таков случај неполнозначните, фатички елементи (меѓу кои и **машала**) добиваат посебно значење за воспоставување и одржување контакт.⁶

Колку и да е чудно, но за расветлување на механизмот на позајмувањето на извикот **машала** може да придонесе и разгледувањето на новите појави во рускиот јазик. Пребарувањето на Интернет покажува дека моментално во одредени рускојазични средини се регистрира употребата на овој збор. При тоа се согледуваат два можни модела на позајмувањето, кои условно би ги нарекле „идеолошки“ и „битов“.

³ Шаронов И.А. Междометия в речи, тексте и словаре. М.: РГГУ, 2008, стр. 260-268.

⁴ А.М. Селищев. Славянское население в Албании. Фототипно издание. София: Наука и искусство. 1981. Стр. 141-142, 190-199. В. исто така: С.Б. Бернштейн А.М. Селищев – славист-балканист. М.: Наука, 1987, стр. 68-69.

⁵ Интересна потврда на посебното значење на емоционалноста и брзината на освојување токму на извиците наоѓаме на пример во романоот „„Разбој““ од генијалниот писател со посебно чувство за јазикот и за јазичните процеси Владо Малески. Станува збор за италијанската окупација во Струга и за италијанскиот јазик: „Сите војнички лица беа изборнати во зеленикав страв, стравот одвреме навреме ќе истресеше некаков трештен недоправен глас – трепкавица да те полази, а стружаните околу ништо не разбираа освен пцостите што ги научиле со првиот ден на окупацијата“. [Малески В. Разбој. Скопје: Култура, 1976, стр. 164.] Да потсетиме дека пцостите се еден од видовите на извиците, а и се изговараат со посебна емфаза. Истото го забележуваме и во јазикот на претставниците на народите од поранешниот СССР, кои многу често, зборувајќи го својот јазик ги користат руските пцости.

⁶ За тоа в.: Цивьян Т.В. Синтаксическая структура балканского языкового союза. М.: Наука, 1979, с. 283-285.

Првиоѝ (свесен, идеолошки) е поврзан со исламот и подразбира свесна употреба под директно влијание на арапскиот јазик. Еве како тоа го објаснува една скоро исламувана корисничка:

Когда я только начинала общаться с мусульманами, незнание религиозной лексики часто подводило меня и приводило к недопониманию с себе подобными. Я помню, что даже возмущалась и не понимала, почему бы то же самое не сказать по-русски. Потом мне объяснили, что арабский язык передает смысл наиболее точно, а перевод всегда дает лишь одно значение слова. Так же мусульманам приятно говорить на языке Пророка и те выражения, которые они часто используют - интернациональные для мусульман всего мира.

Маша Ллах. Когда я, будучи недавно обращенной мусульманкой, слышала это выражение от членов своего джамаата, я была уверена, что оно означает возглас удивления. На самом деле «**Маша Ллах**» переводится «по воле Аллаха». Употребляется часто после получения и выдачи похвалы, на пример: «Какой у тебя красивый платок, **Маша Ллах**». Ответ: «Да, **Маша Ллах**». Даже если хвалящий вас забыл упомянуть, что имеющееся у вас есть по Воле Аллаха и не иначе, в этом случае, будучи богобоязненным, вы не должны присваивать себе ничего из Его славы и заслуг, поэтому говорите «**Маша Ллах**».⁷

На самиот почеток на моето општење со муслимани, непознавањето на религиозната лексика честопати ме доведуваше до недоразбирање со другите луѓе. Се сеќавам дека дури се бунев, не сфаќајќи зошто истото да не го кажат на руски. Потоа ми објаснија дека арапскиот јазик ја пренесува смислата најточно, а преводот дава само едно од значењата на зборот. Освен тоа, на муслиманите им е драго да го зборуваат јазикот на Пророкот и тие изрази што често ги користат се интернационални за муслиманите во целиот свет.

Машала. Кога јас, како неодамна преобратена муслиманка, го слушав тој израз од членовите на својот џамат, бев сигурна дека тој значи извик на чудење. Меѓутоа **машала** се преведува како „според волјата на Алах“. Се употребува често по добивање или искажување пофалба, например: „Колку убава марама имаш, **машала**“. Одговор „**Машала**“. Дури ако тој што ве пофалил изумил да спомне дека тоа што го имате е Божја волја и никако поинаку, во тој случај поради стравот Божји вие не смеете да присвојувате ништо од Неговата слава и заслуги, и затоа велите „**Машала**“.

⁷ Наталья БАХАДОРИ 10.04.2008

<http://www.womansoul.ru/golubushka/lofiversion/index.php?t876.html>

На рускојазичните сајтови и форуми на муслиманите од Руската Федерација има многу примери на таквата употреба, како следниов коментар за изложените фотографии со муслимански невестински фустани:

Модница **Машалла!!!** Это очень красиво и соответствует всем требованиям Ислама!!! Очень интересно и красиво!!!⁸
Гиздавица, машала!!! Многу убаво и во согласности со сийе барања на Исламот!!! Многу интересно и убаво!!!

Второии (спонтан, битов) модел на позајмување на извикот **машалла(х)** во рускиот јазик е застапен на форумите на жените кои се омажени за Турци и живеат во турската јазична средина. Еве, на пример, како им го објаснува зборот на сонародничките една руска снаа во Турција, инаку авторка на најпопуларниот рускојазичен блог, на нивно барање, бидејќи тие го слушаат многу често:

По многочисленным просьбам трудящихся объяснение-пояснение про загадочные слова использованные вчера в турецких записках. Машалла - это восклицание арабского происхождения, используется когда надо что-то или кого-то похвалить, но (это важно!) похвалить и не сглазить :) Очень часто употребляется в отношении детей. Например, вы спросили у человека есть ли у него дети и он ответил, что да и даже 2 штуки и вы тут же должны с чувством воскликнуть: "Машалла!" В общем это что то типа Very good и God sake. Или ваш сосед вам говорит, что его сын поступил в самый лучший Университет в мире и вы ему в ответ: "Машалла, Машалла!", вроде как и удачи пожелали и не сглазили ни разу:) Или например корова соседская дала убойное количество молока, вы обязаны сказать корове, хлопая ее по упругому боку: "Машалла, машалла!"⁹ *На многубројниите барања од работниот народ еве ви објаснување-појаснување околу мистериозниот збор, кој вчера беше искористен во моите турски белешки. Машала – тоа е извик од арајско пошлокло:) Многу често се употребува во однос на деца. На пример, вие прашувате некој човек дали има деца, и тој ви одговора дека има и дури 2 комада, и вие во истиот момент треба со чувство да извикаете: „Машала!“ Тоа е нешто налик на Very good и God sake. Или вашиот сосед ви соопштува дека неговниот син се запишал на најдобриот универзитет во својот и вие му реплицирате: „Машала, машала!“, демек му посакувате успех и ниеднаш не сите го урочиле:) Или да речеме, соседската крава дала неверојатно количество млеко, вие сите*

⁸ 25.08.2009 <http://bestdress.com.ua/322-svadbenye-naryady-v-musulmanskom-stile.html>

⁹ 06.03.2008 <http://girka-street.livejournal.com/31227.html>

должни да ѝ кажејте на кравава, шайкајќи ја ѝо крикавајќа слабина: „Машала, машала!“

Меѓутоа во таквиот случај на усвојување на зборот може да дојде до комуникативен неуспех, како што покажува следниов пример, поместен од корисникот од Република Српска:

Једна муслиманска породица у селу добила снајку, граѓанку. Снајка се свему што види чудила, а да не би урекла, свекрва је учила како треба да каже.

– Јој, колике су вам овце! Ајме мени, колико је ово теле, јес' велико!

– Снахо, не каже се тако, него добре су вам овце, машала.

– Ау, колике ви паприке имате!

– То се, снахо, каже лијепих паприка, машала.

С временом снаја научи како шта да говори. Једно јутро уђе у собу да пробуди свекра, па кад виђе да је умро, она сва уплахирана истрча из собе и повика:

– Нане, нане, машала, умро бабо!!!¹⁰

Истражувањата покажуваат дека во српскиот и во бугарскиот јазик извикот **машала** е веќе во многу ограничена употреба и се архаизира. Така, посетителите на српскиот форум каде што се обработуваат јазичните прашања веќе не му го знаат значењето и консултираат речници или бараат толкување од уредниците на форумот и од јазичарите.¹¹ Пошироко зборот е застапен во Босна што се третира како регионална одлика. На истиот тој форум се наведува примерот со посочување на потеклото, притоа за скоро сите турцизми во (со исклучок на **таман**) учесниците на форумот бараат толкување:

Босанске описне оцене из вица: зијан, шухвели, таман, машала и аферим.

Во бугарскиот национален корпус се наведуваат 24 (вкупно 29, но некои се повторуваат) примери на употребата на зборот **машала**.¹² Притоа, 2 примера се од класичната литература од XIX век (И. Вазов и З. Стојанов), 6 се од мемоарите за турското време, 7 се од фолклорни текстови, 3 се од современи текстови, кои се однесуваат на странски околности, 1 пример – наслов на песната на Г. Бреговиќ во статијата за неговото гостување. Неколку примери од печатот го содржат изразот **Евала! Ашколсун! Машала!** како клише кое секаде е употребено иро-

¹⁰ <http://ojkrajino.com/smf/index.php?topic=957.0>

¹¹ 10.01.2007 <http://www.vokabular.org/forum/index.php?topic=567.15>

¹² www.dcl.bas.bg За можноста да ги искористам материјалите од Бугарскиот национален корпус авторот најискрено и се заблагодарува на д-р Маргарита Димитрова

нично, како јазична игра. Практично остануваат само неколку примери со жива употреба на извикот, кој исто така има иронична смисла:

Съдиите от Конституционния съд получават 90 на сто от месечното възнаграждение на председателя на съда". Конституционните съдии ползват и привилегия да се пенсионират след изтичане на мандата им независимо дали са навършили пенсионна възраст. Машала! Ето, това е грижа за човека! Не случайно народът оприличава Конституционния съд със Светия синод. **Политика 2008, бр. 241.**

II. Во македонскиот јазик извикот **машала** е во жива употреба. Очигледно дека тој е позајмен според вториот модел, то ест како резултат на многувековен тесен контакт со турскиот јазик, а без идеолошка оптовареност. Современите говорители можат и да не бидат свесни за првобитното значење на зборот. Во македонскиот јазик зборот **машала** е застапен во сите толковни речници и се употребува за изразување пофалба, восхит, а и како формула против уроци.¹³ Секако дека во јазичната свест на говорителите постои претстава за турското потекло на извикот. Затоа овој збор често се употребува за создавање на јазичниот колорит во директен говор на ликови-Турци (понекогаш за тој ефект служат и намерни неправилности во јазикот, како во еден од следниве примери):

Децата повеќе од стравот да им ги сече Ибраим јазиците, зеда по еден ѓеврек и се посмирија. Им ги раздели **кадијата** ѓевреците и секое го погали по глава со по некој утешен збор и она: „Машала, машала. Овој кадија ќе бидат, овој муфтија, овој бег, ага, субаша, паша, везир...“. **С.Попов. Калеш Анѓа.**¹⁴

¹³ **машала!** *interj* (arh.) mašala(h)! **1.** bravo! aferim! **2.** (како формула против урок) арен е, машала dobar je, ne bilo ti uroka. [Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања. Составувачи Т.Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски. Редактор Б.Конески. Том I (А-Н). Скопје, 1961, стр. 405.]

машала *interj. dial.* за искажување пофалба или честитање; bravo, честитам [Мургоски З. Речник на македонскиот јазик. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2005, стр. 393.]

машала! *изв.* (разг.) **1.** За изразување восхит, пофалба; bravo! *Машала колку си нараснал!* **2.** Како формула против уроци. *Послушен е и вреден, машала.* ◊ **Пу, пу, машала!** – против уроци. [Толковен речник на македонскиот јазик. Т. III, Л-О. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисиркова“, 2006, стр. 107]

МАШАЛА *изв.* за израз на дојпаѓање, радосѝ; машала, мори невесто, / машала, Севдо голема, / о, што те личи / белото лико! (МПр. X, 1-2, 157); аферим машала – *bravo:* аферим, бабо, машала, / ала си сина имала! / дури ти сина фативме / девет планини минавме (Вас. 213; Фирф. 3, 131; Драг. 183); викнала Јана да пеје, / гласот се чује в Кустендил, / аферим, Јано, машала, / ала си грло имала! (Горѓ. 71) [Речник на македонската народна поезија. Том IV: Л-М. Скопје, 2001, стр. 200.]

¹⁴ Попов С. Калеш Анѓа. Битола: НИД Микена, 2008, стр. 44.

– Не бидува работата со ишала-машала, туку со мотика. Затоа бизнисмените од двете земји треба да се фатат рака за рака и да ги урнат сите препреки. Македонија никогаш не била далечна земја, а така треба и да продолжи. Очигледно е дека постои желба за соработка меѓу двете земји, но важно е таа да продолжи – истакна **Ердоган** на турско-македонскиот форум и додаде дека економската соработка меѓу двете земји нема никогаш да биде добра ако се остави само на двете влади. (**Нова Македонија 7.12.2009**, наслов на статијата **Нема ишала-машала во бизнисот**)

Извикот **машала** го среќаваме и во македонската уметничка литература (в. го епиграфот), во печатот, во разговорниот јазик, во јазикот на интернетот. Понатаму за илустрации ги користиме сите овие извори, со тоа што сме свесни дека интернет-комуникацијата е нов тип на вербално општење. Тоа е комуникација со посредство на компјутер, која се остварува во еден нов, односно виртуелен, комуникативен прстор. Нашите примери претежно се преземени од блогови и од форуми. Блоговите се авторски написи отворени за широк пристап на читателите. Зависно од авторот можат да имаат карактер на дневник, публицистика или уметничка литература, и во таа смисла по своите својства се поблиску до традиционалните текстови од тој тип. Секако дека отсуство на лектура прави тие текстови понекогаш (намерно или ненамерно, повеќе или помалку) да отстапуваат од јазичниот стандард. Но, како и да е, тоа е пишан објавен текст, со тоа што се подразбира можност да биде оценет и да добие реакција. Форумите се виртуелен полилог, кој се одвива како онлајн (во моментот, кога учесниците се наоѓаат пред своите компјутери и реагираат веднаш), така и офлајн, понекогаш со големи паузи (неколку часа, дена, па и месеци) меѓу репликите на учесниците. Обично се дискутира некоја конкретна тема. Користевме материјали од форуми на млади мајки, рибари, љубители на животни и др. (в. фусноти). Поголемиот дел од учесниците се скриени зад никот (псевдоним во мрежата), некоја информација може да се извлече од самата тема на форумот, во нашиот материјал тоа се претежно млади луѓе (понекогаш форумциите ги наведуваат локацијата и возраста). Јазикот на користените форуми поседува карактеристики на усниот и на пишаниот говор, то ест донекаде може да се третира како запишани (повеќе или помалку адекватно) усни искази. Сметаме дека за нашите цели (карактеристика на значењето и употребата на еден збор) тој извор може да биде сосема веродостоен, ако имаме на ум дека не станува збор за норма, туку за узус.

За анализа на значењето на извикот **машала** во современите услови важно е да се имаат предвид неколку карактеристики. Пред сè, тоа е неговиот **комуникативен** карактер, односно, овој извик претполага адресат, тој му е упатен на соговорникот. Сите емоционални

извици немаат ваков карактер, дел од нив искажуваат физичка и/или психичка реакција на некој стимул, која носи спонтан карактер. За **машала** тоа е свесно искажана емоционална реакција (восхит, радост) во функција на пофалба, за одржување комуникација, и тоа е иманентна компонента во значењето на зборот во поголемиот дел на употребите. Таа формула на искажување реакција се репродуцира во одредени типични ситуации, претставувајќи конвенционална реакција. Оттука произлегува втората важна особина на извикот **машала**: во дел од своите употреби тој спаѓа во сферата на говорната етикеција. „Говорната етикеција е систем на специфични јазични знаци (зборови, клиширани вербални формули) и на правилата за нивната употреба, важечки во даденото општество со цел воспоставување говорен контакт меѓу соговорниците и одржување учтиви, добронамерни, пријателски или официјални односи во зависност од говорната ситуација. Во одредена смисла говорната етикеција може да се третира како условен јазик на учтивост, субординација, кој има сопствен речник (систем на знаци) и граматика (правила на пристојно однесување во општеството)“.¹⁵ Оттука произлегува четвртата карактеристика на извикот **машала**: а тоа е неговата колоквијалност. Тој е обележје на неофицијално, пријателско, необврзно општење. Интересно како тоа го отсликуваат толковните речници. Во сите три (со разбирлив исклучок на „Речник на македонската народна поезија“) зборот има стилска ознака, но притоа во секој различна (во тритомниот – *архаично*, кај З. Мурговски – *дијалектно*, во речникот на Институтот за македонски јазик – *разговорно*). Таквата неусогласеност зборува многу. Секое од трите решенија има основа.¹⁶ Причината, се чини, е во тоа што извикот кај одредени говорители во одредени ситуации има функција „пофалувајќи да не се урочи“

Таквата употреба е карактеристична за народен говор:

Цепиштани за да не урочат некого или нешто го употребуваат зборот машала. Се вели: **Машала** детево порастило. Машала ченкана е уба. Машала вимено на кравана е големо.¹⁷

Но, се менуваат условите, свеста, менталитетот, соодветно се менува и етикецијата. Во современите услови на дел од говорителите им е туѓа и неприфатлива таа „суверна“ компонента. Затоа, во речни-

¹⁵ А.Г. Балаклай. Толковый словарь русского речевого этикета. Москва: Астрель, АСТ, Транзиткнига, 2004, стр. 3.

¹⁶ Патем речено, споредбата на трите речници и особено на разликите меѓу нив даваат многу важна и интересна информација. Зад сите тие разлики обично стојат објективни јазични факти, кои самата разлика помага да ги разоткриеме. Дури и кога не се согласуваме со некое решение, тоа покажува пат по кој можеме да се движиме.

¹⁷ *Од книгата Цепиштан од Мейодуја Новковски, Скопје 2005 г.*, преземено од Интернет

кот на З. Мурговски кој го одразува узусот на современите образовани говорители, зборот ја има ознаката *дијалектно*, а не се ни одбележува значењето „против уроци“.

Таквиот различен однос кон тој збор го илустрира следнава дискусија на еден од форумите на интернет (даваме скратена верзија)¹⁸:

Суеверија

Vega 13.03.2010 10:41 am Ја отворам темава зошто сум крајно изреволтирана од реакцијата на една мајка (моја другарка), ја видов со бебенцето и такво мало срце тоа ми се насмевна и јас ѝ викам – Леле види го срце колку е убав! и кога почна таа – Речи машала!!! бла бла, а луѓе тука, резил... ко којзнае што да направив... цела мака да е поголема од што викаше таа детето почна да плаче... па извади крстени води... кибритчиња, и не знам што да ви кажувам повеќе... Па, ме интересира што мислите вие за ова? Дали верувате дека ако не речеш машала или таму некои си други изрази дека нешто лошо ќе се случи? И дека луѓето со сини очи прават да паднеш на зарек! Што е всушност ЗАРЕК!!!!???

Annath 13.03.2010 11:07 am Знаам дека за бебињата особено има такви суеверија, и не можам да се начудам... само имам приметено и јас самата дека ми останало, кога ќе видам некое бебе, и ќе речам, колку е убаво, срце, морам да речам машала, повеќе од навика, отколку што навистина знаам кое е значењето на тоа... Како и да е, мислам дека другарка ти е премногу опседната со тоа, а ти немој да се нервираш и да си земаш при срце... да знаеш само колку такви работи има, ехеј... и никој не знае зошто така се прави, а сите прават... зборувам општо, за сите тие суеверија што владеат кај нас, особено во врска со бебињата...

Unfaithful18 Имам навика кога ќе загледам мало бебе, да викам „Пу, пу да не го урочам“. Мислам, така се вика кај нас, за тоа машала не сум чула досега. Ама мислам дека за исто се мисли, демек да не се урочи детето. Инаку тоа ми е навика, јас не верувам во такви работи, демек зелени очи урочувале, вакви не урочувале, дрн дрн јариња. Во местото каде што живеам има многу бајачки против уроци.

emce-kremce 13.03.2010 10:05 pm Јас не верувам во такви работи, но сепак викам пу-пу машала, од пушта навика, а не за да не го урочам детето. Тоа е во психата на луѓето и оној кој верува во тоа, длабоко е уверен дека постојат тие уроци и затоа се плашат, но мислам дека ако се каже некој убав збор не значи дека ќе му се случи нешто на детето. Ај кога нас некој ќе ни даде комплимент да не го прифаќаме, да викаме ауу поплукај да не ме урочиш.

kate21 15.03.2010 8:20 pm Верувам, не верувам кај мене таква е работава! Но секогаш велеам машала и такви слични работи, повеќе од

¹⁸ <http://forum.femina.mk/se-i-sesto/sueverija-t1262/>

навика, ми останало тоа од мала, сите викаат, викај и ти. Ама да ви кажам право сум била урочена многу пати, и ме носеле на бајачка, па никогаш не велама поплукај ме или речи машала.

Lux 10.05.2010 6:24 pm Темава е суеверија, па постојат многу суеверија не е само за бебиња, ама јас не сум суеверна. Добро, машала е турски збор, но често се употребува, но јас ретко си го употребувам, не знам што значи зборот зарек, а уроци уште баш не можам убаво да го сфатам.

Врз основа на анализата на примерите со употреба на извикот **машала**, се izdelуваат неколку значења.

1. Искажување **восхит, задоволство, радост и пофалба** за убавиот изглед или некој успех со компонента притоа **да не се урочи** објектот, што ја предизвикал емоцијата. Стимулот во овој случај може да биде вербален (соопштение за нешто убаво) или визуелен (непосредно набљудување на објект или на фотографија). Многу често објектот се деца (или други мали или кривки суштества, на пример добичиња, домашни миленичиња), трудници, доилки итн. кои, според народните претстави, карактеристични за балканскиот митолошки модел на светот, се особено чувствителни на уроци. Тоа е една од најтипичните и всушност најетикеиската ситуација, како што гледаме и од горепосочената дискусија, а и од примерите што следуваат. Такви употреби наоѓаме во македонската драма меѓу двете светски војни, а и кај првата генерација македонски писатели, што ја одразуваат тогашната состојба на говорниот етикет:

СИМКА (*Влеѓува од дворот со осум другарки, ѝовикани од Сџојчетија за свршувачкајта. По нив Рајна и Сџојче*).

СТРИКО КОЉО: Машала, машала! Си пораснала! **А.Панов. Печалбари.**¹⁹

АРСО: Дај го, баба Цонке, кумашинчето да го видиме. (*Го зема.*)

Машала, машала, угоено е да не е урок, прасенце! **В.Иљоски. Чорбаџи Теодос.**²⁰

Тој веќе ја имаше пазарено јуничката од комшијата Горета, ако биде среќа... Млечни се тие, Горѓеските крави, од убав сој се, а белата јуничка беше како риба, машала, мазна, голема, напредна. **С.Дракул. Планина.**²¹

¹⁹ Панов А. Печалбари. Скопје: Мисла, 1974, стр. 53. (Напишана е во 1933 г.)

²⁰ Иљоски В. Чорбаџи Теодос / Македонската драма меѓу двете светски војни. I книга. Приредил Александар Алексиев. Скопје: Македонска книга, 1976, стр. 202.

²¹ Дракул С. Одбрани раскази. Скопје: Кочо Рацин, 1966. стр. 6.

Машала, машала:)))) Секоја чест за напишаното, шо убаво ме насмеа :)))) Ма каков Достоевски, ни Алигиери не ти е рамен.²⁴

Каде за Викендот што следува?

VeRcEnCe Славиме со Либето 3 години заедно... Не знам уште каде, изненадување е...

Стоматолог Машала, машала, така треба, да поминувате многуууууууууууууууу убави мигови заедно со пријатни изненадувања, ама и ти да го изненадуваш.²⁵

Браво, браво, машала, аферим, ашколсум, море така се навивало за МАКЕДОНИЈА. Арно беше само уште да паднеше гоооооооооооооооооол.²⁶

Коментар на рибарскиот форум за сликата на рибарот со уловен клен:

Машала, Лепи, машала ја отвори сезоната за клен.²⁷

б) За извикот **машала** во современиот македонски јазик е многу карактеристична преносната употреба, кога зад пофалбата всушност стои иронија, подбив, прекор. Секако дека тоа значење се создава од контекстот, интонацијата. Таквата можност постои и за други извици, кои изразуваат позитивна оценка, како, на пример, **браво**. Тие во одредени контекстуални и конситуативни услови можат да добијат спротивна смисла. Но кај **машала** тоа е многу чест случај. Веројатно тука постојат неколку причини. Едната – општа за повеќето турцизми, кои во современиот јазик спаѓаат во стилски понискиот јазичен слој, а другата е таа, што за многу носители веќе и не е можна „сериозна“ употреба на **машала** за **пофалба**, најверојатно и поради таа „народска, суеверна“ компонента на смислата. Често тој збор се употребува шеговито, иронично, стилизирано, за јазична игра, со дополнителни експресивни нијанси.

Тема: Колекционери

Volkswagen Збирам единици.... досега 3 имам

Tiggy Vicious Машала, машала... Али секогаш може повеќе **volkswagen** Ееее....што е право - право е Ама доста ми се²⁸

²⁴ <http://www.stars.mk/u/crank>

²⁵ 2008 <http://forum.konzuli.com/index.php?topic=150.60>

²⁶ 17.10. 2008, Пробииштип <http://bagabonti.freeforums.org/u-21-t37-15.html>

²⁷ 04.05.2010 <http://www.ribari.mk/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE/klenot-e-aktiven-od-sveti-naum-do-radozda>

²⁸ 26.01.2010 http://forum.idividi.com.mk/forum_posts.asp?TID=8884&PN=5

в) Досега зборувавме за употребата на извикот **машала** во дијалози, каде што тој непосредно му бил упатен на соговорникот. Меѓутоа доста често се среќава и неговата употреба во публицистички текстови, како оценка, експресивна реакција во врска со тоа што се опишува. Тука зборот претежно се користи преносно, за искажување шега, иронија, револт, иритираност итн.

Велат нашите млади потомци се дебелы. Велат само седат и јадат. Една моја другарка пред извесно време кажа дека внукот на нејзиниот дечко, машала бил во таа категорија деца. Зошто? Малиот седел, лежел, јадел и единствено што правел за занимација го мрдал мишот на компјутерот. Да не стануваме како попјулејшн-от оф Јунајтед Стејтс оф Америка?²⁹

Како и да е, медиумите, како прва општествена тупаница во борба за вистината, ни соопштија неколку скандалозни настани несвојствени за ова поднебје речиси еден век. Имено, во скопската населба Чаир се појавиле гангстери и банди кои пљачкосуваат бакалници, банки, а влегуваат и по куќи. Машала, машала – гангстери, банди, пиштоли, крв, растурени гајби со кајсии и изгазени домати на тротоарите! Какви ли се тоа теми и слики за младите сценаристи и драматичари – имаат материјал за оваа наша слобода во следните десет години! Цели серии можат да се снимаат само заради една скопска населба! **Сашко Насев, Утрински весник 16.10.2006**

Столчињата за публиката се поставени, улогите се поделени, шоуто може да почне! Ред е и ние, граѓаните на Македонија, да се подготвиме: не чека уште една година на незадоволство, на пцуење по МТВ и Си-ен-ен, на гласни и бесни пароли, на јавни собирања, на демонстрации... „*Пролетт иде, зло се сирема...*“ – *йеаит ромскиите музичари во култниот филм „Ко то тамо йева“* Машала, машала, машала... Што мерак за војна имало во оваа Македонија: како што приближува пролетта, така сè погласни стануваат најавите дека пак ќе се тепаме! Демек, само да се стопел снегов што нè принудува на пацифизам, и веднаш ќе грабнеме пушка и ќе фатиме планина... **Дарко Митревски, Дневник 18.03.2006**

А, каде ќе паркираат гостите? Или кој па им става речка на нив. Машала. Покрај клацкавите столици, незагреаниот кенеф, „служниот“ персонал, дисковите што скокаат и звучките што умираат пеејќи :), веројатно ова е новиот специјалитет на куќата. Јако водење на бизнис нема збор.³⁰

²⁹ 25.04.2005 http://silentbird.blogspot.com/2005/04/blog-post_25.html

³⁰ http://duskalo.blogspot.com/2005_10_01_archive.html

Денот катастрофа ко по обичај, милиот комшија понесен од народната мудрост „кој рано рани.. и така натака“ од 8 саат сабајле зема токмакот да руши сидови. По токмакот следуваше хилти-то и машала комшијата извади дваесеттина вреќи. И то... доста беше бегам да го дружам креветот додека можам...³¹

3. Сите досега разгледани употреби на зборот **машала** се интерјективни. Меѓутоа, во македонскиот јазик тој се среќава и во супстантивна, атрибутивна и адвербијална функција, што ќе рече во функцијата на полнозначните класи зборови. Погоре кажавме дека вторичните извици се добиени по пат на интерјективизација на полнозначни зборови. Преминување на зборовите од една класа во друга е позната јазична појава. Карактеристична е таа и за извици. Вторичните извици се резултат на интерјективизација на полнозначни или службени зборови. Исто така и извиците понекогаш можат да се сретнат во функција на членови на реченицата. Меѓутоа, вакви случаи со **машала** е од посебен интерес, бидејќи по потекло тоа е вторичен извик, но во македонскиот јазик тој нема првичен корелат. Овој извик развива употреба во синтаксички неизолирана позиција. Имаме многу примери за таквата употреба, иако таа сè уште нема фиксација во толковните речници. При тоа, вакви примери има не само во јазикот на интернет, туку и во јазикот на медиуми. „Зрното“ на можноста да се развие оваа употреба може да се согледа во контекстите од претходниот раздел (2в).

а) Зборот **машала** во супстантивна улога е синоним на **пофалба**, најчесто се среќава во изразот (не) е за машала. Такви примери среќаваме и во класичната литература, а и во современиот јазик: Друг пат го подденаа дедо Никола да им раскаже некоја приказна. – А бре да ви кажам, ама којзнае дали не ќе ви се наежи косата, оти моите приказни не се за машала. Ја гледате белава глава? – праша дедо Никола и ја замавна белата коса. **С.Попов. Една мечка распарана со ножот, друга жива фатена со две мечиња.**³²

Нетбук за машала 24.12.2009

До крајот на годината останаа уште неколку дена, но судејќи според постојните податоци аналитичарите предвидуваат дека бројот на испораки на нетбук компјутерите до 31. декември во споредба со лани ќе биде поголем за 103%.³³

Интересно дека целиот текст во примеров (како што се гледа и од наведениот мал извадок) воопшто не носи разговорен карактер.

³¹ <http://blackspectre.deviantart.com/?offset=10 20.06.2007>

³² Попов С. Собрани дела. Раскази. Прв том. Скопје: Наша книга, 1976, стр. 210.

³³ <http://kajgana.com/hardver/netbuk-za-mashala>

Најверојатно зборот **машала** е употребен во насловот во функција на експресивизација да се привлече вниманието на читателите.

б) Во адвербијална употреба **машала** значи висок степен на признакот, интензитет на дејството или на неговиот резултат, што предизвикува восхит, што може да служи како повод за да се каже **машала**. Во некои случаи може да значи и големо количество, како експресивен синоним на **многу**, **баеги**. Во атрибутивна функција значи **голем**, **восхитувачки**.

Praska Во моја категорија прва осомоделенка бев која претрча 42 км...

Ingemar И викаш те бива на долги стази а? Супер ...

Praska Па повеќе сега би рекла не... но, сега трчам на ролери

Ingemar На кеј? Ај кажи кое време да поминам да ти пуштам нога - клизач еден

Praska Но проблемот.. Петок од 19.00... Нема да ме промашиш...
Карактеристика: ролери на нога, нагоре добар бут со другата половина машала бутони, нагоре голема задница или да не се замарам... се е машала пуничко..³⁴

Машала студентиве се собрале.³⁵

Вчера одејќи накај работа, приметив една појава, која завчера ја немаше на траекторијата која ја минувам. Станува збор за новиот мост кај железничка станица, оној пред саемот. Гледам шаторче зелено убаво, и мало циганче како си трчка околу, позади тоа шаторче друго. Од второто шаторче излегува мајка му (веројатно) и нешто го кара, се врти госпожата и ја гледам, машала во блажена состојба, си помислив браво за храброста жено, просто на улица живееш, по едно трчаш а друго во стомак ти расте. Навистина храбро.³⁶

Претходниов пример убаво покажува како се развива ваквата употреба, тој допушта различно толкување (и како извик и како прилог) зависно од интонацијата, а за жал на интернет не можеме многу да се потпреме на интерпункциските знаци.

Во поголемиот број примери со адвербијална и атрибутивна функција зборот **машала** има шеговита или иронична нијанса, како и во случај со интерјективна функција. Еве на пример, како гласи насловот на статијата од еден неделник: „Ситните риби страдаат“ – крупните „машала“ крадат“. И понатаму во самиот текст на написот: „...ако се земе предвид сумата, која на крајот на денот ќе се подели,

³⁴ 07.06. 2006 <http://nearni.net/forum/viewtopic>

³⁵ <http://www.debagiraj.com/forum/2875-post10.html>

³⁶ 18.10.2008 Blog: Kimi (Sladjana Dimitrovska)

тогаш стекнатото богатство е машала големо“ (Кокан Стојчев, Македонско сонце бр. 661, 02.03.2007).

Подбив и омаловажување согледуваме и во следниов пример:

Мароко... машала авантура!

Ете, се случи и тоа. Премиерот Груевски отпатува за Африка. За првпат да го испочитува кралството Мароко со кое сме воспоставиле дипломатски односи во септември 2002 година. **Сашо Спасоски, Шпиц 15. 05. мај 2010**

Еден вид јазична игра претставува анонимен квазитурско-македонски речник што се врти на интернет и, се чини, е плод на народно творештво, каде што исто така наоѓаме атрибутивна и адвербијална употреба на зборот:

ананас – машала шишарка
 компјутер – тенеке кутија машала дигитрон
 сервисер за компјутери – тенеке кутија машала дигитрон калајџија
 хакер – тенеке кутија машала дигитрон мајстор ефенди
 сателитска антена – машала леген
 сараунд – машала сардисано ѓурулти кутии

Анализата на значењето и употребата на зборот **машала** отвора врата за расветлување на механизмите на позајмување на извиците. Основа на тој процес гледаме пред сè во посебна емоционалност (во значењето, а и во изговарањето) на оваа класа зборови, а таа игра улога на катализатор кој го забрзува процесот на усвојувањето на извиците. За тоа придонесува и нивната изолирана синтактичка позиција и честотата на нивната употреба. Изговорени со емфаза, тие „штрчат, паѓаат во уво“, се наметнуваат, на фонот на останатата фраза на туѓиот јазик, во која зборовите се нижат, и се изговараат течно и потешко се издвојуваат. Позајмувањето може да биде резултат на траен контакт со јазикот-донатор, но и да оди по идеолошки пат (свесна употреба на престижен збор со одредена цел). И двата фактора, секако, можат да дејствуваат истовремено.

За употребата на **машала** исто така е од значење дека тој спаѓа во сферата на говорната етикеција. Тој извик, меѓу другото, се користи и како конвенционална реакција во ситуација кога треба да се пофали некој или нешто, а притоа да не се урочи. Во одреден период оваа употреба била вообичаена, како што ни сведочат наведените извори (македонската драма меѓу двете светски војни, уметничка литература, фолклорни, етнографски материјали). Промените во говорната етикеција коишто се случиле во последните педесетина години (предизвикани од социјалните промени, промени во образованието, во претставите за

светот) на современата етапа резултираат со различен однос кон употребата на извикот кај различни говорители. Има средини каде извикот е зачуван во истата етикециска функција, со или без суверна компонента. Во некои средини, пак, тој се користи исклучиво со шеговита или иронична конотација, за јазична игра. Така зборот **машала** широко се употребува и во публицистика, во печатот, за постигнување посебна експресивност и впечатливост на текстот. Интересно дека овој извик развива и вторична употреба, односно функционира во адвербијална или атрибутивна синтаксичка позиција. Најчесто и тука е присутна нијанса на шеговитост и иронија како поради значењето на зборот, така и поради неговата разговорност како стилска карактеристика, а за јазикот на современите македонски медиуми е забележително внесување пониски (колоквијализми и сл., меѓу кои и стилски обележани турцизми).

Славица Велева

СТРУКТУРНА И ФУНКЦИОНАЛНА АНАЛИЗА НА ПРИЛОЗИТЕ ВО „ПРОПАТУВАЊЕ НА ПРИКАЗНИТЕ“ ОД ДИМИТАР ПАНДЕВ

Прилозите како зборовна група претставуваат посебен интерес за проучување од повеќе аспекти, пред сè поради нивната врска со другите зборовни групи. Тоа се зборови добиени преку продуктивни зборообразувачки модели, скоро од сите зборовни групи. Низ историскиот развој на јазикот, кај дел од прилозите се изгубила продуктивноста, но формите се задржале како непроменети.

Непроменливоста на формата може да се разгледува како посебен вид граматикалност, според која се одделуваат како зборовна група. Категоријалните морфемски елементи на мотивирачките основи во мотивацискиот акт ја губат својата категоријалност, која преминува во семантичност во рамките на прилошкиот дериват.

Предизвикот да се задржиме на структурната и функционалната анализа на прилозите кај наведениот автор произлегува од специфичната комбинација на граматичка прагматичност на авторот како лингвист и неговата уметничка пројава како прозаист. Во случајов се поставува проблемот на интерференцијата на граматичноста во творечкиот концепт.

Во однос на структурата на прилозите низ наведениот текст се забележуваат образувања со трите ономазиолошки структури.

1. Во рамките на транспозициските образувања, добиени од придавски основи, транспозицијата се врши преку морфолошко-синтаксичкиот начин на образување, т.е. со преминување од придавки во прилози. Преку адвербијализација се добиени следниве прилози: *залудно, забавено, задолжително, колежтивно, неочекувано, прецизно, шажно, уморно* и сл.

Се забележуваат и транспозициските деадјективни образувања од односните придавки на *-ски, -чки*, каде што адвербијализацијата е извршена преку формите за машки род: *гејски, македонски, илурски, англиски, олеснувачки, иредизвикувачки*.

Како посебен вид транспозициски структури ги изделуваме прилозите добиени од членувани именки преку адвербијализација.

Мотивирачки основи се именки што означуваат време. При мотивациската врска темпоралниот признак од именката се транспонира во прилог. Членуваната форма се изделува како диференцијален белег на овие прилози што се покажува како продуктивен начин за добивање темпорални прилози. Членската морфема кај овие изведенки не е формален белег за категоријата определеност, туку внесува определени семантички значења. Такви се прилозите од типот: *леј̄ово, леј̄о̄ӣо, вечерва, вечер̄ӣа*.

2. Кај прилозите со мутациска ономазиолошка структура мотивациската врска меѓу основата и изведенката е претставена преку промена на основното значење на основата при преминот во изведенката т.е. преку менување, мутирање. Меѓу основата и изведенката кај прилозите образувани од именки се развива однос меѓу супстанција и признак на дејство (*со сила – силум*), меѓу референцијата и признакот на дејството (*на кое мес̄ӣо – каге*), меѓу квантитативноста и признакот (*еден ѝа̄ӣ – еднаш*). Во рамките на овие образувања забележливо е присуството на лексикализираните стари падежни форми: *крӣшем, ѝпрос̄ѣум, о̄ӣѝпрос̄ѣум, крагешкум*.

Многу поголема функционалност се забележува кај прилозите добиени преку лексичко-синтаксички начин на образувања, т.е. со формално-смисловно лексикализирање на прилошките состави од предлог и именка: *на̄й̄амет̄ӣ, навечер, нале̄ӣо, ѝредвреме, ѝре̄ӣѝлагне, ѝо̄ѝа̄јно*.

Кај прилозите добиени од именки се среќаваат и сложени прилози добиени од две основи: *секојдневно, мно̄гӯѝа̄ѝи, ис̄ѝовремено, ӯѝреден̄ӣа, едночудӣја* и сл.

3. Посебен вид модификација на мотивирачките основи кај прилозите се врши преку формално-смисловно лексикализирање на составите од предлог и прилог. На овој начин се врши модификација во однос на доопределување на насочувањето на признакот низ времето и просторот. Овој модел се покажува како мошне функционален во прозниот текст на Димитар Пандев. Како најфункционални образувања се моделите со префиксите: **на** – *на̄ѝразно, на̄горе, на̄долу, налево, нагесно, наеднаш*; **од-** *о̄ӣѝосле, о̄ӣѝко̄ѝа, одеднаш, однекаде, по- ѝо̄ѝреку, ѝовеќе, ѝоинаку, ѝокроце, ѝонеко̄ѝаш, ѝона̄ѝрег, без – *безмалку, бездрӯѝо, од-* *до̄ѝо̄ѝаш, до̄ѝа̄му*.*

Специфично за овој прозен текст е големата фреквенција на т.н. потенцијални прилошки состави од предлог и основа, каде што во процесот на лексикализација се задржува на значенското ниво, додека на формално ниво зборовите не се сраснати, туку се пишуваат одделно. Предлозите во рамките на овие состави се семантички испразнети и имаат општо, поапстрахирано значење и се поврзувачи меѓу мотивирачката основа и дејството што се определува во однос на признакот. Во ваквите сложени прилошки изрази, предлогот станува носител на

најопштите категории во однос на времето, местото или на начинот на вршење на дејството, а мотивирачката основа придобива несамостојно значење, кое во некои случаи може да се реализира и како преносно. Таквите состави во текстот на Д. Пандев се чести: *ѝо ѝройис, ѝо лад-ноѝо, ѝо куќи, ѝо дома, на лево, на небрано, на назад, на зима, на леѝо, на живо, на ѝоѝовс, ѝред време, ѝред зори, ѝреку ред, до/од немајкаде, ѝод конѝрола.*

Во таа насока се евидентирани и сложените состави поврзани со прилошко значење: *едно чудо, ручек време, жива вода, едно ѝо друѝо, ноѝа за ноѝа, на ѝуйсконо леѝо.*

Во однос на функционалната поставеност на прилозите и прилошките изрази во рамките на прозниот текст од Димитар Пандев што е предмет на нашиот интерес, се забележува посебна творечка постапка при нивната поставеност во рамките на исказот. Во таа насока може да се издвојат следниве специфичности:

1. Честата употреба на антонимијата реализирана на формално или на семантичко ниво при употребата на прилозите во рамките на една реченица: *Мноѝу се сонуваше ѝоѝаш, а малку се сѝиеше во ѝше времиња.; Чудни аванѝурисѝи се Анѝличаниѝе, сѝудени, а сакааѝ доживелици, и не можеме со нив коѝа ќе се восѝалаѝ, мислам во аванѝураѝа во коѝа се вѝушѝаааѝ ѝредвидливо со виски, и ѝоа бесѝрашно, а неѝредвидливо со локален алкохол и ѝоа бесрамно.; ... А мене за хемија ме смеѝаа ѝаѝа, или ѝруба, ѝака барем ми викаа оѝѝосле на школа ѝше учѝелѝиѝе, а мене ме инѝтересираше ѝаа хемија некако ѝредвреме; Не знам шѝо му одѝговорив најѝрво, но јас ѝредвреме бев ѝочнал да учам гури и латѝински само и само да можам да ѝ ѝокажувам на Ружа, ѝа оѝѝосле му одѝговорив на латѝински нешѝо како суѝер.*

2. Редупликацијата (повторувањето) на прилозите во рамките на една реченица, во функција на потсилување на соодветниот при- знак: *А и ѝреѝходниѝе два-ѝри дена безмалку со сѝше бев на ѝелефон, на линија, на врска и им кажував дека сум во Охрид, дека нависѝина сум во Охрид и дека нависѝина ќе има Семинар ...; Оѝѝоварен со нецелоснаѝа нависѝинѝиосѝѝ на моеѝо сознание, оѝѝосле сфайѝив дека Пеѝѝанкиѝе не носеле ѝаќи иако носеа ѝремноѝу облека за коѝа исѝо ѝака оѝѝосле научив дека се вика народна носија ...; Имав значи две решенија, да одам до касарнаѝа, иако не знаев шѝо е ѝоа касарна, ниѝу ѝак доѝоѝаш размислував, всушносѝѝ јас вооѝиѝо доѝоѝаш не размислував за војска.*

3. Кумулирање на повеќе прилози во рамките на една реченица: *... си ѝоѝѝивнува ѝокроце, ѝа коѝа доаѝам јас, ѝоѝсѝанува од сѝолоѝѝ, се ѝоздравува со мене со ѝубезна насмевка, добар ден ѝосакувам, со блаѝ наклон ја врѝи ѝлаваѝа ѝрво надолу, ѝа налево и на крајоѝѝ нагесно, ѝа ѝоѝледнува ѝраво како да ѝо снимааѝѝ одеднаш ѝри камери...*

Кумулацијата се јавува и во функција на дообјаснување на признакот:

Вид да не се видам, Ружа не знаеше да ѝлива, и ѿоа беше наша заедничка ѿајна, дури и рејќо, безмалку никоџаш не одеше на ѿлажа, иако ѿрва донесе бикини... или во функција на нијансирање на различни форми на појава на признакот: Свиреше некоја ѿруба од звучник високо ѿосѿавен на бандера, ѿажно, уморно и развлечено, или ѿак мене ми се чинеше ѿака...

Честа е појавата на комбинација на модели, специфични за творечката постапка на авторот, како на пример, кумулацијата и антонимијата.

... само ќе се ѿикневме в креветѿ и веќе сме засѿале, ѿака оѿскриени, а никоџаш не се знаеше ѿо колку деца сме ѿо дома, оѿи секоџаш имаше одвеќе деца ...

Поставеноста на прилозите и прилошките изрази во наведениот прозен текст од формален и од функционален аспект покажуваат дека авторот, Димитар Пандев во голема мера се потпира на специфичните традиционални модели кои ги актуелизира во современ и препознатлив прозен текст. Користејќи ги прилозите на препознатлив, специфичен начин, авторот гради динамичен, ритмичен прозен исказ.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

С. Велева, *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Скопје, 2006, стр. 300.

Б.Конески, *Грамаѿика на македонскиот лиѿературен јазик*, Скопје 1967, с. 344.

К.Конески, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје 1995, с. 164.

Б.Марков, Сраснати и сложени прилошки образувања во македонскиот јазик, *Годишен зборник на Филолошкиот факултетѿ*, кн. 13, Скопје 1987, с. 68.

Б.Марков, Прилози образувани од зборовните групи: заменки, придавки и броеви, *Македонски јазик, XXXVIII-XXXIX*, Скопје 1988, с. 85.

Ј. Кашиќ, О темпоралним прилозима у српскохрватском и македонском језику, *Македонски јазик, XXXII-XXXIII*, Скопје 1982, с. 337.

Л.Минова-Ѓуркова, *Синѿакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје 1994, с. 202

Л. Минова-Ѓуркова, *Сѿилисѿика на современиот македонски јазик*, Скопје 2003.

Л. Минова-Ѓуркова, Сложените заменски прилози во македонскиот литературен јазик, *Лиѿературен јазик, бр. 2*, Скопје 1983, с. 125-127.

Марѓариџа Велевска

КЛАСИФИКАЦИЈА НА КОНЕКТОРИТЕ – МАКЕДОНСКИОТ НАСПРОТИ ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК

Повод за размислувањето околу темата на ова излагање претставуваше една патем спомената констатација дека постојат голем број елементи кои можеби не припаѓаат на ниту една категорија која формално може да биде идентификувана и на тој начин влегуваат во категорија која им ја наметнува опкружувањето, односно контекстот. Во суштина, се работи за категорија која честопати се смета за мошне хетерогена, односно категорија која француските лингвисти понекогаш ја нарекуваат категорија на „мали зборови“ („*petits mots*”), „зборови-алатки“ („*mots-outils*”), „мали неменливи зборови“ („*petits mots invariables*”), односно граматички елементи кои исто така ги нарекуваме и *ипредлози*, *сврзници*, и *иприлози*, без при тоа да се предложи вистинска класификација на синтаксички план. Очигледно е дека овие зборови често пати доаѓаат од различни категории зборови и во граматиките ги наоѓаме класифицирани истовремено во повеќето од нив, на пример, во категоријата на прилозите и во онаа на субординативните сврзници.

Кога станува збор за македонскиот јазик, неизбежно треба да се спомене делото под наслов *Сврзувачки средствиња во македонскиот јазик*, од Лилјана Минова-Ѓуркова, во чијшто вовед таа вели: „*Синџаџмаџа сврзувачко средствиње, која ја уџоџребувам овде, не се здобила со сџаџџус на џермин. Ја уџоџребувам во значење на џерминоџ конекџор, а како можни ќе џи наведем варијанџиџе сврзувач или џоврзувач. Како конекџори се џреџџирааџи оние јазични средствиња со кои се врџи џоврзување на елементџиџе во јазичноџи џексџи; џџоа можаџи да бџдаџи сврзнициџиџе, сврзувачкиџиџе зборови, но и џредлозиџиџе*“¹. Тука се обработени конекторите што покажуваат способност да поврзуваат реченици (или реченични членови) и тие се нарекуваат **сврзници** и **сврзувачки зборови**: „*Во функција на сџеџџализирани синџаксички средствиња со кои се сиџнализира каракџероџи на односоџи*

¹ Минова-Ѓуркова, Л., *Сврзувачки средствиња во македонскиот јазик*, стр. 7.

меѓу дејствијата и имиџот на реченицата – се јавуваат сврзници и сврзувачките зборови.“ Сврзниците ги дели на: координациски и субординациски, при што координациските врзуваат реченични членови или одделни реченици (дел-реченици) со истороден однос, односно независни реченици. Битно е да се нагласи дека стојат на границата меѓу двете дел-реченици, не припаѓаат на ниту една од нив и не си го менуваат местото кога доаѓа до разместување на дел-речениците, а во случаи кога се прави пауза меѓу дел-речениците, сврзникот доаѓа со втората дел-реченица.

Субординациските сврзниците врзуваат дел-реченици во рамките на зависносложените реченични конструкции, ѝ припаѓаат на зависната дел-реченица и ја врзуваат за главната. При промена на местата на дел-речениците, сврзникот оди со зависната реченица.

Сврзувачките зборови се разликуваат од сврзниците и дополнително вршат и функција на членови на зависните дел-реченици кои ги воведуваат, а тука се наведени и прашалните и релативните заменки.

Во *Синтаксата на македонскиот стандарден јазик*², Минова-Ѓуркова ги споменува конекторите во поглавјето под наслов „Синтаксички средства“ при што ги дефинира како **конкретни показатели** или **конектори во најширока смисла** (т.е. средства за сврзување) и предлага нивна поделба на:

1. **Предлози**, како конкретни показатели на видот на зависноста на една именка или именска група наспрема лично-глаголска форма или друга именка или именска група.
2. **Сврзници** и **сврзувачки зборови**, при што сврзниците се дефинираат како логичко-граматички показатели на карактерот на врската меѓу две именки или именски групи и меѓу две дел-реченици и се делат на **координациски** и **субординациски**, а сврзувачките зборови вршат исто така функција на членови на зависните дел-реченици коишто ги врзуваат за главните. Тоа се прашалните и релативните заменски зборови.
3. **Партикули**, кои се дефинирани како помошни зборови што овозможуваат да се изразат различни нијанси на значењето на одделни зборови или реченици. Меѓу нив се вбројуваат и некои сврзници и прилози, се разбира, надвор од нивните основни функции и значења. Тука може да ги споменеме партикулите:
 - *да*,
 - *не, ни, ништо* – со одречно значење
 - *прашалните партикули* : *дали, ли, нели, зарем*
 - *би* – *ипотенцијалната партикула*

² Минова-Ѓуркова, *Синтакса...*, 78-79, 92.

- *ке* – за искажување идносӣ
- *нека* – зайоведно-желбена
- *показни: еве, ене, еше*
- *неопределени: годе, било*
- *определувачки: покму, имено*
- *количесвени: речиси, скоро, одвај*
- *присоединувачки: и, исто така*
- *изделувачки: само, единсвено*
- *спротивни: меѓушоа*
- *засилувачки: просшо, дури, ишн.*

Во Грамаишка на македонскиот литературен јазик на Блаже Конески³ се обработуваат предлозите (319-337), сврзниците – приредени и подредени (337-341), частиците (341-342) и модалните зборови (342-343). Иако никаде јасно не се споменува терминот конектор, понудените дефиниции на секоја од овие класи зборови укажуваат на тоа.

Во листата на обработени предлози постојат голем број форми коишто сведочат за богатиот и сложен начин на изразување во македонскиот јазик. Тоа се: *без, в(о), врз, до, за, зад, заради, искрај, кај (каде), како, кон, крај, меѓу, месшо, на, над, накај, накрај, намесшо, наспрош, насред, низ, од, оводе, одонде, опаде, околу, освен, опкај, по, под, покрај, помеѓу, поради, посред, поштем, пред, през, преку, при, против, сред(е), според, спротив(в), спрема, со, сосе, у*. Постојат и прости и сложени форми.

Конески ги дели сврзниците на групи според етимолошкиот состав:

- „исконски“ сврзници: *а, ако, ама, ами, да, и, или, ја, ем, ни, нишу, но, па, така, ту и дека*
- сврзници кои произлегуваат од прилози: *кога, дури, зашто, само*
- сврзници кои произлегуваат од заменки: *што, кој, којшто*
- сврзници кои произлегуваат од глаголски форми: *било... било, бидејќи*

Во зависност од типот на речениците кои ги врзуваат, Конески ги дели сврзниците на **приредени (координативни)** и **подредени (субординативни)** и при тоа дава мошне детаљна поделба на секоја поткласа.

Приредените ги опфаќаат следниве подгрупи сврзници:

- *сосставни (копулативни)*: *и, па, та, тики, да, исти и, не само ... туку и*

³ Id, 319-

- *сїроїтивни (адверсаїтивни)*: а, ама, ами, туку, пак, а пак, но, меѓутоа, само што, камо ли
- *разделни (дисјунктивни)*: или, или – или, а – а, ај – ај, било-било, де-де, ем-ем, и-и, ја-ја, ни-ни (нити-нити, ниту-ниту), ту-ту
- *исклучни (ексклузивни)*: само, само што, освен што, единствено, единствено што
- *заклучни (конклузивни)* кои вклучуваат модални зборови со кои се врши извесно сумирање, како на пример: значи, веројатно, сигурно и сл.

Подредените ги среќаваме во следниве подгрупи:

- *целни (финални)*: да, за да
- *временски (їтемїорални)*: кога, кога што, кога да, а, дури, дури да, додека, пред да, откако, откако, штом, штотуку, тукушто
- *начински или їоредбени (модални)*: како што, како да, колку што, колку да, одошто, отколку, камо, а камо, камо ли, а камо ли, божем
- *исказни (декларативни)*: дека, оти, да, како, што
- *їричински (каузални)*: дека, за дека, оти, зашто, бидејќи, затоа што, пошто
- *їоследични (консекутивни)*: што, така што
- *условни (кондиционални)*: ако, ако ли, да, ли
- *доїусни (концесивни)*: ако, иако, макар да, макар што, при сè што
- *релативни (односни)*: што, кој, којшто, чиј, чијшто, каков што, колкав што.

Во *Енциклопедискиот речник на лингвистички називи на Рикард Симеон* (стр. 113-114), помошните зборови се третираат како „празни зборови“ и „асемантички зборови“. Зборовите кои имаат таков статус (предлози, сврзници, членови, партикули и сл.) „не изразуваат сами їо себе їоїїолна смисла їуку само во врска со глвниот збор на кој се додаваат; не служат за означување їредметї, їојави, обележја, їроцеси од реалниот светї шїїо е каракїтеристично за самосїїојниїе зборови, (...); најчестїо ги уївврдуваат относїїе їомеѓу зборовиїе“.

Францускиот лингвист **Емил Бенвенист** (Бенвенист, *Оїшїа лингвистїка*, 1975, 125) не се согласува сосема со ова тврдење и прави разлика помеѓу *авїїономни* и *синомни* зборови при што вториве влегуваат во реченицата врзани само за други зборови (членови, некои предлози, некои заменки и сврзници), но тоа не се т.н. „празни“ зборови кои, според него, секогаш стојат на располагање и стануваат пол-

нозначни кога се употребени во говорот. Такви се, на пример, личните заменки *јас, ти, тој* итн., потоа предлозите од типот на *сега, овде* и сл.

Француските лингвисти од поодамна се занимаваат со овие зборови и ги дефинираат на различни начини често потсетувајќи на двојниот статус и покажувајќи колебање помеѓу синтаксичката и семантичко-логичната дефиниција. Да ја споменеме, на пример, дефиницијата на **Ригел** кој вели дека: „..., конекторите се елементи за поврзување меѓу реченици или реченични целини; тие придонесуваат за структурирање на текстот означувајќи семантичко-логични односи помеѓу речениците или реченичните делови кои ги сочинуваат. Со цел да ги приближат или да ги одвојат последователните единици на еден текст, конекторите имаат комплементарна улога во однос на знаците за интерпункција.“ (*Ригел и др*, 1994, 616-617). Според тоа, авторите нудат „*создавање на една редуцирана лисџа и на една ошворена лисџа на конекџори*“ кои би биле соодветни на понудената дефиниција за зборот **конектор**.

Во потесна смисла, дејството на конекторите е ограничено на реченицата. Во тој случај, како конектори се сметаат единствено координативните сврзници **mais/но, et/и** и субординативните сврзници **parce que/затоа што, бидејќи, de sorte que/така што, bien que/иако**.

Во поширока смисла, кога конекторите ја обезбедуваат организацијата на текстот, тука спаѓаат освен сврзниците и прилозите (**alors/тогаш, puis/ потоа, ensuite/ потоа**), некои предлошки групи (**en tout cas/ во секој случај, d'une part/ од една страна, d'autre part/ од друга страна**), како и некои изрази од типот на: **c'est-à-dire/ т.е., autrement dit/ односно**.

Авторите **Ариве, Гаде и Галмиш** даваат мошне кратка дефиниција на конекторите врзувајќи ги исклучиво за „интерфрастична употреба“: „*Конекџор: збор кој дозволува реџруирање на меџуреченичната џримена на координативниите сврзници, и на некои џрилози или слични зборови кои може да ја имаат истата улога на џочешокоџ на реченицата : et/ и, or/ но, puis/ џоџоа, cependant/ меџуџоа, en fin de compte/ на крајџ се конекџори*“.

Во овој контекст, би требало да се напомене дека поради несоодветно дефинирање на релациите на субординација и координација, разгледувани час од семантички, час од синтаксички аспект, често доаѓа до конфузија во однос на „*џредлозиите*“ и „*сврзнициите*“ или прилозите, каде што формата не може да биде единствениот критериум. Тоа самото по себе е причина повеќе за да се размислува за нивно именување како конектори, односно зборови кои имаат задача да поврзуваат (конектираат) зборови, групите зборови или реченици.

Според дефиницијата на **Вагнер и Пеншо** (Wagner, Pinchon, 1991, 541), се разликуваат четири типа „*зборови чијашџо улога е да џо одбележат зависниот карактер на реченицата џџо ја воведуваат*“ :

- сврзници (**que, comme, quand, si**) и сврзнички изрази конструирани со помош на **que** (*afin que, alors que, de peur que, du moment que, lorsque, pour que*, итн.) и изрази со формата **où** (*du moment où, là où*);
- прашални прилози (*quand? comment? où? pourquoi?*) и прашални заменки;
- релативни заменки;
- прости прилошки форми за квантитет (*tant, tellement*).

Пјер Ле Гофик (P. Le Goffic, 1993), исто така познат француски лингвист, на малку поинаков начин ги дефинира конекторите и смета дека единствено формите кои вклучуваат **qu-**, како и оние со **si**, се единствените конектори во францускиот јазик. Тој разликува три типови : заменки, придавка и прилози, и тоа:

- заменките: *qui, que, quoi, lequel*;
- придавката: *quel*;
- прилозите: *où, quand, comme, comment, combien, que, dont, pourquoi*.

За неговата дефиниција е карактеристично тоа што не ги вклучува сврзниците и не прифаќа постоење на терминот *сврзнички изрази*. Во суштина, единиците воведени со сврзнички израз се третираат како прилошки или предлошки групи кои содржат зависносложена реченица воведена со вистински конектор на **qu-**. Според Пјер Ле Гофик, терминот конектор е организационен центар на две реченични структури кој има своја функција во зависносложената реченица. Тој има врска и со глаголот на главната и со оној на зависносложената реченица.⁴

Според **Никол Ле Керле** (Nicole Le Querler, 28), „*субординативниите сврзници имаат улога на конектор и немаат група синтаксичка улога во реченицата*“. Токму тоа го разликува, на пример, субординативниот сврзник **que** од релативната заменка **que**: *L'idée que tu vas partir me désole* (субординативен сврзник, конектор кој ја поврзува зависносложената синтагма со претходната именка и создава синтаксичка зависност при што нема синтаксичка функција во зависносложената синтагма); *L'idée que tu as eue est vraiment géniale* (**que** е релативна заменка која е истовремено конектор но има и синтаксичка функција – директен објект).

Значи, конекторите главно припаѓаат на три синтаксички категории:

- сврзници и сврзнички изрази;

⁴ P. Le Goffic, Grammaire de la phrase française, str. 45.

- предлози и предлошки изрази;
- прилози и прилошки изрази.

Класификацијата што ја нуди **Миреј Пио**, ги претставува основните типови на конектори кои се класирани врз основа синтаксички критериуми според кои постојат три големи класи на конектори. Се разбира, секоја класа има свои поткласи.

Според неа, првите две класи ги сочинуваат конекторите кои традиционално се нарекуваат *сврзници*: субординативни и координативни, додека третата класа ја сочинуваат конектори кои ги нарекуваат *сврзнички прилози* (*adverbes conjonctifs*)⁵. Тие, пак, имаат три поткласи.

Според синтаксичките критериуми, првата голема класа на конектори во францускиот јазик, односно подредени сврзници, содржи осум поткласи, односно: *временски, причински, целни, ѝоследични, го-ѝусни, условни, сѝоредбени и гоѝолнувачко-исклучувачки (additives-exceptives)*.

Покрај наведените класи, во литературата наоѓаме предлог за деветта класа конектори кои, во суштина, се блиски до класата на координативните сврзници, односно се работи за двојните/ удвоените сврзници кои, во проста форма, се наоѓаат во другите класи. На пример, *Sitôt il le dit, sitôt il le fait.* (Piot, LI, XVII, 3).

Значи, се среќава меѓукласа на сврзници кои се среќаваат и како сврзници за подреденост (во сложена форма) и како сврзници за приреденост.

Врз основа на синтаксичките карактеристики на споменатите два вида сврзници кои се обработуваат во делата на француската лингвистика, се izdelуваат неколку критериуми според кои може да се направи разлика меѓу нив.

1. Според првиот од нив, кога се работи за субординативен сврзник, главната и зависносложената реченица, којашто тој ја воведува, може заемно да си го менуваат местото односно да пермутираат:

- (1) Elle était malheureuse parce que son ami était parti.
- (1a) Parce que son ami était parti, elle était malheureuse.

Кога се работи за координативен сврзник, пермутирањето на главната реченица не е можно:

- (2a) Elle était malheureuse mais son ami était parti.
- * (2a) Mais son ami était parti, elle était malheureuse .

иако е прифатлива и следнава конструкција:

⁵ Piot, M., *Les connecteurs du français* in *Linguisticae investigationes*, XVII, I, 1993, 141.

(26) Elle était malheureuse mais son ami était parti.

2. Според вториот критериум, ако две зависнослужени реченици се воведуваат со ист сврзник, а истовремено се поврзуваат со координативен сврзник, вториот субординативен сврзник да се замени со маркерот **que**. Сепак, овој критериум нема апсолутно значење:

(3) Elle était malheureuse parce que son ami était parti et parce qu'elle restait seule.

(3a) Elle était malheureuse parce que son ami était parti et qu'elle restait seule.

3. Третиот критериум се однесува на сврзниците кои не се изведени од прилог. Во таков случај, постои можност за замена на лично-глаголската форма на зависнослужената реченица воведена со субординативен сврзник, со именска конструкција или со соодветна замена.

(4) Elle était malheureuse après que son ami était parti.

(4a) Elle était malheureuse après le départ de son ami.

(4b) Elle était malheureuse après cela.

4. Според четвртиот критериум, субјектот од зависнослужената реченица не може да се избрише ако е идентичен со оној од главната, што е сосема спротивно кога се работи за координирани реченици:

(5) Elle était malheureuse et elle pleurait.

(5a) Elle était malheureuse et pleurait.

Кога станува збор за координативните сврзници, се работи за сосема мал број форми меѓу кои ќе ги споменеме: *et, ou, mais, or, ni, car*. Меѓу разликувачките црти ќе ги споменеме следниве:

1. Нивното место секогаш е помеѓу двете реченици кои ги поврзуваат

(7) Elle était malheureuse et son ami était parti.

2. Постои можност да се избрише субјектот од втората реченица, онаа која следи по приредениот сврзник, ако е идентичен со оној од првата.

(8) Elle était malheureuse et elle pleurait.

(8a) Elle était malheureuse, elle pleurait.

Сврзнички прилози (*adverbes connecteurs*) содржат три поткласи кои сепак имаат заеднички карактеристики кои ги разликуваат од останатите сврзници. Секоја од поткласите јасно се разликува од останатите, иако имаат и заеднички карактеристики.

Во однос на останатите конектори се разликуваат според следниве карактеристики:

1. Можност за менување на местото кое го заземаат во реченицата, односно можност за заземаат иницијална, медијална или финална позиција во однос на централните елементи на реченицата во која се наоѓаат, а која најчесто е на втора позиција во однос на главната реченица. Би требало да се нагласи дека оваа способност за менување на местото не е својствена на класите на субординативни и на координативни конектори, но затоа е карактеристична за прилозите

- (9) *Nathalie est partie à Paris, alors je la rejoins dans quelques jours.*
- (9a) *Nathalie est partie à Paris, je la rejoins alors dans quelques jours.*
- (9б) *Nathalie est partie à Paris, je la rejoins dans quelques jours alors.*

2. Можност овие сврзнички предлози да бидат претходени од вистински сврзник:

- (10) *Nathalie est partie à Paris, et alors je la rejoins dans quelques jours.*

а. Најголемата поткласа од сврзничките прилози кои се јавуваат во функција на конектори и соединуваат две реченици или реченични делови, ја сочинуваат следниве форми: *ainsi, aussi, d'ailleurs, donc, en effet, enfin, ensuite, néanmoins, par conséquent, pourtant, cependant, sans doute, tout de même*, и други. Од семантички аспект, одговараат на субординативните сврзници.

б. Втората поткласа ја претставуваат сврзници кои се на позиција помеѓу две реченици или помеѓу два реченични елемента. Рангирани се во три поткатегории во зависност од типот на операцијата што ја навестуваат.

б.1. Рестриктивни, од типот: *exclusivement, ne ... que, seule(e), seulement, simplement, uniquement.*

б.2. Адитивни, од типот на: *aussi, également, non plus.*

б.3. Емфатични, како: *entre autres, en particulier, notamment, particulièrement, singulièrement, spécialement, surtout*, итн.

3. Третата поткласа се комбинации од предлог, присвојна придавка и именски дел, од типот: *pour sa part, de son côté*, кои може да бидат претходени и од сврзниците *mais* или *or*.

Како заклучок, би можело да се наведе дека и француските лингвисти не се сосема едногласни кога се работи за споменатата класификација. Идентични елементи се наоѓаат во класификациите и на францускиот и на македонскиот јазик.

Поделбата на координациски и субординациски сврзници се среќава кај речиси сите автори чиишто дела ги консултиравме. Двојбата се јавува околу дефинирањето на сврзничките изрази како и кај т.н. сврзнички прилози. Критериумите според кои би се направила поделба на поткласи во оваа област претставува прашање кое поопстојно би требало да се истражува и понатаму.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Кирилични наслови

Минова-Ѓуркова, Л., *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Радинг, Скопје, 1994.

Минова-Ѓуркова, Л., *Сврзувачки средствија во македонскиот јазик*, Детска радост, Скопје, 1997.

Латинични наслови

Arrivé, M., et alii, *La grammaire d'aujourd'hui*, Flammarion, Paris, 1986.

Benvenist, E., *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975.

Debaisieux, J.-M., Deulofeu, J., *Cohérence et syntaxe : le rôle des connecteurs* in **Cohérence et discours**, coll. Linguistique, Presses Universitaires de Paris Sorbonne, Paris, 2006, 197-209.

Le Goffic, P., *Grammaire de la phrase française*, Hachette, Paris, 1993.

Le Querler, N., *Précis de syntaxe française*, Presses Universitaires de Caen, Caen, 1994.

Nakamura-Delloye, *Typologie des subordonnées et des connecteurs en vue de la détection automatique des propositions syntaxiques du français* in **Cahiers de Cental**, 20, Presses universitaires de Louvain, 2007.

Piot, M., *Les connecteurs du français* in **Linguisticae investigationes**, XVII, I, 1993, 141-160.

Riegel, et alii, *Grammaire méthodique du français*, PUF, Paris, 1994.

Rossari, C., *Les adverbes connecteurs: vers une identification de la classe et des sous-classes* in **Cahiers de linguistique française**, 24/ 2002, Université de Genève.

Verlinde, S., *Connecteurs*, Katholieke Universiteit Leuven, 2002.

Wagner, R.-L., Pinchon, J., *Grammaire du français classique et moderne*, Hachette, Paris, 1962.

Емилија Бојковска

**ПРЕДЛОГ ЗА КЛАСИФИКАЦИЈА НА НЕМЕНЛИВИТЕ
ЗБОРОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
СПОРЕД ДИСТРИБУЦИСКИОТ КРИТЕРИУМ**

Идејата за овој труд произлезе од проучувањето на поделбата на зборовите во македонскиот јазик, која се темели главно врз семантичкиот критериум. Трудот содржи насоки за нова (и кохерентна) класификација на неменливите зборови, при што во оваа фаза од работата сè уште не се тежнее кон нивна целосна поделба. Целта на трудот се состои, пред сè, во разработка на принципите на дистрибуцискиот критериум и во обид за нивна примена на македонскиот јазик.

Семантичкиот критериум за класификација на зборовите не овозможува прецизно разграничување на зборовните групи, вклучувајќи ги и неменливите, со оглед на тоа што нивните значења ги надминуваат рамките на една зборовна група или не ги опфаќаат сите нејзини елементи. Така, на пример, според овој критериум сврзниците се зборови што ги поврзуваат јазичните елементи и при тоа ги изразуваат нивните меѓусебни односи (сп. Минова-Ѓуркова 2000: 82). Оваа дефиниција, речиси без модификации, би можела да се однесува и на предлозите. Во конструкциите *Виена и Грац; Рече дека набрзо ќе оиџаџува* и *џаџување за Грац* се содржани приредувачки сврзник, подредувачки сврзник и предлог. Сите наведени зборови изразуваат односи меѓу јазичните единици преку нивно поврзување: во првиот пример станува збор за приредување, т. е. за кумулација на јазични единици, а во другите два за подредување, и тоа во вториот пример за подредување зависна реченица во функција на директен предмет, а во третиот за подредување атрибут на именка кој ја изразува целта на движењето. Така се доаѓа до две значајни сознанија: прво, дека и сврзниците и предлозите имаат функција да ги поврзуваат меѓусебно јазичните единици и второ, дека според начинот на поврзувањето, подредувачките сврзници имаат поголеми сличности со предлозите, кои исто така имаат подредувачка функција, отколку со приредувачките сврзници.

Потврда за првото сознание нуди Минова-Ѓуркова (2000: 90 и натаму), која разгледува три вида синтаксички средства: интонација, конотација (валентност) и конкретни показатели (конектори во најши-

рока смисла). Во третата група спаѓаат: 1) предлозите, 2) сврзниците и сврзувачките зборови и 3) партикулите (2000: 97). И покрај функционалните и семантичките разлики меѓу овие зборовни групи (предлозите ја сигнализират зависноста на една именка / именска група од глаголот или од друга именка, сврзниците и сврзувачките зборови се логичко-граматички показатели на карактерот на врската меѓу две именки / именски групи или меѓу две дел-реченици, а партикулите изразуваат модални категории или претставуваат сврзувачки елементи во рамките на текстот), постулирањето на зборовното множество конкретни показатели укажува на заедничката сврзувачка функција на трите зборовни групи. Потврдата за второто сознание (дека подредувачките сврзници се функционално поблиски до предлозите отколку до приредувачките сврзници) потекнува од Тениер (в. д.).

Семантичкиот критериум за класификација на зборовите ги предизвикува истите недоследности и кај менливите зборови. Така, на пример, во врска со придавките обично се вели дека тие изразуваат својства на предметите, суштествата и појавите. Меѓутоа, постојат и именки што именуваат својства: *убавина*, *сирљивосиј* итн. Во трудов не се маргинализира значењето на семантичкиот опис на зборовните групи, туку само се тврди дека тој содржи слабости во однос на нивното дефинирање и меѓусебно разграничување. Според тоа, за секоја зборовна група од новата класификација применета во овој труд, се наведуваат барем општите семантички карактеристики на нејзините елементи,

Морфолошкиот (флексишки) критериум, како што укажува називот, се темели врз менливоста/неменливоста и врз видот на менливоста зборовите (сп. Бојковска/Минова-Ѓуркова/Пандев и др. 2008: 159). Во првиот чекор зборовите се делат на менливи и на неменливи. Овој критериум овозможува прецизна класификација на менливите зборови, со оглед на тоа што флексемите се затворено множество кое може да се дефинира екстензионално. Тоа значи дека менливите зборови се класификуваат според можноста да се комбинираат со флексемите што се определени како идентификациски белег на дадена зборовна група. Меѓутоа, границата меѓу менливите и неменливите зборови, барем во македонскиот јазик, не е секогаш реска. Така на пример, прилозите се вбројуваат во неменливите зборови, макар што некои од нив можат да се степенуваат (*голу*, *ѝоголу*, *најголу*). Освен тоа, кон прилозите се приопштуваат и зборовите изведени од придавки што се употребуваат како определби на глаголот, кои исто така делумно се степенуваат (*ѝешко*, *ѝоѝешко*, *најѝешко*), па дури и количествените определби што можат да се членуваат (*неколкуѝе*, *многуѝе/многуѝо*). Според тоа, кај прилозите во македонскиот јазик (видот на) менливоста може да се определи само на ниво на подгрупите бидејќи зборовната група во целина е морфолошки хетерогена. Меѓутоа главниот недоста-

ток на морфолошкиот критериум во врска со темата на овој труд, се состои во неговата неприменливост кај неменливите зборови.

Од тие причини, во трудов се применува еден инаков пристап. Се предлага класификација според дистрибуцискиот критериум, т. е. според околината во која се јавуваат зборовите (сп. за германскиот јазик Хелбиг/Буша 2001; Енгел 1994, 1997). Така, на пример, белег на предлозите, комбинирани со лична замена, е тоа што се јавуваат само пред долгата форма за директен предмет¹ (*кај нас*) и што не можат да стојат пред другите личнозаменски форми (**кај нè/нам/ни/ние*). Таква особина не покажуваат, на пример, подредувачките сврзници, кои можат да се јават пред сите личнозаменски форми (*дека нас нè видел; дека нè видел; дека нам ни дал; дека ни дал; дека ние не доаѓаме*). Дистрибуцискиот критериум за класификација се дополнува со синтаксичкиот критериум, кој упатува на синтаксичката функција на зборовните групи. Според тоа, оваа поделба би можела да се нарече и дистрибуциско-синтаксичка класификација.

За да се направи дистрибуцискиот пристап применлив во практиката, потребно е да се прецизира поимот околина. Додека кај менливите зборови, овој поим, покрај соседните зборови, би можел да ги опфаќа и „сопствените“ флексеми, кај неменливите зборови околината „почнува“ кај соседните зборови, се протега преку збороформите, зборовните групи, речениците и завршува кај текстот. Од горенаведениот пример со дефиницијата на предлозите може да се констатира дека нивната околина се состои од збороформа. Кај прилозите, пак, во чија дефиниција влегува околноста што претставуваат реченични сегменти² и што се употребуваат како одговори на отворени прашања (*Кога ќе ѝ пристигне? – Утре.*), околината се определува на нивото на текстот (в. д.).

Во почетокот на трудов беше укажано на слабостите на семантичкиот критериум. Досегашниот приказ на дистрибуцискиот критериум не нуди решение на споменатите слабости со оглед на тоа што во околните утврдени за зборовните групи предлози и прилози, можат да се јават и зборови од други зборовни групи. Тоа значи дека и во горенаведените дефиниции на зборовните групи се содржани белези кои ги

¹ Недостатокот на терминот долга форма за директен предмет се состои во тоа што оваа форма не се јавува само како директен предмет. Според Минова-Гуркова (2000: 56) „кај именските замени можеме да зборуваме за остатоци од **падежни форми** (во врска со кои [...] се даваат синтаксичко-функционални термини: **субјектна форма, форма за директен објект, форма за индиректен објект**, на кои им одговараат термините: **номинативна, акузативна и дативна форма**)“. Поаѓајќи оттаму, сосема прифатлив се чини терминот долга акузативна личнозаменска форма. Но овде се претпочита терминот во духот на востановената македонска лингвистичка терминологија.

² Поради термилошкоото совпаѓање со зборовната подгрупа член во рамките на детерминаторите, наместо за реченичен член, овде се говори за реченичен сегмент (в. Бојковска 2004).

надминуваат рамките на една зборовна група. Така на пример, наместо прилог, чиј белег е можноста да служи како одговор на отворено прашање, во истата околина можат да се јават и зборови од следниве зборовни групи: глаголи (*Што̑о̑ йравай̑? – Сий̑јай̑.*), именки (*Што̑о̑ куй̑ив̑и̑е? – Подарок.*), придавки (*Каква̑ кошула̑ куй̑ив̑и̑е? – Зелена.*), заменки (*Кој̑ йобегу? – Таа.*)

За да се отстрани оваа слабост, потребно е да се допрецизира дистрибуцискиот критериум со уште две карактеристики: прво, со обврзувачкиот редослед на дефинициите и второ, со еднократната класификација на секој збор. За таа цел се изготвува список со соодветен редослед на дефинициите на зборовните групи и се проверува кој е првиот критериум што го исполнува зборот (в. д.). Зборот се приопштува кон првата зборовна група чиј критериум го задоволува и тој збор веќе не е „достапен“ за класификација. Постапката продолжува со преостанатите зборови, во оптимален случај, сè додека да се испразни множеството зборови на даден јазик (сп. за германскиот јазик Енгел 1996: 17 и натаму). Со оглед на тоа што дефинициите на менливите зборови им претходат на оние на неменливите зборови, горенаведените одговори на отворените прашања (*Сий̑јай̑.; йодарок; зелена; йаа*) веќе би биле изделени според некој друг признак (можноста да се комбинираат со конјугациски флексеми, селективноста по род итн.), пред да дојде на ред дефиницијата на прилозите.

Класификацијата според дистрибуцискиот критериум би можела да се спореди со сложувалка, во која полињата што треба да се пополнат, би биле обележани со бројната низа на природните броеви, а пред да се вметне секој исечок, би морало да се провери неговото совпаѓање со полињата според редоследот на бројната низа (почнувајќи кај полето со првиот природен број, одн. кај првото слободно поле и завршувајќи кај полето во кое би се вметнал исечокот). Зборовите би одговарале на исечоците од сликата, дефинициите на зборовните групи – на полињата во кои треба да се вметнат соодветните исечоци, а околината – на соседните полиња. Бројот на исечоците би бил еднаков на бројот на зборовните групи кои во случајов би биле претставени со по еден збор. Според правилата на играта, секој збор се вметнува во првото поле во кое се вклопува. Еднаш вметнатиот исечок веќе не е „во игра“, дури и кога би можел да се вметне и во друга околина.

Врз основа на дистрибуцискиот критериум се предлага следнава класификација на неменливите зборови.

1. Предлозите, кога стојат пред лични заменки, можат да се јават само со долгата личнозаменска форма за директен предмет (*во, врз, зад, наг, йод, йрег, ...*).

2. Подредниците (субјунктори) се воведувачки зборови во зависни реченици (*бидејќи, дека, додека, дури, кога, ојкога, ојкако, ...*).

3. Приредниците (конјунктори) стојат меѓу исторедни и истовидни елементи (*а, и, имено, меѓуштоа, но, односно, ...*).

4. Прилозите се реченични сегменти што можат да служат како одговори на отворени прашања или се прашални зборови во отворени прашања (*брзо, зошто, кога, некогаш, овде, сега, така, таму, ...*).

5. Модалните зборови се реченични сегменти што можат да служат како одговори на затворени прашања (*делумно, веројатно, изгледа, можеби, наводно, несомнено, неспорно, очигледно, речиси, се разбира, секако, скоро, сигурно, ...*).

6. Рангирачките (ранжирни) зборови се реченични сегменти што не можат да служат како одговори на прашања (*баш, барем, воопшто, впрочем, всушност, второ, дури, заправо, навистина, посебно, особено, прво, само, сè, (сè) уште, ...*)

7. Степенувачките (градуирачки) зборови можат да стојат меѓу детерминатор и придавка или пред прилог (*мошне, ужасно; со компаратив на придавката: сè, уште, ...*)

8. Предикативните зборови се јавуваат при глаголи-копула (*арам, квиш, сеедно, о.к., ...*)

9. Реченичните еквиваленти претставуваат минимални комуникациски единици и комутираат со реченици. Тука спаѓаат:

- **одговарачките (респонзивни) зборови:** *да, не, м-хм, м-м, и)*
- **возвратните (реактивни) зборови** (*ако, благодарам, благодариме, молам, молиме, повели, повелите, фала*)
- **извиците** (*ах, е, ех, леле, ой, оја, ух, уф, ...*)

10. Честичките (партикули) се граматички средства што служат за градење глаголски времиња и начини, за негирање и интерогирање на предикатот, за градење затворени прашања итн. (*ајге(ше), би, да, дали, ли, не, нека, немој(ше), ќе, ...*).

11. Нијансирачките зборови го вклопуваат исказот во контекстот и не можат да служат како одговори, ниту да се кумулираат и да се негираат (*а, единствено, воопшто, еве, ене, еше, едноставно, зар, зарем, не, нели, ли, првото, сејак, само, туку-така, уште, ...*)

При класификацијата се јавуваат два карактеристични случаја: прво, еден збор се среќава во различни околин и има исто значење и второ, еден збор се среќава во различни околин и има различни значења. Во првиот случај се применуваат принципот за обврзувачкиот редослед на дефинициите и принципот за еднократно класификување, според кои секој збор се класификува во првата зборовна група чиј критериум го задоволува, макар што може да го задоволува и критериумот на некоја „подоцнежна“ зборовна група. Така, на пример, зборот *речиси* задоволува повеќе од една дефиниција, па би можел да се класификува како модален збор (зашто може да се служи како одговор на затворени

прашања: *Ја заврши ли работијата? – Речиси.*) и како степенувачки збор (зашто може да стои меѓу детерминатор и придавка: *оваа речиси нерешлива задача*). Бидејќи во двете употреби нема значенска разлика, *речиси* се определува како модален збор, чија дефиниција ѝ претходи на дефиницијата на степенувачките зборови. Но при описот на зборовната група модални зборови би требало да се истакне околноста дека тие начелно можат да се употребуваат и како реченични сегменти и како атрибути.

Зборовите што се опфатени со вториот случај се класификуваат повеќепати бидејќи се сметат за хомоними, без да се навлегува во етимологијата и во евентуалната некогашна полисемија. Таков е случајот со зборот *сиџурно*, кој се класификува како прилог (*Сиџурно вози.*) и како модален збор (*Сиџурно сакајте да се одморите.*)³.

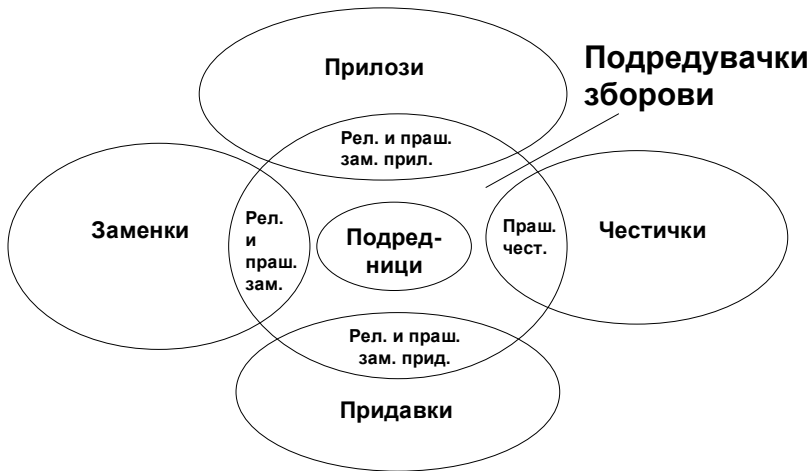
Следува коментар на зборовните групи.

1. Предлозите (*во, врз, зад, наг, њод, њред, ...*) можат да стојат пред именка, заменка, придавка и прилог, односно пред соодветните синтагми (*во куќата; во неа; се смејта за ојасен; до овде*). Како нивна главна карактеристика се истакнува неможноста да се комбинираат со други личнозаменски форми освен со долгите форми за директен предмет. Тоа ги одделува од другите зборови групи кои исто така можат да се јават пред лични заменки: подредници (*ако го среќнеш, ...*), приредници (*џи и јас*) итн. (в. д.). Во однос на значењето, предлозите се хетерогена зборовна група. Во некои употреби тие имаат лексичко значење (на пример, во пространствените и во временските определби: *на/њред/заг/... њолјаната: на/њред/њо њолнок*), а во други имаат само „структурно“ (граматичко) значење (на пример, во индиректиот и во предлошкиот предмет: *нешџо му њријаџа на џоа лице; некој личи на неџо*). Оваа зборовна група по обем се совпаѓа во истоимената востановена зборовна група во македонскиот јазик.

2. Подредниците (субјунктори) (*бидејќи, да, дека, додека, дури, коџа, ојкоџа, ојкако, ...*) се зборови што можат да воведуваат зависни реченици и да ги подредуваат на даден збор (и тоа, на глагол: *Рече дека сме њојребни.*; на именка: *сџравој дека ќе зџреш.*; на придавка: *свесен дека зџрешил* итн.). Некои подредници имаат лексичко значење, на пример: причинско (*бидејќи, зашџо*), временско (*коџа, ојкако, ојкоџа*), допусно (*иако*) итн., а кај некои отсуствува лексичкото значење (*дека*). Оваа зборовна група одговара на подгрупата подредувачки (субординациски) сврзници од постојната класификација на зборовите во македонскиот јазик.

³ *сиџурно* претставува и форма за среден род од придавката *сиџурен* (*сиџурно возење*).

Меѓутоа, подредниците не се единствената зборовна група со подредувачка функција во зависните реченици. Во истата околина и со истата функција се јавуваат и прашалните честички, како и релативните и прашалните заменски зборови (на пример, подредник: *сознанието дека е така*; прашална честичка: *прашањето дали е така*; релативна замена: *прашањето што/кое беше премољено*; прашална замена: *прашањето кој/што ќе работи*; релативен прилог: *местото каде што работи*; прашален прилог: *прашањето кога/каде/како/колку ќе работи*). Поради тоа се наметнува потреба од определба на едно зборовно множество од различни зборовни (под)групи што ќе ги содржи сите зборови со подредувачка функција во зависните реченици. Ова множество определено според функцијата, ги инкорпорира подредниците како главно подмножество и претставува пресек со честичките, заменките, придавките и прилозите. Неговите елементи би можеле да се наречат **подредувачки (субјункциски) зборови**. Споменатото множество главно одговара на множеството сврзувачки зборови (сп. Минова-Ѓуркова 2000: 82 и следн.), со таа разлика што од него се исклучени координациските сврзници, што се гледа и од називот.

Венов дијаграм на множеството на подредувачките зборови

3. Приредниците (конјунктори) (*а, и, имено, меѓуштоа, но, односно, ...*) се зборови што можат да стојат меѓу кумулирани јазични единици, т. е. меѓу исторедни и, по правило, истовидни елементи. Исторедни елементи се зборови, збороформи, зборовни групи или реченици што имаат иста синтаксичка функција и според тоа се наоѓаат на истото хиерархиско рамниште во јазичната конструкција. Истовидни елементи

се јазични единици што се реализирани со истиот вид синтагми: именки/именски синтами (*дневнаџа соба и бањаџа*), придавки/придаврски синтагми (*џолема и свеџла соба*) предлошки синтагми (*во дневнаџа соба и во бањаџа*), реченици (*Влезе во дневнаџа соба и се-дна.*) итн. Понекогаш се среќаваат различни видови синтагми како кумулирани елементи (*Мислам на џредлоџоџи и (на џоа) дека џреба да ...*)⁴.

Примената на дистрибуцискиот критериум повлекува со себе „разбивање“ на некои традиционално востановени зборовни групи, како на пример сврзниците. Од една страна, како што беше кажано погоре, семантичката дефиниција не ја разграничува оваа зборовна група еднозначно спрема други зборовни групи (на пример, спрема предлозите), а од друга страна, нејзините елементи се хетерогени во однос на околината, поради што зборовната група сврзници не може да „опстои“ како целина ако се подложи на дистрибуцискиот критериум. Подгрупите подредувачки и приредувачки сврзници се јавуваат во сосема различни околинати: првите во почетокот на зависни реченици, а вторите меѓу исторедни и истовидни јазични единици. Значи, во однос на дистрибуцијата, не можат да се констатираат заеднички особини на овие две подгрупи сврзници. Освен тоа, подредувачките сврзници покажуваат поголеми дистрибуциски сличности со други зборовни (под)групи (прашални честички, релативни и прашални заменки итн., па дури и со предлозите) отколку со приредувачките сврзници (в. г.). Согледувањето на сличноста меѓу подредувачките сврзници и предлозите, наведено во почетокот на трудот, како што беше кажано, наоѓа потврда кај Тениер.

Според овој автор, постојат три основни феномени во структуралистичката синтакса: конексија, јункција и транслација. Додека конекцијата е структурна врска меѓу елементите во простата реченица, јункцијата и транслацијата служат за проширување на речениците (Тениер 1980: 216 и натаму, 248 и натаму). Јункцијата е квантитативен феномен што се состои во поврзување на елементи со иста структурна функција, обично при набројување. Најзначајните изразни средства на јункцијата се приредувачките сврзници (наречени јунктиви). Транслацијата, пак, е квалитативен феномен, при кој една граматичка категорија (зборовна група) се претвора во друга. Најзначајните изразни средства на транслацијата се предлозите и подредувачките сврзници (наречени транслативи). Предлозите се транслативи од прв ред бидејќи вршат претворба на една зборовна класа во друга (на пример, кога се

⁴ Според Тениер (1980: 218), при кумулацијата (негов термин: јункција, в. д.) мора да се поврзуваат само нексуси (конструкции составени од регенс и од неговите депенденси) од ист вид: онака како што од јаблоко и од круша не може да се направи целина, така не може ниту меѓусебно да се јунгираат актант и додаток или вербален и именски нексус.

поврзуваат со именки, ги претвораат во придавки), а подредувачките сврзници се транслативи од втор ред бидејќи вршат претворба на различни синтаксички нивоа (на пример, кога од глаголот создаваат збор потчинет на именка, тие ја претвораат независната реченица во придавка). Со забелешката дека Тениер не правел разлика меѓу зборовна група и синтаксичка функција (именката и независната реченица не се претвораат во придавки, туку во атрибути), неговиот став е мошне значаен зашто укажува на хетерогеноста на зборовната група сврзници од функционален аспект.

Различната дистрибуција на двете подгрупи сврзници доведува и до нивна различна структурна позиција и синтаксичка функција: додека подредниците се дел од зависната реченица што ја подредуваат, приредниците не припаѓаат кон ниедна од синтагмите што ги приредуваат.⁵ Наведените околности ја наложија неопходноста од издигнување на зборовни подгрупи подредувачки и приредувачки сврзници на ниво на зборовни групи, а со оглед на тоа што немаат сличности во однос на дистрибуцијата и на синтаксичката функција, се чини дека е излишно да се постулира нивни хипероним.

Новите зборовни групи ја наметнаа потребата од соодветно именување. Термините подредник⁶ (за подредувачки сврзник) и приредник (за приредувачки сврзник) се предлагаат според зборообразувачкиот пример на терминот сврзник. Во однос на интернационализмите, терминот субјункција за подредувачките сврзници е непогоден бидејќи неговиот пандан кај приредувачките сврзници би требало да гласи конјункција, кој е неприфатлив бидејќи е вообичаен како сино-

⁵ Тениер (1980: 219) ги споредува приредниците (кај него наречени јунктиви, в. г.) со малтер што поврзува два камена и не припаѓа кон ниеден од нив.

⁶ Сп. го терминот подреденица за подредена реченица кај Корубин (1980: 265).

ним на терминот сврзник.⁷ Затоа се предлагаат термините субјунктор и конјунктор.

4. Прилозите се реченични сегменти што можат да служат како одговори на отворени прашања или се прашални зборови во отворени прашања (*зошто, кога, некогаш, овде, сега, така, таму, ...*). Тие обично го опишуваат глаголското дејство (*работеше зоре/вчера*), но можат да се јават и како атрибути (*собајта зоре, разговорот вчера*). Прилозите во македонскиот јазик се отворено множество бидејќи во него се вбројуваат и зборовите изведени од придавки (*брзо, јасно, убаво, ...*). Овие зборови формално се совпаѓаат со придавките во форма за среден род, но во граматиката на македонскиот јазик не се говори за прилошка употреба на придавката од среден род, туку за една подгрупа на прилозите. Прилозите за начин и за количество во голем дел можат да се степенуваат. Затоа, прилозите, строго земено, не се во целост неменливи зборови, туку нивната неменливост се однесува на родот, бројот и определеноста. Во овој контекст посебно внимание заслужуваат квантификаторите *колку, многу, малку, неколку, олку, толку*, кои можат да се членуваат и да стојат пред именка (*малкуте часови*). Со тоа се доближуваат до неменливите придавки, кои не се менуваат по род и по број, но кои барем делумно можат да се членуваат (*тазешо леб*). Останува отворено прашањето за припадноста на споменатите квантификатори кон прилозите и нивното евентуално приопштување кон придавките. Инаку, зборовната група прилози според дистрибуцискиот критериум претежно се совпаѓа со веќе востановената истоимена зборовна група во македонскиот јазик, која содржи и зборови што не можат да служат како одговори на отворени прашања, како на пример сложените прилози во кои влегува глагол *речиси, кажиречи, шукуречи* (Конески 1976: 350).

5. Модалните зборови (*секако, можеби, речиси, скоро, ...*), исто како прилозите, претставуваат реченични сегменти, но за разлика од нив, можат да служат како одговори на затворени прашања (*Ќе гојдаш ли? – Можеби.; Усџеавџе ли? – Делумно.*). Некои модални зборови можат да се јават и како атрибути (*делумно усџешна работа*), а некои формално се совпаѓаат со придавките од среден род и со прилозите, како на пример *сиџурно* (в. г.) и *скоро* (в. д.). Кон модалните зборови би требало да се приопштат верификаторските изрази од типот: *без сомне-*

⁷ Хелбиг/Буша (2001: 390 и натаму) го користат терминот Konjunktion во смисла на зборовната класа што одговара на координациските сврзници, макар што Konjunktion е вообичаен термин за сврзник. Овие автори ги опфаќаат зборовните класи Präposition, Konjunktion, Subjunktion и Adjunktion (во последната поткласа спаѓаат *als* и *wie*) под хиперонимот Fugewörter, што укажува на тоа дека и предлозите имаат сврзувачка функција. Енгел (1996: 18) говори за Subjunktoren и Konjunktoren, а Цифонун/Хофман/Штрекер и др. (1997: 60) го користат терминот Junktor како хипероним за зборовните класи Subjunktur, Konjunktur и Adjunktur (во последната поткласа спаѓаат *als* и *wie*), кој има речиси идентично значење како поимот сврзник.

ние, без двоумење, за жал, за среќа, се разбира итн. Модалните зборови, вклучувајќи ги верификаторите, можат да се јават и заедно со одговарачките (респонзивни) зборови (*Дали ќе бидеме заедно? – За среќа, да.*). Оваа зборовна група делумно се совпаѓа со востановената истоимена зборовна група во македонскиот јазик (сп. Конески 1976: 543 и натаму; Минова-Гуркова 2000: 84 и следн.), која содржи и зборови што не можат да служат како одговори на затворени прашања (*значи, навистина, впрочем* итн.). Модалните зборови не го опишуваат глаголското дејство, туку изразуваат став, оценка на говорителот во врска исказот во реченицата.

6. И рангирачките (ранжирни) зборови⁸ (*баш, барем, бездруго, воошито, впрочем, всушност, второ, дури, сè, уште, сè уште ...*) се јавуваат како реченични сегменти, но тие не можат да служат како одговори на прашања. И кај оваа зборовна група се среќаваат хомоними во други зборовни групи (в. д.). Некои рангирачки зборови, како на пример *дури*, можат да се јават и како реченични сегменти (*Сакаше дури да го најдне.*) и како атрибути на замена (*Сакаше да го најдне дури (и) него.*), на именка (*Сакаше да го најдне дури (и) соизрачот.*), на прилог (*дури тогаш*) итн. Слично е со *уште* (*Треба уште да му помогнеме. Треба да му помогнеме уште нему. Треба да го посетиме уште пациентот. Треба да му помогнеме уште вчера.*). Овие зборови воспоставуваат однос со другите синтаксички елементи или комуникациски единици во текстот. Нивната одлика е што имаат широк спектар за позиции што можат да ги заземаат во рамките на реченицата. Во семантичката класификација тие претежно се сметаат за модални зборови.

7. Идентификациски белег на степенувачките (градуирачки) зборови (*мошне, ужасно, далеку, сè, уште, ...*) е што обично не се однесуваат на глаголот, туку на придавка или на прилог (*мошне долга приказна, Ми раскажуваше мошне долго*). Зборовите *далеку, сè, уште* се јавуваат само пред придавки и прилози во компаратив (*далеку/сè/уште почеста појава; Се луѓи далеку/сè/уште почесто*). Степенувачките зборови обично го степенуваат значењето на зборот на кој се однесуваат според ставот на говорителот. Во семантичката класификација некои од нив се сметаат за прилози.

8. Предикативните зборови (*арам, квиј, сеедно, о.к., ...*), за разлика од неменливите придавки, по правило не можат да стојат меѓу детерминатор и именка (*Нему му е сеедно. Сега сме квиј. Арам да ти е!*). Овие зборови обично се приопштуваат кон придавките. Меѓутоа, ако се земе позицијата меѓу детерминатор и именка, покрај парадиг-

⁸ За овие зборови, Енгел (1996: 18; 763 и следн.) го користи терминот *Rangierpartikel* поради различните можности за нивно позиционирање, а Цифонун/Хофман/Штрекер и др. (1997: 59 и следн.) *Konjektivpartikel* поради тоа што воспоставуваат однос со други синтаксички елементи и комуникациски единици

мата по род, како идентификациски белег на придавките, тогаш овие зборови не можат да се сметаат за придавки. Тие се наречени предикативни зборови според називот предикатив за именскиот дел од глаголско-именскиот прирок⁹.

9. Реченичните еквиваленти од комуникациски аспект можат да заменат реченица. Во некои поделби на зборовите (во германскиот јазик), овие елементи се разгледуваат надвор од зборовните групи бидејќи претставуваат самостојни интеракциски единици и не служат за градење реченици или на комуникациски единици (Цифонун/Хофман/Штрекер и др. 1997: 62). Реченичните еквиваленти што се разгледуваат во овој труд, опфаќаат три подгрупи: одговарачки (респонзивни) зборови, возвратни (реактивни) зборови и извици (сп. Енгел 1996: 772 и натаму).

Во **одговарачките (респонзивни) зборови** спаѓаат *да* и *не*, кои служат како одговори за затворени прашања (*Ќе се среќине ли? – Да. / Не.*). Како што беше кажано погоре, и модалните зборови можат да служат како одговори на затворени прашања (*Ќе се среќине ли? – Можеби.*). Разликата меѓу двата вида зборови се состои во тоа што модалните зборови се реченични сегменти, т. е. делови од реченица, додека одговарачките зборови комутираат со реченица. Зборот *да* ја заменува реченицата *Ќе се среќине.*, а модалниот збор ја репрезентира реченицата *Можеби ќе се среќине.* Одговарачкиот збор може да се јави и во комбинација со реченица (*Да, ќе се среќине.*), но во тој случај едниот елемент (одговарачкиот збор или реченицата) е комуникациски редундантен. Во одговарачките зборови би требало да се вбројат и фамилијарните конкурентни форми *м-хм* (како потврден одговор) и *м-м* (како одречен одговор). Тука спаѓа и разговорниот одговарачки збор *и*, кој го привлекува вниманието и од фонетски аспект, со оглед на тоа што се изговара ингресивно (при вдишување), за разлика од сите досега наведени зборови кои се изговараат егресивно (при издишување). При семантичката класификација, одговарачките зборови обично се приопштуваат кон честичките.

Возвратните (реактивни) зборови го овозможуваат континуитетот при комуникацијата. Тие се употребуваат во комуникациските акти за компензирање на направена услуга (*благодарам, благодариме* и разговорното *фала*), за компензирање на благодарност или на извинување (*молам, молиме* и разговорното *нишиџо*), за упатување молба да се повтори исказот (*молам*), за учтиво дадена понуда (*џовели, џовелетџе*). Возвратниот збор *ако* служи како израз на одобрување (*Не можам да*

⁹ За овие зборови се среќава и терминот *Adkopula* (Цифонун/Хофман/Штрекер и др. 1997: 55 и следн.). Сп. *Kopulapartikeln* кај Енгел (1996: 19; 767 и следн.).

*Ви се одголожам. – Ако, не зрижете се.)*¹⁰. Возвратните зборови можат да се јават заедно со реченици (на пример, *ако*) и заедно со одговарачките зборови (*Да, благодарам.*). Во семантичката класификација обично не се постулира ваква зборовна подгрупа. Наведените глаголски форми за прво лице се разликуваат од истозвучните елементи на зборовната група глаголи по тоа што не се составен дел од реченици и што немаат целосна парадигма по лице и број.

Извиците обично служат за изразување емоционални состојби, за подражавање звуци или за воспоставување контакт со соговорникот (Конески 1976: 545 и натаму; Минова-Гуркова 2000: 83 и следн.). Тие можат да стојат самостојно или зад нив може да следува јазична конструкција, од која се одделени со пауза одн. со запирка. Извиците го привлекуваат вниманието и при фонетските истражувања бидејќи содржат невообичаени гласовни комбинации или се изговараат ингресивно. Се разликуваат извици за изразување болка (*леле, оф, уф*, ингресивно изговореното долго *фф*), изненадување (*леле*, ингресивно изговореното долго *ии*, ингресивно изговореното и повторено *и-и-и*), молба/заповед за тишина (*ѝссѝ, ииши*), понуда за јадење (*ам*), заповед за заминување (*иш*), подражавање на звуци (*кри, ѝлас, ѝтрас, шлаѝ*), повикување (*еј*) итн. И некои полнозначни зборови чие значење избледнува, можат да се употребат како извици (*боже, мајчице*). Ономатопејските извици можат да стојат и наместо личноглаголската форма во експресивни изрази на разговорниот стил (*Се лизна и ѝлас во вода.* наместо: *Се лизна и ѝласна во вода.*). Извиците обично се постулираат како посебна зборовна група во семантичката класификација.

10. Честичките (партикули) можат да се поделат на неколку групи според функцијата. Тие служат за градење: идни времиња (*ке дојде*), можен начин (*би дошол*), заповеден начин, односно заповедни и желбени изрази, вклучувајќи ги одречните форми (*ајде(ѝе); га дојдеш/дојдете; ела(ѝе); нека дојде; немој га дојдеш/доаѓаш; немојѝе га дојдеѝе*), прашања (*Дали ќе дојде? Ќе дојде ли? Што си дошол?*), одречна форма (*не дојде/доаѓа*) итн. Некои од нив придобиваат белези на менливи зборови зашто се поврзуваат со глаголски флексеми (*ајде, ајдеѝе; немој, немојѝе*).

Терминот партикула се употребува најмалку со три значења: прво, како синоним на терминот неменлив збор, второ, како назив на множеството составено од зборовните групи прилози, предлози и сврзници и трето, како назив само на една зборовна група, чии елементи Хелбиг/Буша (2001: 419) ги нарекуваат „малечки зборови“ („kleine Wörter“), како на пример, *doch, eben, etwas, etwa, denn, erst* итн. И во граматиката на македонскиот јазик се среќава третото значење: парти-

¹⁰ Зборот *ако*, барем во разговорниот јазик, се јавува и во рамките на реченица (*Ако ли да дојдам?; Ако си дошол.*), поради што при детаљна разработка на неговата дистрибуција се потребни дополнителни описи.

кулите се неменливи зборови што „служат за истакнување на други зборови или на значењето на целата реченица, како и за определувања од различен вид: посочување, негирање, прашање итн.“ (Конески 1976: 541). Слично постапува и Минова-Ѓуркова (2000: 83), која ги дефинира партикулите „како помошни зборови што му овозможуваат на говорното лице да се надоврзе на контекстот или на конситуацијата и да изрази различни нијанси на значењето на одделни зборови или реченици.“ Тука спаѓаат *баш, би, било, зоде, да, дали, еве, ене, еџе, зар, зарем, имено нека, нели, ли, џокму, ќе* итн. Покрај терминот партикула, Конески го употребува терминот частица, а Минова-Ѓуркова говори за честичка, а го предлага и терминот деленка. Зборовна група наречена честички од овој труд е потесно дефинирана од истоимената зборовна група кај споменатите автори.

11. Нијансирачките зборови (*а, единствено, вооџиџо, едноствавно, зар, зарем, не, нели, ли, џросџо, сеџак, само, сѐ, џуку-џака, уџиџе, ...*) го изразуваат ставот на говорителот или ја модификуваат илокуцијата (Енгел 1996: 747). Тие изразуваат најстојчивост при заповеди (*Ти само молчи.*), чудење поради големо количество (*Коџо (ли) сѐ не среџнавме.*), потсилување на кажаното (*Рече и џој неколку збора, џросџо колку да каже и џој неџиџо.* ТРМЈ 4, 2008: 643), пречекорување на очекуваната мера (*Уџиџе и се смееш*), сомнеж во извршувањето на дејството (*Дали вооџиџо џо џраша?*), чудење и несогласување со некое дејство (*Зарем ќе си одиш?*), потсилување на прашањето (*џџо ли џравиш?*) итн. За нивно попрецизно дефинирање се потребни дополнителни истражувања на дистрибуцијата. Некои од овие зборови се вбројуваат во честичките од семантичката класификација.

Посебно место во македонскиот јазик заземаат неменливите зборови што можат да се јават пред несвршените форми од свршените глаголи, кои се блокирани и можат да се комбинираат со:

„а. партикулата *ќе* за образување идно, минато-идно и идно прекажано време;

б. со партикулата-сврзник *да* во т. н. *да*-конструкција (со широка употреба);

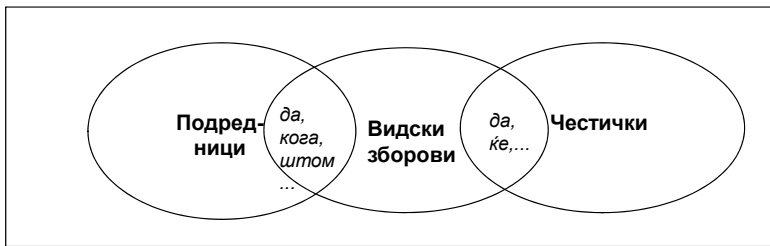
в. со сврзници: *ако* (условен), *дури да/не; додека да/не* (временски). Со временските сврзници: *коџа, оџкако, оџкоџа, џџом*, за изразување идност треба да се употреби партикулата *ќе*.

г. во прашања од типот: *џџо не седнеш?*“ (Минова-Ѓуркова 2000: 71 и следн.)“

Во ова множество би можеле да се вбројат и *нека, немој да, немојџе да*.

Со оглед на тоа што наведените зборови делумно имаат заедничка дистрибуција, по која се изделуваат од другите неменливи зборови макар што им припаѓаат на различни зборовни групи, и тие, како поредувачките зборови, би можеле да се вбројат во едно множес-

тво што ги надминува рамките на зборовните групи. Тоа множество претставува пресек на зборовните групи подредници и честички и би можело да се нарече **видски зборови** или **видско-деблокирачки зборови** (според називот блокирани форми за несвршените форми на свршените глаголи, употребен од Минова-Ѓуркова 2000: 65 и натаму). Во него спаѓаат и комбинации од подредник и честичка, при што подредникот или задолжително се јавува со честичка (*дури да/не дојде, додека да/не дојде*) или само при изразување идност (*ошќако ќе дојде, ошќоѓа ќе дојде, шќом ќе дојде*).

Венов дијаграм на множеството на видските зборови

Во некои случаи постојат хомоними во повеќе зборовни групи. Во следниов приказ се зема предвид и нивната класификација како менливи зборови (во одредена збороформа):

ако

Ако сакаш, зборувај. (условен подредник)

Ако е млад, и шќој има одговорни задачи. (концесивен подредник во разг. јаз.)

Во собава има шќровев. – *Ако.* (возвратен збор)

да

Рече да дојдам. (подредник)

Шќо да шќрави? (честичка)

Ќе дојдеш ли? – *Да.* (одговарачки збор)

коџа

Коџа ќе се вратиши? (прашален прилог)

Ме ѓраша коџа ќе се вратиам. (подредувачки збор)

Коџа се вратиив, не ѓо најдов дома. (подредник)

не

Ќе се ѓријавиѓе ли? – Не. (одговарачки збор)

Не се ѓријави. (честичка)

Кој ли сѐ не се ѓријави! (нијансирачки збор)

ѓа

Не разбраа, ѓа добија објаснување. (приредник)

Па, како сѓе? (нијансирачки збор)

ѓраво

кривично ѓраво (именка)

Возеѓе ѓраво. (прилог)

ѓраво уличе (збороформа од придавката *ѓрав*)

ѓросѓо

Зборува ѓросѓо. (прилог)

Тоа е ѓросѓо невозможно. (нијансирачки збор, ТРМЈ 4, 2008: 643)

ѓросѓо ѓрашање (збороформа од придавката *ѓросѓ*)

скоро

Скоро ќе се вратиѓѓ. (прилог)

Скоро ја завршија работѓѓа. (модален збор)

скоро оздравување (збороформа од придавката *скор*)

ужасно

Ужасно ѓеѓѓ. (прилог)

ужасно скаѓи чевли (степенувачки збор)

ужасно искусиѓво (збороформа од придавката *ужасен*)

ѓѓѓо

ѓѓѓо сакаи? (прашална заменка)

Ме ѓраша ѓѓѓо сакам. (подредувачки збор)

ѓѓѓо си дошол? (честичка)

Класификацијата може да се прикаже и како прашалник во вид на тековен дијаграм, при што зборот, како што беше кажано, се вбројува во првата зборовна група чиј критериум го исполнува¹¹. Во

¹¹ Сп. Енгел 1994: 60; 1996: 20.

прашалникот се изоставени менливите зборови, чии дефиниции им претходат на оние на неменливите зборови.

Прашање	Одговор	Класификација
1. Дали е зборот менлив?	Не	Премини на 2!
2. Дали употребен пред лична замена, може да се поврзе само со долгата личнозаменска форма за директен предмет?	Да Не	Предлог Премини на 3!
3. Дали може да подредува зависни реченици?	Да Не	Подредник Премини на 4!
4. Дали може да стои меѓу исторедни и истовидни елементи?	Да Не	Приредник Премини на 5!
5. Дали може да се јави како реченичен сегмент?	Да Не	Премини на 6! Премини на 8!
6. Дали може да служи како одговор на отворени прашања или е прашален збор во отворени прашања?	Да Не	Прилог Премини на 7!
7. Дали може да служи како одговор на затворени прашања?	Да Не	Модален збор Рангирачки збор!
8. Дали може да стои меѓу детерминатор и придавка или пред прилог?	Да Не	Степенувачки збор Премини на 9!
9. Дали може да стои при глагол-копула?	Да Не	Предикативен збор Премини на 10!
10. Дали може да комутира со реченица?	Да Не	Реченичен еквивалент Премини на 11!
11. Дали е граматичко средство во рамките на реченицата, пред сè на прирокот?	Да Не	Честичка Премини на 12!
12. Дали служи за вклопување на исказот во контекстот?	Да Не	Нијансирачки збор Остаток

При целосната класификација на зборовите, зборовните групи би требало да претставуваат дисјунктни множества. Како што беше кажано во почетокот, во оваа фаза од проучувањето на дистрибуцијата на неменливите зборови во македонскиот јазик сè уште не може да се постигне таквата цел.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Единици на кирилица:

Бојковска, Емилија (2004): „За проблематиката на некои македонски граматички термини“. Во: *XXX научна конференција на XXXVI меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура. Охрид 11-13 август 2003*, стр. 471-487.

Бојковска, Стојка/**Минова-Ѓуркова**, Лилјана/**Пандев**, Димитар и др. (2008): *Оџшџа џрамаџџика на македонскиоџ џазик*. Скопје: Просветно дело

Конески, Блаже (1976): *Грамаџџика на македонскиоџ лиџераџурен џазик. Дел I и II*. Скопје: Просвета.

Корубин, Благоја (1990): *На македонски џрамаџџички џџеми*. Скопје: Институт за македонски џазик „Крсте Мисирков“.

Минова-Ѓуркова, Лилјана (2000): *Синџџакса на македонскиоџ сџџандарген џазик*. Скопје: Магор.

ТРМЈ 4 - Велковска, Снежана и др. (2008): *Толковен речник на македонскиоџ џазик*. Том IV (II). Скопје: Институт за македонски џазик „Крсте Мисирков“.

Единици на лаџџиниџа:

Енгел-Engel, Ulrich (1994): *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Schmidt.

Енгел-Engel, Ulrich (1996): *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Groos.

Хелбиг/Буша-Helbig, Gerhard/**Buscha**, Joachim (2001): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Berlin usw.: Langenscheidt.

Тениер-Tesnière, Lucien (1980): *Grundzüge der strukturalen Syntax*. übers. u. hrgs. von U. Engel. Stuttgart: Klett-Cotta.

Цифонун/Хофман/Штрекер и др. - **Zifonun**, Gisela/**Hoffman**, Ludger/**Strecker**, Bruno et. al. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache. Band I*. Berlin / New York: de Gruyter.

Лиљана Миџковска
Елени Бужаровска

ПРЕДЛОГОТ *НАД* ОД КОГНИТИВЕН АСПЕКТ

АПСТРАКТ

Во оваа статија се разгледува предлогот *над* во македонскиот јазик во рамките на когнитивната лингвистика. Таков приод нуди квалитетно различен третман на семантиката на предлозите, бидејќи сите значења на еден предлог се објаснуваат во склоп на единствен систем, а не како збир на неповрзани значења. Целта на трудот е преку анализа на поголем корпус од собрани примери од печатот и современата литература да се издвојат главните просторни значења на предлогот *над* и значењата изведени од нив, да се даде когнитивен модел за секое значење преку тополошки и функционални параметри и да се определи семантичката деривација на едно значење во друго. На тој начин ќе се покажат врските меѓу значењата, ќе се откријат когнитивните процеси кои предизвикуваат промена на значењата и ќе се објасни систематичноста на тие семантички промени.

1. Вовед

Во оваа статија ја разгледуваме концептуалната мрежа на значења на предлогот *над* во македонскиот јазик. Поаѓаме од претпоставката дека сите значења на овој предлог се поврзани и претставуваат една полисемична категорија. Во согласност со главните претпоставки на когнитивната граматика, единството на оваа категорија се базира врз два принципа во основата на значењата на лексичките единици се наоѓа претставата на определена апстрактна концептуална репрезентација или шема (*image schema*); сродните значења се организирани како категории со прототипно значење во основата и проширувања од него врз основа на сличност (Langacker 1991, Taylor 2002). Со понатамошни проширувања значењата сè повеќе се оддалечуваат од прототипот, а концептуалната шема станува сè поопшта и се разгранува во повеќе подшеми на различно ниво на апстракција. Проширувањата се движат од конкретни кон апстрактни, при што процесите на метафора и метонимија имаат важна улога.

Познато е дека описот на значењата на предлозите отсекогаш претставувал проблем за лингвистите и за лексикографите. Секој предлог има широка употреба и може да изразува најразлични релации, поаѓајќи од конкретните, односно просторните од кои се развиваат најразлични апстрактни и метафорични значења. Методологијата на когнитивната лингвистика нуди можности за обединување на тие значења и објаснување на врските меѓу нив.

Предлозите се сметаат за зборовна класа што изразува атемпорални релации (Taylor 2002: 221) со основна просторна семантика, односно, изразуваат однос меѓу два или повеќе објекта. Односот меѓу овие објекти е асиметричен, со тоа што едниот е во прв план, во фокусот (т.н. *figure, trajector*), а другиот е дефокусиран и претставува основа во однос на која се лоцира првиот објект (т.н. *ground, landmark*). Овде првиот ќе го нарекуваме лоциран објект, сфатен широко, (ЛО), а вториот локализатор (ЛК). Во предлозите се концептуализираат повеќе аспекти, имено, типолошки, динамичен и функционален. Тие се базираат на начинот на кој човекот го доживува просторот: типолошкиот преку перцепција, динамичниот преку акција (движење на телото) и функционалниот преку интеракција на човекот со просторот (Navarro I Ferrando, 2001).

По прегледот на досегашните описи на значењата на предлогот *над*, ќе ги разгледаме просторните значења и релациите меѓу нив, а потоа ќе дадеме кус осврт на тоа како од нив се развиваат апстрактни и преносни (метафорични) значења. Нашите заклучоци се базираат врз анализа на засведочени примери во пишаниот и во говорниот јазик.

2. Описите на предлогот *над* во досегашната предметна литература

Во Толковниот речник на македонскиот јазик (2006: 218) се наведуваат следните значења на предлогот *над*:

1. Со пространствено значење: а) место што е погоре, повисоко од означениот предмет. *Над самојто село ѝочнуваше ѓусџа дабова шума.*

б) Од горната страна на нешто. *Над вратијата беше закачен свадбен венец.*

2. Количествен признак, повеќе од нешто. *...над сџо научници.*

3. (прен.) Нешто што треба да има предност, да се претпочита. *...љубовџа кон Македонија ѝ треба да биде над сџ.*

4. Особина од највисок степен, при споредба на две именки. *Тој беше мајсџор над мајсџориџе.*

5. Објект врз кој е насочено, сосредоточено дејството. *...заглабочен над ракојисој на новиоџ роман.*

6. (прен.) Надмоќ, превласт, управување и сл. на некој врз некого. *... се намејна над сџџе.*

Во Тритомниот речник (Том I, 1979: 440) се дадени истите значења, со тоа што значењата под број 3 и 6 се спојуваат во значење 4 (искажување на власт, надмоќ, предност). Просторното значење и овде е на прво место, но за него се дава посеопфатно објаснување. Кај Мур-госки (2005: 430), покрај овие значења се наведува и значењето „на површината од, врз: *носи каиуи над џеміерои*“.

Предлогот *над* е застапен и во кусиот преглед на значењата на предлозите кај Б. Конески (1987: 523), каде што се разликува просторствено значење – „наоѓање повисоко од нешто“ како во *Орли се виеја над нашејто село* – и „преносни значења што покажуваат некакво надминување, превишување: *јунак над јунаци, ..., нема убавина над нејзината, чекам над еден час...*“. Дадени се примери и за други преносни значења, но тие не се објаснуваат. Сметаме дека е значајна забелешката на Б. Конески дека преносните значења „се развиваат“ од просторните (1987: 507).

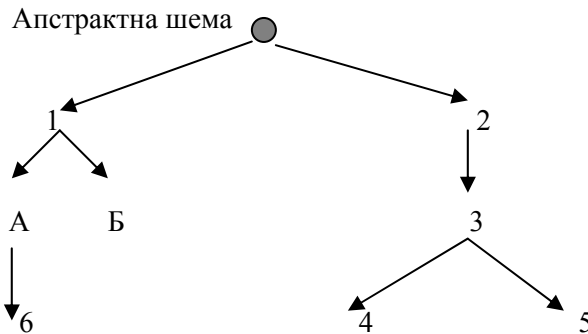
Од овој кус преглед се гледа дека во досегашните описи на предлогот *над* се забележани повеќе различни значења меѓу кои се разликуваат просторни (конкретни) и преносни значења. Тие претставуваат основа за понатамошна анализа. Ние имаме за цел овде појасно да ги дефинираме принципите на поврзаност меѓу значењата и когнитивните процеси кои предизвикуваат промена на значењата со што ќе се објасни систематичноста на тие семантички промени.

3. Мрежата на просторните значења на предлогот *над*

При анализата на засведочените примери со предлогот *над* се соочуваме со проблемот како да ги групираме за да добиеме најрационална класификација на значењата. Како кај сите полисемични категории секој пример е на некој начин единствен што создава можност за пролиферирација на поединечни значења. Од методолошка гледна точка тоа нема да биде од корист бидејќи го отежнува процесот на индукција – од посебно кон општо – во соодносот меѓу значењата. Ние го застапуваме гледиштето дека значењето што се кодира во лексичката единица не е строго специфицирано, туку се адаптира кон единиците со кои се комбинира (Taylor 2002: 472-474, Tyler & Evans 2001: 726). Според тоа, важно е да се прави разлика меѓу одделните значења во рамките на една полисемична категорија и варијантите на значењата што се продукт на конкретната употреба. За таа цел ќе ја примениме теориската рамка на Tyler & Evans (2001: 731-733) што ја нарекуваат ‘principled polysemy’ (систематична полисемија) за да се намали субјективноста во лингвистичката анализа. Тие предлагаат два критериума според кои може да се определи дали некоја конкретна употреба претставува ново значење или само варијанта: (1) За да се смета за ново значење примерот не треба да има чисто просторно значење или просторната конфигурација меѓу лоциран објект (ЛО) и локализаторот (ЛК) треба да

биде различна во споредба со другите значења. Промените на особините на партиципантите во соодветната релација не доведуваат до ново значење, туку тие произлегуваат од контекстот и од нашето познавање на светот. (2) Новото значење мора да се јавува и во примери каде што не е зависно од контекстот.

Во основата на секоја полисемична категорија се наоѓа една основна апстрактна шема (концептуална репрезентација) што ги обединува одделните значења. За македонскиот предлог *над* сметаме дека таа шема е просторна и дводимензионална со следната конфигурација: апстрахираниот лоциран објект се наоѓа на повисока позиција од апстрахираниот локатор. Иста така, лоцираниот објект (ЛО) не е специфициран во однос на динамичноста бидејќи може да означува и статична и динамична релација. Оваа апстрактна шема се реализира во две основни просторни значења од кои со промена на конфигурацијата се развиваат други значења, како што е прикажано на сликата 1. Во сите значења е присутна просторната конфигурација – ЛО е повисоко од ЛК, но тоа се модифицира на неколку начини. Во понатамошното излагање ќе ги разгледаме подетално особините на одделните значења и врските меѓу нив.

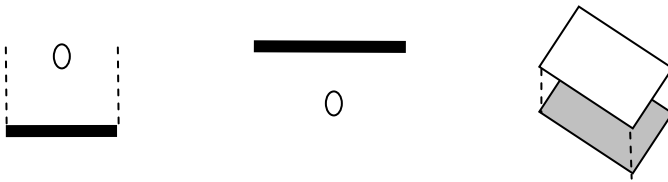
Слика 1. Концептуалната мрежа на просторните значења на предлогот *над*

3.1. Шема 1: Повисоко од, на определена оддалеченост

Основната пространствена конфигурација што ја изразува предлогот *над* во македонскиот јазик е дека некој објект во просторот е повисоко од некој друг објект, така што во некоја мера нивните проекции се преклопуваат. Таа може да се реализира без присуство на Пат (А) или со Пат (Б). Под ‚Пат‘ подразбираме реално или замислено движење на ЛО. Сметаме дека елементот Пат внесува мала промена во просторната конфигурација на двата партиципанта и затоа се јавуваат две подзначења.

А. Спацијален ЛО

Прототипното просторно значење на предлогот *над* означува просторна релација меѓу помал мобилен ЛО кој се наоѓа на определена оддалеченост од типично статичен, распространет ЛК, при што ЛО е лоциран во рамките на ЛК (Слика 2, пример 1). Ориентацијата е вертикална и претпоставува поглед од долу нагоре. Меѓутоа, партиципантите во релацијата може да се јават и со поинакви особини, на пример: ЛК може да биде со помал обем, а ЛО распространет (пример 2); и двата да бидат со различна големина, па дури и паралелни (пример 3, ако перонот и настрешницата се со иста површина). Сметаме дека овие варијации не доведуваат до промена во значењето, бидејќи тие се однесуваат на својства на партиципантите а не на односот меѓу нив. Семантичките варијации главно може да се претпостават од контекстот или воопшто да не се познати, како во примерот (3). Важно е да се запази вертикалната ориентација и нивните проекции да се поклопуваат во извесна мера. Истата конфигурација е во основата на ова значење и кога се работи за состојба на ЛО и за доведување на објектот во таа состојба (*Го закачи лустерот над масата* наспроти *Лустерот стои над масата*).

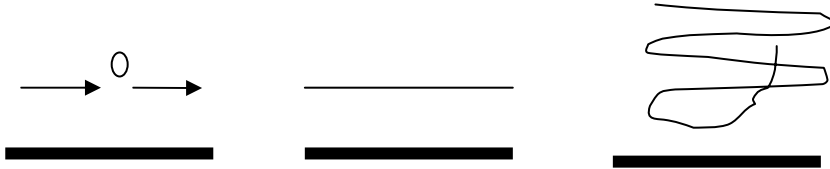
Слика 2. Шема 1.А: Прототипна просторна конфигурација

- (1) Озонската дупка **над** Антарктикот ја открила една британска истражувачка група.
- (2) На небото, **над** клупата се појавува жолтата полумесечина.
- (3) Имаше настрешница **над** двата перона на столбови.

Б. Реален или имагинарен ѝај на ЛО

Ако во конфигурацијата се внесе елементот Пат, покрај вертикалната ориентација се јавува и хоризонтално протегање на Патот. Тој е типично паралелен со пространствениот ЛК (пример 4), но ЛК може да биде и ограничен (пример 5). Траекцијата на Патот исто така може да варира и да не биде праволиниска (пример 7). Патот е типично реален со оглед на фактот што некој објект исцртува пат движејќи се, хоризонтално праволиниски или на друг начин. Меѓутоа, тој може да биде и замислен кога ЛО се протега по должината на некој пат којшто концептуализаторот го поминува во мислите (пример 6). Лангакер (Langacker 1991) ја нарекува оваа концептуализација субјектификација

(subjectification, види Taylor 2002: 516-517). Сметаме дека ова не може да доведе до ново значење иако со ова проширување подшемата станува поапстрактна. Како што се гледа од примерите, различната концептуализација зависи од семантиката на глаголот и од природата на ЛО.

Слика 3. Шема 1.Б: Реален или имагинарен пат

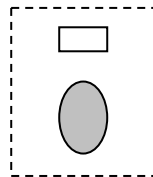
- (4) Тајфуноот денеска продолжи да се движи **над** Тајван кон Кина.
- (5) Авионот ни прелеа **над** главите.
- (6) Орелот кружеше **над** полето.
- (7) Далноводот се протега **над** дворот.

И во двете варијанти партиципантите на релацијата може во некои случаи да не бидат физички предмети туку апстрактни поими или физички појави без оптичка манифестација како на пр. звук, воздух и сл., (пример 8 и 9).

- (8) Свезден полен што се рони **над** божјите смртни дела.
- (9) ... грнчарски садови **над** кои се мешаа сите јазици на светот.

3.2. Шема 2: Повисоко од, на заедничка потпора со вертикална перспектива

Оваа шема се разликува од Шема 1 по ново својство – присуството на заедничка вертикална потпора на која се наоѓаат ЛО и ЛК. Конфигурацијата е иста со Шема 1 со оглед на фактот што ЛО се наоѓа повисоко од ЛК. Метричките својства на партиципантите не се важни: ЛО може да биде помал (10 - 12), ист или поголем од ЛК (13), но важно е поголемиот дел од ЛО да биде во границите на ЛК.

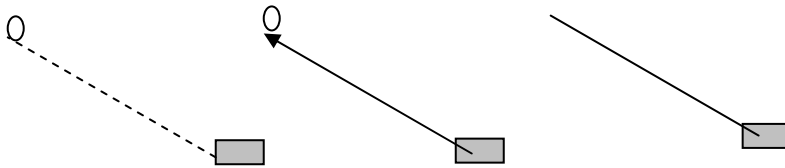

Слика 4. Шема 2: Заедничка потпора

- (10) **Над** каучот имаше голема слика.
 (11) Влегов и своното **над** вратата засвони.
 (12) Се допре **над** веѓите.
 (13) Стенописот кој се наоѓа **над** вратата од прилепскиот манастир.

3.3. Шема 3. Повисоко од, на заедничка потпора со искосена перспектива

Претпоставуваме дека шемата 3 е деривирана од Шема 2 од две причини: нив ги обединува параметарот заедничка основа и имаат иста конфигурација – ЛО се наоѓа повисоко од ЛК. Разликата меѓу шемите се состои во ориентацијата на заедничката потпора. Имено, таа не е вертикална, туку искосена и главно се работи за помали или поголеми издигнувања на теренот. Тополошкиот (геометриски) услов да постои делумно вертикално преклопување на проекциите на двата партиципанта не важи во овој случај. Основната карактеристика е постоењето на различното ниво на елевацијата на ЛК и ЛО коишто се наоѓаат на заедничка основа (платформа). И тука се можни повеќе варијанти во зависност од ситуацијата: ЛО е лоциран на повисоко ниво од ЛК (пример 14) или прави реален пат од ЛК до некоја повисока точка (пример 15), или пак имагинарен (пример 16).

Слика 5. Шема 3: Искосена потпора, перспектива нагоре

- (14) Синоќа, ... се активираше свлечиштетото **над** хотелот Метропол во Охрид.
 (15) Се искачивме **над** црквата.
 (16) Планините кои се издигнуваат **над** Охрид...

3.4. Шема 4. Повисоко од, на заедничка основа

Од Шема 3 се развива Шема 4 како последица на промена на ориентацијата на заедничката потпора. Таа не е искосена туку хоризонтална. ЛО и ЛК се наоѓаат во непосредна близина едно до друго на заедничка хоризонтална потпора. Можни се повеќе варијанти во зависност од природата на партиципантите во релацијата, но заедничка особина на сите е дека нивната перспектива е насочена од ЛО надолу кон ЛК. Ако ЛК има форма на нешто што се протега под нивото на површи-

ната, како дупка, бездна, река и сл., тогаш горниот раб на ЛК и ЛО се на иста потпора (пример 17). Малку поинаква конфигурација се појавува во случај кога партиципантите поаѓаат од заедничка почва и двете се протегаат нагоре. Тогаш се истакнува повисоката елевација на ЛО којшто се наоѓа во непосредна близина на ЛК, при што проекцијата на дел од ЛО, која Тејлор (Taylor 2002) ја нарекува фокусираната зона, најчесто паѓа во рамките на ЛК (пример 18). Во овие случаи ЛО најчесто е човек, па се јавуваат и примери кога неговата физичка позиција се имплицира од активноста која се појавува како ЛО. Импликацијата може да биде посилна, како во примерот (18), каде што замислуваме како некоја личност стои над друга и ја слуша, но таа може да ослабне со проширувањето на други ситуации. Така, во примерот (19 - 21) позицијата на говорителот не е во фокусот, туку се истакнува самото дејство, т.е. говор за починатиот (19), евоцирање спомени (20), предизвикување на насмевка (21). Овие значења се во тесна врска со метафоричните, коишто ќе ги разгледаме подолу.

Слика 6. Шема 4: Ориентација надолу

(17) Калемегдан тврдината стои над устието на реките Сава и Дунав.

(18) Мајка и стоеше **над** неа и ја слушаше занемена.

(19) Иванов ...ќе говори **над** гробот на Ѓорче.

(20) „Ова е брат ми, ова другиот брат... А ова е тетка Рашела“, велеше татко ми, повторувајќи ја **над** таа една фотографија, секогаш одново истата, непроменета реченица.

(21) Можев да се насмевнам **над** некој детаљ од сонот.

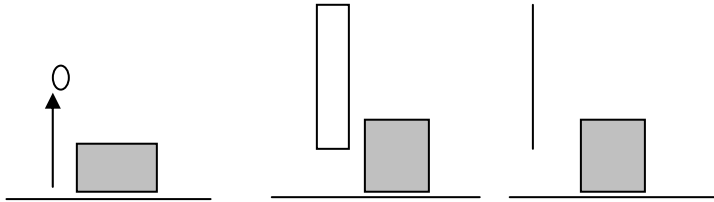
Во следниот пример (22) се насетува метафоричното проширување на значењето на предлогот, така што изразот *размислува над отворените книги* може да се интерпретира двојно: просторно – во која се истакнува физичката позиција на човекот (ЛО) кој се наоѓа над отворените книги, и преносно, со кое се истакнува неговата интелектуална активност поттикната и/или насочена кон отворените книги.

(22) Мајка ми ретко, многу ретко, влегуваше во работната соба на татко ми во длабоките ноќи кога тој размислуваше **над** отворените книги.

3.5. Шема 5. Повисоко од, на заедничка основа со паралелна конфигурација

Шема 5 исто се развила од Шема 3 како резултат на промена на ориентацијата на заедничката потпора од искосена во хоризонтална. Како и во претходната шема, ЛО и ЛК се наоѓаат во непосредна близина и ЛО се издигнува над ЛК. Разликата со претходната шема е во тоа што ЛО воопште не се преклопува со ЛК, туку се наоѓа до него. ЛО може да биде повисок од ЛК (примери 23 - 24), или да е на повисоко ниво (25-26), особено кога означува дел од тело. Шемата изразува нагорна перспектива.

Во ова значење на предлогот *над* се асоцира некаква споредба меѓу нивото на елевација на двата партиципанта, и заради тоа претставува основа за друг тип на метафорични значења за кои зборуваме подолу.

Слика 8. Шема 5: Паралелна конфигурација

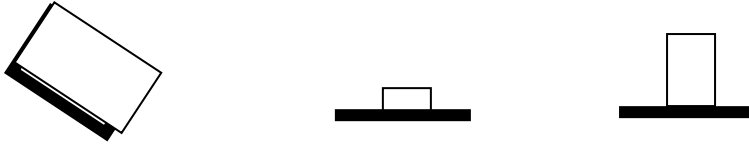
- (23) Може да скокне **над** оградата.
- (24) Дрвото се издига **над** куќата.
- (25) Се искачувавме ... на мансарда што се извишуваше **над** покривите од Латинскиот квартал.
- (26) Ја крена чашата **над** главата.

3.6. Шема 6. Повисоко од, контакт меѓу ЛО и ЛК

Оваа шема значително се разликува од појдовната заради промената на тополошките релации меѓу ЛО и ЛК. Имено, тие не се оддалечени еден од друг по вертикалната оска туку се толку блиску што се допираат. ЛО се наоѓа непосредно над ЛК, така што може да го покрива целосно (27 - 28) или делумно (29). Оттука произлегува синонимичноста со предлогот *врз*, кој посилно асоцира на значењата на покривање и контакт. За разлика од другите шеми тука вертикалната ориентација е ирелевантна, а во фокусот е функционалното својство дека ЛО го покрива ЛК.

Како втора варијанта се смета концептуализација во која постои контакт меѓу ЛО и ЛК, на тој начин што ЛО во форма на помал, често вертикален објект се издига над хоризонтален и распространет ЛК

(примери 30 - 32). Тука ориентацијата останува вертикална и ЛО не се здобива со функција на покривање.

Слика 8. Шема 6: Контакт

- (27) Тој носи кошула **над**/врз блуза.
 (28) Ноќ **над** Чиле.
 (29) Ја навлече капата **над**/врз очите
 (30) По скокот, неговото тело почнало да плива **над** водата, по што другарите го извадиле.
 (31) Кулата штрчи **над** градот.
 (32) Крајбрежната стража сними голем водоскок како се издигнува **над** Тихиот Океан.

4. Развој на метафорични значења

Од просторните значења се развиваат метафорични значења кои се групираат во три семантички групи: (1) повисок квалитет; (2) надмоќ/супериорност и (3) надминување/ повеќе. Значењето на повисок квалитет се поврзува со прототипната Шема 1 ‚повисоко од‘, значењето на надмоќ се развило од Шема 4, со главно значење ‚ориентација надолу‘, додека значењето на надминување/повеќе е во врска со Шема 5, со главно значење ‚паралелна конфигурација‘.

4.1. Повисок квалитет

Значењето на повисок квалитет се базира на метафората ДОБРОТО Е ГОРЕ (GOOD IS UP, Lakoff & Johnson 1980: 15), и нејзината поконкретна интерпретација ПОДОБРОТО Е ПОГОРЕ (BETTER IS HIGHER, Tchizmarova 2005: 129). Со ова значење се изразува некаков приоритет на некој апстрактен поим над друг. ЛО се концептуализира како да се наоѓа на иста вертикална оска со ЛК, но повисоко од него без каков било контакт, при што се имплицира рангирање. Примерите (33 - 36) го илустрираат тоа. Ако ЛО е човек се добива значење дека тој не е засегнат од ЛК, бидејќи она што тој го претставува е под нивото на ЛК (пример 36).

- (33) Еколошките аспекти треба да бидат **над** економските.
 (34) Нивниот манастир е живо сведоштво на фактот дека верата е **над** нацијата.
 (35) Македонија **над** се!
 (36) Јас сум **над** тие работи.

Метафората ПОДОБРОТО Е ПОГОРЕ е присутна во идиоматизирани конструкции од типот *јесна над јесниџе, ѝрејсегаџел над ѝрејсегаџелиџе*. Во нив единката ЛО го има определениот квалитет во многу поголема мера од целото множество на такви единки претставени во ЛК. Оваа конструкција е многу продуктивна во македонскиот јазик, особено во разговорниот стил. Конструкцијата покажува тенденција да се шири низ лексиконот бидејќи дозволува употреба на нови, оригинални конститuentи (*суетџа над суетџиџе, ѝприорџеџи над ѝприорџеџиџе*), што може да се види во следниот пример.

(37) Со тоа требаше да се реализира еден од најзначајните планови, планот **над** плановите.

4.2. Надмоќ/супериорност

Значењето на надмоќ/супериорност е резултат на метафората КОНТРОЛАТА Е ГОРЕ (CONTROL IS UP, Lakoff & Johnson 1980: 15). ЛО се наоѓа горе, повисоко од ЛК со што ЛО е во предност бидејќи нешто што е повисоко се сфаќа како посилно и подобро, а предметот подолу како да е во сферата на неговото влијание. Кога се работи за персонален ЛО, надолната ориентација на шемата 4 создава импликација дека вниманието на ЛО е насочено кон ЛК. Ова внимание, во зависност од лексичката семантика на предикатот, може да се интерпретира на повеќе начини: како интелектуална активност со предикатите *заглабочен над, работџи над, се замисли над* (пример 38); како контрола, што најчесто се изразува со предикатите *има конџирола, власџи, влијание, ѝправо, надзор, сојсџивеносџи, сџаратџелсџиво над* (пример 39 - 41); надмоќ или превласт со предикатите *ѝреовлада над, (има) ѝобеда, (врши) дискриминаџија над*, (пример 41) во кои ЛК е погоден од влијанието на ЛО.

(38) Веќе многу години се работи **над** оваа проблематика.

(39) Општината докажа сопственост **над** зградата.

(40) Стручен надзор **над** инвестициони објекти

(41) Победа **над** фашизмот.

Во рамките на ова метафорично проширување се јавуваат идиоматизирани изрази. Еден од најчестите е со именката *глава*. Главата се смета како најважен дел од телото и она што е над главата има влијание врз целокупната личност: ако ЛО има негативна семантика, се изразува опасност (пример 42), ако има позитивна, се изразува заштита (пример 43), а ако е човек, контрола (пример 44).

(42) ... и тој проблем сè повеќе ни тежи **над** главите на обајцата.

(43) Покрив **над** главата.

(44) Ми стоиш/висиш **над** глава.

Важноста на надолната ориентација на ЛО за добивање на значењата на контрола се гледа од примерот *Марко е над ситџе*. Ако замислиме таква ориентација примерот се толкува како Марко да има контрола над другите поради својот повисок статус, на пример директор, генерал и сл. Ако пак нема таква ориентација, Марко се сфаќа како супериорен поради некои квалитети, без да се импликува контрола или надмоќ.

4.3. Надминување/споредба

Значењето на надминување/споредба се базира врз метафората ПОГОРЕ Е ПОВЕКЕ (MORE IS UP – Lakoff & Johnson 1980: 15). ЛК претставува некоја норма (*tertio comparationis*) во однос на која некое својство на ЛО е присутно во поголема мера. Оваа норма најчесто е метрички изразена (пример 45 - 47), односно може да се квантифицира (на пример количество, големина, висина, должина и сл.), но може да биде и некој друг апстрактен поим, како способност, сили, очекувања, можност (пример 48 и 49).

(45) Нивото на Охридското Езеро за 11 сантиметри **над** максимално дозволеното.

(46) Владата реализира **над** 90 проценти од ветеното.

(47) **Над** 4.000 Тајванци пријавиле котек од сопругите.

(48) Србија, е нашата шанса за скок **над** очекувањата и до посакуваните цели.

(49) Повторно, работиме **над** нашите можности, со големи ризици

...

Оваа метафора е многу продуктивна; всушност, предлогот *над* статистички најчесто се среќава во оваа употреба, особено во новинарскиот и научниот стил што се потврди во нашиот корпус.

5. Заклучок

Во овој труд се обидовме да дадеме рационална класификација на значењата преку анализа на собрани примери од современиот македонски јазик со цел да покажеме дека полисемијата на *над* претставува еден систем на систематски поврзани меѓу себе сродни значења. Во основата на тој когнитивен систем се наоѓа прототипната апстрактна шема со просторната конфигурација ЛО е повисоко од ЛК од која потекнуваат две основни просторни значења. Со промена на параметрите на конфигурацијата, како што се вертикално преклопување на проекциите, оддалеченост, перспектива, заедничка потпора и др. тие значења понатаму се разгрануваат во четири. Когнитивниот систем на *над* содржи и три метафорични значења. Секое преносно значење се

развило од одредено просторно значења врз основа на концептуална сличност по еден систематски пат.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Конески, Блаже (1987) *Грамајџика на македонскиот јазик*. Култура, Скопје.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, ред. Б. Конески; том I (А-Н), составувачи: Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматовски. Скопје, 1961.

Толковен речник на македонскиот јазик, том III (Л-О), гл. редактор: К. Конески, ред.: С. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2006 (група автори).

Мурроски, Зозе (2005) *Речник на македонскиот јазик*. З. Мурроски, Скопје.

Lakoff, George & Mark Johnson (1980) *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Navarro I Ferrando, Ignasi (2001) Is function part of the literal meaning of English prepositions? In: Šarić, Ljiljana & Donald F. Reindl (eds) *On Prepositions*. Bibliotheks- und Informationssystem der Universität Oldenburg.

Langacker, Roland W. (1991) *Foundations of Cognitive Grammar, vol. I: Theoretical Prerequisites*, Stanford: Stanford University Press.

Taylor, John R (2002) *Cognitive Grammar*, Oxford: Oxford University Press.

Tchizmarova, Ivelina K. (2005) *Verbal prefixes in Bulgarian and their Correspondences in American English: A Cognitive Linguistic Analysis*. Ph.D. Dissertation. Ball State University.

Tyler, Andrea & Vyvyan Evans (2001) Recognizing prepositional polysemy networks: the case of *over*. *Language* 77 (4): 724-765.

Е.С.Обухова

ОСОБЕНОСТИ НА ФУНКЦИОНИРАЊЕТО И ПРЕВОДОТ НА ИЗВИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕВОДИ НА А.П.ЧЕХОВ

Изразувањето на емоциите во различни јазици секогаш ги интересирало како лингвистите така и психолозите, но при сета нивна заинтересираност извиците како објект на лингвистички истражувања се нашле во центарот на вниманието дури во втората половина на XX век. Извиците претставуваат јазични единици чија основна функција претставува изразување емоции, субјективно-чувствени реакции и изјави на волја на човекот.

Извиците се посебна јазична категорија што се истакнува со посебноста на нивното фонетско формирање на семантичко-граматичката форма и со специфичната комуникативна функција.

И покрај тоа што во последните децении интересот за проблемот на извиците се зголеми, тие претставуваат една од спорните групи на зборови.

Во современата лингвистика може да се издвојат два основни принципа на истражување на лексиката на извиците. Приврзаниците на првиот не ги сметаат извиците за лексеми поради неспособноста да стапуваат во какви било односи со другите зборови и не ги сметаат за делови од говорот и дури и од јазикот. Таквото објаснување на извичните единици потекнува од работите на А. А. Потебња, Ф. Ф. Фортунатов, А. М. Пешковски.

Така, А. А. Потебња укажувал на «различноста на зборовите и извиците кои не ги нарекуваме зборови и со самото тоа не ги додаваме кон јазикот» (Потебња 1993, с. 43).

Според другата точка на гледање чии приврзаници се Ф. И. Буслаев, А. А. Шахматов, В. В. Виноградов, овие зборови влегуваат во општиот јазичен систем.

В. В. Виноградов укажувал дека «извиците во современиот јазик претставуваат жив и богат слој на чисто субјективни говорни знаци кои служат за изразување вознемиреност, чувства, афекти, изјави на волја. Изразувајќи емоции, расположенија, волни побуди, извиците не ги

означуваат и не ги именуваат. Немајќи номинативна функција, извиците имаат колективно осозана смисловна содржина.

Истражувачите А. М. Финкељ и Н. М. Баженов го определуваат извикот на следниот начин: «Извик се нарекува делот изразување емоции расположенија, изјавување волја и за подражавање звуци» (Финкељ, Баженов 1954, с. 329).

Македонската граматика ги претставува извиците речиси аналогно: «Извиците се такви зборови со кои се изразуваат чувствени рефлексии, или се обрнува внимание, или се подражаваат некои звуци» (Конески 1996, с.545). Најчесто, тие стојат на почетокот на реченицата и не се поврзани со неа по граматички пат. Може да стојат и самостојно и тогаш претставуваат еквивалент на реченица.

Најцелосно одредување на извиците дава Лингвистичкиот енциклопедиски речник: «... класа на неменливи зборови кои служат за нерасчленето изразување на емоционални и емоционално-волеви реакции на околната реалност. Извиците не претставуваат ни полнозначен ни службен дел на реченицата. Од полнозначните зборови тие се разликуваат со отсуството на номинативно значење (изразувајќи чувства и осети извиците не ги именуваат); за разлика од службените делови на реченицата за извиците не е својствена сврзувачката функција» (ЛЕС, 1990, с. 290).

Извиците се единици со изразена национална специфика, која се истакнува во особеностите на нивната употреба во делата од уметничката литература.

Овој факт бил првпат прикажан уште во Средниот век кога истражувачите почнуваат да обрнуваат зголемено внимание на нееднородноста на извиците во различни јазици: «секој јазик има свои сопствени извици – *heu* (лат.), *uah* и *gacha* (евр.) и не е лесно тие да се преведат на друг јазик» (Историја на лингвистичките проучувања, 1985, с. 73).

Извикот како дел од говорот е уникатен, бидејќи нема доволно ограничено количество на аналогни или блиски примери во словенските јазици. Токму затоа често при преводот на извиците искрснуваат тешкотии.

Во руската граматика се претставени три основни видови класификација на извиците *класификација според начинот на образување, според ѝоѝеклоѝо и според семантичките функции*.

Според ѝоѝеклоѝо (начините на образување) извиците се делат на *ѝрвобѝѝни и неѝрвобѝѝни*.

Според своите семантички функции извиците се делат на групи: а) емоции и емоционални оценки, б) изјави на волја, в) учтивост (поздрави, желби, благодарност, извинувања). Поделбата на извиците според семантичките функции не се совпаѓа со нивната поделба по начините на образување.

Сјорег ѿѿеклоѿо извиците се делат на три еднакво големи групи – воннационални, исконски руски (словенски) и позајмени. Повеќето извици во современиот руски јазик се воннационални по звучењето и значењето.

Извиците претставуваат класа на зборови во формирање која активно се пополнува.

Безусловно има извици кои се присутни практично во секоја епоха и во неколку јазици на пример *а, о* и други. Други стануваат распространети под влијание на модата или авторот, благодарение на тоа што извикот заедно со цитатот станал фразеологизам кој пак од своја страна е подложен на трансформација во печатот како, на пример, насловите. Така, кај Н. В. Гогољ како фразеологизам во кој се користи извик претставува изразот «*Е! – рековме со Пејтар Иванович*», што означува посебен вид на чудење.

Да наведеме примери за користење на овој израз и изведените изрази од него „*Еџе*“, – рековме со Петар Иванович. Статијата со таков наслов посветена на единствениот државен испит т.е. ЕГЕ, чие спроведување понекогаш предизвикува сосема неподелено чудење и иронија. Затоа во дадениов случај *е* е заменето со *еџе* (што би се превело како ехе, ама тоа би ја расипало играта на зборови).

«*Ое! – рековме ние со Пејтар Иванович...* Денес ѓаволот ме натера да земам за читање во автобус книга на јапонскиот лауреат на Нобеловата награда за литература Кензабуро Ое „Фудбалот во 1860 година“» (цитат на интернет-форум). Во дадениов случај како објект за исмевање служи многу интересниот за рускиот читател јапонски автор и неговото име.

«*Е! – рековме ние со Пејтар Иванович*» (за зборовите во кои се пишува *Е*) (Бондаренко 2008, 4). Овој цитат го издвојува *Е* не како извик туку како буква.

При истражувањето на преводот (направен од Димче Билјановски) на извиците во расказите на Чехов (Чехов, 1981) е важно да се забележи фактот, дека авторот користи навистина голем број на извици, што е условено како од самиот жанр на расказот како кратка форма на текстот, каде што често се присутни кратки дијалози, кои го прават текстот посилен, а исто така и од индивидуалната особеност на писателот; при тоа најмногу извици се преведуваат речиси адекватно со исклучок на неколку примери.

Во текстовите на оригиналот и преводот се среќаваат речиси сите видови на извици, што уште еднаш докажува блискост на тие граматички категории во двата јазици. Во првиот том на одбрани дела ги има сите типови на извици, како и во рускиот текст.

Во текстовите се наоѓаат:

1) чисти извици (во текстовите е пронајдено околу 1500 примери). Тоа се изворни единици како што се *ой, эх, эй, фу, ѿѿфу, аѿа* и т.н. и изведени – *вон, мари, гудки* и т.н.:

Да кажам ли? А? (с. 14). Сказать? А?

– Иха... па овде има и прилично зачувани! – божем се чуди надзорникот (с. 34) – Ах... тут есть и не очень гнилые! – как бы удивляется надзиратель.

Тој истиот извик може да ги покажува разните чувства, кои во зборувањето се разликуваат со помош на интонацијата, контекстот и ситуацијата на зборувањето:

На пример: Леле, леле простете ми! (с. 14) Ай, ай, простите! (страв и болка) – Господи, греч! Леле, ах... Господи! Се откачи! (Малиот небидник, с. 12) Боже мой, окунь! Ай, ах... Скорей! Сорвался! (зачуденост).

2) таканаречените глаголски извици (во текстовите е пронајдено околу 45 примери) – *ѿрах, шлей, буљк, скок*:

Многу ми е мило... Туку пргаво... Наеднаш *чай!* (с. 39) Шустрая такая... Цап этого за палец!

Гречот... фати да скока по тревата кон својата родна стихија – и пуф во водата! (с.13) Окунь сорвался с крючка, запрыгал по травке к родной стихии и... бултых в воду!

Проста работа! Го зема в уста кибритчето и – чкрап! (Во Москва на плоштадот «Трубни» с. 27) Очень просто! Возьмет в рот спичку и – чирк!

3) учтиви лексеми и изрази, а исто така еуфемизми (во текстовите е пронајдено околу 90 примери):

Живи бога, простете. (с.6)

– Ради бога, извините. Я ведь... я не желал!

Треба да се забележи, дека македонскиот извик *живи боѿа* (жими, жити и т.н.) е превод за неколку руски извици, коишто значат клетви повзани со Бог (еј-богу, ради бога).

Мојот кум имаше мачка, која, да ми извините, јадеше краставици (Во Москва на плоштадот «Трубни» с. 27) У моего кума была кошка, которая, извините, огурцы ела.

– Повелете! – му довикуваат продавачите на гулаби. (с. 30) – Пожалуйте! – кричат его голубятники.

Стави здола штичка... уф, ѿволе! (Ефикасните мерки, с. 33). Брусок подложи... а, чёрт!

4) подражавање на звуци (во текстовите е пронајдено околу 600 примери) :

Ха-ха... Детска работа! (с. 10)

Слабиот... се поклони со целиот труп и фати да блее како Кинез: «Хе-хе-хе» (с.11).

Тонкиј пожал три палеца, поклонила се всем туловищем и захи- хикал, как китаец: «хи-хи-хи».

Ама што ти е, зошто се тресеш! Грр... Гр... Се лути пус- тинскиот... (с. 39) Ну, чего дрожишь? Ррр... Рр... Сердится, шельма...

Најинтересни според преводот се оние извици коишто прет- ставуваат уникатни форми за рускиот јазик.

На пример извикот «*Накося*», кој го употребува А. П. Чехов во расказот «Коњско презиме» кој се користи во современиот руски јазик само во состав на спојот «*накося выкуси*», кој означува несакање нешто да се даде («*обойдешься*», ќе поминеш и без тоа), («*воӣ шебе*» н`а ти)), кој се преведува со македонскиот извик «*бегај*», најблизок до зборот «*ой̄сѣань*» или составот «*уди ой̄сюда*»: – Бегај – рече генералот со презир и му стави под носот две шипинки со прстите од двете раце... (Коњско презиме, с. 25); – На-кося! - сказал генерал с презрением и поднес к лицу его два кукиша.

Сличните примери најсилно покажуваат дека во овој случај извиците се преведуваат не со близок извик туку со тој извик чија побудувачка или друга функција одговара на ситуацијата.

Проблемот на преводот на тие или други извици често е директно поврзан со нивниот историски колорит. Така, во рускиот јазик честицата «с», којашто се додава кон извиците, значи однос со почит или дури додворувачки однос спрема говорителот. Тоа не било можно да се преведе на македонски јазик, што малку ја променило самата форма на прашањето:

– Што? – праша со шепот Червјаков... (с.8)

– Что-с? – спросил шепотом Червяков... Тој истиот начин Чехов го користи во расказот «Дебелиот и слабиот»: Друг, можно сказать, детства и вдруг вышли в такие вельможи-с! Хи-хи-с... Ова создава веќе авторски извик и ја засилува апсолутната неискреност на смеата на ликот.

Понекогаш извиците имаат клучна позиција во текстовите, како што се случува во расказот «Смртта на чиновникот», каде што главниот лик ненамерно кива врз генералот.

Но наеднаш лицето му се запре... си го тргна дурбинот од очите и ... ап-кив!!! (Смртта на чиновник, с. 5).

Но вдруг ... дыхание остановилось... он отвел от глаз бинокль и... апчхи!!!

Во овој случај е интересно дека сега во македонскиот јазик најчесто се користи извикот *ајчи*, како и во рускиот, но притоа исто така се употребува и втората форма.

Многуге извици како во оригиналот, така и во преводот се апсолутно исти, на пример: «Ах, седете, ве молам!» – Ах, сидите, пожалујста! (Смртта на чиновник, с. 6) –А-а-а... се бацувате? (с. 13) – А-а-а... вы целуетесь? – сказал он. – Хорошо же! Я скажу мамаше.

Се сретнуваат и некои разлики и во структурата на речениците, бидејќи местото на извикот во реченицата во рускиот и во македонскиот јазик во таа или друга ситуација може да биде различно.

Многуге извични конструкции ги немаат потполните аналогии во македонскиот и во рускиот јазик, и во овој случај се заменуваат со сличните по смисла:

Оставете го тоа, живи бога! (с.6) – Ах, полноте... Я уж забыл, а вы всё о том же! (с. 164)

– Надвор!! – се развика наеднаш генералот, кој сиот беше помодрен и трепереше.

– Пошел вон!!! – гаркнул вдруг посиневший и затрясшийся генерал.

– Господи, греч! Леле, ах... Господи! Се откачи! (Малиот небидник, с. 12) Боже мой, окунь! Ай, ах... Скорей! Сорвался!

Интересни се и оние случаи, кога во рускиот текст извиците ги нема, ама тие притоа се појавуваат во текстот на преводот:

– А, сакаш да касаш, ѓаволот да те земе!... (Камелеон, с. 36)

– Так ты кусаться, окаянная?

На тој начин извиците во расказите на Чехов се нивен неопходен дел, бидејќи тие се дел од говорната карактеристика на ликовите, а исто така понекогаш тие се индивидуално авторски зборови. Македонскиот превод ги покажува сличните тенденции во употребувањето на извиците во рускиот и во македонскиот јазик, а и тоа што со текот на времето овие или оние форми на извиците застаруваат и ги заменуваат нови, ама притоа во литературата тие потполно можат да го имаат колоритот на старите зборови.

ЛИТЕРАТУРА:

Бондаренко С.М. «Э! – сказали мы с Петром Ивановичем» (О словах, в которых пишется Э) // Орфографическая грамотность современного культурного человека, – 2008, с. 4.

Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове): Учеб. пособие для вузов. 3-е изд., испр / Отв. ред. Г.А.Золотова. – М.: Высш. шк., 1986. – 640 с. – С.584.

История лингвистических учений: Средневековая Европа. Л., 1985. – С. 73.

Конески Б. Граматика на македонскиот јазик, – Скопје: Детска радост, 1996, – 580 с.

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. – С. 290.

Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 192 с., – С. 43.

Финкель А.М., Баженов Н.М. Современный русский литературный язык „Радянська школа“, Киев, 1954, – 552 с. – С.329.

Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. — М.: Наука, 1974—1982.

Чехов А.П. Одбрани дела.– Скопје: Наша книга, Култура, Македонска книга, Мисла,1981. — Т.1. Раскази. – 342 с.

УДК 811.131.1'367.633:811.163.3'367.633
811.163.3'367.633:811.131.1'367.633

Александра Саржоска

ЗА ПРЕДЛОГОТ А ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ МОЖНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

“ Le preposizioni sono tipicissimi legamenti: esse permettono di realizzare molte combinazioni tra nomi e pronomi, aggettivi e nomi, verbi e nomi, e anche tra frasi diverse” (Sabatini)

Во ова излагање би сакале накусо да се осврнеме на предлозите, поточно на италијанскиот предлог А и неговите можни еквиваленти во македонскиот јазик. Изборот е направен поради самиот факт што сите овие години како наставник по италијанска граматика се сретнував со проблемот на преводот на предлозите. Имено на листата на најтешките задачи на еден наставник е како да му ги објасни сите недоумици на еден студент во однос на користењето на предлозите и не случајно ние самите им велíme дека кога ќе ја совладаат нивната употребата тогаш може да се каже дека поседуваат солидни јазични компетенции.

Предлозите се проучувани, се разбира, од бројни лингвисти кои се занимавале со таа проблематика како во однос на италијанскиот така и на македонскиот јазик, и би можело да се констатира дека дефинициите што ги среќаваме се навидум исти. Според италијанскиот лингвист Лука Сериани, предлогот е функционален знак кој стои пред именките, придавките, заменките, прилозите и инфинитивните глаголки форми. Тој ја добива својата вредност и прецизно значење единствено кога е присоединет со други зборови кои тој ги поврзува во одредени и специфични односи со другите делови од реченицата

Сабатини пак го дефинира предлогот како неменлив дел од јазикот којшто служи да ги искаже и да ги определи синтаксичките односи меѓу различните компоненти на реченицата. Секоја реченица поседува автономни семантички карактеристики, но во исто време е и

елемент со поврзувачка компонента каде значењето се добива единствено преку:

1. видот на зависноста помеѓу елементите и
2. значењето на зборовите што се поврзуваат со помош на предлогот.

Кристал предлогот го дефинира како термин кој во граматичката класификација зборовите ги означува како затворен збир на единици кој им претходи на именските синтагми (или одделни именки, или заменки) како и на одредени глаголски облици и кој заедно со нив формира единствена структурна целина – конституент. Така формираната предлошка синтагма или група може да се опише врз основа на дистрибуцијата (употреба по именка – човек во ќоше) или пак на семантиката (каде се искажува движење, место итн.)

Други пак ја истакнуваат нивната релативно голема фреквентност. Поради економичноста најчесто предлозите се еднословни, се работи за зборови кои служат за граматичко поврзување на полнозначните зборови, односно тие се оние кои ја сочинуваат сржта, смислата на јазичната порака. Некои лингвисти пак ги нарекуваат граматички зборови, но ретки се реченици во кој било јазик без граматички зборови зашто без нив полнозначните зборови би биле само куп симболи без внатрешен ред – граматика.

Може да се рече дека бројот на граматичките – службените зборови не е голем и тој, во зависност од јазикот, варира од 20 до повеќе 100, наспроти стотина илјади полнозначни зборови во секој еден јазик.

Во македонскиот јазик со проучување на предлозите се занимавале повеќе автори меѓу кои Конески, Корубин, Димитровски, Минова, Тополинска, Цветкоски, Саздов и други.

Најчесто се вели дека тие изразуваат граматички значења во чиста форма, но ги изразуваат несамостојно, преку поврзување со именските зборови во реченицата.

Конески ги дефинира предлозите како службени зборови што ги изразуваат односите меѓу именските зборови во реченицата и односите на глаголското дејство спрема неговите дополненија.

Во Граматиката на македонскиот литературен јазик на Кепески предлозите се дефинирани како службени неменливи зборови кои покажуваат однос помеѓу именските зборови во реченицата (Книгата е на масата.) или однос помеѓу глаголското дејство и додатоците (Стојам до ѕидот.)

Предлозите се неменливи службени помошни зборови со кои се искажуваат различни односи помеѓу зборовите, одејќи со полнозначните зборови, предлозите добиваат голем број значенски нијанси или, пак, се сведуваат на граматичкото средство за изразување на функциите на полнозначните.

Како што е познато, предлозите се во тесен сооднос со категоријата падеж, а во јазиците каде што деклинацијата е загубена, каков што е случајот со македонскиот и со италијанскиот јазик, предлозите ги преземаат функциите на падежите (или поточно на падежните флексии) и тие ги изразуваат односите меѓу зависните и главните членови во синтагмата и во реченицата. Кај јазиците во коишто именските зборови ги загубиле падежните форми, предлозите на себе преземаат многу важна улога со оглед на тоа што овозможуваат изразување на низа синтаксички функции, употребени заедно со именскиот збор или именската група. (Минова 1994, стр. 76)

Во италијанскиот јазик, употребата на предлозите, наследена од латинскиот јазик, бележи исклучителен развој токму поради прогресивното исчезнување на падежните форми кај именските зборови. На процесот на синтетизирање на класичниот латински кој ги искажува синтаксичките односи преку падежните наставки, се спротивставува аналитичкиот процес во италијанскиот јазик, кој секогаш се потпира на предлозите како на знаци кои ги регулираат односите меѓу различните компоненти во реченицата.

Militis officium est pugnare= e' compito del soldato combattere

Il tipo piu' elementare di sintagma con preposizione, quello formato da due nomi di cui uno costituisce la base (o reggente o determinato) e l'altro l'aggiunto (o retto o determinatore)	Најчестиот тип на предлошка синтагма е оној составен од две именки од кои едната ја претставува основата (или управувач или определен) а другиот додавка (или управуван или определувач)
Base aggiunto	preposizione Основа предлог додавка
Il desiderio di gloria	Фустанот на Фросина
Vado a casa	Куката на Марко
Il treno da Genova	Куката на плажа
Vado a Roma	Одам дома

Поделба на предлозите

Најчеста поделба на предлозите е според составот на прости и сложени и според потеклото. Според потеклото, тие се делат на:

- Изведени од именки – наместо, покрај,
- Изведени од предлог – откај, накај
- Изведени од прилог – наблизу, одовде, оданде и др.

Во италијанскиот јазик предлозите се делат на две групи: вистински и неvistински во најголем дел се прилози кои се користат како предлози,

- quando lo vidi entrai *dentro* (avverbio – прилог)
 - quando lo vidi entrai subito *dentro* la casa (preposizione – предлог)
- но може да се сретнат и придавки со функција на прилог како: *lungo, vicino – lontano* camminare lungo il mare; lontano dagli occhi lontano dal cuore.

Во италијанскиот јазик постојат осум прости предлози (*di, a, da, in, con, su, per, tra, fra*) и повеќе неvistински, но поради обемноста на нивното значење и употреба се ограничиме само на предлогот **A**.

Значење и употреба на предлогот A во италијанскиот јазик

Неговото значење најчесто одговара на дативниот падеж во латинскиот јазик каде се искажува односот од почетната до крајната точка на движење. Тој најчесто во италијанскиот јазик може да се користи за означување:

Просторен концепт:

Правец на движење – *andiamo a cena*

Статична состојба – *Maria resta a casa perche' si sente male*

Индириктен предмет: *non appartego a nessun partito*

Временски концепт: *A Natale vado in montagna*

Начин: *studia a memoria la lezione, parla a bassa voce, mi piace comperare a rate*

Средство: *scrivo la lettera a mano*

Мерка – далечина – цена: *Vende i mandarini a 10 euro il chilo*

Цел: *ci ha messo a disposizione il suo appartamento*

Квалитет: *ho visto una bella macchina a due porte*

Причина: *a causa della pioggia sono successi molti incidenti*

Ограничување: *a mio parere sbagli molto nei suoi confronti*

Ситуација: *tutto e' a posto, a portata di mano*

КОРПУС

Корпусот на нашето истражување е ексцерпиран од делото „Паломар“ од Итало Калвино и неговиот превод на македонски во превод на д-р Р. Никодиновска, корпусот брои повеќе од 500 примери на реченици кои во италијанскиот јазик го содржат предлогот **A**, тука не се вброени и членуваните форми на предлогот **A** иако само за информација во процент тие се далеку помалобројни (*alla, allo, all', ai, agli* и *alle*).

Поради обемноста на можните значења на предлогот **A** и неговите еквиваленти во македонскиот јазик ќе се ограничиме единствено на простата форма и тоа само во примерите каде истата има пространствено значење и нејзините преводни еквиваленти во македонскиот јазик.

Во најголемиот број примери (повеќе од 150) предлогот А го сретнавме во конструкцијата **глагол + предлог + инфинитивната глаголска форма**, а неговите еквиваленти во македонскиот јазик многу зависат од лексичкото и семантичкото значење на самата реченица или исказот.

Како што е познато, примарното значење на најголемиот број предлози е просторно, а од него се развиваат и други помалку или повеќе преносни значења.

Според Саздов, најголемиот број предлози во македонскиот јазик примарно означуваат просторна релација меѓу два (поретко меѓу повеќе) ентитета. Тој исто така додава дека е важно да се има предвид дека при употребата на еден предлог со просторно значење, говорителот субјективно или објективно ги претпоставува димензиите на просторот. Така, говорителот може да го дефинира просторот без изразени димензии, но и со дефинирани димензии,

Игравме на ѓолјанаџа (без димензија)

Игравме во ѓолјанаџа (со димензија)

Основната разлика што се истакнува во рамките на просторно значење е разликата меѓу состојбата која може да биде:

- Статична состојба – stato in luogo
- Правец на движење – moto a luogo

Просторствените значења на предлогот А во италијанскиот јазик се забележуваат во следниве случаи.

Статична местоположба

Основен концепт кој може да се реализира како простор без изразени димензии и како повеќедимензиски простор во македонскиот јазик.

<p>281. ... nel negozio, finirà per convincersi d'essere lui il profano, l'estraneo, lui l'escluso. Il museo dei formaggi Il signor Palomar fa la coda in un negozio di formaggi, [[a]] Parigi. Vuole comprare certi formaggini di capra che si conservano sott'olio in piccoli recipienti trasparenti, conditi con varie spezie ed erbe. La fila dei clienti pro ...</p>	<p>281 Господин Паломар чека на ред во една париска продавница на сирења.</p>
--	--

<p>357. ... amente nel suo Ade. Ecco vola un moscerino, sta per posarsi sul vetro. E la lingua del gecko si scaglia. L'invasione degli storni C'è una cosa straordinaria da vedere [[a]] Roma in questa fine d'autunno ed è il cielo gremito d'uccelli. Il terrazzo del signor Palomar è un buon posto d'osservazione, da cui lo sguardo spazia sopra i tetti per ...</p>	<p>357. Во Рим, може да се види необична глетка на крајот на оваа есен, небо преполно со птици.</p>
--	--

Во најголемиот број на примери кога се означува статична местоположба во македонскиот јазик се преведува со предлогот **во**.

<p>130. ... improvviso il desiderio d'uscire all'aperto. Deve attraversare la gran sala dei coccodrilli, dove s'allinea una fila di vasche separate da barriere. Nella parte asciutta [[a]] fianco d'ogni vasca giacciono i coccodrilli, soli o in coppia, di color spento, tozzi, ruvidi, orrendi, distesi pesantemente, appiattiti al suolo per tutta l'estensione ...</p>	<p>130. Во сувиот дел покрај секое базенче се испружиле крокодили, сами или во двојки, со темна боја, здепасти, рапави, грозни, тешки и млитави, плеснати врз тлото со целата должина на нивните крволочни долги муцки, студени мевишта и широки опашки.</p>
---	---

Насока- движење кон место

<p>16. ... io che quella che ora comincia è una splendida notte di plenilunio d'inverno. A questo punto, assicuratosi che la luna non ha più bisogno di lui, il signor Palomar torna [[a]] casa L'occhio e i pianeti Il signor Palomar, avendo appreso che quest'anno per tutto il mese d'aprile i tre pianeti «esterni» visibili a occhio nudo (anche da lui, c ...</p>	<p>16. Тогаш, откако се увери дека месечината веќе нема потреба од него, господинот Паломар се враќа дома.</p>
---	---

Во примерите каде најчесто имаме означување на движење, упатување кон некое место на лице или на нешто во македонскиот јазик, се среќаваат различни еквиваленти. Во голем број случаи, како во примерот со глаголите што во италијанскиот јазик означуваат движење *andare, inviare, arrivare*, во македонскиот јазик конструкцијата е без

предлог, така среќаваме преводни еквиваленти: *стигнувам дома, одам дома*, пристигнувам дома но во синтагмата **vado a Parigi**, предлогот се преведува и имаме **одам во Париз**.

Ориентација (a destra, a sinistra)

Таа употреба може јасно да се види од следниве примери.

<p>87. ... Nello stesso tempo bisogna considerare le rientranze del fronte, dove l'onda si divide in due ali, una che tende verso riva da destra a sinistra a e l'altra da sinistra [[a]] destra, e il punto di partenza o d'arrivo del loro divergere o convergere è questa punta in negativo, che segue l'avanzare delle ali ma sempre trattenuta più indietro e ...</p>	<p>87. Истовремено треба да се земат предвид и засеците на предниот дел од бранот, каде што тој се дели на две крила, од кои едното се упатува кон брегот од десно на лево а другото од лево на десно, а појдовната односно крајната точка на нивното разминување или спојување е токму во тој врв виден како во негатив, кој го следи напредувањето на крилата иако секогаш во мало заостанување и се повинува на нивното наизменично преклопување сè додека не го стигне друг посилен бран и тој со истиот проблем на разминување-спојување, и по него уште еден посилен кој го одврзува јазолот разбивајќи го.</p>
<p>138. ... tutti insieme per le coste dell'Africa. Di notte dormono sugli alberi della città, e chi parcheggia la macchina sul Lungotevere, al mattino è obbligato a lavarla da cima [[a]] fondo. Dove vadano durante il giorno, che funzione abbia nella strategia della migrazione questa sosta prolungata in una città, cosa significhino per loro questi immen ...</p>	<p>138. Преку ноќ спијат по градските дрвја, и оној што ќе ја остави колата долж бреговите на Тибар, наредното утро ќе мора детално да ја измие.</p>
<p>244. ... omar ha guardato le stelle sono passate settimane o mesi; il cielo è tutto cambiato; la Grande Orsa (è agosto) si distende quasi ad accucciarsi sulle chiome degli alberi</p>	<p>244. Откако господин Паломар последен пат ги набљудуваше ѕвездите изминаа повеќе недели или месеци; на небото сè се изменило; Големата мечка (август</p>

<p>[[a]] nord-ovest; Arturo cala a picco sul profilo della collina trascinando tutto l'aquilone di Boote; esattamente a ovest è Vega alta e solitaria; se Vega è quella questa s ...</p>	<p>е) така речено се испружила и легнала на крошните на дрвата свртени кон северозапад; Артур се стрмоглавува врз контурите на ритчето повлекувајќи го со себе целиот змеј Волар; точно на запад е Вега далечна и осамена; ако онаа е Вега тогаш оваа над морето е Алтаир а онаму горе Денеб кој испраќа леден зрак од зенитот.</p>
--	--

Растојание

Во италијанскиот јазик за искажување на растојанието се користат два предлога da.....а или во превод од.....до,

<p>108. ... suo confine ondulato. Nello stesso tempo bisogna considerare le rientranze del fronte, dove l'onda si divide in due ali, una che tende verso riva da destra a sinistra [[a]] e l'altra da sinistra a destra, e il punto di partenza o d'arrivo del loro divergere o convergere è questa punta in negativo, che segue l'avanzare delle ali ma sempre tr ...</p>	<p>108. Истовремено треба да се земат предвид и засеците на предниот дел од бранот, каде што тој се дели на две крила, од кои едното се упатува кон брегот од десно на лево а другото од лево на десно, а појдовната односно крајната точка на нивното разминување или спојување е токму во тој врв виден како во негатив, кој го следи напредувањето на крилата иако секогаш во мало заостанување и се повинува на нивното наизменично преклопување сè додека не го стигне друг посилен бран и тој со истиот проблем на разминување-спојување, и по него уште еден посилен кој го одврзува јазолот разбивајќи го.</p>
--	---

Ограничување

<p>17. ... da cui lo sguardo spazia sopra i tetti per un'ampia cerchia d'orizzonte. Di questi uccelli, egli sa solo quel che ha sentito dire in giro:</p>	<p>17. ... За тие птици, тој знае само од она што го слушнал наоколу: се работи за скорци кои се собираат на стотици илјади, кои</p>
---	---

<p>sono storni che si raccolgono [[a]] centinaia di migliaia, provenienti dal Nord, in attesa di partire tutti insieme per le coste dell'Africa. Di notte dormono sugli alberi della città, e chi parcheggia la</p>	<p>доаѓаат од север, во очекување сите заедно да се упатат кон бреговите на Африка.</p>
<p>18. ... he potesse concentrarsi a guardare il giardino Zen in solitudine e in silenzio. Perché - avevamo dimenticato di dirlo - il signor Palomar è stretto sulla pedana in mezzo [[a]] centinaia di visitatori che lo spingono da tutte le parti, obiettivi di macchine fotografiche e di cineprese che si fanno largo tra i gomiti, i ginocchi, gli orecchi del ...</p>	<p>18. Зашто ова забравивме да го кажеме - господинот Паломар се наоѓа на платформата згнетен од стотината посетители коишто го туркаат од сите страни, со објективите на фотографските апарати и на видеокамерите кои се пробиваат меѓу лактите, колената и ушите на толпата за од сите можни агли да ги фатат во кадар камењата и песокот, осветлени со природна светлина или со флешови.</p>
<p>180. ... più o meno elevate ma così fitte da non permettergli d'abbassarsi più di tanto. Che là sotto, incassate, esistano delle vie e delle piazze, che il vero suolo sia quelle [[a]] livello del suolo, lui lo sa in base ad altre esperienze; ora come ora, da quel che vede di quassù, non potrebbe sospettarlo. La forma vera della città è in questo sal ...</p>	<p>180. Дека таму долу, стуткани меѓу сидовите, се наоѓаат улици и плоштади, и дека вистинското тло е она што е на ниво на самосто тло, нему му е познато врз основа на други искуства; во овој момент, според она што може да го види одозгора, такво нешто не би можело ни да се помисли.</p>
<p>222. ... e rosea, come quella degli uomini di razza bianca. Quel viso dalle fattezze enormi, da gigante triste, ogni tanto si volta verso la folla dei visitatori oltre il vetro, [[a]] meno d'un metro da lui; un lento sguardo carico di desolazione e pazienza e noia, uno sguardo che esprime tutta la rassegnazione a essere come si è, unico esemplare al m ...</p>	<p>222. Тоа лице, крупно и со изглед на тажен џин, се врти кон толпата посетители од другата страна на стаклото, на нецел метар од него, погледот му е бавен, полн со очај, трпение и досада, поглед што ја изразува неговата помирност со својот изглед, единствен примерок во светот на формите кој не е одбран, не е посакуван, напорот да го носи товарот на својата уникатност, целата тегоба затоа што го исполнува просторот и времето со своето гломазно и забележително присуство.</p>

Од извршената споредбена анализа може да се заклучи дека прашањето за предлозите е далеку од едноставно и периферно. Нашите согледби се дека тие претставуваат камен за сонување како за македонските говорители кои го изучуваат италијанскиот јазик така и за италијанските кои го изучуваат македонскиот јазик. Неопходно е да се направи посеопфатна споредбена анализа на пообеман корпус со цел да се утврдат разликите и сличностите во употребата на предлозите во двата јазика. Она што исто така недостасува тоа е двојазичен речник во кој ќе бидат детално разработени предлозите преку голем број примери. Овде би го цитирале Сабатини, прочуен италијански лингвист, автор на речници и поранешен претседател на италијанската Академија дела Круска, кој вели дека употребата на предлозите се учи, меѓу другото, и со користење на добар речник.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Блаже Конески, *Грамаџика на македонскиот јазик*, Дел 1 и 2, Култура-1987, Скопје

Итало Калвино, *Паломар*, Ѓурѓа, MMVIII, 2008

Лилјана Минова Ѓуркова, *Сџилисџика на современиот македонски јазик*, Магор, Скопје, 2003

Симон Саздов, *Семантичко зборообразување во македонскиот сџандарген јазик, докторска теза*, докторска теза, Фонд на Филолошкиот Факултет Блаже Конески, 2004

Francesco Sabatini, *La comunicazione e gli usi della lingua*, Loescher Editore, Torino, 1998

Gordana Teric, *Sintaksa italijanskog jezika*, Filoloski fakultet, Beograd, 2009

Italo Calvino, *Palomar*, Arnoldo Mondadori Editore, S.p.A-Milano, 1994

Mila Sardzic, *Sintaksa i semantika veznika, razvoj veznickog sistema u italijanskom jeziku*, Filoloski fakultet, Beograd, 2003

Renzi, L., *Grande Grammatica Italiana di consultazione*, vol. I. Il Mulino, Bologna., 1988-91

Susan Bassnet-McGuire, *La traduzione teorie e pratica, strumenti*, Bompiani, Milano, 1993

Tulio De Mauro, *Capire le parole*, Editori Laterza, Roma-Bari, 1994

Снежана Веновска-Анџевска

**СВРЗНИЦИТЕ И СВРЗУВАЧКИТЕ СРЕДСТВА
ВО ТОЛКОВНИОТ РЕЧНИК
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК (ТОМ I – ТОМ IV)**

Во рамките на класификацијата и анализите на поставеноста на зборовите во градбата на исказ и условното нивно групирање во зборовните групи предвид се зема нивниот произлез на различни рамништа преку јазичните анализи. За целосен и целесобразен пристап кон нивното дефинирање и класификација неминовно е да се разгледуваат преку морфолошката, лексичката или пак синтаксичката анализа. Ваквиот пристап особено е потребен кога станува збор за сврзниците, а преку таквите анализи тие се карактеризирани како неменливи, односно како службени зборови. Ваквото карактеризирање може да се прифати со дополнување дека сврзниците, и покрај постојаноста на својата форма – неменливоста, во рамките на морфологијата, може да бидат соодветно толкувани преку својата функција што е директно поврзано со нивната појава како основни модификатори на различни видови конекции, во рамките на синтаксичката класификација. Во некои примери нивното присуство ќе биде и единствениот идентификатор на соодносот меѓу деловите што ги поврзуваат, па оттаму тие може да ја диктираат логичката поставеност на информацијата. Ова особено е важно во делови каде што нивното присуство е релевантниот фактор за воспоставување некаков сооднос (на пр. врска на спротивставеност или на единство, очекуван причинско последичен сооднос и сл.). тоа од друга страна сведочи за поврзанооста и за тесните граници меѓу хипотаксата и паратаксата и за потребата на синдетонските конструкции да се гледа во еден поширок контекст, а од друга страна може да се најде полифункционалноста на сврзниците и на сврзувачките средства, преку нијансите на можностите што ги нудат тие. Историски гледано кога станува збор за сврзниците и за сврзувачките средства во македонскиот јазик предвид треба да се има и променливоста на формата на некои сврзници што може да се третира од историски

аспект како историски процес при зацврстување на определена форма на зборот, поттикнат од разни јазични промени. Таквите промени се долготрајни и постапни, а може да се третираат и како развој на одделна зборовна група, при што некои зборови постапно добиваат и други функции. Како пример го наведуваме развојот на сврзници од партикулите. Меѓутоа, практично е невозможно да се врши класификација кај сврзниците, особено кога се третирани како лексички статии во одделни речници ако не се има предвид нивната функција, односно нивниот третман на синтаксичко ниво, бидејќи одделни сврзници, во зависност од контекстот, се употребуваат и како партикули од кои се развиле или како модални зборови, преку кои го прошириле своето поле на дејствување. Од друга страна, пак, сврзниците се јавуваат како појдовна точка во синтаксата за поделбата на паратакса и на хипотакса, односно за издвојување на одделните видови сложени реченици. Не без причина сврзникот се јавува како основен, појдовен квалификатор во рамките на сложената реченица.

Преку дефинирањето на сврзниците „како граматички зборови со кои се изразуваат односите меѓу јазичните единици (реченични членови или реченици) и тоа со нивно поврзување“ (Л. Минова-Ѓуркова, 1997: 8-9) се истакнува улогата на сврзникот како директен показател на видот на можните врски и како „средства со кои се врши поврзување на елементите во јазичниот текст“ (Л. Минова-Ѓуркова, 1997: 7).

Пред сè, сврзниците може да ги толкуваме преку нивната пројава како лексичко-граматички единици, иако во основната нивна функција доаѓаме до совпаѓање на граматичкото и на лексичкото значење. Основната нивна функција е да помогнат да се воспостави некаков вид врска која семантички ќе биде проникнатата од самиот сврзник. Кон ова сосема оправдано е размислувањето дека „сврзниците не се пасивни изразувачи на односите, туку негови активни оформувачи“ (Е. Дограмаџиева, 1968: 10). Така, преку сврзникот може во прв момент формално да се карактеризира видот на односот меѓу деловите кои ги врзува тој, потоа во рамките на тој основен однос да се класифицираат разни видови и нијанси на односи.

Споредбените истражувања сведочат за постојаните врски на македонскиот јазик со соседните словенски и несловенски јазици. Зајмувањата и опстојувањето на заедничка лексика најмалку се одразува во областа на неменливите, службени зборови. Сврзниците зафаќаат еден дел од таа лексика и тие може да се јават како модификатори и како идентификатори на соодносите меѓу деловите што ги врзуваат. Врзувачките средства може да ја покажат очигледната генетска блис-

кост на македонскиот со другите словенски јазици, но и да потврдат некои карактеристики што се однесуваат само за македонскиот јазик. Од друга страна да ги покажат јазичните контакти со другите соседни несловенски јазици и со јазиците што опстојувале на Балканот. Ова се однесува не само на регистрираното формалното присуство туку и на различните соодноси што се развиваат со употребата на определени сврзници.

Во рамките на класификацијата на зборовните групи, морфолошката или пак синтаксичката, сврзниците се карактеризирани како неменливи, односно како службени зборови. Ваквото карактеризирање може да се прифати со дополнување дека сврзниците, и покрај постојаноста на својата форма – неменливоста, во рамките на морфологијата, можат да бидат соодветно толкувани преку нивната функција што е директно поврзано со нивната појава како основни модификатори на различни видови конекции, во рамките на синтаксичката класификација. Меѓутоа, практично е невозможно да се врши квалификација и класификација кај сврзниците, особено кога се третирали како лексички статии во одделни речници ако не се има предвид нивната функција, односно нивниот третман на синтаксичко ниво, бидејќи одделни сврзници, во зависност од контекстот, се употребуваат и како партикули од кои се развиле или како модални зборови, преку кои го прошириле своето поле на дејствување. Еден преглед даваме во наредната табела каде се дадени основните соодноси што се воспоставуваат при употребата на определени сврзници и сврзувачки средства во македонскиот современ јазик, со една забелешка дека овде може да се јави едно продлабочено истражување, но во опфатот на синтаксата и соодносот на речениците каде што ќе се добие едно внатрешно расклопување на различни видови соодноси, особено кај зависните дел-реченици (временски, причински, последични, целни, условни, допусни, начински) кои се јавуваат во позиција на прилошки определби на прироците во главните реченици. Односните и исказните може сосема одделно да ги разгледуваме. Така може да се навлезе во една област што е врска меѓу морфологијата и синтаксата (морфосинтаксата) која можеби дава и најголема прегледност во поставеноста на ова прашање.

Преглед на сврзници и сврзувачки средства во македонскиот јазик			
Сврзници со кои се воспоставуваат различни видови паратактивни релации		Сврзници и сврзувачки средства со кои се воспоставуваат различни видови хипотактивни релации	
составни (копулативни)	и, ни ниту, па, та, не само што...туку (но,	временски (темпорални)	кога, штом штотуку туку што

	ама, ами) и		откако,откога пред да дури, дури да, додека додека да
спротивни (адверсативни)	а, но, ама, ами, туку, меѓутоа	причински (каузални)	затоа што зашто,бидејќи поради тоа што оти, дека
разделни (дисјунктивни)	или, или-или, било-било, ја-ја, де-де, час-час, ем-ем, и-и ни-ни, ниту-ниту	последични (консекутивни)	бидејќи, така што толку...што такви...што толку...така што
исклучни (ексклузивни)	само, само што, освен што, единствено, единствено што	целни (финални)	за да, да затоа што сакаше (...) да
заклучни (конклузивни)	значи, веројатно, сигурно	условни (кондиционални)	ако, да кога би кога не би доколку
		допусни (концесицни)	иако, макар што и покрај тоа што ако, и да, дури и да колку и да како и да, каде и да
		начински (модални)	како што така како што како...да како божем небаре, без да
		односни (релативни)	што, кој, којшто чиј, чијшто каков што колкав што каде што кога, како што колку што
		исказни (декларативни)	дека, оти, како, што, да, дали кога, колку, како,

Овде даваме еден преглед на сврзниците и на сврзувачките средства во македонскиот јазик претставени во Толковниот речник на македонскиот јазик (том I – том IV).

А

а₂ сврз. 1. За поврзување зборовни состави и реченици што се содржински сопоставени. *Ние седевме, а ишше ѓледаа во нас.* **2. а)** За поврзување зборовни состави или реченици што се надоврзуваат содржински. *Таа не сакаше да дојде, а ишоа беше висштински ѓрев.* **б) а камоли.** За изразување сооднос на надоврзување, поточно на градација. *Тој не сакаше ишсмо да наишше, а камоли да дојде.* **в) не само...а и.** Сврзнички спој на дистанција со кој се воспоставува основен сооднос на надоврзување, поточно на градација. *Не само ишшо не сакаше да јаде ишаа а и нам не ни дозволуваше да јадеме.* **3. а)** За поврзување зборовни состави или реченици, меѓу кои се воспоставува спротивен сооднос, кој може да биде силно или послабо изразен. *Ние иосеишвме село, а не ѓрад. Не ишаѓа, а клеишви во очиише маишни носи. Децаиша ја молеа, а ишаа не ѓи слушаше.* **б) а сепак.** За изразување на спротивно од очекуваното, со значење и покрај тоа што. *Мноѓу сакаше да зборува, а сеишак не рече нишшшо.* **4. а...а** **а)** За поврзување зборови или реченици приредени меѓу себе; повторен разделен (дисјунктивен) сврзник, како алтернатива, сп. **или.** *А удолу, а уѓоре, ишшо ми се фака.* **б)** За нагласување на наизменично вршење на дејства, за временско сопоставување, сп. **штом.** *А ќе сшане, а ќе иочне да се лушш.*

ако сврз. 1. Во зависносложена реченица го воведува условот искажан со зависната реченица, кој може или можел да се исполни, од што се определува и извршувањето или неизвршувањето на дејството во главната реченица. *Ако ѓо ипреживеам овој ден, ќе иши бидам блаѓодарен целиош живош.* *Ако учев, ќе научев. Ако куишв ќе имав.* **2.** За означување услов во прашална реченица. *Ако ме среишнеш, ишшо ќе иправиш?* **3. (разг.) а)** Во зависносложени допусни (концесивни) реченици, со значење иако, макар што, при сѐ што. *Ако е ѓолемшија, и шшој од збор се разбира. Ако е мал, ѓолем јунак е.* **б)** За означување сопоставеност на две дејства. *Ако иари немаме, барем ѓубов имаме.*

ама сврз. сп. но. 1. За поврзување зборовни состави и реченици кои се содржински спротивставени, карактеристичен за разговорниот јазик и за уметничколитературниот стил. *Сѐ земи, ама не ме осшаваш.* *Не сакав да дојдам, ама ме донесоа.* **2.** За истакнување и дополнување на претходно реченото. *Можеби беше ѓорделива, ама беше со сшшл.*

ами сврз. сп. туку. а) За поврзување зборовни состави и реченици кои се спротивставени. *Тој не јадеше, ами го лијаше ненасијно. Тоа не биле девојки, ами недораснајќи моми.* б) **не само...ами и.** Сврзнички спој на дистанција со кој се воспоставува основен сооднос на надоврзување, поточно на градација. *Таа треба да мисли не само за себе ами и за она девојче што е со неа.*

Б

било-било сврз. За поврзување зборови или реченици приредени меѓу себе; повторен разделен сврзник, како алтернатива, сп. или-или. *Било тата не пушчала, било тој се луштел.*

бидејќи сврз. сп. зашто / затоа што, оти, поради тоа што. За поврзување зависнослужени причински реченици. *Не излегов бидејќи не ме пуштираа.*

Д

да₂ сврз. (арх.), сп. та, па. За поврзување делови што се приредени и воспоставуваат составна врска меѓу себе, во примери на реченици кога второто дејство произлегува од првото. *Таа не дојде, да затоа не сторијме ништо. Таа само зборуваше, да од неа до збор не можеше да дојде.* **да₄** сврз. За поврзување во зависни реченици. **1.** За поврзување на целни зависнослужени реченици, обично се јавува со предлогот за: за да, како сложен сврзник, сп. за да. *Таа застана да ме види поубаво. Тој шрчаше да го сѝаса автотобусот.* **2. а)** Во условни зависнослужени реченици, во реален и нереален услов, обично при вториов; сп. ако. *Јас да бев на ваше место, би молчела и би работела.* Да знам што ме чека не ќе се мислам. **б)** Со предлогот без: без да = ако не. *Нема да оздравеш без да се лекуваш.* **3. а)** Во условно-допусни зависнослужени реченици заедно со и, сп. и ако. *И да не дојдеш со нас, нема да ти се налушиме. И да умрам, не се предавам.* б.) Со честичката дури: дури и да. *Нема да попуштам дури и да ме молат.* **4.** За дополнување на глаголот во главната реченица. *Почна да се смее. Сакаше да осѝане.* **5.** Во составот на сложени сврзници: како да, кога да, колку да, место да, пред да. *Одговори усѝа како да сака нешто да каже. Кога да дојдам, неа не ја наоѓам. Колку да мислиш, усѝо ти е. Место да учи, тој цела ноќ шѝа. Пресѝани пред да ја направиме голема.*

де...де сврз. За поврзување разделни реченици за наизменично вршење на дејството, сп. час...час. *Де беа закарани де се миреа.*

дека сврз. **1.** Во исказни зависнослужени реченици, сп. оти. *Тој рече дека ќе дојде. Таа мисли дека научила. Тие сфаќаат дека работата не оди.* **2.** Во причински зависнослужени реченици. сп.

бидејќи, зашто, оти. *Не оӣиде дека не ѝ дале ѱокана навреме. Се разболела дека никој не ја ѱо̄леднувал.*

делми сврз. и чест (арх.) сп. дилми. Штом, нели. *Делми ѱе видов сега може да си умрам*

дилми сврз. и чест. ; сп. делми, дими штом, нели. Дилми си дошол, сега ќе те запрашам нешто.

додека сврз. Во временски реченици, сп. дури. а) за поврзување истовремени дејства. *Додека била млада, била убава.* б) заедно со да и со не за ограничување на дејството. *Додека не ѱе викнаѱ, немој да влегуваѱ. Додека да дојдеме, сѐ да сѱе завршиле.*

дури сврз. а) Со временско значење, за поврзување временски реченици, сп. додека. *Дури е мома ѱри мајка како росно цвеќе цвѱа. Дури сѱанеш ќе се сѱемни.* б) Се јавува со да и со не за ограничување на дејството. *Пази го млекоѱо дури да се вратиам. Дури не дојдам да не сѱе ѱочнале.*

3

за да сврз. в. да . **1.** Во зависнослужена реченица како дел од зависната за да се навести целта за извршувањето или за неизвршувањето на дејството, создавајќи причинско-последичен однос меѓу дејствата во дел-речениците. *Тој дојде за да ни ѱомоѓне. Таа работи за да заработи. За да ме види, ѱој дојде.* **2.** За образување исказни реченици (ретко). *Тој не мисли за да се збогати.* **3. за дека** (дијал.) в. бидејќи; зашто; затоа што. За изразување причина за неизвршување на дејство. *Тие не работиѱ многу за дека не им ѱребаѱ ѱари.*

зар/ заре/ зер/ зере₂ сврз. (дијал.) в. зашто; заради тоа што; бидејќи оти. За образување зависнослужени причински реченици. *Ако сѱнеш разбуди се зер ѱи идаѱ добри го сѱи. Тие го осѱавиле зере го мислеле умрен.*

заради тоа што сврз. сп. затоа што; зашто. Служен сврзник за изразување причинско-целна нијанса. *Тие не дојдоа заради ѱоа ѱио сакаа да не навредаѱ. Таа не ја деше заради ѱоа ѱио сакаше да ослаби.*

затоа што сврз. сп. заради тоа што; зашто. Служен сврзник во составот на зависната реченица во зависнослужена причинска реченица. *Тој молчеше заѱоа ѱио осѱана без зборови. Таа си замина заѱоа ѱио ја згреши работиѱа.*

зашто сврз. сп. бидејќи; затоа што; оти. **1.** Во причинска зависнослужена реченица. *Ние нема да го менуваме начиноѱ на работиѱа заѱио вака имаме добри резулѱаѱи. Заѱио сака да ја исѱакне својѱа дисциплина, секој ден ѱрв доага на работиѱа.* **2.** (дијал) Во исказни реченици; сп. дека. *Не знаев заѱио си болен.*

И

и₁ сврз. сп. ем, па, та. Координациски, составен (копулативен) за поврзување делови со истореден однос. **1.** За поврзување зборови, зборовни состави со исто, со слично или со различно значење меѓу кои се воспоставил однос на надоврзување. *Млади и убави девојки. Високи и сипројни момчиња. Инсипиуипиот за македонски јазик и Филолошкиот факултет организират средба.*

2. а) За поврзување на последниот член при набројување. *Во кошницата имаше красјавици, јиперки, домашни и моркови. Примерите се од: уметничката литература, сипручниот ипексипови, ипешарот, музиката, филмот, фирмите и рекламите.* **б) ... и тоа:...** Пред набројување, заедно со **тоа**. *Прекитот ипредиштуваше уипте неколку видови дејносип, и ипша: -органзирање меѓународен собир; иприбини на оипределени ипеме...* **в) ... и др.; ... и сл.; ... итн.** При набројување кога се дава како последен дел, заедно со: **друго, слично, така натаму.** **г)** За поврзување на последниот член од сложени броеви. *Сипо ипедесип и два. Двесипе и осум.* **4. и...и а)** За поврзување делови за да се искаже сеопфатност. *По ипобедаипа и младо и сипаро излезе на улица.* **б)** Врзува зборови и синтагми при набројување за да се потсили и да се истакне нешто. *Среде иплошипидот ипшолпа, и жени, и деца, и музика, и ипешачи, и глумци, и сеп и сеипшо.* **в)** За поврзување реченици, многукратно употребен, појавувајќи се како врска меѓу сите дел-реченици освен во првата; полисиндетон. *Ние оспанавме до уипроипо, виноипо го испивме и ипесниипе ги испешавме и јадеиешо го изедовме и ипгриипе ги изипгравме.* **г)** Разделен, повторен, за поврзување зборови или реченици приредени меѓу себе. сп. ем...ем. *И ипариипе ги дадовме и гладни оспанавме.* **5.** За поврзување реченици што претставуваат единство или на некој начин се согласуваат. **а)** За поврзување еднократни и повторливи дејства кои може да се случуваат и последователно. *Таа седеше и чипаше со часови. Момчето сипана и си оипиде.* **б) и ако.** сп. даз. За воведување и поврзување на дел-реченица во состав на зависносложена допусна реченица. *Нема да жалам и ако умрам сега.* **б.** Со лексички конкретизатори. **а) и притоа; и уште; и кон тоа; и освен тоа.** За да се засили составната врска, заедно со: **притоа, уште, кон тоа, освен тоа** и сл. *Тој го создаваше своипо живоипно дело и ипришоа не очекуваше ипшфалби. Таа наиправи иипша и уипше неколку друпи сукани ипешта.* **б) и затоа; и поради тоа.** За воспоставување причинско-последичен однос, со анафорска употреба на: **затоа, поради тоа** и сл. *Тие многу ме ипшфалија и зипшоа сум многу срекен.* **в) и пак, и сепак.** Да најави спротивно од очекуваното, заедно со: **пак, сепак.** *Тој цел ден се смее и ипак не чини. Многу се воздржуваше и сеипак кажа некои рабипи.* **7. не само...а (ами, туку, но) и ...** Во составот на сврзничкиот

спој на дистанција со кој се воспоставува основен сооднос на надоврзување, поточно на градација. *Тие не само шито се развеселија туку и заиграа. Таа не само шито победи но и добар резултат постигна.* **8.** (разг.) Самостојно, во разговорниот јазик, со очекување да продолжи со зборувањето. *-Таа дојде кај мене. - И?* **9.** (разг.) На почетокот на реченица, обично во разговорниот јазик, како знак дека мислата продолжува. *Едно време си бил еден цар, и имал големо царство, и многу сакал деца, и...*

иако сврз. сп. макар што; в. ако. Во зависнослужени допусни (концесивни) реченици, во составот на зависната реченица која претставува неопходен услов за вршење на дејството во главната реченица; блискозначен со допусни сложени сврзници и сврзнички состави од типот: при сè што, и покрај тоа што, без разлика на тоа што, без оглед на тоа што, независно од тоа што. *Иако се браќа, тие не се чувствувале блиски. Никој не ги казнува иако постои закон. Иако сме малкумина, не се предаваме.*

или сврз. **1.** За поврзување зборови или зборовни состави при што едната можност ја исклучува другата. *Смрт или слобода. Ние или тие. Тој тие вино или ракија. Дај ми вода или сок. Нашата држава ја чека правна криза или транзиција.* **2.** За поврзување реченици меѓу кои се развива разделен однос, притоа преку него се воведува алтернатива или поинаква можност. *Тој ќе седи со часови замислен или ќе оди да ја види. Не можеше да дојде или не сакаше да ѝее, што никој не го знае.* **3.** За појаснување или за воведување соодветник при именувањето на лице, на предмет или на дејство. *Подметот или субјектот во реченицата може да биде испуштен. Базата или основата е добра. Скопје или градој на солидарноста. Адаптирањето или преуредувањето не чинеше скапо.* **4.** Со лексички конкретизатори. **а) или пак; или барем; или можеби.** За нагласување и за објаснување поинаква можност, заедно со: **пак, можеби, барем** и сл. *Тоа е најдобро од нас или можеби грешам. Таа може да поседи или барем да остане уште малку. Айелирам или пак повикувам на вашата свест.* **б) или поточно; или подобро.** За засилување на појаснувањето и на воведувањето на истозначната алтернативата, заедно со: **поточно, подобро** и сл. *Стигнува збор за музичко ирајство или поточно кражба на интелектуалната сојственост. Трансакциите или подобро речено преодите од една во друга банка се извршуваат за еден ден.* **5. или...или** сп. било-било; ја...ја. За поврзување зборови или реченици приредени меѓу себе; повторен разделен сврзник, како алтернатива. *Сега мора да реши или јас или ти, тука е крајот. Или ќе вреска од болка или ќе сиега заби.*

Ј

ја...ја сврз. (разг.) сп. а...а; било-било; де...де; или...или. Разделен, повторен, за поврзување зборови или реченици приредени меѓу себе. *Ја ќе сѝане, ја ќе седне. Ја ќе се сѝорам невесѝа, ја ќе ѝукнам од јадови. Ја еднаѝа, ја друѝаѝа мома, двеѝе се убави.*

К

каде сврз. сп. кај. **1.** Сврзувачки збор во зависносложени реченици, во составот на зависната дел-реченица за односно (релативно) надоврзување. *Сакам да знам каде одаѝѝ ѝше.* **2.** Како сврзувачко средство заедно со **што**. *Јас ќе ѝе однесам каде ѝѝо сакаи ѝѝи. Каде ѝѝо ќе сѝаѝне ѝој, нема друѝ да владее. Тие дојдоа во Охрид каде ѝѝо осѝанаа цело леѝо.*

кај сврз. сп. каде. **1.** Во зависносложени односни (релативни) реченици во составот на зависната дел-реченица. *Тие оѝи-доа на месѝоѝо кај се одвивал насѝаноѝѝ* **2.** Сврзувачко средство заедно со **што**. *Кај ѝѝо изѝрева сонцеѝо, ѝама се најде ѝој со ѝруѝаѝа. Се искачија на ѝланинаѝа кај ѝѝо се одморија ѝоловина час.*

како сврз. **1.** сп. штом; кога. Во зависносложени временски реченици. *Како ја виде, како ја дочу, ѝака рѝѝна од месѝоѝо.* **2.** Во зависносложени односни (релативни) реченици, во сврзувачка функција за да се изрази споредба врз основа на начин, заедно со **што**. *Тој рабоѝи како ѝѝо му кажале ѝше. Како ѝѝо ми ѝокажаа, ѝака ѝосѝаѝив.*

камоли сврз. сп. а камоли. За изразување сооднос на надоврзување, поточно на градација заедно со **а**. *Таа не сака да ме види, а камоли со мене да оди на најѝревароѝѝ. Тие не сакааѝ да ме ѝоддржаѝѝ, а камоли со мене да рабоѝаѝѝ.*

кога сврз. **1.** Во зависносложени временски (темпорални) реченици, во составот на зависната дел-реченица. *Коѝа дојде ѝаа, ѝој веќе беше заминаѝѝ. Тој може да дојде коѝа ќе се сѝемни. Тивка ѝаѝа ѝо обзема, коѝа мисли на минаѝоѝо. Коѝа ќе заврѝи ѝркаѝа, сѝѝе ќе ѝрославуваме.* **2. а)** Во условни зависносложени реченици, со можен начин. *Коѝа би дошла, би ја видела оваа убавина. Коѝа би сакал да рабоѝи, би срабоѝил мноѝу.* **б)** Со надвременско значење за да се изрази особен вид (исполнет) услов. *Коѝа нема избор, насѝаѝува случајносѝа. Коѝа се нема среќа, рабоѝаѝа не се одвива добро.* **3.** Во независносложени реченици кога во дел-речениците се одвиваат истовремени дејства, формално независносложени реченици. *Седи ѝака замислен коѝа одеднаѝ забележува чудни сенки на сидоѝѝ.* **3.** Во односни (релативни) реченици во сврзувачка функција за да се изрази споредба врз основа на

време, заедно со **што**. *Тој дојде ѿо̄аши ко̄га ш̄ио можеше да најде малку слободно време.*

колку сврз. 1. Во односни (релативни) реченици во сврзувачка функција за да се изрази споредба врз основа на количество, заедно со **што**. *Тој ми даде ѱари колку ш̄ио ми ѱребаа. Ние работиме онолку колку ш̄ио можеме. Таа изеде колку ш̄ио можеше.* 2. а) (нар. поез.) Со временско значење, во зависносложени реченици. сп. штом. *Колку фа̄и да се ма̄јӣаи, ми за̄лака с̄ара ма̄ја.* б) (разг.) Во зависносложена реченица како дел од зависната за да се навести целта за извршувањето или за неизвршувањето на дејството, создавајќи причинско-последичен однос меѓу дејствата во дел-речениците. *Дојди до мене колку да не види народот заедно. Ја излези либе колку да ѿи видам бело лице.*

каков/ каква/ какво/ какви што сврз. Во односни (релативни) реченици во сврзувачка функција за да се изрази споредба врз основа на квалитет, заедно со **што**. *Таа ми даде една убава кнӣа каква ш̄ио сакав да чиӣам мно̄у одамна. Тие го ѱреѿсѿавија каков ш̄ио им се ѱрикажал ѿој.*

колкав, колкава, колкаво, колкави што сврз. Во односни (релативни) реченици во сврзувачка функција за да се изрази споредба врз основа на димензии, заедно со **што**. *Исече едно ѱрче колкаво ш̄ио му ѱребаше.*

којшто, којашто, коешто, коишто сврз. сп. што. Во зависносложени односни (релативни) реченици, во составот на зависната дел-реченица во функција на сврзувачки збор за (односно) релативно надоврзување, однесувајќи се на целата главна реченица или на дел од неа.

Л

ли₂ сврз. сп. ако. За развивање условност. *Почне ли да вика, ѿи с̄ани и оди си. Заврне ли, влезете во кука̄а.*

М

макар₂ сврз. За искажување целосна решеност за извршување на некое дејство, поретко самостојно со значење дури и да. *Макар умрел, неа веќе нема да ја ѿо̄леднам. Јас ќе си кӯам мо̄тор макар и да ги дадам сиӣе ѱари.* // **макар што** сп. иако. Во допусни сложени реченици блискозначен со состави од типот: и покрај тоа што, при сè што и сл. *Макар ш̄ио бевме малку, голема работа завршивме. Таа се ѿокажа во најдоброшо издание макар ш̄ио не сакаше да зборува за своите усѿеси. Макар ш̄ио не ӣраа добро, тие ѿосӣӣгнаа ѿо̄одок и ѿобедија.*

меѓутоа₁ сврз. сп. но. За поврзување реченици спротивно поставени. *С̄анот е слободен, меѓутоа никој не го користи.* Тој

сакаше да се *ӣеӣа*, меѓуӣоа *ӣӣе* не му дозволија. Сакав да кренам раце од *ӣаа* макоӣр̄ӣна рабоӣа, меѓуӣоа совесӣа не ми дозволуваше.

Н

нели₂ сврз. сп. штом. За изразување сооднос на временски план. *Нели е голема веќе, сама нека си реши. Нели е моќен, нека ӣрави како ӣӣо сака. Нели не сака да учи, ос̄ӣави го.*

ни...ни сврз. сп. ниту...ниту. За поврзување зборови или реченици приредени меѓу себе, за изразување разделна врска за да се потсили и да се истакне целосно одрекувањето и да се засили негирањето. *Ни жени ни деца, никој не дојде. Ни ӣграӣи ни ӣеаӣи, ни се смеаӣи ни ӣлачаӣи, еӣе ӣаква беше свадбаӣа. Ни е буден ни с̄ӣе, само седнал во едно коше и си молчи. Ни јаде ни пие Ъ* поседувањето или постоењето на нешто не предизвикува никаков трошок. **Ни пет ни шест** - прави нешто без да размислува.

нити...нити сврз. в. ни...ни, ниту...ниту. *Ниӣи жени нӣӣи деца, никој нема. Ниӣи ӣграӣи нӣӣи ӣеаӣи.*

нито...нито сврз. в. ниту. *Ниӣо рабоӣаӣи нӣӣо си одаӣи.*

ниту...ниту сврз. в. ни...ни. *Ниӣу ӣари нӣӣу рабоӣа, му ос̄ӣануваа само ӣрази размислувања. Ниӣу ӣӣе дојдоа кај нас, нӣӣу ние о̄ӣидовме кај нив.*

но сврз. сп. ами, туку, ама, меѓутоа и а. Најизразит спротивен сврзник. **1. а)** За поврзување зборови и зборовни состави спротивно поставени. *Полека, но сӣгурно... Решӣӣелно, но ӣивко... Нежна, но здрава... Блед, но ӣрекарасен. Бо̄аӣи, но несреќен...* **б)** За поврзување реченици што се нагласено содржински спротивставени, за развивање на содржинска спротивност. *Лицаӣа им беа како осланеӣи, но во очиӣе носеа блесок. Јас ӣӣи го ӣонудив мојо̄ӣ дом, но ӣӣи ме одби. Времињаӣа се менија, но с̄ӣомениӣе ос̄ӣанаа.* **в)** Засилено противставување со појава на негација во некоја од речениците што се поврзани. *Тој не ги знае нив, но знае дека се добри луѓе. Таа нема ӣари, но има широка душа. Мислам, но не смислувам. Ги ӣознавам сиӣе, но неа не ја ӣомнам.* **г) но сепак.** За изразување на спротивно од очекуваното, со лексички конкретизатори. Тој сакаше да замине, но с̄еӣак ос̄ӣана дома. *Се ӣлашеше, но с̄еӣак мораше да оди. Тој лесно зас̄иваше, но с̄еӣак се будеше.* **2.** За поврзување реченици што се содржински сопоставени, за развивање спротивна сопоставеност. *Во ӣочейоко̄ӣ ми беше ӣешко, но сега ми е сосема сеедно. Порано ги избе̄нуваше сиӣе, но сега беше зайворен во себе. Тука се чувс̄ивувам како дома, но ӣаму ми е ӣоубаво.* **3.** На почеток на реченица или на почеток на нов пасус во функција на спротивен сврзник со различен степен на изразување спротивност или различност. *Мис-*

ла̄ӣа за б̄рабна̄ӣа̄ӣа̄ к̄ерка б̄о измачува̄ие. Но, во се̄ӣа ӣаа неизвесно̄с̄ӣ ӣ по̄ӣисна̄ӣос̄ӣ, една надежна иска внесува̄ие све̄ӣлина. Срека̄ӣа не б̄о имала на ум и никога̄ӣ не б̄о по̄ма̄гала, иако ӣо̄ј рабо̄ӣел деноно̄кно. Но, еднаш човеко̄ӣ сонувал убав сон и му се ст̄ӣорило дека слуша некаков б̄лас. **4. а)** За поврзување зборовни состави или реченици што се надоврзуваат содржински, за изразување спротивно надоврзување. Таа се смееше, но во ӣо̄а имаше некаква иронија. Тој доби наследс̄ӣво, но се̄ӣо ӣо̄а исчезна многу брзу. **б)** Со појава на некој прилог од типот најмногу. Сӣӣе сӣрадаме, но најмногу сӣрадаше ӣаа. Сакаше да ӣее, но ӣовеке сакаше да ӣие. **в) но и.** За врзување на заедничка тема. Го ӣобара со ӣо̄глед, но и нег̄о б̄о немаше. **г) не само...но и.** Сврзнички спој на дистанција со кој се воспоставува основен сооднос на надоврзување, поточно на градиција. Тој не само ӣӣо ја измами, но и ја ӣонижи ӣред нас. Ис̄ӣорија̄ӣа не само ӣӣо н̄е задолжува нас но и ни дава ӣолно ӣраво.

О

одошто сврз. **1.** сп. отколку, откако. Во споредување, при избор на подобра можност. Подобро да си одам одоӣӣо да седам и да б̄ледам како се урива с̄е. Поӣаме̄ино е да рабо̄ӣӣи одоӣӣо да мислиш ӣос̄ӣојано на девојка̄ӣа. **2.** сп. затоа што, бидејќи, оти. За да се изрази причината за вршење на некакво дејство. Одоӣӣо многу б̄о сакаше, ӣочна да б̄о ӣрогонува. Одоӣӣо не можеше да издржи, ӣочна да б̄и избебнува сӣӣе средби.

освен сврз. сп. само. Како исклучен (ексклузивен), обично делот пред сврзникот е негиран, потоа следува информација за спротивност по исклучок. **1.** Самостојно, при поврзување на дел што е спротивен од претходниот. Ова не е нӣӣӣо друго, освен ӣивко умирање на совес̄ӣа. Ова не е нӣӣӣо од она ӣӣо ӣредвидоме, освен ӣарада на лажна скромно̄с̄ӣ. **2. освен ако, освен да, освен кога, освен што.** Во состав со други сврзници за да се претстави нешто што е поинакво или спротивно по исклучок. Тие не можат да ӣобедат, освен ако се случи чудо. Тој нӣӣӣо не ми може, освен да зборува дека има врз мене некаква моќ. Тој нема храброст да зборува, освен кога е сам си кажува неӣӣо неӣоврзано. Нӣӣӣо не му ӣобарав, освен ӣӣо б̄о замолив да ӣрес̄ӣане да ми бара услуги. **3. освен во, освен да, освен за, освен на** и сл. Во состави со предлози. Тие рабо̄ӣа̄ӣ секој ден, освен во недела. Ова важи за сӣӣе, освен за неа. Таа не му кажа никому, освен на Марко.

осем сврз. (разг.) в. освен.

оти сврз. (разг.) **1.** сп. бидејќи, зашто, затоа што, заради тоа што, одошто. **а)** За поврзување зависносложени причински рече-

ници. *Јас не дојдов оџи бев болен. Оџи не знаеја нишџо, џие не џоложија.* **б)** За надоврзување, со вметната реченица, при дообјаснување. *Оџи, како шџо гледаџе, за нас не џосџојаџи џречки. Оџи, колку шџо знам јас, џаму нема веќе шџо да се бара.* **2.** сп. дека. **а)** Во исказни (декларативни) зависносложени реченици. *Видов оџи сакаи да гратиш кука. Тој дозна оџи џаа може да му џомоѓне во работџаџа.* **б).** За искажување неверување и сомнеж, со негација. *Не оџи ќе дојде и да видам не верувам. Не оџи ќе учи.* **откако сврз. 1.** Во временски прилошкоопределбени зависносложени реченици да се назначи дека дејството во главната реченица ќе се изврши по извршувањето на некое определено дејство во зависната дел-реченица. *Оџкако ја најџиша домаџиџа работџа, џој оџиде да си иѓра. Тие дадоа гол оџкако го сменија начиноџи на иѓра. Оџкако се смени власџа, сџандардоџи на гратиџиџе џочна да се менува.* **2.** сп. одошто. Во споредување за да се назначи подобар избор. *Подобро е да гледам само оџсџирана оџкако да се мешам во џуѓа работџа.*

откога сврз. сп. откако, штом. Во временски прилошкоопределбени зависносложени реченици за да се навести дејство по завршувањето на определено дејство. *Оџкога ја виде девојкаџа, џаа му беше џосџојано во мислиџе. Почна да се менува оџкога разбра некои работџи за џреџиријаџиџеџо.*

отколку сврз. сп. одошто **1.** За поврзување при споредување, со компаратив, при избор на подобра можност. *Повеќе сакам да чиџам оџколку да џеглам. Повеќе сакам да бидам сама оџколку со неѓо да живеам.* **2. отколку што.** Да се изрази споредба како подобра можност при изборот со развивање односна функција. *Таа знае џовеќе оџколку шџо зборува. Тој сака џовеќе оџколку шџо може.*

П

па1 сврз. 1. За поврзување еднакви делови, зборовни состави или дејства што се надоврзуваат или следуваат едно по друго; сп. и, та. *Ја извади шамијаџа од глага, џа фаџи да реди. Погледна во насобраниџе, џа џочна да брои.* **2.** За засилување на исказот. **а)** Заедно со други сврзници. *Јас ќе одам, џа ако сака нека ме избрка. Тој ќе се бара џросџување, џа и да не го добие ќе биде мирен. Јас ќе ја џобарам, џа дури и цел свеџи да го минам.* **б)** Со лексички конкретизатори, заедно со сепак, притоа, кон тоа, уште. *Уџроџо е далеку, џа сеџак ќе се издржи. Не се вознемирувај, џа уџиџе не дошле госџиџе.*

пак сврз. За засилување на исказот, заедно со други сврзници: а пак, ама пак; ако пак; зошто пак и сл. Таа си замина, а пак

тој остана среде соба. Тој не сакаше да зборува, ама пак се појави на состанокот. Ако пак дојде, да не го примите.

покрај тоа што сврз. сп. иако. *И покрај тоа што работеше најорно, не заработи пари за сѐан. И покрај тоа што и ги исполнуваше желбиите, тѝаа не го засака.*

поради сврз. Од таа причина **поради тоа што**

пред да сврз. Во состав со да за поврзување дејство што се случува пред некое друго дејство. *Дојди пред да се сѝемни. Пред да почне да зборува, се насмевна.*

при сѐ што За поврзување реченици што воспоставуваат зависен однос. *При сѐ што сѝорив за него, тој ме измами.*

Поставеноста на сврзниците и на сврзувачките средства во Речникот на македонскиот јазик е резултат на анализите на различни јазични нивоа што претставува единствениот услов да се дефинира поставеноста и соодносот меѓу деловите што ги поврзуваат или конструкциите во кои влегуваат тие. Примерите овозможуваат да се даде релевантна и со апликација потврдена информација за поставеноста на јазичните елементи, во прв ред дали станува збор за независна или за зависна врска, а потоа може да се анализираат нијансите на поврзувањето што ќе побара повторно еден поширок пристап. Во меѓувреме доаѓа и до некои сосема природни процеси во македонскиот јазик кога некои зборови добиваат функција на поврзувачи, а најсоодветно место за нив е во рамките на анализите на структурата и на градбата на поврзаноста на текстот каде што може да се види нивната функција на сврзник или проширувањето на функциите на некои сврзници во позиции што ги немале во минатото. Тоа се процесите што треба да се следат, а она што го имаме во Толковниот речник е само најкратката информација што може да биде појдовната точка.

КОРИСТЕНА И КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Толковен речник на македонскиот јазик, том I (Скопје 2003), том II (2005), том III (2006), том IV (2008), група автори (редакција: Кирил Конески, Снежана Велковска, Живко Цветковски) Валгина Н.С. *Синтаксис современного русского языка*, Москва 1973.

Веновска-Антевска С. *Сврзливната реченица кај македонскиите автори од XIX век*, Скопје 1998.

Веновска-Антевска С. *Идентификација и класификација на сврзливната реченица*, Научна дискусија – Охрид, Зборник – Скопје 1993 год.

Веновска-Антевска С. Збор-два за спротивните сврзници во македонскиот јазик, Литературен збор 1-6, Скопје 1993.

Веновска-Антевска С. Употребата на спротивните сврзници во текстовите на Григор Прличев, Научен собир по повод стогодишнината од смртта на Григор Прличев „Македонскиот јазик во 19 век“, Зборник, Скопје 1996 год.

Веновска-Антевска С. АМА и НО, АМИ и ТУКУ во првите македонски романи, Собир: Македонскиот јазик 1945-1955, Зборник, Скопје 1994 год.

Веновска-Антевска С. Една турска заемка во македонскиот стандарден јазик, Научна дискусија – Охрид, Зборник – Скопје 1996 год.

Дограмаджиева Е. *Структура на старобългарското сложно съчинено изречение*, София 1968.

Конески Бл. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1976.

Конески Бл. *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965.

Крючков С.Е., Максимов Л.Ю. *Современный русский язык, (Синтаксис сложного предложения)*, Москва 1977.

Лалевић М.С. *Синтакса српског језика*, Београд 1951.

Ляпон В.М. *Смысловая структура сложного предложения и текст, К лингвологии внутривидовых отношений*, Москва 1986.

Мельничук О.С. *Развиток структури слов#анського речення*, Київ 1966.

Минова-Ѓуркова Л. *Појави на блискозначност кај сложениите реченици во македонскиот јазик*, Предавање на XVI семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1983.

Минова-Ѓуркова Л. *Реченици со сврзници а во македонскиот литературен јазик*, в. Зборник на Филолошкиот факултет, Зборник во чест на професорот Б. Видоески, Скопје 1981.

Минова-Ѓуркова Л. *Кон класификацијата на сложенаите реченица*, XIX научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1993, 87-91.

Минова-Ѓуркова Л. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје 1994.

Минова-Ѓуркова Л. *Сврзувачки средства во македонскиот јазик*, Скопје 1997.

Николаева Т.М. *Функции частиц в высказывании*, Москва 1985.

Попов К. *Съвремен български език, Синтаксис*, София 1962.

Попов К. *Структурни и семантички карактеристики на сложните изречения в съвременния български език*, в. Словенски филолог 10, София 1968.

Ристовска Б. *Функциите на свръзничкиот А во македонскиот црковнословенски текстови*, в. Прв научен собир на млади македонисти, 149-155, Скопје 1993.

Русская грамматика, том II, Синтаксис автори: Е.А. Брызгунова, К.В. Габучан, В.А. Ицкович, И.И. Ковтунова, И.Н. Кручинина, М.В. Ляпон, А.Ф. Прияткина, И.П. Святогор, И.Ю. Шведова, Москва 1954

Современный русский язык - Синтаксис редакција: Е. М. Галкина-Федорук, Москва 1957.

Стевановић М. *Грамматика српскохрватског језика*, Београд 1951.

Bauer J. *Ukoly a metody rekonstrukce praslovanske syntaxe*, Syntactica slavica, Brno 1972.

Бранимир Сџанковиќ

**ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА КАКО КРИТЕРИУМ
ЗА КЛАСИФИКАЦИЈА НА СВРЗНИЦИТЕ КАКО/ДА
ВО СРПСКИОТ И КАКО ГРАМАТИЧКА КАТЕГОРИЈА
НА ГЛАГОЛИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

**1. Границата помеѓу менливите и неменливите зборови.
Грамматикализација**

Границата помеѓу менливите и неменливите зборови е потполно релативна од општолингвистичка гледна точка. Всушност, традиционалниот лингвистички европоцентризам како да го превидува фактот дека постојат и јазици кои воопшто немаат менливи зборови. Во изолативните јазици, така, отсуството на флексија најчесто е „компензирано“ со построги синтаксички правила во распоредот на неменливите јазични единици и/или со посложени тонски системи во прозодијата. Од друга страна, не постои логично објаснение зошто во јазиците со флексија и аглутинација само одредени класи на зборови се менливи. Може да се рече дека секоја евидентирана состојба на односот помеѓу бројот на менливи и неменливи зборови во некој јазик претставува само една фаза во севкупната **граматикализација**, која најчесто се движи во насока од флексија кон образување функционални неменливи зборови. Секоја класа на зборови во еден јазик има одредено јадро со единици што граматички и морфолошки се однесуваат идентично, но постојат и гранични подрачја со неправилни форми, кои се приближуваат до јадро на некоја друга класа. Поместувањето на една единица од јадрото на стабилно граматичко однесување кон помалку правилната периферија се нарекува **градиенција**. (Кристал 1995: 92) Герц зборува за континуум од едната страна ограничен со чисто лексички единици, а од другата со чисто граматички единици, исполнет со многу јазични изрази што се наоѓаат помеѓу двете крајности. (Герц 2000: 781) Овој континуум, хекеловски апроксимирано, всушност е синхрониска проекција на дијахронискиот процес на граматикализација.

Грамматикализацијата е таков процес во којшто јазичните единици губат по дел од својата семантичка комплексност, прагматичкото

значење (релевантност), синтаксичката слобода и фонетската маса (Хајне и Рех 1984: 7) (“Grammaticalization is a process ... whereby linguistic units lose in semantic complexity, pragmatic significance, syntactic freedom, and phonetic substance”). На пример, функционалната честичка *ќе* во составот на формата идно време во македонскиот јазик по потекло е од формата за трето лице еднина сегашно време на модалниот глагол *хотѣти* (*хѣтѣти*) во старословенскиот јазик. (Конески 1986: 201). Можеме да констатираме дека настапиле сите четири спомнати измени. Пред сè, се случила десемантизација на полнозначниот глагол (преку модалноста) до чисто граматичко значење на футур, со коешто автоматски доаѓа и слабеењето на прагматичката релевантност на единицата. Понатаму, се намалила и синтаксичката слобода на формата, која како функционална честичка секогаш стои директно пред полнозначниот глагол во сегашно време и не е дозволено вметнување глаголски аргументи кои имаат акцент:

1. Иван ќе порача пијачка.
2. *Иван ќе пијачка порача.
3. Иван ќе ѝи порача пијачка.
4. *Иван ќе ѝи пијачка порача.

Очигледно е дека строгата синтаксичка дистрибуција може да биде нарушена само со клитики:

5. Гроздана ќе си ја донесе и обетката.

Во историјата на јазикот, меѓутоа, синтаксичката позиција на менливиот глагол *хотѣти* во однос на полнозначниот глагол во инфинитив била послободна. И во примерите во коишто перифрастичката конструкција е употребена со чисто футурско граматичко значење (без какво и да е желбено значење) дозволено е вметнување аргументи со акцент ((6)), што не е случај во современиот македонски јазик ((7)):

6. Пророчествовав же многу о христѣ. ѿко хошеть ш дѣвы родити се. (Стан. пр. (1330), според Конески 1986: 201)
7. *Пророкував многу за Христ, кој ќе се од Девица роди.

Конечно, се подразбира дека при граматикализацијата на глаголот *хотѣти* во функционална честичка *ќе* се случило и драстично намалување на фонетската маса, од коешто најважно е губењето на акцентот и преминот на оваа единица во инвентарот на клитики. Всушност, помеѓу намалената синтаксичка слобода и намалувањето на фонетската маса постои директна врска, која се огледа во фактот дека (по граматикализацијата) помеѓу честичката-клитика и полнозначниот глагол може да се вметне само некоја друга клитика, но не и акцентирани единица.

Овие факти го поткрепуваат тврдењето дека границата помеѓу менливите и неменливите зборови е релативна од општолингвистичка гледна точка. Категорија на менливи зборови во еден јазик може да има

соодветни корелати во рамките на неменливите зборови во некој друг јазик. На флексивно искажаното граматичко значење, реализирано со избор помеѓу две граматички контрастирани форми, може да му одговара избор помеѓу две (или повеќе) неменливи единици. Како пример ќе ни послужи евиденцијалноста во македонскиот, од една страна, и во српскиот и во рускиот јазик, од другата.

2. Евиденцијалноста (прекажаноста) во македонскиот јазик

Прекажаноста е едно од суштествените својства на глаголскиот систем на македонскиот јазик, што го проникнува во неговата целост, на сите три временски планови.

„Едно дејство се предава како директно посматрано или како прекажано (во овој случај говорителот само пренесува нешто што му соопштиле други и, се разбира, до толку поставува и извесна ограда во однос на вистиноста на соопштувањето). Така исказот *ѿој ѿагна* може да се доразвива по следниот начин: *јас видов кога ѿој ѿагна* и сл., додека исказот *ѿој ѿагнал* може да се доразвива вака: *ми рекоа дека ѿој ѿагнал* (јас самиот не сум го видел и не го тврдам тоа).“ (Конески 1986: 173).

Исказот *ѿој ѿагна* може да се доразвива со воведување декларативна реченица со помош на темпоралниот сврзнички збор *кога*, како во (8), но и со посредство на сврзниците *дека* или *оѿи*, како во (9):

8. Јас видов **кога** тој **падна**.

9. Јас видов **дека/оѿи** тој **падна**.

Интересно е, меѓутоа, дека и прекажаниот исказ *ѿој ѿагнал* може да биде воведен со истиот перцептуален глагол, *виде*:

10. Јас видов **дека/оѿи** тој **паднал**.

Разликата помеѓу (9) и (10) не е во прекажаноста („говорителот само пренесува нешто што му соопштиле други“, како што прекажаноста ја објаснува Конески) бидејќи на локуторот во (10), сосема јасно, никој не му кажал дека субјектот паднал, туку за тоа самиот инферира врз основа на некоја очигледна повреда на субјектот, можеби поткривнувањето, правот на алиштата или нешто слично.

Од тие причини сметам дека терминот **прекажаност** не му одговара во потполност на поимот на јазичната појава со која се занимаваме, а која во современата лингвистичка терминологија се нарекува **евиденцијалност**. И Конески имал недоумици дали да го користи терминот прекажаност или, пак, **определителност** (Конески 1987: 464-465). Дополнителен аргумент за користење друг термин е и фактот дека прекажаните форми (пред сè, минатото неопределено време) во македонскиот јазик немаат секогаш маркирана вредност на евиденцијалност, туку често се користат за соопштување за некој настан „како факт и без сооднесување со еден момент или временски отсек во минатото“,

со (ад)миративна вредност (*Тој бил ѿаленѿиран ѿејач!*) итн. (Конески 1987: 465-467).

Кога се работи за спомнатите декларативни сврзници *кога*, *дека* и *оѿи*, интересно е дека тие се неутрални во однос на евиденцијалноста (во вакви контексти и како дополнение на перцептуалниот глагол *виде*). Имено, трите сврзника можат да бидат употребени за воведување и на евиденцијални и на неевиденцијални искази:

11. Од прозорецот виде **кога** детето **падна** во барата. (евиденцијално)
12. Во дневникот виде **кога** директорот **стигнал** во Белград. (неевиденцијално)
13. Виде **дека** се **удрив**? (евиденцијално)
14. Виде **дека сум се удрил**? (неевиденцијално)
15. Не видов **оти** се **удри**. (евиденцијално)
16. Не видов **оти си се удрил**. (неевиденцијално)

Системот на евиденцијалност во македонскиот јазик е од типот на A1 јазици, според класификацијата на Ајкенвалд (Aikhenvald) (Ајкенвалд 2004: 26). Овие системи се сметаат за најпрости бидејќи се состојат од две контрастирани форми (за разлика од посложените, кај кои постои избор помеѓу повеќе од шест форми) – евиденцијалната информација од „прва рака“, која ги покрива сите пет сетила (визуелната, аудитивната, тактилната, олфактивната и дегустивната информација) и неевиденцијалната, за која се има чуено од други локутори, или врз основа на инферирање. Ваков систем на евиденцијалност е забележан кај голем број северно и јужноамерикански индијански јазици, но и во уште поголем број јазици во Евроазија, вклучувајќи ги североисточните кавказиски и угро-финските јазици.

Кај голем дел од овие јазици евиденцијалната разлика е граматикализирана само за опишување минати настани. Во еден помал дел од тие јазици евиденцијалната разлика е назначена и во формите со кои се покриваат настани кои се одвиваат истовремено со времето на говорењето, како во јазикот кховар. Ова е случај и со македонскиот. Интересно е дека во македонскиот за сегашноста граматички се контрастираат формата на немаркираниот презент и маркираната прекажана форма на минато време. Конечно, македонскиот јазик има прекажани форми и за иднина. Настани за кои со сигурност може да се рече дека ќе се случат ((17)) или, пак, врз основа на петте сетила заклучуваме дека (најверојатно) ќе се случат ((18), (19)) се покриваат со немаркираниот футур, додека за настани за кои сме слушнале дека (најверојатно) ќе се случат ((20)-(22)) се користи неевиденцијалната форма на идно прекажано време:

17. Директорот утре **ќе патува** во Белград. (евиденцијално)
18. Гледам дека **ќе врне**, небото е полно со црни облаци! (евиденцијално)

19. Гледам во дневникот дека директорот **ќе патува** во Белград во понеделник. (евиденцијално)
20. Директорот утре **ќе патувал** во Белград, зборат работниците. (неевиденцијално)
21. Чув на вести, **ќе врнело** утре! (неевиденцијално)
22. Гледам во дневникот дека директорот **ќе патувал** во Белград во понеделник. (неевиденцијално?)

3. Евиденцијалноста во српскиот (и во рускиот јазик)

Евиденцијалноста како граматичка обврска на избор помеѓу две флексивни форми, всушност, не постои во српскиот и во рускиот јазик.

Аористот и имперфектот исчезнале во рускиот јазик (и другите источнословенски јазици)¹, а преостанатиот перфект без копула е неутрален по оглед на евиденцијалност:

23. [СТЕКЛО]_F лопнуло!

24. Стекло [ЛОПНУЛО]_F.

Евиденцијалната разлика (со елементи на миративност) во рускиот јазик се искажува со посредство на реченичниот акцент и/или распоредот на единиците во информациската структура на реченицата.

Во современиот српски јазик, пак, аористот е сочуван и во жива употреба во „дискурзивниот план на искажување“² (Бенвенист 1966: 241). Со него најчесто се искажува евиденцијалната миративност:

25. **Пуче** прозор! (евиденцијално, миративно)

За разлика од аористот, „крњиот перфект“³ е недвосмислено неевиденцијален, но и тој може да има миративна компонента во значењето:

26. **Пук’о** прозор! (неевиденцијално, миративно)

Сложениот перфект, пак, е неутрален по оглед на евиденцијалноста, а исказите кои го содржат имаат двосмислена интерпретација. Притоа, информациската структура на исказот не учествува во евиденцијалноста:

27. Пукао је прозор. (двосмислено)

28. Прозор је пукао. (двосмислено)

¹ Всушност, аористот и имперфектот се исчезнати и во западословенските јазици, освен во лужичкосрпскиот.

² Аористот е сочуван, за разлика од имперфектот, кој е потполно исчезнат и се појавува само во случај на маркирање информација која на локуторот му е позната, но во моментот на говор не му е когнитивно достапна (не може да се присети за неа) (Ашиќ и Станојевиќ 2007: 3):

1. Како се **зваше** твој дечко?

2. Колико ти оно **имаше** година?

³ Во трудот ќе го користам автентичниот термин *крњ ѝерфектѝ*.

4. Распоредот на евиденцијалните прилози во трите словенски јазици како јазична и когнитивна универзалија

Во македонскиот, во српскиот и во рускиот јазик постојат прилози како маркери за означување степен на евиденцијалноста на информацијата (*очигледно*, *евидентно*), а кои имаат строг синтаксички распоред во однос на останатите прилози – за говорен акт (*искрено*), евалуативност (*за жал*), епистемичност (*најверојатно*), минатост (*лани*)... Имено, евиденцијалните маркери секогаш се наоѓаат по прилозите за обележување говорен акт, како што ги нарекува Чинкве (Cinque), и прилозите и предлошките изрази со евалуативна семантика, а пред прилозите за епистемичност:

29. **Искрено**, тој таа вечер, **за жал**, **очигледно** не сакаше да ми се извини, што **најверојатно** не беше случај вчера, и решив да не му простам.

Доколку евиденцијалниот маркер го ставиме пред прилогот за говорен акт или евалуативност, добиваме неадекватен исказ:

30. *Марко **очигледно** не сакаше, **искрено**, да ми се извини.

31. *Марко **очигледно** не сакаше, **за жал**, да ми се извини.

Примерот (30) ни покажува дека кога се наоѓа пред *искрено*, евиденцијалниот маркер на прилогот за говорен акт му овозможува само т.н. субјект-ориентирана (subject-oriented), а не локутор-ориентирана (speaker-oriented) интерпретација, како што ги нарекува Џекендоф (Jackendoff) (во Џекендоф 1972). Имено, искреноста не му се припишува на говорникот, што е карактеристика на говорниот акт, туку на подметот на реченицата (Марко):

32. Марко **очигледно** не сакаше **искрено** да му се извини.

Од друга страна, евиденцијалниот прилог не може да се најде пред прилозите за епистемичност:

33. Марко [**очигледно**] [**можеби**] и претерал во своите изрази на благодарност.

34. *Марко [**можеби**] [**очигледно**] и претерал во своите изрази на благодарност.

Како што може да се забележи од (34), епистемичкиот прилог *можеби* пред евиденцијалниот *очигледно* може да има само потесна модификаторска интерпретација, односно читање како епистемичка модификација на евиденцијалноста, а не на севкупниот исказ кој му се припишува на субјектот:

35. Марко [**можеби** [**очигледно**]] и претерал во своите изрази на благодарност.

Ова ни покажува дека навистина распоредот на прилози е фиксиран.

Во изолативните и аглутинативните јазици (како на пример во корејскиот, кинескиот, турскиот или јазиците тауја и уна) постои редица на постглаголски граматички морфеме, па така и за говорен акт,

евалуативност, евиденцијалност, епистемичност и сл. Интересно е дека распоредот на спомнатите функционални глави во овие јазици, по принципот на огледало (Mirror Principle), е обратен (Чинкве 1999: 54). Следниот пример е од корејскиот:

36. Minca-nun *ttsna-ss-te-kwun-yo!*

Минка-ТОПИК

замине-МИНАТО-ЕВИДЕНЦИЈАЛ-ЕВАЛУАТИВ-КУРТОАЗ

„Морам да забележам дека, за жал, Минка си заминала“

Чинкве покажува дека распоредот на прилозите, од една страна, и соодветните функционални глави околу глаголската единица, од друга страна, е вид на јазична универзалија, веројатно со потекло од универзалните карактеристики на човековиот когнитивен апарат:

Mood_{speech act} > Mood_{evaluative} > Mood_{evidential} > Mod_{epistemic} > T(Past) > T(Future) > Mood_{(ir)realis}
 Mod_{root} / Aspect_{habitual} / T(Anterior) > Aspect_{perfect} > Aspect_{progressive} / Aspect_{completive} > Voice > V

(Чинкве 1999: 77)

Според тоа, без оглед на фактот дека евиденцијалноста не е морфолошки енкодирана во глаголскиот систем на српскиот и во рускиот јазик, таа е латентно присутна во егзактниот синтаксички распоред на евиденцијалните прилози, а може и да биде искажана со реченичниот акцент или информациската структурата на исказот (во рускиот јазик) или со користење евиденцијално маркираните глаголски форми аорист и „крњ“ перфект (во српскиот јазик). Конечно, сврзниците *како/га* во српскиот јазик (и *как/что* во рускиот јазик) кога воведуваат декларативна реченица како дополние на перцептулните глаголи *видети/згедати, слушајти/чујти, осетијти/осећати, намирисајти* и *окусијти* имаат функција на евиденцијален маркер.

5. Сврзниците *како/га* (и *как/что*) како евиденцијални маркери. Видети/гледати

Ќе се навратиме на речениците (9) и (10) :

37. Јас видов дека/оти тој **падна**. (евиденцијално)

38. Јас видов дека/оти тој **паднал**. (неевиденцијално)

Преведени на српски и на руски, ги добиваме респективно речениците:

39. Видео сам **како** је пао. (евиденцијално)

40. Видео сам **да** је пао. (двосмислено)

41. Я видел **как** он упал. (евиденцијално)

42. Я видел **что** он упал. (неевиденцијално)

Како што може да се забележи, наместо задолжителен избор помеѓу две глаголски форми, во српскиот и во рускиот јазик евиденцијалноста е присутна како избор помеѓу два сврзника, *како* или *да* во

српскиот, односно *как* или *чийо* во рускиот јазик. Овие сврзници кога воведуваат декларативна реченица со теличен (thelic)⁴ глагол како дополние на перцептуалниот глагол *видети* директно даваат информација за степенот на евиденцијалност на опишаниот настан. Теличноста на глаголот, поради присуството или отсуството на резултатите на настанот, игра значајна улога во севкупната интерпретација на евиденцијалниот статус на исказот. Во (39) и (41) локуторот непосредно го видел настанот, додека во (40) и (42) локуторот инферира врз основа на некои видливи знаци за падот на субјектот на декларативната клауза.

Во српскиот јазик двосмисленоста по оглед на евиденцијалност е елиминирана кога во составот на декларативната реченица има деиктичен глагол од типот *ојти*. Во тој случај, сврзникот *га* има сугестивно неевиденцијално значење:

43. Видео сам **како** је отишао из стана. (евиденцијално)

44. Видео сам **да** је отишао из стана. (неевиденцијално)

Неевиденцијалното читање во некои контексти возможно е само ако глаголот *видети* добие пренесено значење *увиде*, *сфати*. На пример:

45. Видео сам **како** је учио. (евиденцијално)

46. Видео сам **да** је учио. (неевиденцијално)

Двосмисленоста дополнително е елиминирана во поразвиени контексти. Така, реченицата (45) не може да се доразвие во (47), додека истиот завршеток во потполност му одговара на неевиденцијалниот контекст во (48):

47. *Видео сам **како** је учио, јер је на тесту знао све три формуле. (евиденцијално)

48. Видео сам **да** је учио, јер је на тесту знао све три формуле. (неевиденцијално)

Во комбинација со евиденцијално маркираните аорист и „крњ“ перфект, добиваме интересни резултати. Имено, евиденцијалниот аорист може да се комбинира со двата сврзника и во тие случаи евиденцијалноста е строго сугерирана:

49. Видео сам **како** паде. (евиденцијално)

50. Видео сам **да** паде. (евиденцијално)

Меѓутоа, „крњиот“ перфект звучи необично со двата сврзника:

⁴ Теличните настани се квантизирани, додека за ателичните е карактеристична кумулативна референтност. (Крифка 1989: 76). Изразот Р е теличен и квантизиран ако (ако и само ако) ја задоволува следнава импликација, за било кое х и у – **доколку х можеме да го опишеме со Р, а и у можеме да го опишеме со Р, тогаш х не е меролошки дел од у**. Изразот Р е ателичен и кумулативно референтен ако важи да **доколку Р можеме да го опишеме со х, а и у можеме да го опишеме со Р, тогаш и меролошкиот збир на х и у можеме да го опишеме со Р**. На пример:

1. Филип **искина** лист хартија од тетратката. (телично)
2. Тања **се играше** во песок. (ателично)

51. *Видео сам **како** пао.

52. ?Видео сам **да** пао.

Сосема јасно, доколку во субординираната клауза се појави глагол во (релативен) презент, посугестивно се добива евиденцијално читање поради симултаноста на опишаните настани во двете клаузи. Повторно сврзникот *како* има недвосмислено евиденцијално значење, додека *да* е амбигвитетно:

53. Видео је **како** крече стан. (евиденцијално)

54. Видео је **да** крече стан. (двосмислено)

Исказот (54) би можел да биде неевиденцијален заклучок донесен врз основа на состојбата во која се наоѓа станот, а не резултат на директно сведокување на варосувањето.

Што се однесува, пак, до несвршениот (волунтативен) глагол *злегајти*, тој поради својата евиденцијална нетеличност исклучиво воведува декларативна реченица со евиденцијалниот сврзник *како*:

55. Гледао је **како** прелазе улицу. (евиденцијално)

56. *Гледао је **да** прелазе улицу.

Иста е и ситуацијата со глаголот *злега* во македонскиот јазик⁵:

57. Гледаше **како** ја преминуваат улицата. (евиденцијално)

58. *Гледаше **дека/оти** ја преминуваат улицата.

6. Слушати/чути

И аудитивните глаголи *слушајти* и *чујти* можат да бидат дополнети со декларативна реченица воведена со двата сврзника како маркери на евиденцијалност. Имено, нетеличниот (волунтативен) глагол *слушајти* најчесто се комбинира со евиденцијалниот сврзник *како* и со нетеличен глагол во субординираната клауза:

59. Слушао је **како** превозе нафту. (евиденцијално)

Во ретки случаи овој глагол се комбинира со сврзникот *да* и тогаш има недвосмислено неевиденцијален карактер, со значење на информација која може да се чуе од други луѓе, како гласиште:

60. ?Слушао је **да** превозе нафту. (неевиденцијално)

Во случај на двовидскиот глагол *чујти*, ситуацијата е посложена. Доколку глаголот во декларативната реченица е нетеличен, двата сврзника имаат евиденцијална интерпретација. Повторно ќе се послужи со еден деиктичен глагол во субординираната реченица за да добиеме адекватни контексти за интерпретација, *улазјти*:

61. Чуо је **како** улазе. (евиденцијално)

62. Чуо је **да** улазе. (евиденцијално)

⁵ Во трудот ги оставам настрана семантичките (пред сè, аспектуалните) и синтаксички разлики помеѓу паровите перцептуални глаголи *виде/злега* во македонскиот и *видејти/злегајти* во српскиот јазик, бидејќи тие разлики се покажаа како ирелевантни по оглед на евиденцијалност.

Притоа, реченицата (62) може да има и неевиденцијална интерпретација, повторно како глас чуен за некого:

63. Чуо је (гласине) **да** улазе. (неевиденцијално)

Меѓутоа, кога глаголот во дополнението е теличен, евиденцијалниот статус недвосмислено може да се изрече со избор на сврзникот:

64. Чуо је **како** су ушли. (евиденцијално)

65. Чуо је **да** су ушли. (неевиденцијално)

Последната реченица, со сврзникот *га*, може да има два нивоа на неевиденцијалност – како информација која се инферира врз основа на вревата во соседната соба, на пример, или, пак, повторно како гласиште.

Кога се во прашање теличните глаголи *чуе* и *слушне* во македонскиот јазик, тие покажуваат доследна неутралност по оглед на евиденцијалност. Имено, како и во случајот со глаголите на визуелна перцепција, со избор на глаголската форма во субординираната реченица се добиваат евиденцијалната и неевиденцијалната интерпретација. Во вториот случај се добиваат искази со вистинско значење на прекажаност, информација која е добиена во разговор со други соговорници:

66. Слушнав/чув дека/оти **падна**. (евиденцијално)

67. Слушнав/чув дека/оти **паднала**. (неевиденцијално)

7. Осетити/осећати, намирисати, окусити

За разлика од глаголите на визуелна и аудитивна перцепција, глаголите *осећати/осећати* (употребени со значење на тактилна перцепција), кога се дополнети со декларативна реченица воведена со двата анализирани сврзника, можат да имаат и евиденцијална и неевиденцијална интерпретација. На пример, ако глаголот-дополнение е нетеличен, најчесто се добива недвосмислено евиденцијално читање, без оглед на изборот на сврзник:

68. Осетиле је **како** су дететове ручице хладне. (евиденцијално)

69. Осетиле је **да** су дететове ручице хладне. (евиденцијално)

Меѓутоа, доколку прагматичките знаења за светот дозволуваат само неевиденцијално читање, изборот на сврзник и теличноста на глаголот-дополнение не можат да влијаат на евиденцијалноста на севкупниот исказ:

70. ?Осетиле је **како** је пешкир коришћен јер је био влажан. (неевиденцијално)

71. Осетиле је **да** је пешкир коришћен јер је био влажан. (неевиденцијално)

Во одредени контексти евиденцијалниот статус се базира на интерпретацијата на активниот или пасивниот статус на глаголот (односно на глаголската придавка):

72. Осетиле је **како је** седиште у колима **помакнато**. (двосмислено)

73. Осетио је **да је** седиште у колима **помакнуто**. (двосмислено)

Доколку глаголот во декларативната реченица се интерпретира како пасивен перфект, исказот добива неевиденцијален карактер. Кога, пак, *йомакнуѝо* се чита како придавка, а целата реченица се смета за припишување на таа особина во сегашно време⁶, исказот има евиденцијален карактер.

Глаголите **осетити/осећати** можат да бидат употребени и за информации добиени со посредство на сетилото за мирис и вкус. Олфактивните стимулуси можат да откријат и евиденцијални и неевиденцијални факти за светот. Релативниот презент во субординираната клауза сугерира строго евиденцијална интерпретација, без оглед на употребениот сврзник:

74. Осетила је **како прже** јаја. (евиденцијално)

75. Осетила је **да прже** јаја. (евиденцијално.)

Кога, пак, во декларативната реченица ќе се најде глагол во перфект, само неевиденцијалниот сврзник *га* звучи природно и има недвосмислено неевиденцијална интерпретација ((77)), додека реченицата со *како* е необична, но сепак како да има возможно невиденцијално читање:

76. ?Осетила је **како су пржили** јаја. (неевиденцијално)

77. Осетила је **да су пржили** јаја. (неевиденцијално)

Истото важи и за перцептуалниот глагол *намирисаѝи*:

78. Намирисала је **како прже** јаја. (евиденцијално)

79. Намирисала је **да прже** јаја. (евиденцијално.)

80. ?Намирисала је **како су пржили** јаја. (евиденцијално)

81. Намирисала је **да су пржили** јаја. (евиденцијално.)

Кога се во прашање, пак, дегустативните сензации, и тие можат да бидат презентирани со евиденцијален и неевиденцијален карактер. Евиденцијалните информации можат да бидат искажани со двата сврзника и повторно изборот на глаголското време игра значајна улога:

81. Осетили су **како је** паприка у чорби **љута**. (евиденцијално)

82. Осетили су **да је** паприка у чорби **љута**. (евиденцијално)

⁶ За да појаснам за каква разлика во читањето на активно/пасивниот статус на исказот се работи, ќе се послужиам со примери чести во секојдневниот јазик:

1. Врата су **отворена**.

2. Прозор је **поломљен**.

Вообичаено е речениците (1) и (2) да се интерпретираат како непасивни форми на сегашно време, со именски прирок во својот состав. Во тој случај во рамките на декларативната клауза тие му носат евиденцијален карактер на целиот исказ:

3. Видео је да су врата **отворена**. (двосмислено)

4. Видео ја да је прозор **поломљен**. (двосмислено)

Од друга страна, доколку (1) и (2) се интерпретираат како пасивни конструкции, (3) и (4) добиваат неевиденцијален карактер. Забележуваме дека изборот на сврзник во овие контексти воопшто не влијае на евиденцијалниот статус.

Неевиденцијалноста, пак, се искажува само со сврзникот *ga*, кој звучи поприродно:

83. ?Осетили су **како је** куварица **ставила** босиљак у чорбу. (неевиденцијално)

84. Осетили су **да је** куварица **ставила** босиљак у чорбу. (неевиденцијално)

Глаголот *окусити* слично се однесува:

85. Окусили су **како је** паприка у чорби **љута**. (евиденцијално)

86. Окусили су **да је** паприка у чорби **љута**. (евиденцијално)

87. ?Окусили су **како је** куварица **ставила** босиљак у чорбу. (неевиденцијално)

88. Окусили су **да је** куварица **ставила** босиљак у чорбу. (неевиденцијално)

Покрај сензациите од петте сетила (по традиционалната класификација, која му се припишува на Аристотел), човечкиот когнитивен систем обработува и други информации. Се смета дека имаме уште најмалку пет други сетила – способност за ноцицепција (чувство на болка), еквилибриоцепција (баланс), проприоцепција (движење на зглобовите), кинестезија (акcelerација), потоа чувство за време, термоцепција (температурни разлики), магнето(ре)цепција ((делумно) чувство на ориентација)⁷... Сите овие информации во српскиот јазик се искажуваат со глаголот *осетити/осећати* и, сосема јасно, се евиденцијални по својата природа, а изборот на сврзник не влијае на читањето:

89. Осетил сам **како** губим равнотежу. (евиденцијално)

90. Осетил сам **да** губим равнотежу. (евиденцијално)

Дури и со теличен глагол во субординираната клауза неевиденцијалното читање на информациите за овие сензации е блокирано:

91. Осетил сам **како је** **постало** хладније. (евиденцијално)

92. Осетил сам **да је** **постало** хладније. (евиденцијално)

8. Заклучок

Сврзниците *како* и *да* во српскиот (и *как* и *што* во рускиот) јазик добиваат функција на евиденцијални маркери кога се употребени за воведување декларативни реченици како дополнение на перцептуалните глаголи *видети/згледати*, *слушати/чути*, *осетити/осећати*, *намирисати* и *окусити*.

Сврзникот *како* е конјукторски употребен интерогативно-релативниот прилог *како* (со потекло од прашалната замена *како*), кој својата начинско-околностна семантика ја има сочувано и во овие контексти и на информациите опишани во декларативната клауза им дава

⁷ Човекот забележува и редица на интерорецептивни сензации, како движењето на сопствените гради, функционирањето на гастро-интестиналниот тракт и сл.

евиденцијален статус. Во сите анализирани случаи овој сврзник е со евиденцијално читање, а неевиденцијалните интерпретации звучат необично.

Од друга страна, сврзникот *ga* има амбигвитетна природа кога е во прашање евиденцијалноста на исказот. Неговата употреба во српскиот јазик е многу поширока, бидејќи воведува декларативни, финални, кондиционални клаузи, и е дел на конструкцијата *ga + ĩprezenĩĩ*. И покрај тоа што се регистрирани и евиденцијални и неевиденцијални интерпретации на реченици со овој сврзник, утврдено е дека контекстуалното окружение може да игра пресудна улога во сугерирањето на едно или на друго читање.

1. Теличноста на глаголот во субординираната клауза, поради присуството или отсуството на резултатите на настанот, игра значајна улога во севкупната интерпретација на евиденцијалниот статус на исказот.
2. Аористот во реченицата-дополнение на перцептуалниот глагол строго сугерира евиденцијално читање.
3. „Крњиот“ перфект не се појавува на истата позиција.
4. Доколку во субординираната клауза се најде глагол во релативен презент, посугестивно се добива евиденцијално читање поради симултаноста на опишаните настани во двете клаузи.
5. Интерпретација на глаголска придавка на истата позиција како непасивна форма на сегашно време (со именски прирок во својот состав) на целиот исказ му носи евиденцијален карактер.
6. Во случај претходната единица да се чита како пасивна форма на минато време, исказот е неевиденцијален.

Ако кажавме дека граматикализацијата во флексивните јазици секогаш се движи во насоката од флексивните форми кон неменливите функционални зборови, логично се наметнува прашањето како треба да ја разбереме ситуацијата со евиденцијалноста во трите анализирани јазици. Имено, фактот дека евиденцијалноста е морфолошки енциодрана во македонскиот, а од друга страна, ги организира во систем сврзниците во српскиот и во рускиот јазик може да нè наведе на заклучок дека граматикализацијата на евиденцијалноста во српскиот и рускиот јазик достигнала подалечна точка од македонскиот. Ваков погрешен заклучок евозможен само доколку не обрнеме внимание на следното. Движењето на „тркалото на граматикализација“ секогаш се опишува на основа на документираната и/или реконструираната историја на јазиците со флексија. Всушност, многу пред спомнатата прва, флексивна фаза, овие јазици веројатно поминале низ еволутивна фаза во којашто граматичките информации биле искажувани со редење на неменливи, полнозначни зборови.

Посреден доказ за ова филогенетско уверение ни нуди современата невролингвистика – во нивните испитувања е забележано дека

за време на електромагнетната мозочна активност брзината на реакцијата на логикосемантичка грешка е поголема од брзината на реакцијата на граматичка, формална грешка. (в. Станковиќ 2010) Тоа ни покажува дека содржинската логикосемантика е побазична, пофундаментална и, така, постара од формалната граматика. Ова едноставно значи дека пред целосно уредена флексија со обврска на избор помеѓу најмалку две форми, јазиците се користат со „чисто“ лексички, перифрастични средства за искажување на граматички информации. Тие спорадични, несистемски решенија со времето стануваат граматички категории. Според тоа, употребата на сврзниците *како/га* во српскиот и *как/што* во рускиот јазик со елементи на евиденцијалност можеме да ја разбереме како нулта фаза во евентуалниот понатамошен развој на самата категорија, што е поддржано и со спомнатата опозиција аорист: крњ перфект, а уште повеќе со фактот дека во трите јазика распоредот на евиденцијални и останати прилози е строго уредена јазична и когнитивна универзалија.

Анализата ни покажува дека неменливите зборови претставуваат почеток и крајна точка („ α и ω “) во јазичната морфолошка еволуција! Овој факт бара од нас уште поголемо внимание во разбирањето и интерпретацијата на неменливите зборови. Ситуацијата со евиденцијалноста во македонскиот јазик и нејзините назнаки во српскиот и во рускиот јазик ни покажува дека како критериум за класификација на неменливи зборови во еден јазик може да ни послужи и граматичка категорија на менливи зборови од некој друг јазик. Уште поинтересен е фактот дека во македонскиот јазик (покрај *ошти*) најчест сврзник за декларативни реченици е *дека*, које е евиденцијално неутрален. Конечно, можеме да заклучиме дека и неменливите зборови можат да формираат системски опозиции кои искажуваат некоја граматичка информација, но тие опозиции едноставно не се базирани на слична морфемска структура, како што е случај со менливите зборови.

ЛИТЕРАТУРА:

Ајкенвалд 2004: **Aikhenvald, A.** *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press. 2004.

Ашиќ и Станојевиќ 2007: **Ašić, T. i Stanojević, V.** „O upotrebi glagolskih vremena u razgovornom srpskom jeziku – zasto aorist ipak opstaje?“. Zbornik skupa *Srpski jezik, književnost i umetnost*. Kragujevac: FILUM. 2007. 37-55.

Бенвенист 1966: **Benveniste, E.** “Les relations de temps dans le verbe français”. in *Problèmes de Linguistique générale* 1. Paris. 1966.

Герц 2000: **Geurts, B.** “Explaining grammaticalization (the standard way)”. *Linguistics* 38-4. 2000. 781-788.

Конески 1986: **Конески, Б.** *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура. 1986.

Конески 1987: **Конески, Б.** *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура. 1987.

Кристал 1995: **Кристал, Д.** *Кембричка енциклопедија језика*. Београд: Полит. 1995.

Крифка 1989: **Krifka, M.** "Nominal reference, temporal constitution and quantification in event semantics". In: Renate Bartsch, Johan van Benthem and Peter van Emde Boas (eds.) *Semantics and Contextual Expression*. Dordrecht: Foris. 1989. 75-115.

Станковиќ 2010: **Станковиќ, Б.** „Метод (евоцираног потенцијала) у неуролингвистици“. (во печат) *Наслеђе*. Крагујевац: ФИЛУМ. 2010.

Хајне и Рех 1984: **Heine, B., Reh, M.** *Grammaticalization and Reanalysis in African Languages*. Hamburg: Buske. 1984.

Чинкве 1999: **Cinque, G.** *Adverbs and functional heads: a cross-linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press. 1999.

Џекендоф 1972: **Jackendoff, R.** *Semantic interpretation in generative grammar*. Cambridge, Mass: MIT Press. 1972.

Звонко Николиновски

ИЗВИЦИТЕ ВО ЈАЗИКОТ И ВО ГОВОРОТ

I. ДЕФИНИЦИЈА НА ПОИМОТ *ИЗВИК*

Пред да дадеме дефиниција на поимот *извик*, потребно е да ги дефинираме другите два термина од насловот на трудот.

Имено, тргнувајќи од Сосировото равенство *langage = langue + parole* и додавајќи го подоцнежниот поим на *discours*, можеме да ја предложиме следната дефиниција: *звороит̄ иреит̄с̄тавува човеково значенско однесување (langage), ири кое луѓето уиоит̄ребувајќи зо јазикоит̄ (langue) низ зворнаит̄а активносит̄ (parole) ироизведуваат̄ зворни единици (discours).*

Извицит̄е се јазични и/или зворни единици кои се уиоит̄ребуваат̄ во звороит̄, во фиксирана форма и со особена интионација, за изразување на некој емоционален однос на зворникоит̄ кон одреден иредмет̄ на звороит̄.

II. ФОРМАЛНИ И СОДРЖИНСКИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ИЗВИЦИТЕ

Во јазичните проучувања, класификацијата на извиците како посебен вид на зборови е извршена од страна на римските граматичари (поточно Remmius Palaemon во I век н.е.¹). Воведувајќи ја класата *извици* наместо класата *членови* бројот на видови зборови останал осум како и во грчката граматичка традиција.

Во македонската граматичка традиција, извиците се издвојуваат во посебна зборовна група и се проучуваат блиску до частиците (частичките) (кај Блаже Конески²), односно честичките (во поновата литература) и модалните зборови.

Но во лингвистиката постојат и други класификации. Така на пр. Ото Јесперсен (во книгата *Филозофија на граматиката*³) создава

¹Сп. Sybilla Davković: “Uzvici u slavenskim jezicima i pitanje terminologije”, *Filologija*, n. 46-47, 2006, str. 67.

²Сп. Блаже Конески: *Грамаит̄ика на македонскиот лиит̄ераит̄урен јазик*, Култура, Скопје, 1967, стр. 545.

³Сп. Otto Jespersen: *La philosophie de la grammaire*, Les Éditions de Minuit, Paris, 1971, стр. 105-111.

една заедничка (која постоела во средниот век) што ја нарекува *īar-īīikuли* во која влегуваат предлозите, прилозите и извиците.

Извиците во литературата обично се делат, според потеклото, на две категории: **извици во потесно значење** или **прави** или **примарни** или **неизведени извици** (на пр. *Оф! Ај! Оџа!*) и **извици во пошироко значење** или **неправи** или **секундарни** или **изведени извици** (од други категории на зборови) (како на пр. *Досџа! Сџој! Срамоџа!*).

По својот семантизам, обично извиците се делат на три категории, и тоа: 1. Извици за изразување емоции; 2. Извици за изразување на однос кон соговорникот или кон друго живо суштество и 3. Извици за подражавање одредени звуци од природата.

Од семантичка гледна точка, и тоа во зависност од функциите што ги имаат во говорот, ќе ја споменеме богатата класификација на хрватската лингвистка Неда Пинтариќ⁴ која воспоставува осум категории извици, и тоа: 1. **Емотиви** – извици за изразување на чувства; 2. **Сензитиви** – извици за изразување на сетилни доживувања (надворешни и внатрешни осети); 3. **Диктативи** – извици за поттикнување и спречување на одредено дејство; 4. **Когнитиви** – извици за изразување на прифаќање, негирање или неодлучност; 5. **Демонстративи** – извици за покажување – деиктички извици; 6. **Спецификативи** – извици за опишување на особини на живите и на својствата на неживите суштества; 7. **Имитативи** – извици за подражавање на звуци – ономотопејски извици; 8. **Пуеритиви** – извици за подражавање на детски звуци и за изразување на односи со децата.

Во однос на особините што ги поседува оваа класа на единици, сите нив можеме да ги класифицираме во две групи, и тоа: 1. Формални – или особини во однос на формата и 2. Значенски – или особини во однос на содржината.

А. Во **формалните карактеристики** на извиците ги издвојуваме следните:

1. Извиците често имаат специфичен фонетски состав, како на пр.:

– повторување на одредени гласови (самогласки: *Е-е-е!*, *О-о-о!*, односно слоогообразувачки согласки: *Пссџ!*, *Шшш!*);

– издолжување на вокалите: *М-о-о-р-е!*;

– појава на нефонемски гласови: *Ц-ц-ц!* (инспираторно *ц*).

2. Извиците често подлежат на повторување или удвојување (исти или малку изменети): *Бре-бре!*, *Леле-леле!*, *Ај-ај!*, *Динџе-ганџе!*, *Трас-џрус!*, *Чириба-чирибу!* и др.

⁴ Цитирано според Mihaela Matešić: "Semantika uzvika (uvodne naznake), in *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*, Zagreb, 1997, стр. 476.

3. Извиците често стојат на почетокот на реченицата, односно на говорниот акт (пр. *Ту-ѿу, шѿо најравив!*).

4. Во говорот извиците се одликуваат со одредена интонација која во пишаниот говор се бележи со знакот *извичник*.

5. Извиците не воспоставуваат синтаксичка врска со другите членови на говорното дејство. Тоа доаѓа од особината тие да се уфрлуваат или да се вметнуваат во говорот (на почетокот, во средината или на крајот од говорниот акт). Од оваа нивна особина, која на латински се нарекува *interiectio* – од глаголот *interiecere* = уфрлува, вметнува доаѓа и називот *инѿерјекција* и слични називи во други јазичи.

6. Извиците, како и сите други јазични и говорни единици, може да се употребат како автономни, односно како знаци сами за себе во метајазична употреба (пр. *Не ѿи ѿомаѓа сеѓа никакво куку-леле!*).

7. Од некои извици за подражавање на звуци (ономатопеи) може да се изведат ономатопејски глаголи (пр. *ѿрасне, мјаука, мука* и др.).

8. Извиците се блиски со формите на вокатив и императив и често одат со тие форми.

9. Извиците честопати во говорот се проследувани од гестови (пр. *Ха-ха-ха!* проследено со насмевка на лицето).

Б. Во однос на **содржинските карактеристики** на извиците можеме да ги издвоиме следните:

1. Извиците се такви единици кои не изразуваат поими и не можат да се користат за именување, давање називи.

2. Извиците не кажуваат нешто за нешто, односно не претставуваат дел од предикативниот код (според Пјер Гиро⁵), туку тие изразуваат одредени психички процеси на говорителите преку одредени вокални акти и како такви се дел од локутивниот код (пак според Пјер Гиро).

3. Извиците се тесно поврзани со говорната ситуација (со местото, времето и учесниците на говорната интеркомуникација). Токму затоа неможно е извиците да се предадат во индиректниот говор, односно да се транспонираат.

4. Извиците претставуваат или целосен говорен акт или пак еден многу важен дел од еден говорен акт и тие ја имаат истата значенска карактеристика како целиот говорен акт (пр. *Нагвор!*, *Да ѿе нема!*, *Оги си!*, *Сикѿер!* (проследено со испружување на раката и покажување на вратата).

5. Во однос на семантичките релации и кај извиците може да ги имаме следните релации:

⁵Сп. Pierre Guiraud: *Le langage du corps*, « Que sais-je » P.U.F., Paris, 1980, стр. 121.

– Хомонимија: 1. *Ај!* = извик за болка и 2. *Ај!* (да почнеме) = извик за бодрење или 1. *Марш!* = извик за давање наредба за одење напред и 2. *Марш!* = извик за давање наредба да се оддалечи соговорникот.

– Антонимија: 1. *Јују!* = извик за радост и 2. *Ле-ле!* = извик за тага.

– Полисемија: 1. *Ах!* = извик за зачуденост и 2. *Ах!* = извик за тага.

– Синонимија: 1. *Оф!* = извик за болка и 2. *Ај!* = извик за болка.

III. ИЗВИЦИТЕ И НИВНАТА ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАБОТКА

Извиците обично се застапени во речниците во поголем или во помал број. Но со оглед на тоа што речиси ниеден речник не ги бележи сите извици од еден јазик, постојат и специјализирани речници на извици (и оноματοпеи)⁶.

Во поголемите речници на македонскиот јазик ја наоѓаме следната ситуација во однос на застапеноста на извиците:

1. Во *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски џолкувања* обработени се вкупно **138 извици**, а по томови тоа изгледа вака:

- Првиот том содржи 79 извици
- Вториот том има 15 извици
- Третиот том содржи 44 извици.

2. Во *Толковен речник на македонскиот јазик* во досега излезените четири томови обработени се вкупно **126 извици**, а по томови тоа изгледа вака:

- Првиот том содржи 61 извик
- Вториот том има 29 извици
- Третиот том содржи 20 извици
- Четвртиот том има 16 извици.

3. Во *Речник на македонскиот јазик* на Зозе Мургоски обработени се вкупно **196 извици**.

Кон овие речници на македонскиот речник треба да се додадат и извиците што се содржат во книгата на Томислав Тренивски *Речник на жаргонски зборови* од 1997 година.

За споредба ќе ја наведеме и состојбата со обработените извици и во неколку речници на францускиот јазик и во еден речник на српскиот јазик.

⁶ Сп. ги за францускиот јазик следните речници: Charles Nodier: *Dictionnaire des onomatopées francaises*, 1828, 295 p. и Orlando de Rudder: *Dictionnaire des onomatopées, interjections et autres vocables expressifs de la langue française*, 1998, 346 p.

Во големиот речник *Littré* за францускиот јазик обработени се вкупно 136 извици.

Во речникот *Petit Robert de la langue française* обработени се вкупно 206 извици.

Во речникот на Larousse *Dictionnaire du français contemporain* обработени се вкупно 141 извици и извични изрази.

Во речникот на Larousse *Lexis* обработени се вкупно 234 извици.

Во речникот *Trésor de langue française informatisé* обработени се вкупно 250 извици, извични изрази и ономотопеи.

Во *Речник српског језика Матџице српске* обработени се вкупно 227 извици, а по томови тоа изгледа вака:

- Првиот том содржи 72 извици
- Вториот том има 30 извици
- Третиот том содржи 30 извици
- Четвртиот том има 21 извик
- Петтиот том содржи 10 извици
- Шестиот том има 64 извици.

Силвана Симошка

ЈАКИ ТИПОВИ – ПОЛИФУНКЦИОНАЛНОСТА НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК

0. Вовед

Ситни и незабележливи по форма, јаки и пребирливи по функција. Поаѓајќи од проблематиката сврзана со класификацијата на предлозите ќе се обидеме да ги сопоставиме функциите на предлозите во македонскиот со оние во германскиот јазик. Македонските предлози се појавуваат во споредба со германските во две основни функции: лексикализирани предлози – предлози што слободно комутираат, и граматикализирани предлози – предлози во својство на функционални падежни маркери (кај тривалентни глаголи воведуваат индиректен предмет; маркираат агентивен, тематски и посесивен генитив). Во германскиот јазик, пак, предлошката фраза, во чиј состав влегува предлогот како конститутивен дел, врши три основни функции: адвербијал, додаток (предлошки објект) и атрибут. Предлогот при тоа ја презема „јаката“ улога на регенс, односно воведувајќи во предлошката фраза тој задолжително го определува падежниот режим на целата конструкција.

1.0 Дијахрониски критериуми за општа класификација на предлозите

Античките граматичари ги издвојувале предлозите како одделна зборовна класа поради својата пре(т)позиција во рамките на синтаксичките групи, односно синтагми. Со текот на времето овој дистрибуциско-синтаксички критериум се надополнува со значенски (семантички) критериум според кој предлозите се третираат како зборовна класа со чија помош се изразуваат конкретни (*in Ohrid – во Охрид, neben dem Stuhl – до столото, mit dem Vater – со татко*) и апстрактни односи (*in jeder Hinsicht – во секоја смисла, auf jeden Fall – во секој случај*) помеѓу зборови и зборовни групи.

За разлика од традиционалната граматика во чии рамки предлозите се третираат како неменлива категорија од затворен тип со проста морфолошка форма (примарни предлози со исклучиво граматичка функција мак. *на, врз, од, до, со* и др.; герм. *auf, von, bis, mit* и др.) современите граматички концепции сукцесивно ја напуштаат оваа премиса со оглед на растечкиот број сложени, односно во литературата, исто така, познати под поимот секундарни предлози добиени второстепено од предлошки групи (герм. *anhand* < 'an Hand' (со помош на), *anstelle / anstatt*¹ < 'an Stelle von', 'an Stätte von' (наместо), *aufgrund* < 'auf Grund' (врз основа на/поради/заради), *mithilfe* < 'mit Hilfe' (со помош на); мак. *ѓокрај* < ,по крај' (entlang/längs/neben/trotz), *намесѓо* < ,на место' (anstelle²/anstatt), *со се* < ,со сѓе' (samt), *ѓосред(е)* < ,по среде' (inmitten), *насѓроѓи* < ,на спроти' (gegenüber)). Парадигмата на предлозите во двата контрастирани јазика (во германскиот и во македонскиот) се збогатува потенцијално и со двојната категоризација на една иста јазична форма. За преминувањето од една категорија во друга, односно паралелната синхрониска употреба на еден форматив со бикатегоријална функција двата јазика ни нудат примери:

мак.: *крај, месѓо, среде* и др.

крај	
предлог	именка
<i>Кога беше ѓажен се шеѓаше крај рекаѓа.</i>	<i>Сѓави конечно крај на лошѓѓе навѓки !</i>
место	
предлог	именка
<i>Месѓо ѓграчка ѓлачка.</i>	<i>На ѓоа месѓо нема нишѓѓо да најдеи.</i>
среде	
<i>Среде ѓазароѓ се наогаше чеи.маѓа.</i>	<i>Кон средейѓо на минаѓѓоѓѓ век се случија многу значајни насѓѓани.</i>

¹ Наместо секундарниот предлог *anstatt* кој е хронолошки постар, денеска се претпочита неговата редуцирана, односно базична форма: *statt* (< Stätte (место)).

² Согласно новиот правопис на германскиот јазик од 1998 год. во многу случаи секундарните предлози можат да се третираат и како синтаксички групи. Во таквите случаи дозволено е паралелно бележење: а) слеано пишување (*anstelle, infrage, zugrunde, aufseiten*) б) разделено пишување, односно расчленување на комплексот на предлог и именка (*an Stelle, in Frage, zu Grunde, auf Seiten*).

герм. *dank, kraft, statt, trotz, zeit* и др.

dank / Dank	
dank	Dank
<i>Er besiegte dank seiner Willenskraft die Krankheit.</i>	<i>Für sein soziales Engagement gebührt ihm Dank.</i>
kraft / Kraft	
kraft	Kraft
<i>Das Todesurteil wurde kraft des Gesetzes aufgehoben.</i>	<i>Er bekam die volle Kraft des Gesetzes zu spüren.</i>
trotz / Trotz	
trotz	Trotz
<i>Er ging trotz des schlechten Wetters spazieren.</i>	<i>Bei Verboten reagieren Kinder meist mit Trotz.</i>
zeit / Zeit	
<i>Sie kämpfte zeit ihres Lebens für Gerechtigkeit.</i>	<i>Sie hat wenig Zeit für sich selbst.</i>

Сите приведени примери се примарно именки, а секундарно предлози.³

2.0 Синтаксички функции на предлозите

2.1. Рекција на предлозите во германскиот јазик

Во германскиот јазик предлозите како неменливи единици со именки и со заменки конституираат препозиционални фрази, во чиј состав тие како „јаки типови“, односно во својство на синтаксичка глава ја предводат фразата и следствено управуваат (реагираат) со номиналот⁴ (именка и детерминатори (член и др.), атрибут). Оваа јака улога на предлозите ја среќаваме начелно кај синтетичките јазици, герм. *mit* (дат. →) *meiner Mutter*Ø, срп. *са* (инстр. →) *мојом мајком* (слично во хрват., слов., рус. и др.), како и во лат. *ad* (ак. →) *multos annos* (за многу години) и др.

Германските предлози можат потенцијално да ги регистрираат сите *casus obliqui* („зависни падежи“, Тополињска 2008: 112) што се застапени во германската граматика (акузатив, датив, генитив).

für (ак. →) *die arme Bevölkerung*Ø (за сиромашното население)

³ Различната категоризација повлекува правописни последици во германскиот јазик каде што се пишуваат именките со голема почетна буква, а предлозите, како всушност и во сите други јазици со мала буква.

⁴ Согласно Ајзенберг (Eisenberg ²2004: 190) предлогот и номиналот формираат предлошка фраза (група).

mit (дат. →) **dem freundlichen Herrn** (со пријатниот господин)
trotz (ген. →) **des schlechten Wetters** (и покрај лошото време)

Дали кај одредени предлози и номинативот ќе се третира како „casus obliquus“ – наспрема својата вообичаена, доминантна и независна улога на casus rectus – останува отворено во литературата (сп. на пр., Eisenberg ²2004: 191). Ова прашање особено се проблематизира кога и на *als* и *wie* во германскиот јазик им се припишува предлошки статус. Во тој случај „предлозите“ *als* и *wie* го регистрираат номинативот, односно не постулираат ни еден падеж (Eisenberg *ibid.*, „Präpositionen ohne Kasusforderung“). Оттаму Хелбиг и Буша овој вид предлози ги нарекуваат предлози без падеж („Präpositionen ohne Kasus“; Helbig/Buscha ¹⁷1996: 410) .

Er kam als (ном. →) freier Mann aus dem Gefängnis.

(Тој излезе **како слободен човек** од затвор.)

Immer wenn sie anwesend war, benahm er sich wie (ном. →) ein Frauenheld.

(Секогаш кога таа беше присутна, тој се однесуваше **како заводник**.)

Улрих Енгел (Ulrich Engel) по ова прашање има поиздиференциран став приопштувајќи ги лексемите *als* и *wie* во зборовната класа „партикули“. (Engel ²1991: 701).

Германските предлози регистрираат по правило по еден или по два падежа. Случаите со повеќе од два падежа се обележани и се мошне ретки. Предлогот *entlang* се посочува како **трипадежен предлог** (сп. Eisenberg ²2004: 190, Helbig/Buscha ¹⁷1996: 408) без при тоа алтернативната рекција да предизвика семантички осцилации.

*entlang*⁵ (покрај)

во постпозиција (ак.)	<i>Sie gingen den Fluss entlang spazieren.</i>
во препозиција (дат.)	<i>Entlang dem Fluss gingen sie spazieren.</i>
во препозиција поретко (ген.)	<i>Entlang des Flusses gingen sie spazieren.</i>
во препозиција – застарена употреба (ак.)	<i>Entlang den Fluss gingen sie spazieren.</i>

Сите четири горенаведени рекциско-синтаксички дивергентни реченици кодираат изосемантична содржина и се предаваат во македонскиот со единствен морфосинтаксички облик на предлошката фраза (*Tue*) *Се шетџаа љокрај рекаџа*.

⁵ Лексемата *entlang* може да биде и прилог: sich **an der Mauer entlang** aufstellen (да се построи покрај / долж ѕидот).

Во класата на **двопадежните предлози** задолжително спаѓаат пространствените (локалните) предлози кои во пакет го регистрираат **дативот** (статичен однос), односно **акузативот** (подвижен / дирекционален однос). Оваа појава влече корени од латинскиот каде што пространствените предлози алтернативно го регистрираат дативот (= герм. датив) или аблативот (= герм. акузатив) (сп. на пр., предлогот *in* во латинскиот).

Ак.: auf (дирекционално) → *Peter legt das Buch auf den Tisch*. (*legen* (преоден) – дирекционално, акузатив)
Петар ја става книгата на масата.

Дат.: auf (статично) → *Das Buch liegt auf dem Tisch*. (*liegen* (непреоден) – статично, датив)
Книгата се наоѓа (буквално: лежи) на масата.

Ак.: an (дирекционално) → *Paula hängt das Bild an die Wand*. (*hängen* (преоден) – дирекционално, акузатив)
Петар ја обесува сликата на ѕидот.

Дат.: an (статично) → *Das Bild hängt an der Wand*. (*hängen* (непреоден) – статично, датив)
Сликата виси на ѕидот.

Помал број двопадежни предлози факултативно, т.е. без деиктички импликации го регистрираат генитивот, односно дативот (*wegen, trotz, während, mittels, längs*). Генитивот во својство на *casus obliquus*, како дијахрониски постариот падеж, се наоѓа во фаза на потиснување од страна на дативот⁶. Давањето предност на дативот пред генитивот се вклопува во севкупната тенденција во морфологијата на германскиот јазик за што поголема редуција на падежни маркери, односно на синкретизација, т.е. сведување на повеќе значења (лексички и граматички) под една морфолошка материјализација. Адут на дативот (еднина) во конкурентската трка со генитивот е неговата од синхрониски аспект морфолошки необележана падежна форма, која во минатото поседувала свој посебен маркер (-e), што ден-денес факултативно се користи (*mit diesem Mann(e), von meinem Kind(e)*), а е и зачувана како реликт во некои петрифицирани прилози во форма на предлошки групи, како на пр., *zu Hause* (прилог) (мак. дома). *beileibe*⁷ (прилог) (мак. додуша). Оваа појава се среќава и во македонскиот јазик (*сосила, наназад, ошшогаи, навреме* (прилози) и др.). Оваа тенденција не се забележува само кај предлозите туку, исто така, и поодамна веќе кај глаголите. Имено, глаголите што го регистрираат генитивот се заменуваат со глагол и со предлошки објект (*sich erinnern*+ген. vs.

⁶ Сп. Bastian Sick 2004: Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod.

⁷ Прилогот *beileibe* (DUDEN 2006) не го смени графичкиот облик и по правописната реформа од 1998 година.

sich erinnern an+ак. – мак. *се сеќава на*). Овие конструкции не се семантички обележани, ами стилски. Дативот го има веќе освоено неформалниот, колоквијалниот дискурзивен терен. Познато е во лингвистиката дека говорниот јазик може да одигра улога на предвесник на стандарднојазични поместувања, така што и на оваа – сега засега сè уште – неформална употреба на дативот во германскиот јазик во догледно време гледаме потенцијална расположеност за прифаќање и придвижување кон нормата.

Нашата хипотеза ја поткрепуваме со податоците дадени уште во 1981 година во познатата граматика на триото водечки германски лингвисти во тоа време Хајдолф, Флемиг и Моч во нивната граматика на германскиот јазик (*Grundzüge einer deutschen Grammatik* 1981, Heidolph, Flämig, Motsch, S. 371). Во неа авторите веќе дативот го прифаќаат како алтернативен рекциски постулат од страна на предлозите *wegen* (мак. поради / заради) и *trotz* (мак. *и покрај* – адверсативно), наведувајќи ги следниве примери:

wegen des Regens (ген.) vs. *wegen dem Regen* (дат.) (поради дождот)

trotz ungünstigen Wetters (ген.) vs. *trotz ungünstigem Wetter* (дат.) (и покрај лошото време)

Heidolph, Flämig, Motsch 1981: 371)

Во секој случај дативот се посочува како структурален падеж кај германските предлози (Abraham 2001, ↑Eisenberg Eisenberg 2004: 191).

Ако воопшто условно може да се говори за рекција на предлозите во македонскиот јазик тогаш треба да се посочи акузативот како соодветен падежен маркер. И со тоа се потврдува улогата на *casus generalis* што му ја припишува Толољска на акузативот во македонскиот јазик којшто според неа претставува „морфолошки облик што ги поклопува / презема сите синтаксички функции на зависните падежи“ (2008: 112). Остатоци од старата деklinација во македонскиот јазик бележат заменките (сп. Конески 1982, 333), нудејќи посебни форми за двата објекта (директен и индиректен *нас–нам, вас–вам, него–нему*). При нивното сврзување (исклучиво долгите заменски форми) со предлог (во предлошка фраза) доаѓа до израз падежниот маркер на заменките.

до / за / со / кај неа (*до/за/со/кај нејзе)

*Со неа сакам цел живоѝ да го ѝоминам. *Со нејзе сакам цел живоѝ да го ѝоминам.*

Со неџо сакам цел живоѝ да го ѝоминам.

но: *Нејзе ѝ ја дадов книџаѝа.* (дативен предмет)

но: *Нему му ја дадов книџаѝа.*

со нив (*со ним)

Учтива форма: со Вас (*со Вам)

Грешки се прават во овој дел од македонската граматика поради израмнување на формите во народниот вариетет, односно во македонските дијалекти со стандардниот јазик.

2.2. Позиција на предлозите во предлошката фраза

Што се однесува до позицијата на предлогот наспрема односната именка со којашто формира синтаксичка група, доминантна е препозицијата на предлогот и таа може да се третира како дефолт-позиција, т.е. предлогот во германскиот јазик првенствено стои пред именката („препозиции“). Незначителен е бројот на оние предлози што ја заземаат постпозицијата, т.е. на оние што се лоцираат зад номиналот. Оттаму тие заради разграничување од своите пандани во препозиција се нарекуваат и „постпозиции“. Третата група ја сочинуваат двочлени предлози што се лоцираат околу номиналот, односно околу номиналната фраза, т.е. се поставени во киркумпозиција („киркумпозиции“ < лат. *circum* „околу, наоколу“). Како надреден поим за целокупната парадигма „(пре)позиции“ (мак. „(пред)лози“) во лингвистичката литература е формиран и поим „адпозиции“ (сп. Eisenberg ²2004: 191), кој останува неутрален во однос на позицијата. На македонски „адпозициите“ би биле „долози“ (по аналогија на *ἔνδοξον* – *ἔνδοξις*).

постпозиција: *Seiner kranken Mutter* (← дат.) *zuliebe fuhr er nicht in den Urlaub*. (За љубов на својата болна мајка тој не отиде на одмор.)

Постои и група предлози според којашто е дозволено алтернативно позиционирање на предлогот пред или зад номиналот, односно во пре- или во постпозиција без семантички импликации.

Dem Stadtpark (← дат.) *gegenüber befindet sich das Hallenbad*.

Gegenüber → *dem Stadtpark befindet sich das Hallenbad*.

(Наспроти градскиот парк се наоѓа затворениот базен.)

киркумпозиција: *Um* (ген.→) *seiner Gesundheit* (←ген.) *willen stellte er das Rauchen ein*.

(За волја на своето здравје тој престана да пуши.)

Македонскиот не е во состојба да варира во однос на позицијата на предлогот, така што предлогот исклучиво се наоѓа во препозиција; постпозиција не доаѓа предвид. Киркумпозициите во германскиот јазик, според нашиве согледувања, а сметаме дека тоа го потврдува и горенаведената пример-реченица, претставуваат секундарни предлози добиени од првобитна предлошка фраза (предлог и (флектирана) именка – *um* (ак.→) *Willen*) која – по ана-

логија на секундарните предлози (*aufgrund, anstatt*, др. примери в. погоре) – наместо да се пишува слеано (**umwillen*) се расчленува и формира своевидна предлошка рамка (*um ... willen*) опколувајќи ја од неа зависниот номинал, односно номиналната фраза и поставувајќи ѝ падежен постулат (генитив). Киркумпозициите се наоѓаат на периферијата на предлошката парадигма на германскиот јазик. Во литературата (на пр. Helbig/Buscha ¹⁷1996: 407) се посочуваат освен горенаведниот пример и уште киркумпозицијата *von ... an* (мак. од (па натаму); *vom ersten Tag an* - од првиот ден (па натаму)), односно *von ... ab / aus/ auf*.

Дефолт-позиција и на македонските предлозите е позицијата пред регираниот номинал, односно т.н. препозиција.

Кучеѝо на дедо ми лежи секоѝаш ѝпред оѝнѝиѝеѝо.

(Der Hund meines Großvaters liegt immer vor der Feuerstätte).

Долж рекаѝа Вардар има боѝаѝа флора и фауна.

(Längs (ген.→) des Vardars / (дат.→) dem Vardar wächst eine üppige Flora und Fauna).

2.3. Синтаксичките функции на предлозите во предлошката фраза

Втората главна улога на предлозите е нивната функција во предлошката фраза. Предлошката фраза, според Ајзенберг (Eisenberg ²2004: 191), се појавува во германскиот јазик во три основни синтаксички функции, а според нашите споредбени анализи, исто така, и во македонскиот.

- 1. **адвербијал** (Препозиционалната фраза е приредена на реченицата и го ситуира глаголското дејство; конкретно значење; предлогот има лексичко значење)

Das Kind sitzt auf dem Stuhl. (адвербијал = предлошка фраза)

Секое проширување на предлошката фраза со предлогот како главен управител, односно регенс⁸ со колку било депенденси (детерминатори⁹: член; посвојни, показни, неопределени, одречни, прашални детерминатори; придавки) не би сменило ништо, пов-

⁸ Во зависност од тоа дали ќе ги третираме предлошките фрази во својот контекст, односно како хиерархиски подредени на други фрази, како на пр., на глаголски фрази може да се користи паралелно и терминот нуклеус наместо регенс. Нуклеусот би бил оној главен носител на фразата, додека регенсот би бил хиерархиски над него поставен и би ја третираше фразата како зависен (депендентен) елемент во рамките на друга фраза, како на пр., предлошката фраза како депенденс на вербалната фраза во која глаголот би бил регенс на целокупната вербална фраза во чиј состав влегува и предлошката фраза. Со цел да го фокусираме нашето внимание на предлозите и нивните функции го поедноставуваме нашиот приказ, третирајќи го предлогот како регенс.

⁹ Детерминаторите (герм. Determinativ) ги дефинираме како менлива зборовна класа по род, број и падеж кои ја придружуваат именката.

номиналната фраза. *На*-конструкцијата во улога на падежен показател е мултифункционалната.

а) **на-конструкцијата** во функција на **дативен (индиректен) предмет**

Му ја додов книџаџа на професорој дат. (аналитичка форма)
(Ich habe dem Professor дат. das Buch gegeben.) (синтетичка форма)

На мојој сакан дедо дат. му подарив луле за роденден.
(Meinem lieben Großvater дат. habe ich eine Pfeife zum Geburtstag geschenkt.)

б) **на-конструкцијата** во функција на **genitivus possessivus** (релација на присвојност)

Со предлогот *на* (во западното говорно подрачје алтернира со *од*) во македонскиот јазик се формира т.н. генитивен атрибут (Genitivattribut) со којшто се изразува **релација на посесивност** (има-релација (Haben-Relation) < лат. *habere* ‚има‘) при што на елементот денотиран со именката со помош на присвојни детерминатори (кратки форми за дативен предмет) му се додава белегот определеност, самата именка останува нечленувана. Заменските посесивни енклитики за дативен предмет со роднинско име (*џајџо му*, *мајка ми*, *брајџ љ*) ја искажуваат сами по себе присвојноста (сп. Конески 1981: 336, Тополињска 2008: 115).

авџомобилој на џајџо ми ген. (аналитичка форма) < татко ми има автомобил
(das Auto meines Vaters ген.) (синтетичка форма)

куклаџа на девојчејо ген. < девојчето има кукла
(die Puppe des Mädchens ген.) < das Mädchen hat eine Puppe

в) **на-конструкцијата** во функција на **genitivus originis** (релација на припадност/потекло)

Германските синтетички конструкции од овој вид можат да се сведат на именка во генитив употребена пред друга именка¹. Во македонскиот нема друга алтернатива освен аналитичка форма со *на*.

мајкаџа на Лилјана ген. (аналитичка форма) < Лилјана љ припаѓа на мајката

(Liljanas¹¹ Mutter). (синтетичка форма; синтаксичка алтернатива, односно аналитички: die Mutter von Liljana)

селојо на дедо ми. < дедо ми припаѓа на селото
(Großvaters Dorf / das Dorf meines Großvaters / das Dorf von meinem Großvater)

¹¹ Овој вид генитив се нарекува и (англо)саксонски генитив (anglo)Sächsischer Genitiv). Правописот на саксонскиот генитив во стандардниот германски јазик отстапува од оној во англискиот јазик, од каде што всушност потекнува, сп. во англ. *Liljana's mother; my brother's car* (со апостроф).

< mein Großvater gehört zu dem Dorf

Што се однесува до генитивната рекција начелно може да се каже дека таа веќе се наоѓа во конкурентска трка со предлошката алтернатива со предлогот „von“. Енгел (Engel ²1991, 703) смета дека секој сателит на предлог, односно на предлошки израз со генитивна рекција може да се замени со von-фраза, наведувајќи ги, меѓу другото, следниве примери:

links der Kirche – links von der Kirche (од левата страна на/од црквата)

zugunsten verschiedener Hilfsorganisationen - zugunsten von verschiedenen Hilfsorganisationen – (во полза на различни хуманитарни организации)

Оваа тенденција, падежни наставки да исчезнуваат, а наместо нив да се употребуваат предлози, според наше убедување, ќе се засилува во иднина во неформално-фамилијарната комуникација. Со текот на времето von-фразите целосно ќе ја преземат функцијата на падежен показател и предлогот *von* ќе се граматикализира. Само кај говорителите со висока свест за јазична норма и добриот стил очекуваме да се претпочита синтетичката деклинација на сателитите во предлошките фрази со *von* и да се брани во знак на разграничување од просечниот говорител.¹²

г) **на-конструкцијата** во функција на *genitivus partitivus* (дел-целина)

Со овие конструкции се изразува дел од една целина. Според наше мислење, партитивниот однос во овие конструкции посодветно се предава со предлогот *од* наместо со предлогот *на*.

вратиџа од (на) авџомобилоџ

(die Autotür) (синтаксичка алтернатива, односно аналитички: *die Tür des Autos*)

сидоџ од (на) куќаџ

(die Hauswand) (аналитички: *die Wand des Hauses*)

Сепак во германскиот се претпочита синтетичката форма, т.е. сложената именка (за оваа проблематика поопширно, сп. Симоска 2010).

д) **на-конструкцијата во функција на еквивалент на генитивниот објект** (Genitivobjekt)

Германски глаголи што управуваат со генитивот и следствено формираат (синтетички) генитивен објект се пренесуваат

¹² И во вулгарната варијанта на латинскиот јазик веќе се исчезнати падежните наставки и тие се заменети со предлози. Новонастанатиот аналитизам оттаму го преземаат сите романски јазици што ден-денес се говорат и се третираат како живи јазици во групата романски јазици.

во македонскиот на аналитички начин, односно со *на*-конструкција.

Wir erinnern uns gern des letzten Sommerurlaubs. (генитивен објект; ситетички)

(Со задоволство се сеќаваме на минатогодишниот летен одмор.) (аналитички)

И во германскиот јазик има веќе забележителна тенденција генитивниот објект да се губи и наместо него да се претпочита аналитичката форма со предлог (*sich erinnern an*). Генитивниот објект се трансформира во тој случај во предлошки објект.

Wir erinnern uns gern an den letzten Sommerurlaub.

4. Заклучок

Од погоре изнесеното можеме да заклучиме дека главната разлика меѓу функциите на предлозите во германскиот и во македонскиот јазик се должи на напреднатиот стадиум на аналитизам во македонскиот. Со помош на предлозите се покрива во македонскиот речиси целокупната загубена парадигма на синтетичката деклинација, односно падежните односи се трансформираат од морфолошко на морфосинтаксичко рамниште. Но и во германскиот јазик има веќе благи тенденции на анализирање на падежните односи. Бифункционалната улога на предлогот *на* (алтернатива: од) во македонскиот ја презема во германскиот јазик предлогот *von*.

Скратеници и симболи

ак.	акузатив / акузативен падежен однос
в.	види
ген.	генитив / генитивен падежен однос
герм.	германски
дат.	датов / дативен падежен однос
инстр.	инструментал / инструментален падежен однос
мак.	македонски
ном.	номинатив / номинативен падежен однос
рус.	руски
сп.	спореди
срп.	српски
хрв.	хрватски
∅	нулова морфема
↑	цитирано според
*	хипотетичен / нерегуларен облик

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Единици на кирилица:

Конески, Блаже (1982): *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*. – Скопје: Култура.

Симоска, Силвана (2010): *Конџрасџивни иџроучувања: Сложени именки во џерманскиот и во македонскиот јазик*: – Скопје: Филолошки факултет.

Тополџнска, Зузана (2008): *Полски-македонски Грамаџичка конџронџација. 8. Развиџок на џрамаџичкиџе катџџориџи*. – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Единици на латџиница:

Eisenberg, Peter (²2004): *Grundriџ der deutschen Grammatik Bd. 2. Der Satz.*, überarbeitete und aktualisierte Auflage. - Stuttgart/Weimar: Metzler.

Engel, Ulrich (²1991): *Deutsche Grammatik*. – Heidelberg: Gross.

Helbig/Buscha (¹⁷1996): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. – Leipzig/Berlin/München/Wien/Zürich/NewYork: Langenscheidt.

Heidolph, Erich, Flämig, Walter, Motsch, Wolfgang (1981): *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. – Berlin: Akademie.

Sick, Sebastian (2005): *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod. Ein Wegweiser durch den Irrgarten der deutschen Sprache*. –Köln /Hamburg: Kiwi Paperpack.

Веселинка Лаброска

УПОТРЕБАТА НА ПАРТИКУЛАТА *ДА* СО ФАКТИВНО И СО НЕФАКТИВНО ЗНАЧЕЊЕ, БАЛКАНСКИ ПАРАЛЕЛИ

Партикулата *да* има широка употреба во македонскиот јазик. Самата партикула (од невербално потекло (или од не директно вербално потекло) ја проширила својата употреба со губењето на инфинитивот, оштобалкански процес „потстакнат во јужнословенските јазици под дејство на грчкиот, романскиот, делум и на албанскиот јазик“ (Бл. Конески 1965: 150). Се работи всушност за создавање на глаголски начини во македонскиот јазик кои не му биле својствени на словенскиот јазичен свет, а тоа се субјунктивот и кондиционалот и двата изразени со партикули: *да* за субјунктив и *ќе* за кондиционал. Овој процес всушност, како што заклучува проф. Тополињска, се вклопува во пошироката тенденција на балканските простори системот на показателите на нефактивноста да биде потранспарентен, што е прагматички мотивирано од потребите на усна комуникација во мултилингвална средина (Тополињска 2008: 239). Со други зборови, балканските паралели се *de facto* тука, во самото постоење на субјунктивот изразен со партикула (мак. *да*, грч. *να*, албански *të*, аром. *s(i)*). Сега ќе се осврнам на функциите што ги вршат субјунктивните парадигми во македонскиот јазик.

Под субјунктивни парадигми се подразбираат *да* *i*конструкциите (сп. Б. Конески 1981; Ѓуркова 1994) кои се градат врз парадигмите на презентот и имперфектот, во однос на што разликуваме субјунктив *praesentis* – *да одам* и субјунктив *imperfecti* – *да одев* и, се разбира, субјунктив *perfecti* (главно за прекажување). Ограничување во поглед на видот на глаголот од кој се образуваат овие форми нема.

Функционално најоптоварен е субјунктив *praesentis*, со нешто поограничени функции се јавува парадигмата на субјунктив *imperfecti*, додека парадигмата на субјунктив *perfecti* служи главно за прекажување на реченици оформени со некоја од претходните две парадигми (или во конструкции за изразување прохибитив).

Што е субјунктивот и кои се неговите функции во македонскиот јазик? Како што кажува и самото негово име субјунктивот значи подреден начин. Подреденоста може да има семантичка и/или синтаксичка интерпретација. Притоа, семантичката подреденост е решавачка бидејќи се состои во суспендирање на опозицијата фактивност / нефактивност (Тополињска 1995: 255). Самата фактивност или нефактивност на дејството што е изразено со формите на субјунктив зависи од надградениот предикат, со којшто најчесто се појавуваат субјунктивните форми. Тој надграден предикат може да биде конституиран од фазни глаголи и тогаш се работи за фактивно дејство како во следниве примери: *Трајан Ендековски ја обесува главаџиџа и почнува да појклоцнува земја со нозете.* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 185); *Насиха осџана да сџои на исџоџо месџо...* (Видое Подгорец, Белото Циганче 90); *Тој пресџана да јаде од возбуда.* Ако надградениот предикат е конституиран од модални глаголи (од типот *може, мора, треба, сака* со вградена деонтичка модалност, или, пак, именски прироци од тој тип: *појребно е, пожелно е* и сл.), тогаш реченичниот аргумент изразува нефактивно дејство. Примери: *Сиџурно ја усџокојува дека мора ушџе да го чека, а во себе се џлаши да не му прџадне една убава вечер* (Блаже Конески, Лозје: 35-36); *Да одиме сџе заедно, треба да се најде некој да се осџави во кукава, за аџваниџе, за полеџо...* (Ристо Крле, Парите се отепувачка: 93); *А прџошџавааџ само оние ишџо можаџ да сакааџ.* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 218); *Сакаше да осџане нешџо од неџо.* (Блаже Конески, Лозје: 5); *Но не можев долџо да џ се восхџувам на џаа уџринска убавина на прџродаџа.* (Видое Подгорец, Белото Циганче 30); *Убаво почнува ова појладне и пој се радува дека нејкеше да им свири прџед ручек на ороџо, осџаваше за после.* (Блаже Конески, Лозје: 43); *Не може да се оџме од некое џордо чувсџиво дека сам дојде до овој мил прџедмеџ...* (Блаже Конески, Лозје: 84); *...а Теофил не сакаше да се закрива зад своџо молчење.* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 134). *Невозможно е да не го гледа ушџе!* (Блаже Конески, Лозје: 38). Во последниве примери субјунктивот е употребен по негиран надграден модален предикат, а за негацијата знаеме дека

и самата е израз на нефактивност, па во примерите со по две негации всушност се добива потврдно значење.

Формите на субјунктивот *praesentis*, освен што се употребуваат во реченични аргументи кои се зависни од надградениот предикат, можат и самостојно да се употребат. Кај ваквата самостојна употреба се работи само за површинско неекспонирање на надградениот предикат, а всушност тој во сите ситуации може да се претпостави. Осамостоените субјунктивни форми можат да вршат неколку различни функции. Притоа, сите функции што ги вршат, било да се работи за нефактивни (најчесто) или за фактивни дејства (види подолу), се модално маркирани на некој начин, како што ќе видиме од примерите што следуваат.

Една од основните функции на субјунктивот *praesentis* во кои се јавува самостојно, е изразување на оптатив, императив или прохибитив, посебно во оние граматички лица за кои нема морфолошки императивни форми. Примери: *Јас љо најравив есајоџи вака: да вечераме овде, и бидејќи селоџо не е далеку, да одиме сиџе заедно.* (Ристо Крле, Парите се отепувачка: 92); *Да џорачаме уиџе.* (Блаже Конески, Лозје: 124); *Сиџоџе лева да ми џи враџиџи.* (Блаже Конески, Лозје: 127); *Исиџе, само да не биде слична на ниедна досеџаџина џесна, – му реков. – Да биде џоинаква од сиџе и џонова од сиџе.* (Видое Подгорец, Белото Циганче: 89); *Ајде да џојдеме на каџење и да џравиме џрадови од џесок!* (Видое Подгорец, Белото Циганче: 27); *Да се оџрујам, да не живеам, да не шеџам џо ова бело видело...* (Ристо Крле, Парите се отепувачка: 146). Во функција на оптатив со посебна експресивна нијанса, можат да се употребат и формите на субјунктивот *imperfecti*: *Да ми дадеше малку џари; Да ми љо донесеше џалиџоџо;* (според Б. Конески 1981: 429); *Да дојдеше еднаш леџоџо, џа...* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 262); *Да-дојдеше да-ми џомоџенеше малку!* Директен произлез од оптативната функција на субјунктивот е и изразувањето на благослови и клетви: *Да даде џосџод роџови да џи џораснаџи, вели Варвара. Некои џолеми роџови, да не можеш дома да влезеш, вели.* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 150), *Да си жива и здрава сиџрино. Вам Димче да ви дојде со здравје. ...Госџод да љо чува од лошо!* (Ристо Крле, Парите се отепувачка: 21-23); *Госџод да му љо исџрави џаџоџи на Ангелџи.* (Ристо Крле, Парите се отепувачка: 28). Прохибитивот, пак, може да се изрази и со формите на субјунктив *perfecti*: *Да не сум џе видел веќе во овој сокак, разбра ли!* (В. Иљоски). – *Немој*

фрлий в-еден-д'ол. (И го зела и и го фрлила в дол); Ти-в'ела, 'овие да-в'ика:ий, да-г'аламай. (овие викаа, галамеа.); примерите се од Кичево, собрани на терен (сп. Лаброска 2008: 103), а следниве примери се од дијалектни текстови од други извори: Ойкаде–докаде еден ден да доий влкоий во гојдаиѝа и прао на кравѝа и шеленцеѝа негои да и заколей; (Црско – Кичевско, Иванов 2001: 61) Е, 'ошол н'ејде д'урде 'ошол, ѝој да-си-д'оѝадни до-ц'аро; ...И да-си-са-б'ендисе дв'аиѝа. (Орово- Мала Преспа; Видоески 2000: 143). Букаѝа ѝукна, секираѝа да не можий да је изваѝий. (Железно Речане – Гостиварско; Поповски 1970: 159). „Јас“, рече, „се к'олеф за 'анкаѝа м'оја, да б'иди на овај реѝ! Толку да биди ѝушкеница!“ * (Дихово- Битолско; Гроен 1977: 240). Јас ќе додадам само дека и овде може да се претпостави еден надграден предикат од типот ,се случи да стане нешто‘ при што со ваквите форми, секако, се привлекува уште повеќе вниманието на адресатот кон она што го раскажува говорителот. Факт е дека во пронаоѓањето различни граматички средства за изразување адмиратив секако лежи тенденцијата за калкирање на семантиката на два балкански јазика, албанскиот, соседен јазик каде што адмиративот е една семантичка категорија која има специјализирани форми за сите времиња (сп. Демирај 1994: 187), од една страна, и турскиот, од друга страна, како доминантен во еден петвековен период со неспорно влијание врз развојот на прекажаноста кај перфектот во македонскиот и во бугарскиот јазик (сп. Фридман 1986: 185). Македонскиот јазик наоѓајќи се во балканска средина ги користел и ги доразвивал во тој правец своите постојни граматички средства меѓу кои спаѓа зголемувањето на употребата на партикулата **да**, и самата израз на нефактивност.

Во сложените реченични конструкции чиј конститутивен член е сврзнички предикат, една од главните употреби на субјунктивот е во протазата на условниот период. Примери: *Да не бев јас, рече, ќе немаше и кому да г'решиш.* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 262). *Да дојдеше ѝорано ќе ја завршеа работѝаѝа.* Формите на субјунктив perfecti служат главно за прекажаност, како во следниов пример која претставува имперцептивна

* Во англискиот превод на овие две реченици што го дава авторот, јасно се гледа значењето на изненадување и чудење од реализираното дејство: *I would have killed myself for my wife, (I never thought) she was that kind of woman...That she is so perfidious!* (стр. 241).

варијанта на погорниот пример: *Да дојдел ѿорано, ќе ја завршиле работиѿиѿа.*

Со формите на субјунктивот во македонскиот јазик можат да се изразат и повторливи дејства (иако многу поретко отколку со формите на кондиционалот): *Коѿа да дојде овде, ѿрашува за ѿебе.* Повторливи дејства во минатото се изразуваат и со формите на субјунктив *imperfecti*: *Коѿа да дојдеше овде, ѿрашуваше за ѿебе.* Имперцептивната варијанта на двата погоре наведени примера би гласела како што следува: *Коѿа да дојдел овде ѿрашувал за ѿебе.*

Во сложените реченични конструкции субјунктивот се употребува и за изразување на други различни значења, а за кои овде ќе наведеме само неколку репрезентативни примери: 1) во реченици на конјункција од типот: *Нека ми даде малку ѿари браѿи ми, ѿа да види шѿѿо ќе најравам јас!;* 2) во темпорални реченици од типот: *Ни ѿо кажа и ѿѿо дека, ѿред да ја има мечкаѿиѿа, ѿѿа не била ѿѿѿома како сеѿа, ѿѿуку ѿѿој морал долѿо и сѿѿрѿливо да ја учи да иѿра, да удира во дајреѿѿо, да се валка ѿо земјѿиѿа.* (Видое Подгорец, Белото Циганче: 78); *...но ѿѿа долѿо се ѿроѿѿѿава, се целива и се качува ѿоследна ѿред да се заѿѿвори враѿѿиѿа.* (Блаже Конески, Лозје: 30); 3) во финални реченици од типот: *Пред неѿо на ѿрозорчеѿѿо сѿѿоѿи иѿѿе ракија, ѿо донесе да се оѿѿе, но одвај е оѿѿѿразнеѿѿо.* (Блаже Конески, Лозје: 41). *Ќе дошле мајсѿѿори да ја ѿѿѿраваѿѿи за сено.* (Видое Подгорец, Белото Циганче: 91); *Сеѿа си доволно возрасен за да ѿо сѿѿѿѿѿи ѿѿо.* (Видое Подгорец, Белото Циганче: 67); 4) во концесивни реченици од типот: *ѿаѿ и да сакаше да му избеѿа, не можеше да се реши.* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 15); *И ѿѿе слушаѿѿѿи ѿа макар да бидаѿѿи излажани и од соѿсѿѿвенаѿѿа ѿлуѿѿѿѿи.* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 53); и 5) во споредбени реченици: *...женѿѿа заѿлака како да ѿ е жал шѿѿо не можела уѿѿѿе еднаш да ѿо види, а мажѿѿи како да ѿ рече дека нема веќе шѿѿо да се види...* (Петре М. Андреевски, Последните селани: 200). *...слеѿува ѿѿа на неѿов вик, како да слеѿува од ѿораѿѿа, самовилска ќерка.* (Блаже Конески, Лозје: 44). Како што може да се заклучи од примерите, се работи за сврзнички предикати кои бараат два реченични аргумента од кои едниот е задолжително во субјунктив.

Како заклучок ќе го истакнам следново: партикулата *да*, зголемувајќи ја својата функционална стојност во рамките на субјунктивот под неспорно балканско влијание, денес има навистина широка лепеза на функции во македонскиот јазик.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

Бужаровска, Елени: *Независниџе да-консџрукции во македонскиоџ џазик и нивниџе корелайџи во џрчкиоџи*, МЈ, XLVIII-L, Скопје 1977 - 1999, стр. 217-235.

Видоески, Божидар: *Кичевскиоџ џовор*, МЈ, VIII, Скопје 1957, стр. 31-90.

Видоески, Божидар: *Дијалекџиџиџе на македонскиоџ џазик*, џом 1, МАНУ, Скопје 1998.

Видоески, Божидар: *Тексџови од дијалекџиџиџе на македонскиоџ џазик*, ИМЈ, Скопје 2000.

Гајдова, Убавка: *Влијанијайџа на џрчкиоџи џазик врз финиџниџе џлаџолски консџрукции во јуџоисџиочниџе македонски џовори*. *Studia linguistica Polono-Meridiano – slavica*, Toruń 1998, 125-132.

Демирај, Шабан: *Балканска линџвисџика*, „Логос -А“, Скопје 1994.

Иванов, Спирос: *Приказни од село Црско*, приредил д-р Марко Китевски, Институт за македонска литература, Скопје 2001.

Конески, Блаже: *Грамаџика на македонскиоџ лиџературурен џазик*, II „Просветно дело“, Скопје 1954.

Конески, Блаже: *Грамаџика на македонскиоџ лиџературурен џазик*, „Култура, Македонска книга...“, Скопје 1981.

Конески, Блаже: *Исџорија на македонскиоџ џазик*, „Култура“, Скопје 1982.

Костов, Владимир: „Некои синтаксички одлики на битолскиот градски говор“, *Јазичниџе џојави во Биџола и Биџолско денеска и во минаџиоџо*, МАНУ, Скопје 1988.

Лаброска, Веселинка: *Кичевскиоџ џовор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје 2008.

Поповски, Аритон: *Македонскиоџ џовор во џосџиварскиоџ крај*, „Општинско собрание Гостивар“, Гостивар 1970.

Тополињска, Зузана: *Македонскиџе дијалекџи во Еџејска Македонија*, *Синџакса*, I дел, МАНУ, Скопје 1995.

Трајковски, Кирил: *Биџолскиоџ џрадски џовор*, Универзитет „Св. Климент Охридски“ – Битола, Педагошки факултет – Битола 2007.

Фридман, Виктор: „За сложените минати времиња во диховскиот говор...“ *Јазичниџе џојави во Биџола и Биџолско, денеска и во минаџоџо, МАНУ, Скопје* 1988.

Groen, V.M.: *A structural description of the Macedonian dialect of Dihovo*, „The Peter De Ridder Press“, 1977.

Friedman, V.: "Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian," *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, ed, W. Chafe and J. Nichols, 168-189. Norwood, N.J. 1986.

Topolińska Zuzana, *Z Polski do Macedonii*, *Studia językoznawcze*, tom I, *Problemy predykcji*, Lexis, Kraków 2008.

Ексцерџирана лиџература:

Блаже Конески, Лозје, „Кочо Рацин“, Скопје 1966.

Ристо Крле, Парите се отепувачка, „Македонска книга“, Скопје 1970.

Петре М. Андреевски, Последните селани, Дневник, Табернакул, Скопје 2007.

Видое Подгорец, Белото циганче, „Култура“, Скопје 1973.

УДК 81'367.635'37
811.163.3'367.635'37
811.163.6'367.635"37

Лидија Аризанковска

**УЛОГАТА НА ПАРТИКУЛИТЕ И НИВНОТО
ДЕФИНИРАЊЕ ВО ЈАЗИКОТ ОД СЕМАНТИЧКО-
СИНТАКСИЧКИ АСПЕКТ
(ВРЗ ПРИМЕРИ ОД МАКЕДОНСКИОТ И ОД СЛОВЕНЕЧКИОТ ЈАЗИК)**

0. Поаѓајќи од третманот на партикулите по одделните формални граматика и нивниот недефиниран статус, главно по постојните речници, во македонскиот и во другите словенски и несловенски јазици, ќе се обидеме да ги дефинираме партикулите поаѓајќи од нивните семантички функции и нивното синтаксичко однесување, односно следејќи ја нивната синтаксичка мобилност и улогата во промената на тематско-ремаатската структура на реченицата. Притоа ќе се задржиме врз примери од македонскиот и од словенечкиот јазик.

Кога станува збор за партикулите во науката за јазикот, најчесто тие се на маргините на одделните граматика, разгледувани главно од чисто формален аспект. Таква е состојбата сè до деведесеттите години од дваесеттиот век.

0.1. Статусот на партикулите долги години не бил решен, бидејќи според мислењето на некои лингвисти (в. Marie Vrinat 1989:105) овие зборови многу тешко можат да се одделат од другите неменливи зборови, како што се: прилозите, сврзниците, модалните зборови, предлозите и другите маркери, како што истакнува Вринат, па токму затоа во најголем број случаи во речниците и во граматиките носат покрај себе квалификатор прилог, сврзник и сл., а не партикули.

Таква е состојбата сè до деведесеттите години од дваесеттиот век.

1. Во македонската наука за јазикот состојбата е слична.

1.1. Блаже Конески во *Грамајќикајќа на македонскиот литературен јазик* забележува „Во голем дел тоа се зборови што се јавуваат и како прилози и сврзници, но нивната функција е, кога идат како партикули подруга.“ (1982:541). Частиците според него „служат за истакнување на значењето на други зборови или на значењето на цела рече-

ница, како и за определувања од различен вид: посочување, негирање, прашање итн.“ (1982:541).

Инаку, во граматиките под терминот партикули, покрај наведените, се опфаќаат и адвербалните партикули, т.е. партикулите кои претставуваат дел од глаголските перифрастични конструкции (*га, би, ќе* итн.).

1.2. Лилјана Минова Ѓуркова пак, во учебникот „*Синтакса на македонскиот стандарден јазик*“ партикулите ги дефинира „како помошни зборови што му овозможуваат на говорното лице да се надоврзе на контекстот или на конституацијата и да изрази различни нијанси на значењето на одделни зборови или реченици. Партикулите (частиците) претставуваат хетерогена група во која влегуваат и некои сврзници и прилози, но надвор од нивните функции и значења. Одделни партикули учествуваат во градењето на некои форми (глаголски, заменски и сл.); поголем број партикули играат важна улога во модалната карактеристика на исказот. Други, пак, учествуваат во поврзувањето на одделни реченици, или групи од реченици, со што се јавуваат како средства за поврзување во рамките на текстот.“ (1994:79).

2. Во словенечката наука за јазикот улогата на партикулите уште во деветнаесеттиот век ја забележува Подгорски, па во далечната 1862 година ќе напише: „*Jako važni v človeškem jaziku so členki ali partikule. Komaj zineš, že potrebuješ teh besedic. Ne izrečeš skoraj ne dveh besed brez njih.*“ (Podgorski, 1862:407).

2.1. Сепак, партикулите како посебна зборовна група во словенечкиот јазик за првпат ги разгледува Јоже Топоришич, а во Граматиката од 1991 и во второто нејзино дополнето издание (меѓу другото и во делот за партикули) ги дефинира како: „*Členki so nepregibna besedna vrsta, z njimi vspostavljamo zveze s sobesedilom, izražamo pomenske odtenke posameznih besed, delov stavka, celih stavkov in povedi ali tvorimo skladske naklone. Nekateri členki se po vlogi približujejo veznikom, drugi prislovom.*“ (Топоришич 1991:384) Во второто издание од 2000 година додава „*Členki niso deli stavčnih zgradb, ampak skrčki, ki nado*-meščajo izpustne stavke, ki bi lahko ubesedovali sotvarje stavkov, v katerih so členi.*“ (2000:445).

2.2. Во својата последна книга „*Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja)*“ Ада Видович Муха исто така забележува „*Členek je vsaj v delu svojega obsega modificiran izraz globinskega dela povedi, kar se površinsko kaže v njegovi vlogi modifikatorja stavka oz. katerega izmed stavčnih členov*“ (2000:31).

Партикулите предизвикуваат интерес во последните неколку години од дваесеттиот век и во македонската и во словенечката наука за јазикот, за што сведочат и неколкуте објавени статии (в. Минова-Ѓуркова 1987:29-38, Даневска 1989:165-168, Шкиљик 1989:157-164, Бужаровска 1994/95:103-112, Фотева 1997:149-156; Топоришич 1974:29-56,

Skubic 1999:211-238, Smolej 2000), но не постои одделна монографија посветена на оваа зборовна група, сè до 2007 година (в. Аризанковска 2007).

3. Партикулите стануваат предмет на интерес во современата европска и американска лингвистика во осумдесеттите години од дваесеттиот век, особено со развојот на семантичката синтакса. За нив се дискутира како за посебен тип јазични единици, многу фреквентни во текстот и со важна комуникациска функција.

3.1. Според Звикли „...a particle word must be assigned to a syntactic category; but nothing requires that it be listed in the lexicon, a content word (or that it have a meaning common to all of this occurrences (Zwicky 1985:295).” (цитирано по Pavlidou 1991:163) Овие „мали зборови” („little words”) како што ги нарекува Павлиду „...have turned out to play an important role in pragmatic theories, as illocutionary indicators, discours markers, etcetera” (Pavlidou 1991:151).

3.2. Најбројни се трудовите посветени на партикулите во германскиот јазик каде што партикулите се среќаваат во голем број. Нивните научни достигнувања резултираат и со појавата на „Лексикон на германските партикули“ (в. Helbig 1994), а особено заслужен за дефинирањето на статусот на партикулите и описот на нивните функции е Харолд Вајт (в. Weydt: *Aspekt der Modalpartikeln* 1977, *Partikeln und Interaktion* 1983, *Sprechen mit Partikeln* 1989). Наведените наслови се, всушност, зборници посветени на описот на партикулите во германскиот јазик и германскиот наспрема другите јазици. Ке се задржиме на последниот од нив, *Sprechen mit Partikeln*. Статиите во него главно се однесуваат на т.н. модални партикули (в. Krivonosov, 1989:370-377; Fábircz, 1989:378-387; O’Sullivan · Rösler, 1989:204-215), експресивните партикули (в. Vrinat, 1989:105-114), како и на партикулите во организација на текстот (в. Rudolph, 1989:498-510).

3.3. Дел од статиите во списанието *Multilingua* од 1991 година, исто така, им се посветени на партикулите. За т.н. модални партикули пишува Вернер Абрахам (в. Abraham, 1991:9-15), за улогата на партикулите во говорен – пишан текст Елизабет Рудолф (в. Rudolph, 1991:203-223), а за прагматичката поврзаноста на партикулите пишува Теодосија Павлиду (в. Pavlidou 1991:151-172).

4. По другите славистички центри ја изделуваме работата на полската школа, особено на Макеј Гроховски, кој крајот на деведесеттите години почнува да ги разгледува партикулите од гледна точка на нивната синтаксичка улога и нивните семантички функции. Тој прави обид во дефинирањето на партикулите во полскиот јазик во неговата монографија од 1986 година, *Polskie partykuły (składnia, semantyka, leksykografia)*, а подоцна и во другата монографија, *Wyrażenia funkcyjne* од 1997 година, како и нивен опис. Дефиницијата за партикулите во нашиот обид за дефинирање на партикулите ја земаме како појдовна,

бидејќи ја сметаме за најцелосна. Според него „Partykuły to leksemy nieodmienne, nie używane samodzielnie (w opozycji do dopowiedzeń i wykrzykników w szerokim sensie), nie łączące (w opozycji do przymków, spójników i relatorów), wstępujące w wypowiedzeniach oznamujących (w opozycji do operatorów trybu i modyfikatorów deklaratywności nie używanych w wypowiedzeniach oznamujących), wchodzące w relację syntaktyczną z rzeczownikiem (w opozycji do przysłówków) i czasownikiem (w opozycji do operatorów adnominalnych, nie mających tej własności), wchodzące w relację syntaktyczną z imieniem własnym w formie nominatiwu (w przeciwieństwie do operatorów adnominalno-adwerbalnych). Partykuły są więc predestynowane do występowania w funkcji podrzędnika rzeczownika w dowolnej formie gramatycznej (abstrahując od możliwych ograniczeń leksykalnych.” (Grochowski 1986:57)

Во својата втора монографија Гроховски дополнува: „Partykuły to leksemy niedmienne, nie funkcjonujące samodzielnie jako wypowiedzeniu, nie mające funkcji łączącej, mające zmienną pozycję linearną w wypowiedzeniu, zdolne do wchodzenia w relację syntaktyczną z rzeczownikiem.” (Grochowski 1997:22)

5. Во обидот да ги дефинираме партикулите, а поаѓајќи од нивните семантички функции и како тие синтаксички се однесуваат во текстот, ќе речеме:

Партикулите се неменливи зборови кои немаат постојана синтаксичка позиција, односно го менуваат местото во реченицата, за разлика од прилозите, предлозите и сврзниците. Тие се од семантичка гледна точка предикати, имаат широка зона на подвижност и ја менуваат тематско-рематската структура на реченицата. Можат да го потенцираат секој составен дел на реченицата кој има лексичко значење.

5.1. Тоа ќе се обидеме да го покажеме врз примери од македонскиот и од словенечкиот јазик.

Само Марко беше вчера во Охрид.

Samo Marko je včeraj bil na Ohridu.

Марко *само* вчера беше во Охрид.

Marko je *samo* včeraj bil na Ohridu.

Марко беше вчера *само* во Охрид.

Marko je včeraj bil *samo* na Ohridu.

Низ примерите се гледа подвижноста на партикулата, но и разликата во значењето што ја носи таа во зависност од тоа над кој реченичен член таа се надградува. Во првиот случај се потенцира дека *„никој друѓ не бил вчера во Охрид, единствено Марко“*; во вториот слу-

чај пак, се потенцира дека *,не и некој друг ден, туку единствено вчера Марко бил во Охрид‘*; додека во третиот случај се потенцира дека *,Марко вчера не бил и на друго место, туку единствено бил во Охрид‘*.

5.2. Во рамките на синтаксичката мобилност изделуваме: *позиција пред предикациски израз, пред прилог кој му припаѓа на предикацискиот израз; позиција пред именска синтагма во функција на аргументиски израз; пред сојствено име; и пред ојределба вградена во именската синтагма во функција на аргументиски израз; позиција пред временска ојределба (која може да биде и ИС) и позиција пред просторна ојределба (која може да биде и ИС).*

5.2.1. Во позиција пред предикациски израз

Samo zasmelj se in bodi vesel in misli, da je pomlad ...

(I.C., Kralj na Betajnovi, 1974:98)

Само насмеј се и биди весел, мисли дека е пролет...

(И.Ц., Кралот на Бетајнова, 1989:38)

5.2.2. Во позиција пред прилог кој му припаѓа на предикацискиот израз

Samo tako boš dosegal, kar hočeš.(SSKJ, tom IV, 1991:571)

Само така ќе постигнеш што сакаш.

5.2.3. Во позиција пред именска синтагма во функција на аргументиски израз

... Če je šla delat na polje, je dobila samo kosilo in desetico na dan...

(I.C., Na klancu, 1971:104)

...Кога одеше да работи полска работа, и даваа само ручек и десетица на ден...

И.Ц., На пругорнината, 1976:140)

5.2.4. Во позиција пред сојствено име

Samo Janko bere.

(France Žagar, Slovenska slovnica in jezikovna vadnica 1990:316)

Само Јанко чита.

5.2.5. Во позиција пред ојределба вградена во ИС во функција на аргументиски израз

„Samo pol ure!“ si je mislila Francka, ko je odhajala po stopnicah.

(I.C., Na klancu, 1971:91)

„Само половина час!“ размислуваше Францка заминувајќи.

(И.Ц., На пругорнината, 1976:125)

5.2.6. Во позиција пред временска ојределба (која може да биде и ИС)

Prej so delali samo poleti in ob lepem vremenu ...

(I.C., Na klancu, 1971:85)

Порано работеа *само* лете и ако беше убаво времето...
(И.Ц., На пругорнината, 1976:117)

5.2.7. Во *позиција* *прег* *просјорна* *определба* (која може да биде и ИС)

Frizura bi bila lahko bolj nemarna ... par kodrov naj bi viselo na čelo ... *само* на eni strani ...

(I.C., Za narodov blagor, 1974:10)

Фризура би можела да биде малку послободна ... неколку перчиња можат да висат на челото ... *само* на едната страна ...

(За доброто на народот, 1986:14)

6. Преку примерите во македонскиот и во словенечкиот јазик се обидовме да ја поткрепиме дефиницијата на партикулите од семантичко-синтаксички аспект, нагласувајќи ја нивната особено важна улога во текстот и притоа обидувајќи се да дадеме еден мал придонес во лексикографската и во преведувачката наука.

ЛИТЕРАТУРА:

Abraham Werner, 1991. Modal particle research: The state of the art, *Multilingua*, 10-1/2, Berlin · New York, 9-15.

Аризанковска, Лидија, 2007. Од семантиката и синтаксата на дел од словенечките и македонските партикули, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Бужаровска Елени, 1994/95. Семантиката на „уште“ толкувана преку неговите англиски преводни еквиваленти. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*. Скопје: 103-112.

Weydt Harald, 1983. *Partikeln und Interaktion*, Tübingen.

Vidovič Muha Ada, 2000. *Slovensko leksikalno pomenslovje (Govorica slovarja)*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana.

Vrinat Marie, 1989. Les Particules Expressives du Bulgare (Une approche sémantique et pragmatique). *Sprechen mit Partikeln*. Berlin · New York: 105-114.

Grochowski Maciej, 1986: *Polskie partikuly (składnia, semantyka, leksykografia)*. Warszawa: PAN.

Grochowski Maciej, 1997. *Wyrażenia funkcyjne (studium leksykograficzne)*. Kraków.

Даневска Лиле, 1989. Македонските лексеми *дури* и *само* и нивните полски еквиваленти, Славистички студии. Скопје: Филолошки факултет. 165-168.

Конески Блаже, 1982. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје.

Krivosov Aleksej, 1989. Die Rolle der modalen Partikeln in logischen Schlüssen der natürlich Sprache, *Sprechen mit Partikeln*, Berlin · New York, 370-377.

Минова-Гуркова, 1987. Партикулата *ли* во македонскиот литературен јазик. Годишен зборник на Филолошкиот факултет. кн. 13. Скопје: 29-37.

Минова-Гуркова, 1994. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје.

O'Sullivan Emer, Rösler Dietmar, 1989. Wie kommen Abtönungspartikeln in deutsche Übersetzungen von Texten, deren Ausgangssprachen für diese keine direkten Äquivalente haben?, *Sprechen mit Partikeln*, Berlin · New York, 204-215.

Pavlidou Theodossia, 1991. Particles, pragmatic and other, *Multilingua*, 10-1/2, Berlin · New York, 151-172.

Podgorski 1862. О членки. *Novice*. 3. decembra. Ljubljana: 407-408.

PMJ 1986: *Речник на македонскиот јазик*. (Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматоски; ред. Блаже Конески.).

Skubic Andrej, 1999. Oglad kohezijske vloge slovenskega členka. *Slavistična revija*. 1. 47, št. 2, Ljubljana: 211-238.

Smolej Mojca, 2000. Členki v besedilu in za besedilom (lektorsko srečanje, junij 2000, referat). Ljubljana: FF.

SSKJ 1987-1991. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU.

Toporišič Jože, 1974/75. Esej o slovenskih besednih vrstah, *Jezik in slovstvo*, 1. XX, št. 8, Ljubljana: 295-305.

Toporišič Jože, 1991 in 2000. *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Foteva Ana, 1997. Die Bedeutung und die Funktion der deutschen Partikel „noch“ im zusammenhang mit ihren makedonischen Übersetzungen, *Linguistica Silesiana*, 18, 149-156.

Шкиљик Даниела, 1989. Македонските лексеми *уште* и *веќе* и нивните полски еквиваленти *jeszcze* и *już*. Славистички студии, Филолошки факултет, Скопје, 157-164.

Марјан Марковиќ

ЗА УДВОЈУВАЊЕТО НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО ОХРИДСКИОТ ГОВОР

(во балкански контекст)

Односот на човекот кон просторот и неговата интерпретација отсекогаш предизвикувал интерес во науката. „Просторот“ бил еден од најпроучуваните проблеми во математиката, физиката, психологијата, лингвистиката. Најчестото прашање било каков е односот меѓу физичкото (објективно / реално) и поимното / филозофското (менталното/проектираното) сфаќање на просторот. Науката напредувала од „апсолутното“ сфаќање на просторот (Њутн) па до „релативното“ (Ајнштајн). Токму јазикот е тој кој се труди да ја воспостави врската меѓу овие два аспекта на просторот и да ги пренесе (со јазични средства) релациите меѓу објектите во просторот. Местото на човекот (говорителот) во одредувањето на просторните релации е секако од основно значење, посебно во однос на заедничкото ориентирање на учесниците во комуникацијата.

Во јазиците со синтетичка деклинација овие односи се пренесуваат со предлошко-падежни конструкции, додека во оние со аналитичка деклинација, за пренесување на просторните релации основниот товар паѓа врз предлозите. Во македонскиот јазик, кој преминал од синтетизам кон аналитизам, предлозите (предлошките конструкции) го понеле и најголемиот товар за прикажување на падежните односи станувајќи „препозитивни“ граматички показатели.

Покрај оваа оптовареност со падежните функции, т.е. односите меѓу предикатот и неговите аргументи, со текот на времето расте и друг тип функционална оптовареност на предлозите. Па така од основните просторни релации (па и временски) се воспоставуваат сè повеќе релации со пренесено / метафорично значење. Од друга страна, растела и потребата за допрецизирање на просторот и токму тука улога имаат (вторичните) сложени предлози: *насред, накај, оиќај докај...* (во други слов. јазици: *ис̄пред. изнад,*

исїод, wsrod, spod, znad (пол.) ... Покрај овие, македонскиот ги познава и т.н. удвоени предлози чија основна функција е просторно доопределување. Па така кај Конески (Конески 1981) може да се сретне цела серија вакви конструкции со двојни предлози од типот:

*Тој се скри зад враїѝа. Тој излезе од зад враїѝа.
Го зеде корїѝѝеѝо од ѝод ѓлава на Досїѝа.
- до над село; до ѝреку река
- за ѝреку рид, за во кино, за ѝод ѓлава*

И во монографијата на Т. Димитровски (Димитровски 1956) за значењата и употребата на предлозите во македонскиот јазик посветено е внимание на удвоените предлози (споеви од предлози); тој зборува дека оваа појава е вообичаена во народните говори. Тој наведува повеќе примери: *Дојди до зад куќа; Лаѓаїѝа сїѝаса до сред море; И одеднаш, од зад букиїѝе, свикаа многу ѓласови.*

И Конески и Димитровски сметаат дека предлошката синтагма претставува и некаква значенска целост (Димитровски – ‚мисловна целост‘) која како таква влегува во состав со вториот предлог (од крајот). Кон ова секако помага и акцентот, бидејќи кога првиот предлог се јавува со еднословни или двосложни зборови, се образува акцентска целост. *од ѝред_враїѝа, за ѝод_ѓлава, од зад_ѓрб,*

* * *

Како што може да се види, удвојувањето на предлозите во македонскиот јазик е позната појава, а во дијалектите најчесто се сретнува во рамките на западното наречје. Токму во охридскиот говор, во кој вообичаено функционираат акцентските целости, овие конструкции со двојни предлози се сретнуваат многу често.: *Исїѝај ѓи дрвана од ѝод_скали. Ми ја зеде книѓаїѝа од ѝред_ѝрсїѝи.* Покрај акцентска целост, првиот предлог и именката создаваат и една ‚мисловна‘ целост и се доближуваат до значењето на прилошка определба за место.

1. Удвојувања со еднозначно просторни предлози (од ѝод, од ѝред, до ѝред, за над,...),

*Шїорейїоїѝ ѓо имаме ѝод_скали.
Го исїѝагов шїорейїоїѝ од ѝод_скали.
Исїѝај ѓи ѝарине од ѝод_кревейї.*

*Цейев дрва ѝред_куќи.
Некој ми ѓи зеде дрваїѝа од ѝред_куќи.
Ко сїѝиѓнав до ѝред_куќи, неѓо ѓо немаше.
Не ми ѓо земај кибриїїоїѝ од ѝред_ѝрсїѝи.*

*Влеџов в куйайило. Излеџов од в куйайило.
Паднав во_вода. *Едни л'уџе ме исџадоа од во_вода.*

*Куйив килим за џред_враџа.
Чаршафов е за над_креветџ.*

*Имам нова џорба за на џазар.
Ќе му се јавам за на суд.*

Како што може да се види од примерите (освен последните два), се работи за секвенци на предлози од кои првиот предлог, покрај акцентска, со именката сочинува и т.н. мисловна целост (според Т. Димитровски). Ние овде може да зборуваме за локализација, т.е. предлошката фраза се однесува како локализатор во однос на просторната релација која се создава со вториот предлог. Во реченицата: *Исџај џи џарине од џод креветџ* – под_кревет е локализатор, ‚парине‘ се локализираниот објект, додека предлогот **од** со своето аблативно значење ја доминира оваа врска. Со тоа всушност се доуточнува локацијата со помош на првиот предлог.

Во горните примери, и да нема акцентски целисти, сепак се работи за еднозначно просторно определување со соодветните предлози (пред, зад, под, над, сред, и сл.).

* * *

Покрај овие удвојувања со еднозначно просторни предлози (од џред, од џод, за над,...), во охридскиот говор се јавуваат и такви конструкции во кои како прв член се јавува предлогот **на** (од **на**; до **на**; за **на**). Оваа појава досега не била засведочена во описите на говорите од охридско-струшкиот регион. Тоа не мора да значи дека се работи за нов процес бидејќи во Охрид може да се сретне и кај постарата генерација и во Варош (кој претставува доста конзервативна средина и во јазичен поглед). Оваа предлошка секвенца (со **на** како прв член) се јавува не само во предлошки синтагми со основно просторно значење (*на маса, на враџа, на земја*) туку и со преносно (*на свадба, на риба, на лекар*),

Сигурно основното просторно значење на предлогот **на** (локализираниот објект има контакт со локализаторот од горната површина) придонело тоа да се развие и во предлошки фрази од типот (*на риба, на лекар, на свадба, на визитџа*), односно при спојот на предлогот **на** со именката, оваа целост да означува локализација (врамување во просторот). Еве неколку примери со ‚основно‘ просторно значење:

2. Предлошки фрази со **на** како конститутивен член
(локализација – вградување во просторот)

а) основно просторно значење (на маса, на земја, на врати)

Ја кладе чашаџа на_маса. Земи ја чашаџа од на_маса.

Ми џребетџ салфеџкиве за на_маса.

Деџеџо џагна на_земја. Крени до деџено од на_земја.

Ја зледавме свадбана од на џтераса.

Ја кладов блузана на_мене. Ја извадов блузана од на_мене.

Тројнав на_врати. Не ме џуџџија од на_врати.*

*Не ме џуџџија од на врати. (тука се работи за преносно значење изведено од основното просторно: има вторично значење – сџои (некој) на врати, на џрозорец...

Пример од Мали Влај - Струшко:

„Мене да-ми-џосџелеџе на_ношви, ме јадеџ бџлви“. Тој им-се-џ'улиџ из-рабџ од зџнаџа и скокнал од на_ношви.

Но секако најинтересно е кога предлогот **на** прави предлошка фраза во која има преносно значење, изведено од просторното:

Седам/Одам на школо, на рабоџа, на џазар, на џлажа, на банка ...

Седам/Одам на риба, на лекар, на свадба, на визииа ...

Така, предлошките фрази со **на** означуваат локативни и адлативни релации. Може да се спомене дека при изразување адлативни релации може да се јават удвоени предлози (предлошки секвенци) од типот *Одам до на џазар, до на лекар, до на свадба*; но тука **до** може да означува ‚во правец на‘ (‚во мала мера‘) а не ‚достигнување до целта‘ т.е. доближување до локализаторот.

Но кога имаме реченици каде што се покажува аблативната релација, која во случајов би ја прошириле од основното значење (оддалечување од локализаторот) во едно пошироко значење каде со **од** би подразбирале ‚извор на дејството‘, тогаш овие предлошки секвенци стануваат поеднозначни:

б) Преносно просторно значење

Одам на рабоџа. Се враќам од на рабоџа.

Ми до дадоја сџџов од на рабоџа.

Си дојдов од на_школо. Го џознавам од на_школо.

Од на_џазар до_дома дојдов со џрчање.

Зедов џари од на_банка.

Чера бев на йаѿѿ. Се вратиѿ од на йаѿѿ. Многу се уморив од на йаѿѿ.

Се вратиѿ ѿразен од на риба.

Те видов ко идав од на лекар.

Заедно си ојдовме од на свадба.

Уиѿѿ сум ѿѿјан од на визиѿѿа.

Имам нова ѿѿорба за на йазар.

Ке му се јавам за на суд.

Од анализата на овие и на други примери може да се утврди дека со ваквото удвојување, ‚мисловната целост‘ на првиот предлог (на) и именката пред сè е насочена кон еден вид просторно врамување со што овие предлошки синтагми се ‚локализираат‘ и добиваат просторно прилошко значење. Така, фразата: *на лекар, на риба, на свадба, на визиѿѿа*; всушност станува локализатор како целост и ја восприемаме во нејзината просторна определеност. Затоа и најверојатно именскиот дел не се јавува во членувана форма. Доколку се обидеме да ги толкуваме овие реченици, би можеле да кажеме дека: Се вратив од на свадба = се вратив од местото каде се одржуваше свадбата; Идав од на лекар = доаѓав од местото каде се лечам / каде е мојот доктор. Затоа, оваа појава го шири своето функционално поле од чисто просторни значења: *на маса, на земја*, па преку делумно преносни: (установи / статични објекти): *на йазар, на школо, на йлажа*, потоа преку целосно преносни: *на лекар, на свадба, на визиѿѿа, на риба*. Но исто така треба да се спомене дека тоа сраснување одн. формирање предлошка фраза (локализација) придонесува да се јават и конструкции кои имаат исто така преносно динамично значење. Така, затоа покрај – *се враќам од на рабоѿѿа*, може и – *ѿо добив сааѿѿоѿѿ од на рабоѿѿа!* Се вратиѿ од на йаѿѿ / се уморив од на йаѿѿ.

Тоа значи дека со ова удвојување се овозможува не само оформување предлошка фраза со просторно значење (локализација) туку и пошироко сфаќање на просторот (*на свадба, на риба, на лекар*), а исто така овозможува пошироко сфаќање на динамичната релација (не само линија на движење туку и ‚извор‘ на движење).

Оваа појава овозможува поточно пренесување на просторните односи со аналитички средства, но сепак треба да се каже дека не само стапувањето во акцентска целост, туку и самото локализирање, одн. врамување во просторот претставува нов вид препозитивен синтетизам односно падежен показател за локатив со што се решава еден голем проблем во просторните релации.

Каде е изворот на оваа појава? Во македонските западни периферни говори вакви конструкции многу ретко или воопшто не се среќаваат. Но, во ароманскиот оваа појава всушност е сосема регуларна.

Neg la lukur. *Одам на рабоӣа*

Mi tor di la lukur. Се враќам од на работа.

3. Балкански контекст / Ароманско-македонски паралели

U skosh shporetu di sum skār.

Го исџагов шџорейџџ ог џог скали.

Tārku vār shǎ njǎ li l'o lemǎli di daninte ali kasi.

Помина некој и ми џи зеде дрваӣа ог џрег куќи.

Mi tor di la jatur.

Се враќам од на лекар.

Njǎ esti multu klori shǎ ljǎ skosh stranjali di pi mini.

Мноџу ми е ладно и џи исџагов алишџаӣа ог на мене.

Mi tor di la peshch.

Се враќам од на риби.

Kǎn mi turai di la pazari, arem mult akrumat.

Коџа се враџив ог на џазар, бев мноџу уморен.

Di ju o ai pi sa:te?

Ог кǎј џо имаш (на) са:џџџ?

N'u d'edǎrǎ di la lukur.

Ми џо дагоја ог на рабоӣа.

Aist peshch njǎ l'ǎps`eshti ti la jatur.

Овие риби ми џребеџ за на лекар.

Njǎ lipsesk pradz ti la nunta.

Ми џребеџ џари за на визиџа.

Како што може да се види од примерите, секвенците од предлози се сосема обични за ароманскиот, а и во романскиот јазик оваа појава е регуларна и стандардна. Па така предлозите: *în*, *tu*, = **во** ; *pe*, *la*, = **на** ; *de* = **од**; влегуваат во секвенци од два предлога: *de + tu > dit*, *de + în > din*; *de pe*, *de la*, *pe la*; etc. (Mallinson 1986). Како што може да се забележи, неколку романски предлози (*la*, *pe*, *al*) имаат своја паралела во предлогот **на** (во мак.) Оваа полисемија најверојатно овозможила секвенците со **на** да можат полесно да го преземат основното просторно значење и да образуваат локализации од типот (*на лекар*, *на визиџа*, *на свадба*, *на мајсџор*... и сл.)

Адам Вајнсберг (Weinsberg 1971) во својата монографија за просторните предлози во полскиот, во германскиот и во роман-

скиот кажува дека тоа е ексклузивна романска карактеристика и освен во ароманскиот, ја нема ниту во ниту еден друг романски јазик, ниту во другите европски јазици. Тој смета дека со оваа карактеристика романскиот е уникатен во Европа. Единствено може да се сретне во некои источно кавкаски јазици, но од постпозитивен карактер. Така *june* = пат; *june - ma* = на пат; *june - ma - zi* = од на пат. Сепак и влијанието улогата на турскиот (*dan, den*) врз македонскиот не смее да се занемари и треба додатно да се истражи.

Сметам дека според прикажаното погоре, може да се каже дека и македонскиот јазик, преку охридскиот говор, ја познава оваа појава. Иако е познато дека основните просторни секвенци (*од ĩред враїџа, од ĩод скали*) и романските секвенци од предлози (*de pe masa, de sum skar*) постои извесен паралелизам за што пишува и Мира Солецка, (Солецка 1979), сепак досега секвенците од типот (*од на ĩазар, од на лекар, од на рабоїџа, од на школо, од на мене*) не беа регистрирани ниту обработувани во лингвистичките трудови. А токму тие секвенци укажуваат на потполн паралелизам меѓу оваа уникатна романска (и ароманска) појава и меѓу македонскиот охридски говор.

Така, од оваа перспектива може да се каже дека романскиот не е единствен јазик во Европа кој поседува вакви секвенци на предлози, туку и македонскиот (преку охридскиот говор) ја вградил оваа специфичност во својот (просторно-падежен) систем.

Ова секако фрла нова светлина за словенско-латинороманските односи, а најмногу од сè за местото и улогата на македонскиот јазик во балканската јазична средина. Имено, балканизираната (романизирана) структура на македонскиот јазик овозможува одредени тенденции да се развијат во правци многу пошироки отколку во јазикот/јазиците извор.

А токму еден микросистем каков што е охридскиот говор, своевиден иновационен центар и едно од јадрата на балканската јазична заедница, покажува како тие тенденции може да се вградат во системот и да помогнат во појасна и поеднозначна комуникација и пренесување на поимањето за светот што нè опкружува.

ЛИТЕРАТУРА:

Caragiu-Marioteanu M., Saramandu N., 2005, *Manual de aromână*, București.

Cienki A., 1989, *Spatial cognition and the semantics of prepositions in English, Polish, and Russian*, München.

Mallinson G., 1986, *Rumanian*, London.

Przysłówki i przyimki, 2005, *Studia ze składni i semantyki języka polskiego*, pod redakcją Macieja Grochowskiego, Toruń.

Solecka K.M., *Удвојување на ѓредлозиѓе во македонскиоѓ јазик од ѓледна тѓчка на нормата на литератѓурниоѓ јазик (во сѓоредба со групѓиѓе балкански јазици)*, Зборник на трудовите на V научна дискусија, Скопје, pp. 53-58.

Weinsberg A., 1971, *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumińskim*, PAN, Warszawa.

Видоески Б., 1999, *Дијалектѓиѓе на македонскиоѓ јазик, Том I*, МАНУ, Скопје.

Димитровски Т., 1956, *Значења и уѓоѓреба на ѓредлозиѓе во македонскиоѓ литератѓурен јазик*, Скопје.

Конески Б., 1981, *Грамаѓика на македонскиоѓ јазик*, Култура, Скопје.

Конески Б., 1982, *Истѓорија на македонскиоѓ јазик*, Култура, Скопје.

Чундева Н., 1992, *Двојниѓе ѓредлози и нивнаѓа лексикоѓграфска инѓтерѓреѓација*, Зборник на трудовите на XVIII научна дискусија, Скопје, pp. 123-128.

Лидија Танићуровска

НЕШТО ЗА ИЗВИЦИТЕ ВО ДЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА/ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА

Извиците се дел од секојдневната комуникација на еден јазик. Како и во секој друг јазик, така и во македонскиот, извиците можат да се разгледуваат од различни аспекти.

Според функционалната раслоеност на јазикот, градациски, извиците можат да се сретнат најмногу во разговорниот и во уметничко-литературниот функционален стил (во прозата, во поезијата и особено во драмските текстови), а во останатите функционални стилови ваквата употреба е ограничена (односно, извици во извесен степен можат да се сретнат во публицистичкиот функционален стил; во научниот ако стане збор за металингвистички природ), а секако дека извиците не се својствени за административниот функционален стил.

Во говорена форма тие се проследени со интонација, со изразот на лицето, на рацете и сл., односно со помош на кинетичката комуникација. При пишувањето на извиците се користат извичникот и запирката, со што се izdelуваат од другите делови на исказот.

Од повеќето дефиниции¹, можеме да извлечеме дека извиците (интерјекциите) се непосредни изразувачи на емотивната или експресивната функција на јазикот. Како што е познато, извиците се izdelуваат како посебна зборовна група, не само според своето значење и служба во реченицата, туку честопати и според невообичаениот гласовен облик (**пстт, шшшт, еееј, ахааа**).

Со извиците се изразуваат чувства (**оф!, ех!, ах! леле!**), се привлекува вниманието, се повикува некој, се воспоставува контакт (**еј!, ехеј!, бре!** итн.) и се имитираат звуци (**бум, трас, крц!** итн.). Всушност ономатопеите ги употребуваме за имитирање звуци, кои можат да бидат од различен вид: имитирање на звуците што ги произведуваат животните, птиците (**мјау, ав-ав, кукуригу**) и сл., како и имитирање на звуците од природата и друго (**крц, клоп-клоп**). Често пати извиците

¹ Enciklopediski rechnik lingvistichkih naziva; D. Kristal, Lingvisitchki rechnik; Бл. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик; Л. Минова-Ѓуркова, Синтакса на македонскиот стандарден јазик; Л. Минова-Ѓуркова, Граматика на македонскиот стандарден јазик за странци итн.

што имитираат звуци (ономатопејските извици) се употребуваат на место од личноглаголската форма, односно добиваат предикативен карактер (Го фатив и **трас** од земја!). Од ономатопејските извици се изведуваат ономатопејските глаголи (**трасне, пласне, крцне, крека** ...). Од друга страна, и полнозначните зборови можат да се употребат како извици, односно изговорени со извична интонација да извршат функција на извици (**мајчице!, Боже!, помош!, марш!** и сл.).

Оправданоста за анализата на извиците врз материјал од детската литература ја наоѓаме токму поради фактот што во литературата за деца се очекува сликовитост при изразувањето, потоа оваа литература има поголема емоционалност, а секако преку оваа литература, која е вклучена во образовниот процес, децата учат и се изградуваат во личности. По случаен избор беа ексцерпирани четириесетина книги (со различен жанр: роман, проза – расказ, драма и поезија), главно, од македонски автори, кон кои беа приклучени и списанијата за деца, што се публикувани од издвачката куќа „Детска радост“ во учебната 2009-2010 година. Треба да се напомене дека беа вклучени и текстови што биле адаптирани за детската програма „Шарена емисија“ на Радио Скопје.

Во ексцерпираниот материјал се појавија околу седумдесет различни извици. Според нашата анализа, се обидовме да ги класифицираме при што најпрвин ќе ги презентираме извиците што изразуваат чувства, потоа оние за повикување, воспоставување контакт, привлекување внимание итн. и накрај ономатопејските извици, односно извиците со кои се имитираат звуци. Во третата група, постојат неколку подгрупи за кои ќе подискутираме при нивната анализа. Пред да почнеме со нашата анализа, ќе обрнеме внимание на две работи: Некои од извиците можат да бидат употребени и за изразување емотивна, експресивна функција на јазикот, а и со нив да се повикува, да се воспоставува контакт. Понекогаш е тешко да се одвои емотивноста од еден извик што е употребен за привлекување внимание и сл. За таквите ситуации, одделно ќе биде назначено. Од друга страна, често пати се случува да се употребуваат по два извика (Е, де), па и по повеќе во една реченица.

Во нашата анализа извиците се подредени по азбучен ред.

• **А:** Првата група, сочинета од извици со кои се изразуваат чувства, ја започнуваме со извикот А, кој (според толковните речници) може да биде а) за повикување, односно како ААА б) за изразување нагласување и за истакнување на наредната информација. Во нашиот материјал го сретнавме како извик со кој се искажува несогласување: **Чувте ли, син ми ќе ви биде кум. – А-а, а-а, ќе ни биде, да ни е жив, ама по твојата умирачка. (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма).** Иако не го сретнавме во речниците, извикот А, може да послужи и при изразување збунетост: **А, колај работа за тоа. Ќе земев некоја друга. (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма).**

• **АААХ:** Извикот АААХ е употребен за изразување просевање, при што во текстот тоа е и напишано: **Јас ... ааа-х (се просева), убаво си го пом ... (заспива.)**

Сврзникот **АХ** се употребува за изразување различни расположенија и чувства (болка, тага, изненадување, чудење, радост, лудост). Ова ќе го поткрепиме со следниве примери:

- **АХ:** А токму тие „омразени“ момчиња воздивнуваа по неа: „Ах, Теа ...“ (Г. Петревски, Сама); Мајката беше зафатена со Малин и не им обрна внимание. Само рече: – Ах, овие со моториве сè расипуваат... (Г. Петревски, Сама); Тој глас ме милува, ах, толку многу ме грее. (Г. Петревски, Татковата прва љубов); – Ах, не се исполнија моите желби! (В. Николески, Гоце Делчев); – Ах, каков крај ме снајде. (Басни); Не можам да дишам ... ах, ах! (Едночинки); Ах, јас сиромав, рекол, до кога ќе јасам ’ржан леб и пипер; ах, да е проклет тој саат кога сум се родил јас. (Волшебни сказни на балканските народи); – Ах, проклетиникот, – викаше полјакот и гледаше во луѓето. (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло); Ах, кај да најдам детенце / да ме учи шах? (В. Куноски, За сите деца)
- За изразување изненадување, чудење, потсмевање, радост и сл. се употребува извикот АХА: **Аха, така значи! (Едночинки)**
- За чудење го сретнавме сврзникот АУУУ: **Се насмевна ѓволесто, а кога ги догледа колибите, ги издолжи усните и дувна зачудено: – Аууу! (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло)**
- За изразување студ под 1. и за изразување негодување, кострешење од нешто под 2. се употребува извикот: **(Сиот се стресува) Бррр ... Оф, оф, оф, ... (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма); Времево веќе ми мириса на зима, а јас сè уште не си најдов зимувалиште ... Бррррр, ајде Лисо, ајде иторманке... (Едночинки); Бррр, и сега ми се ежави косава од нејзиниот вресок. (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло)**

Извикот **ДЕ** се употребува во четири ситуации: 1. за поттик, за охрабрување 2. за смирување, допуштање, согласување 3. за незадоволство, 4. за потсилување на стихот и во припеви од народни песни. Во нашиот материјал најдовме на третата ситуација, за незадоволство: **Е, де, господин управниче! – рече Ѓорче, му пристапи и му спушти во раката една златна жолтица. (В. Николески, Гоце Делчев); или: (Гледа по него превиткувајќи се од смеење) Е, умри де! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма).** Како што може да се забележи од примерот, овој извик, често пати оди со извикот **Е**.

• **Е:** Веќе го споменаваме следниот извик, **Е**, кој може да се употреби (како што е наведено во речниците) за чудење, за негодување, па

и за привлекување внимание за што ќе дадеме примери подолу. Во примерите што ги сретнавме, многу често се изразува некакво согласување, одобрување: – **Е, кутар мој гавране, сè имаш, само ум ти фали.** (Басни); **Е, ова првпат го слушам.** (Едночинки); **Показалецот: Е, не си ти најважниот, туку јас!** (Р. Јовчески, Танцувајте куклички); **Е, што ти е крива жената!** (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма); – **А во кој дел би ја ставил волшебната Теодора?** – **Е, таа е нешто друго, грешно чедо мое – рече Давид.** (Г. Петревски, Сама); – **Е, ова е дијалог за на сид!** – **се одушеви Зафир Графит и запиша во тетратката.** (Г. Петревски, Сама); – **Сепак, кога би можела самата да се видиш на настапот!** – **продолжи тој.** – **Е, тоа не можам ... Сама да се видам ...** (Г. Петревски, Сама); **Е, па убаво, тогаш зимава играј!** – **му рекла мравката на штурецот.** (Басни); **Е, кога знаеш, влезе разбуди го!** (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма).

• **ЕХ:** Сврзникот ЕХ е извик за изразување на различни расположенија: тага, копнеж, негодување. **Ех, Сања, Сања (наслов)** (Н. Цамбазов, Веселото детенце); **Ех, за таа Сања, / живот јас ќе дадам/ и три дена нема/ ништо јас да јадам.** (Н. Цамбазов, Веселото детенце)²; **Од сите страни ме гледаат како чудовиште. Ми се подбиваат зад грб.** – **Ех!** – **одмавна со рака музичарката.** – **Ти мислиш дека цел свет се занимава со тебе?!** (Г. Петревски, Сама); **Ех, таа прчлеста, но убава Неда! Три тажни лета јас во неа гледам.** (Г. Петревски, Татковата прва љубов); **Ех, динко, мој, бери си го умот!** (В. Николески, Гоце Делчев); – **Ех, – воздивна трговецот, ...** (В. Николески, Гоце Делчев); **Ех, да има некој да ми раскаже нешто убаво за зимскиот распуст.** (Едночинки); **Ех, ех, кутрите мечиња!** (Едночинки); **Ех, едно време беше Гари Купер.** (М. Митков, Гласните теми ...); – **Седи, одмори се. Да те погледнам малку. Ме потсекаш на мојот Ладе. На исти години сте.** **Ех!** – **воздивна воденичарот!** (Гл. Поповски, Сказна за Вилен)

Со израз за чудње го сретнавме извикот **ЕХЕЈ:** **Ехеј, и ти сакаш да ловиш риба, а?** – **весело ми подвижна.** (В. Подгорец, Белото циганче)

• **ИХУ:** За радост обично се користи извој извик, кој заедно со **ИХА** се употребува од играорците. Примерот е: – **Иху, прекрасно! Многу ги сакам!** – **викнав, но дедо ми веднаш ми ја затна устата.** (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло).

• **КХА:** Кашлањето изразено во јазична форма е преку извикот **кха**, што го сретнавме во делото на Оливера Николова, Зоки Поки: – **Кха, кха, – кашла Зоки зад нејзиниот грб, претворајќи го гласот ...** (О. Николова, Зоки Поки).

² Оваа стихотворба е изведена како детска песна на Златно славејче, 1998 година.

• **ЛЕЛЕ:** Еден од почестите и од препознатливите извици во македонскиот јазик е извикот ЛЕЛЕ. Овој извик се употребува 1. за изразување болка 2. за изразување чудење, за изразување восхит, 3. за страв итн. Еве ги примерите од страниците на ексцерпираниите дела од детска литература: **Леле, кутар зајко/в страшни болки гори/ не може да јаде,/ не може да збори (Н. Цамбазов, Веселото детенце); Леле, Никола, што велиш? – уплашено викна мајка му. (В. Николески, Гоце Делчев); – Леле, а што ќе биде ако се вратат овчарите со кучињата? – прашала првата лисица. (Басни); Леле, што несреќно сум јас! – / од едно шише плачење се слуша. (Басни); (Застанува пред сидниот саат и го гледа уплашено.) Леле, застанал! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма); – Леле, леле, сине! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма), Леле, Томче! Ти не знаеш што зборуваш! И на мајка тоа да го речеш! Ти си нагазил сине на маѓија! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма); Леле! Што ќе правиме сега? Кажи Спиро! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма), Леле, нож! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма); Леле, ако те подграбнам, ќе те направам мека како памук во ковчињата ... (Едночинки)**

• **ММММ** е извикот за вкусно вкусно јадење и пиеење, односно за нешто убаво. Со таква употреба е и во следниов пример: – **Ммммммм ... - Навистина е вкусно, нели?**

• **О:** Извикот О е со поголема честота, а секако се употребува во повеќе ституации: 1. за изразување чудење, изненадување, покажување силни чувства на радост, болка, тага, на силна желба, 2. за изразување негодување, ужас. Овој извик ќе го сретнеме и во втората група со останатите ституации: 3. при искажување заповед, молба клетва, 4. при обраќање кон друго лице, 5. за повикување на едно или повеќе лица итн. Во оваа ституација ги наведуваме примерите: **На Водно се појави и пијанистот Симеон Георгиев со неколку девојки и момчиња. Кога доде до неа како да се изненади од средбата. – О, Теодора! Како си? (Г. Петревски, Сама); Таа се сврте. И го препозна пијанистот Симеон Георгиев. – О, маестто! – изненадено му одврати. (Г. Петревски, Сама); – О! која не го сака?! (Г. Петревски, Сама); О, мила Принцезо,/ О, премила Весна, ... (Р. Јовчески, Танцувајте куклички); О, честит да ни е денот свиден! (Б. Миркуловска); О, кутрото, не смееше дури ни да заплаче! (О. Николова, Зоки Поки). Во еден пример со извикот О се изразува и збунетост: **Ние имаме со другарот работа. Затоа дозволете ни да одиме! – О, о, слободно! – одговори дервишот. (В. Николески, Гоце Делчев)****

• **ОФ:** Извикот ОФ од една страна е резервиран за 1. изразување болка, 2. изразување тага, мака, а од друга страна, се употребува 3. за изразување некакво посилно пријатно чувство, на пр: Оф, оф, ќе се изнајадам грозје. Како што веќе напоменавме, и овој сврзник, често пати оди со друг сврзник, односно се сретнува со сврзникот ЛЕЛЕ. Ги

даваме примерите со изразување болка, тага, мака и сл.: **Оф**, леелее! **Ме отепа!** (В. Николески, Гоце Делчев); **Оф**, утро е веќе во рана пролет и сонце штркнало вон: не ме сака таа – **СЕТО БИЛО СОН!** . (Г. Петревски, Татковата прва љубов); – **Оф**, **оф!** Што направи оваа будала глава! (В. Николески, Гоце Делчев); – **Оф**, ми ги скинаа нозете! – извика некој. (В. Николески, Гоце Делчев), **Оф**, мајко, зошто ме роди да тргам вакви маки! (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма); **Оф**, главата! **Ќе** ми пукне ... (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма); Главен град на Македонија е – **Вардар!** – **Оф**, мајчице, сè му се измешало на девојчево. (Едночинки); **Оф**, **оф!** Моркови и зелки! (пријатно чувство) (Едночинки); **Оф**, бре синко, зашто ми ја окрши лушгата од јајцето, со позлаќеното јаболко и таа да му ја земи за невеста. (М. Цепенков, Силјан Штркот).

Некаде извиците **О(Ф)** и **ЛЕЛЕ** се дадени како еден извик: **Офлеле!** (Едночинки); – **Олеле**, нозете, олеле, главата! – зошто свекрва ѝ дома ја изгорела кожата! (Волшебни сказни на балканските народи). Во слични ситуации (при болка, тага, мака) се употребува и сврзникот **ОХ**.

- **О-ХО** или **ОХОХО** е извик што се употребува за вчудовиденост, задоволство, изненаденост: **О-хо**, и снегот е бел. (Едночинки), **Десет! Охохо.** (Едночинки).

- Негодување може да се изрази и со извикот **ТУУУ**, како во следниов пример: – **Тууу, каков си!** (Едночинки)

- **УФ** е од оние извици со кои се искажува страв, изненаденост, гадење, здодевност или незадоволство: **Уф**, сум задоцнил! **Уф**, бегај ми од пред очи ти, кукумјавко, зашто ќе те здробам како сува пиперка! (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма); **Уф**, Анастасијо, тоа ли е чистота? (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма); **Уф!** Ме покваси! (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма); Девојчето (бргу го вади топломерот): **Уф**, **уф**, **уф!** Да, така е, температура ... (Едночинки); **Уф**, ме запали, жар ме стега, проклет да си, еве бегам! (Едночинки); **Уф**, ама ќе се налапам од тортата! (Р. Јовчески, Танцувајте куклички).

- **УХ**: Сличен на него е извикот **УХ**, кој исто така искажува страв, изненадување, гадење, здодевност, нетрпение и сл. : – **Ух**, страшно! – си призна Стефан. (Г. Петревски, Сама)

- **ХА**: За изненадување, за триумф, па и за сомнеж се употребува извикот **ХА**: – Помогнуваат ли заканите?! – Да видиш дека помогнуваат ... – му потврди професорот. – И тоа од страв да не го изгубат телефонот. Обезлавени се без него. – **Ха!** Така. Значи не се може без мобилен.

- Преку следнииве примери: **Хм**, **Хм** ... (Ја свртува главата на дугата страна) (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма); – **Хм**, промрмори некој. (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло); Не е

препорачливо еден сладолед да лижат тројца ... Не е хигиенски ... (Сега и тој воздивнува, размилувајќи.) Хм ... а ова јаболко? (Едночинки), На буквата „р“? Хм! Досега колку пати сме го кажале тоа? (Едночинки); Хм, чуден ти е: не сака ни мува да брмне. (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло), може да се забележи дека дека извикот ХМ се употребува за сомнеж, кој пак може да се употреби и за чудење и за колебање.

Извикот УРА е многу познат како 1. извик за изразување радост или одобрување, 2. извик при јуриш: – Ура! Добро е! – пак згремвме, сложено потпалено. (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло); – Ура! – свика Диме Такси здогледувајќи го чичко Пандо и тетка Донка и веднаш стана од каменот. – Ура! Чичко Пандо, знам, ти ја бараш „Караорманска“ бр. 13. Веднаш ќе те однесам! (Б. Смаќоски, Големи и мали).

Одделно ги издовивме извиците со кои се изразува смеење. Тие се пишуваат како: ХА-ХА, ХИ-ХИ, ХЕ-ХЕ: – Така ли? Ха-ха! – ја прифатија шегата. (Г. Петревски, Сама); Хи-хи-хиии (Едночинки); (Се смее) Ха – ха – ха – хи –хи! (Р. Јовчески, Танцувајте куклички); Хи, хи, хи! И сите ме гледаа со ококорени очи. Многу беа смешни. (Ј. Владова, Измислување на светот); -Хе, хе, хе, хе! се изнасмеал чокот и је рекол: – Седи ми со здравје, бабо! (М. Цепенков, Силјан Штркот).

Условно кажано, во втората група, се оние извици што привлекуваат внимание, со кои се воспоставува контакт и сл.

АЈ: Според азбучен ред, прв го обработивме извикот АЈ, кој покрај ситуацијата 1. за привлекување внимание, може да се употреби и 2. за искажување чудење, тага, радост, чии примери би се нашле во првата група. Пример: Ластовичке, птицо мила, / ај, со здравје, ај, / време дојде да се селиш, во јужниот крај. (Н. Цамбазов, Веселото детенце); Ај, му велат, – кажи си ја последната желба, па да те стегнеме за грло (Басни).

• **БРЕ:** Извикот БРЕ се употребува: 1. при обраќање, 2. при чудење, 3. за да се обрне внимание на нешто, извик по стока или некој да се уплаши. Еве дел од примерите во кои го најдовме извикот БРЕ во детската литература: – Што носиш, бре ѓаур во вреќите? (В. Николески, Гоце Делчев); Бре, бре?! – шепотеа слугите и стражарите. (В. Николески, Гоце Делчев); Што не отвориш, бре ѓаур? (В. Николески, Гоце Делчев); – Бре, бре! Ама се ѓаволи овие Македонци! – рече командирот на бугарската полиција. (В. Николески, Гоце Делчев), Бре! Спрастрена, девојка ! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма); Еве ме, бре, жено, двај стасав! (Р. Јовчески, Танцувајте куклички); А, бре, дедо,/ ти зошто утрово/ не се поздрав/ со Медо? (М.Митков, Песни за Матеј ...).

• **Е:** Покрај тоа што извикот Е се употребува за 1. чудење и за негодување, тој се употребува за да се привлече внимание: **Откога Гоце седна, меѓу нив се разврза разговор: Е, Ѓорче, што има ново? – праша Гоце. (В. Николески, Гоце Делчев); Еј, возачу застани крај патот, / на место за тоа одредено, / ќе бидеш здрав и ти и возилото, / ако правиш ко што е наредено... (знак за паркирање) (Н. Цамбазов, Веселото детенце); – Еј, малечка! – ќе речеше Ктан Тревка. (Г. Петревски, Сама); – Еј, момче! – викна некој. (В. Николески, Гоце Делчев); – Еј, магаре, кај е твојот ум? (Басни) – каде што станува збор за басна во која животните имаат човечки ликови; Еј, вие, да не ви се случило нешто? (Едночинки); Еј, бабичке, те молам право ќе ми кажеш, зошто ме крстивте Свездан? (Р. Јовчески, Танцувајте куклички); Еј, дечиња, па вие сте големи ѓаволчиња, ... (М. Митков, Гласните теми ...)**

• **ЕЈ:** За привлекување внимание е и извикот ЕЈ: **Еден мачор/ кара-качор, / мустаќ има свilen / и со него, / еј, си мисли, што сум јунак силен. (Н. Цамбазов, Веселото детенце); Тато се нервира, / мама кубе коси, / еј, ова дете / ѓавол да го носи! (Н. Цамбазов, Веселото детенце); – Еј!! Зошто токму јас да бидам неблагородниот човечки сој? (Г. Петревски, Сама); – Еј!? Ми се допаѓаш, „Евридика“?! (Г. Петревски, Сама); Гуде сретнало в поле/ воз свирел, како што личи./ Па викнало:/ – Еј, колкав е голем, / а уште не знае да квичи! (Басни); Еј, бреј брат Арсо, што тоав човек си! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма); Еј, брези, бело вивнати, / со вејки волно опкружени ... (Б. Миркуловска, Празнични виделини).**

• **МОРЕ:** Кај извикот **МОРЕ** е онаа ситуација за која споменавме на почетокот. Овој извик има повеќе значења, служи за повикување, довикување, обрнување внимание, засилување на закана, а може да добие емоционална заситеност, со различни емоционални нијанси: **Море, кажи, кажи каде ? Ќе го отепам ... ќе то заколам! – беснееше татко му. (В. Николески, Гоце Делчев); – Море, тој е видра! Ќе видиш, ќе се извлече! – додаде трет! (В. Николески, Гоце Делчев), Море, оставете празни муабети! (В. Иљоски, Чорбаци Теодос – драма); Море, Пејо, колку нозе има свињата? Пејо се сети и вели: Море, попе, колку нозе имаат две свиња? (Ст. Попов, Итар Пејо).**

• **О:** Со извикот **О**, којшто го сретнавме во претходната група, каде што изразуваше 1. чудење, изненадување, силни чувства на радост, болка, тага, на силна желба, 2. негодување, ужас, се користи и 3. при искажување заповед, молба клетва, 4. при обраќање кон друго лице, 5. за повикување на едно или повеќе лица итн. Во следниов пример е покажано повикувањето: – **О, млади луѓе! (Г. Петревски, Сама); О, мој господине! Зар јас сум виновен што моите овци влегле во туѓо лозје? (Човекот и кучето).**

• **ОЈ:** Во следниов пример е слична ситуацијата како кај извикот **МОРЕ**, за која најавивме на самиот почеток. Со извикот **ОЈ** не само што се повикува, истовремено, се изразуваат и чувства (на копнеж, на љубов и сл.): **Ој, Калино, мој цвети во вазна, моја љубов, моја топла сказна! (Р. Јовчески, Танцувајте куклички).**

• **УА:** За изразување негодување, несогласување се употребува извикот **УА: Уааа! Гауриии! Уаааа! – се перчеше детото на Мухамед-бег. (В. Николески, Гоце Делчев); Уааа! Држете го крадецот! Уаааа! (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло); Уа, милиција! – весело му подвикна чичко Милан. (Б. Смаќоски, Големи и мали).**

• **ПСТ:** Со извиците: **ПСТ, ПШШШТ, Ш-Ш-ШТ** се искажува шепот за да се привлече вниманието или да се повика на тишина на молчење. **Пст! Пст! Пст! / Ова деца не е в ред. / бркна Аничка со прст, / тортата е како мед. (Н. Ц., Веселото детенце), Пссст, некој доаѓа! (Еднотинки), Пшшшт! Да не нема, ајде, ајде! (Еднотинки); Ш-ш-шт! – прошепна детето и стаи прст на уста. (Гл. Поповски, Сказна за Вилен); Пст! Тивко! (Ј. Стрезовски, Дружината братско стебло); Пссст! Вие сте подранети – тие се поканети! (Р. Јовчески, Танцувајте куклички).**

Кога станува збор за литература наменета за деца, секако дека значајно место имаат басните, во кои животните добиваат човечки особини, па тие комуницираат на човечки јазик. Според тоа, станува збор за истите извици што се користат меѓу луѓето. Меѓутоа, постои и, условно кажано, воспоставување контакт меѓу човекот и животните. Затоа, во оваа група, како подгрупа ги изделивме извиците со кои се воспоставува контакт со животните. Во ексерпираниот материјал ги сретнавме следниве извици:

• **ДИ** – за терање коњ или магаре: **Доне, одвреме-навреме, ги удираше коњите со тенката врбова прачка и ги бодеше: – Диии! Ајде, синковци, уште е далеку, далеку. (В. Николески, Гоце Делчев);**

• **ИШ** – за бркање птици или инсекти: – **Иш, грдо пиле, иш, црно пиле! – го избрка гугутката. (Басни)**

• **МАЦ:** **Мац ... мац, мац ... (Еднотинки)**

• **ПИ:** **Пи-пи-пи! Сè што лета, нека слета, нека касне, да порасне! (Р. Јовчески, Танцувајте куклички).**

Понекогаш извиците со кои им се обраќаат луѓето на животните можат да бидат различни, како што вели Белото циганче: **Од рано утро до доцни вечери по гумната се носеше врева. коњите неуморно се вртеа околу стожерите, а арманциите весело им подвикнуваа некои чудни и неразбирливи за мене извици: – Бака, бака, бака! Јо, јо, јо! Обррр! (В. Подгорец, Белото циганче).**

Имитирањето на звуците, односно ономатопејските извици, ги поделивме во две подгрупи, имитирање животни, птици и имитирање на звуците од природата и друго.

Во првата подгрупа ги наведуваме следниве примери: Туку на чудо големо, наместо да ѝ отвори врата, чула од дома кравин глас: – Му-у-у! (Волшебни сказни на балканските народи); Кога јаделе, дошла една птичка и почнала да пее: Цири-вири, виривиу, живиот со мртивиот седат и јадат леб! (Волшебни сказни на балканските народи); На лист в бара седеа/ четири жаби зелени, / шијеја за жапчиња/кошули и пелени./ Квак-кавка, / сакаме и фрак, / (В. Куноски, За сите деца); Дали некој знае/ што е оа, / што значи / ав-ав-ав? (В. Куноски, За сите деца); Чиру-ли, чиру-ли! Чиру-ли! Јас сум чучулига. (К. Донеv, Да се запознаеме); Гру-гру-гру ... – мирно загровка свињата и се сврти на другата страна. (К. Донеv, Да се запознаеме); Вака вика прасето: – Гро-гро-гро! (Н. Цамбазов, Смешки – едно кило тешки); Кога долета во своето гнездо, штркот заштрака со клунот. – Штрак-штрак-штрак-штрак, дојдов пак, дојдов пак! (К. Донеv, Да се запознаеме); Мјаууу! – жално рече Мирка. – Бев гладна, дедо... (К. Донеv, Да се запознаеме); ... едно мало врапченце/тажно пее – „див“ (Н. Цамбазов, Смешки – едно кило тешки)... итн.

Од втората подгрупа ги најдовме следниве примери: Грујо ја фати железната алка од портата и чукна: – Тик-так! Тик-так! (В. Николески, Гоце Делчев); Ке ги отвори очите наутро – тругбата свири: Трата-ту – трата-ту!(О. Николова, Зоки Поки). Потоа удри свонечот: – Цин-цан! Цин-цан! – се разнесе неговито глас. (В. Николески, Гоце Делчев); Свончето: Свррр! (Едночинки); Прапорците засвечкаа: – Ждранг-ждранг! Ждранг-ждранг! (В. Николески, Гоце Делчев); Токму домаќинот и Гоце се беа расприкажале, кога на портата се чу силно: – Бам-бум! Бам-бум! (В. Николески, Гоце Делчев); – Тип-тап! Тип-туп! одекнуваше тапиот чекор. (В. Николески, Гоце Делчев).

Понекогаш, од еден автор во една книга можат да се забележат различни јазични произнеси за имитирање на некој звук. Еве како може да свири трубата кај Ванчо Николески: Во дворот на војничката касарна трубата засвири: – Тати-тати-татиии! (В. Николески, Гоце Делчев); Тити-тити-татиии! (В. Николески, Гоце Делчев) или Тати-тати-татиии-туу! (В. Николески, Гоце Делчев).

Нешто да кажеме и за полнозначни зборови како извици. Полнозначните зборови можат да се превратат (како што пишува Бл. Конески) во извици ако им избледее нивната реална содржина и ќе се сведат до сигнали на за нешто или за некаква внатрешна состојба:

- О, Госпoде, како да не те препознавам ... (Г. Петревски, Сама); „О, Боже!“ Каква мудрост ... (Г. Петревски, Сама)

• Дежурниот командир искомандува: – Мирнооо! (В. Николески, Гоце Делчев)

• И затоа, магаре едно, поради тебе морам да црвенеам и да плаќам глоба – викна татко му и стана да го тепа. (В. Николески, Гоце Делчев)

Истото се случува и со зборовите: марш, стоп/стој, аман, браво(с) и сл.

• Браво, браво Гоце! (В. Николески, Гоце Делчев) – Аман, Коле! Жив ти мене! Тепај ме мене! Ќе видиш, ќе се поправи. (В. Николески, Гоце Делчев); – Браво, браво! да му е алал! – дополни втор. (В. Николески, Гоце Делчев); Браво, кукле теткино! (Едночинки); Стој, бре ѓаур! (В. Николески, Гоце Делчев); Стој, зашто ќе ти ги искршам нозете со тој дикел. (В. Иљоски, Чорбаџи Теодос – драма).

Ќе споменеме и за појавата – правење глаголски именки од некои извици, како во примерите: Ооооо! – се слушна во класот. – Без „окање“. (Г. Петревски, Сама); Ааааа! – пак се слушна. – И овде не треба „акање“! (Г. Петревски, Сама), зашто понекогаш, како што е познато можат да го заменат глаголското дејство: (Влезе и трас на масата).

На крајот, треба да се спомене за невообичаениот гласовен облик на извиците, кои се предаваат на следниов начин: – Иииии ... – одушевено одекна од повеќе грла. (Г. Петревски, Сама); Ооооо! – се слушна во класот. (Г. Петревски, Сама); Ааааа! – пак се слушна. (Г. Петревски, Сама); – Ууууу! – се слушнаа гласови. (Г. Петревски, Сама). Значи, извиците, покрај својата првична форма (а, оф, уф, леле), се пишуваат со додавање на две или повеќе самогласки (уууу, тууу, ооооф, аааа, лелеее, брееее) или повеќе консонанти (пссст, ејјј), како и комбинирано (ууффф). Некои извици можат да бидат повторувани и меѓу нив да има тире (ха-ха), а некои извици се повторуваат одделно (леле, леле, леле). Обично, извиците се изделуваат со извичник или со зафирка во реченицата.

- **Клучни зборови:** извици (интерјекции), неменливи зборови, детска литература
- **Куса содржина:** Предмет на овој реферат се извиците како зборови што служат да се изразат чувства (оф, ех, ах ...), да се обрнува внимание (еј, пст...) или звучно да се имитираат разни звуци (трас, бум ...). Како што е познато, извиците се изделуваат како посебна зборовна група не само поради значењето и службата во реченицата, туку и според невообичаениот гласовен облик. Тие во реченицата се изделени елементи.
- **Заклучоци:** Во нашиот прилог ќе ги класифицираме извиците извлечени од анализата на текстови од македонската детска литература.

Симон Саздов

ЗА ПОЛИСЕМНОСТА НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Предлозите, од аспект на нивното значење, веројатно, се најпотценетата зборовна група. Тие, како што е познато, традиционално се сфаќаат како зборови лишени од лексичко значење, како последица на што редовно се вбројуваат во групата службени зборови, односно се третираат како „граматички средства за изразување на врските и односите меѓу полнозначните зборови во составот на реченицата или меѓу одделните реченици.” (Бл. Конески, 1953: 213). Но, дека таквиот третман не ја одразува реалната значенска слика на предлозите најдобар доказ е фактот што предлозите редовно се присутни во толковните речници, каде, како и полнозначните зборови, се толкуваат од аспект на нивното лексичко значење. Тоа што нивното семантичко толкување е главно фрагментарно не зборува за неполнозначноста на предлозите, туку за релативно скудното познавање на нивното значење¹.

Денес е веќе афирмирано сфаќањето на предлозите како зборови со сопствено значење². Имено, од гледна точка на современата лингвистичка семантика³, предлозите влегуваат, заедно со глаголите, именките и придавките, во редот на оние зборови кои

¹ Дека во поглед на значењето на предлозите сфаќањата се далеку од изедначени, најдобро зборува следниов исказ за предлозите: „... конвенционалните пристапи кон описите на предлозите ги третираат предлозите како пренатрупани, инфиксни оператори. Предлозите се инфиксни оператори затоа што поврзуваат групи зборови меѓусебно на инфиксен начин. Пренатрупани се затоа што може да се употребат во најразлични контексти за да означат најразлични значења” (Veale T., 1996: 2). Може да се забележи дека во поглед на значењето на предлозите мислењата варираат од „зборови без значење“ до „зборови пренатрупани со значење“.

² Бл. Конески во Граматиката вели: „Предлогот за влегува во сврзнички споеви за да и за дека... Воопшто, ова вакво пренесување на предлозите во сврзничка служба, што го видовме погоре и кај предлогот без, укажува на извесна релативна самостојност на нивното значење, бидејќи тоа не се открива само во спој со именка, ами може да се простре и на цела реченица.“ (1953: 516).

³ Hurford, J. R. & Heasley, B. (1983).

(може да) функционираат во реченицата како предикатори (семантички предикати), а за нив е карактеристично тоа што, покрај аргументите во реченицата, имаат најзначаен придонес за значењето на реченицата⁴.

Од аспект на семантичкото зборообразување вистински хендикеп претставува традиционалното сфаќање на предлозите во значенска смисла, затоа што не овозможува соодветно објаснување на нивната полисемност. Имено, не може да се очекува еден современ толковен речник да ни го објасни значењето на предлозите сè додека нивното значење се објаснува низ призма на значењето на полнозначните зборови меѓу кои се јавуваат предлозите. Дури откако ќе изделиме значење карактеристично за самите предлози, ќе бидеме во состојба да ја објасниме нивната повеќе-значност и метафоричноста на одделни значења. Само на тој начин ќе можеме да ја увидиме систематичноста присутна во употребата на предлозите.

Пространственото значење на предлозите

Најголемиот број предлози во македонскиот јазик примарно означуваат пространствена релација меѓу два (поретко меѓу повеќе) ентитета. Такво значење се среќава кај следниве предлози: *в(о), врз, до, зад, кај, кон, крај, меѓу, на, над, накај, насиројши, напред(е), низ, од, околу, ојќикај, по, под, покрај, помеѓу, пред, преку, при, сред(е)*.

Она што треба да се има предвид е тоа дека при употребата на еден предлог за означување пространствен однос, говорителот, субјективно или објективно, ги претставува димензиите на просторот. Така, говорителот може да го претстави просторот како местоположба без изразени димензии, но и како местоположба со своја должина, ширина, висина. Може да се забележи дека во вториот случај може да се работи за едnodимензионален, дводимензионален или тродимензионален простор, но нивното посебно изделување нема поткрепа во македонскиот јазик, затоа што тоа не е изразено со употреба на различни предлози.

На практичен план, се работи за разлика меѓу случаи од типот:

⁴ Влоѓимјеж Пјанка, разгледувајќи ги словенските предлози за место со инструментална рекција, заклучува: „Носители на посебни лексички значења на тие групи се исклучиво самите предлози како предикативи, а во реченици кои не содржат никакви глаголски лични форми (освен помошниот глагол) тие се единствени (морфолошки неоформени) предикативи“.

Игравме на полјаната и

Игравме во полјаната.

Иако може да се работи за истата локација, во првиот случај неа ја претставуваме како локација без изразени димензии, а во вториот – како волуменозна површина.

Една основна значенска разлика што се истакнува во рамките на пространствените употреби на предлозите е разликата меѓу состојбата (статична позиција) и правецот (движење кон позиција). Во македонскиот јазик оваа значенска разлика многу често не е претставена со употреба на различни предлози, но и тогаш треба да се има предвид. Сепак, има предлози, какви што се *кај*, од една страна, и *накај*, *ојкај*, од друга страна, каде што оваа разлика е лексикализирана. Од друга страна, се чини, не треба да се претерува во припишување одделни значења на предлозите врз основа токму на оваа разлика. Така, на пример, во врска со значењето на предлогот *во* и Бл. Конески во Граматиката и Трајко Стаматоски во РМЈ izdelуваат две просторни значења, и тоа: 1. наоѓање внатре во некоја средина, пр.: *лебој е во шорбајта, живеам во Скопје*, и 2. упатеност, насоченост, правец, на пр.: *одев во шумата секој ден*. Се чини дека многу пореално ќе го определиме просторното значење на предлогот *во* како „волуменозна местоположба каде се наоѓа некој, односно нешто“, затоа што упатеноста за која станува збор е составен дел на глаголот на движење *оди*, а не на предлогот. Ваквото претставување на значењето има уште една предност – ослободување од претставата за несамостојното значење на предлозите. Имено, преку прочистување на значењето може да се дојде до пореална претстава и за основното значење на предлогот и за патиштата на метафоричното проширување на тоа значење.

Предлогот ЗА

Еден од најинтересните предлози од аспект на семантичкото зборообразување е предлогот *за*. Поточно, тој може да биде таков ако ја земеме предвид неговата историја. Во спротивно, може целосно да остане надвор од нашиот интерес, со оглед на тоа што набљудуван само на современ план кај него многу тешко може да се откријат елементи на семантичко зборообразување. Имено, станува збор за општословенски предлог, чие првобитно значење – „наоѓање зад некој или нешто“ денес не се среќава во македонскиот јазик. Како што е познато, тоа значење во современиот македонски јазик го има предлогот *зад*.

Ако се навратиме на предлогот *за* во старословенскиот јазик, тогаш од неговото примарно просторно значење, како појдовна точка, може по пат на семантичко образување да ги мотивираме денешните негови значења и тоа примарното – „цел, намена“, како и другите значења, секундарни од современа гледна точка.

Врската меѓу некогашното примарно значење – „просторно наоѓање зад некого или нешто“ и денешното примарно, т.е. доминантно значење – „цел, намена“, се согледува преку првобитната, просторна претстава за целта – како нешто до што се доаѓа, но истовремено и како нешто што, значи, не се наоѓа напред, на почетокот, туку назад, зад нешто, т.е. како крајна дестинација. Благодарение на оваа просторна претстава некогашното просторно значење му го отстапило своето место на денешното, целно значење, но во меѓувреме треба да се регистрираат уште низа моменти, во функција на преодни фази меѓу едното и другото значење. Клучна улога во тој процес има концептот МОТИВАЦИЈА.

Мотивацијата ја сфаќаме како целина која опфаќа психолошка причина за вршење на дејство, од една страна, и цел, од друга страна, и според тоа подразбира учество на човек, односно лице. Така, во примерот *Вейероѝ љо скриши ѝрозорецоѝѝ* не може да стане збор за мотивација, туку просто за причина, за разлика од примерот *Го најрави ѝѝоа за ѝари*, каде парите се мотив за вршење на дејството. Во врска со ова, разгледувајќи ги значењата на предлогот *заради*, Т. Димитровски (1956: 19) вели: „Кога се во прашање лица, кога е работата за однос што зависи од субјектот во реченицата, тогаш употребата на *заради* – без оглед на тоа дали изразува финалност или каузалност – е сосем наместо. Меѓутоа, кога дејството станало или ќе стане како резултат (последича) од нешто што воопшто не зависи од волјата на субјектот во реченицата, – тогаш не ќе е лошо да му се дава предимство на предлогот *ѝоради*.“ Т. Димитровски овде, всушност, зборува за разликата меѓу мотивацијата и причината.

Она што е посебно интересно во врска со предлогот *за*, е фактот дека мотивираноста на дејството може да се реализира во два правца: 1. поради што, на основа на што се реализира дејството; и 2. заради што, со каква цел се реализира дејството?

Ходова (1971: 147) забележува дека во старословенскиот јазик предлогот *за* и по(сле)лозите *дѣлѣ* и *ради* имаат прилично неиздиференцирана смисла во поглед на правецот на мотивацијата и затоа го мотивираат дејството на најопшт и најапстрактен начин. Ваквата значенска состојба на предлогот *за* во старословенскиот јазик дава основа за објаснување на развојниот тек на неговото значење. Всушност, предлогот *за* во старословенскиот јазик имал капацитет да изразува мотивација во нерасчленет вид. И денес не е

мал бројот на случаите кога мотивацијата изразена со предлогот *за* може да се протолкува на двата начина: *Се прашиаа за здравјето* – 1. здравјето е причина за поставување на прашањето; 2. здравјето е цел на нивниот интерес. Т. Димитровски (1956: 19), зборувајќи за предлогот *заради*, доаѓа до истиот заклучок. Тој вели: „Реченицата: *Продадов сè заради тебе* – може двојна смисла да има: 1. цел: за да ти помогнам, сè продадов; 2. причина: ти си причината, та сè продадов.“

Ходова наведува дека во зависност од позицијата во однос на дејството, поимот мотивација може да се сфати или како причина или како цел. Таа упатува на објаснувањето на М. Лозбе⁵ во врска со можноста еден ист состав да означува и причина и цел: „При препозитивна положба на мотивацијата во однос на дејството на временски план се јавува значењето на причина... Ако, пак, дејството ѝ претходи на мотивацијата, тогаш смисловната структура на составот означува цел.“ Лозбе истакнува дека во овие случаи препозитивната и постпозитивната мотивација не се спротивставуваат меѓусебно затоа што дејството на глаголот и пренесената употреба на составот од предлог и именка во падежна форма се проектираат на временски план дифузно, реализирајќи истовремено две валенции на глаголот (препозитивна и постпозитивна).

Уште два момента се релевантни во овој контекст:

– фактот дека грчките еквиваленти (*δίá* + генитив и *δίá* + акузатив), кои се преведуваат со словенските *за* + генитив и *дълѣ* + генитив, *ради* + генитив, исто така служеле за изразување и причински и целни значења, и на тој начин ја поддржувале состојбата на смисловна нерасчленетост, карактеристична за тие форми во старословенскиот,

– фактот дека е забележана тесна врска меѓу зборовите за изразување причински и целни значења во многу јазици во светот. Л.П. Јакубински⁶ (1953: 254) забележува дека „развитокот на поимот причина неизбежно поминува низ етапа на нерасчленет поим „причина-цел“ или поточно (првобитно) „цел-причина“.

Во врска со развојниот тек на значењето на предлогот *за*, треба да се има предвид сведоштвото од старословенските писмени споменици, од каде недвосмислено се гледа дека предлогот *за*, при диференцирање на значењето мотивација, далеку почесто означува причина отколку цел. Денес, како што е познато, ситуацијата е обратна. Сметаме дека посебното значење на ова све-

⁵ М. Лозбѣ. *Из истории причинных и целевых отношений*. Москва, МГУ, 1965, стр.11.

⁶ Л. П. Якубинский. *История древнерусского языка*. Москва, 1953.

доштво се согледува во неговата илустративна моќ. Имено, тоа ни го илустрира правецот на дејствување на семантичкото зборообразување на следниов начин: од пространственото значење на наоѓање зад некого или нешто, причинското се развива така што тоа што е просторно зад некого или нешто, се сфаќа како нешто што доаѓа подоцна на временски план. Доказ за тоа е временското значење на предлогот *зад* (*Ќе се врати зад Божиќ*), иако тоа на современ план не е многу актуелно. Причината првобитно се сфаќала пространствено – како појдовна точка, т.е. како нешто по што доаѓа односно следува дејство кое е обусловено од таа причина (сп. *од каде доаѓа ѓоа* – „што е причината за тоа“). Така, во примерот *Го награтија за најорнаџа работџа* наградувањето следува по т.е. зад напорната работа. Тоа е врската меѓу некогашното примарно пространствено значење и денешното значење на мотивација т.е. причина.

Да ги илустрираме диференцираните значења на причина и цел кај предлогот *за* во старословенскиот јазик. Причинско значење се забележува во следниве примери: ...*за кое иџ дѣло камене на ма метете*. (... *за кое од џше дела фрлаџе камења на мене*; Јован, X, 32); *по чѣто мџ не възмогомџ изгџнати его. џѣ же рече имѣ. за невѣрѣство ваше*. (*Зоџџо не можевме ние да џо исџераме? А Исус им рече: „Заради⁷ вашето неверие*; Матеј, XVII, 19-20); *отџпоџсти же имѣ възсажденаго въ темњициџ за крамољ и оџбиство* (...*џа им џо џуџџи зайворениоџ во џемница за бунџ и убисџво*; Лука, XXIII, 25); *аште ли же ни за та дѣла вѣрџ емлете ми* (*веруваџе во мене заради⁸ делаџа*; Јован, XIV, 11). Причинското значење е често присутно кај предлогот *за* во старословенскиот. Тој факт на најдобар начин го потврдува проширувањето на примарното пространствено значење во причинско. Така, во првиот пример станува збор за дело по (зад) кое следува фрлање камења. Во вториот – неверието се сфаќа како причина која оневозможува Христовите следбеници да го истераат бесот од едно момче. Во третиот случај казната затвор следува по (зад) кражбата и убиството, и е директна нивна последица, а во четвртиот – вербата треба да следува по (зад) делата.

Целна значенска нијанса има во примерот: *џотѣаше џс оџмрѣѣти за люди. и не тѣкѣмо за люди*. (...*Исус ќе умре за народоџи; и не само за народоџи*; Јован, XI, 51-52). Како што веќе истакнавме, целната употреба на предлогот *за* во старословенските споменици

⁷ Од контекстот станува јасно дека преведувачот се повел по оригиналот. Имено, според актуелната норма причинското значењето засведочено во овој пример бара предлог *џоради*, а не *заради*.

⁸ Исто како и во претходната фуснога: наместо *заради* треба *џоради*.

се забележува поретко отколку причинската, но треба да се земе предвид дека таквата поделба се прави од денешна гледна точка.

На современ план, во РМЈ како прво значење се истакнува пространственото значење кое предлогот *за* го има и денес, имено „место на фаќање, допирање, составување на едно со друго“. Од она што досега го кажавме за значењето на предлогот *за*, повеќе од јасно е дека ова е направено по инерција, односно следејќи ја практиката пространствените значења да се izdelуваат како примарни. Јасно е, меѓутоа, дека ова не може да се прифати. Се работи за секундарно значење на предлогот *за* – „објект на допир, врска“ – кое се развило од пространствената претстава на блискост што го карактеризирала овој предлог.

И РМЈ и Бл. Конески во Граматиката го izdelуваат значењето „размена, цена“: *ѿоа за ѿоа; ѿо куѿи за сѿо денари*. Се работи повторно за проширување на првобитното значење на следување по (зад) нешто – првобитно, за означување на тоа по што следува оценка, плата, надомест. На пример, *услуга за услуга* значи „ќе ти направам услуга откако ти ќе ми направиш друга услуга“. Или *ѿо куѿив за сѿо денари* значи „стана мое откако платив сто денари“.

Најевидентно поврзување на примарното пространствено значење со едно современо значење на предлогот *за* е значењето што го izdelува Бл. Конески (1953: 515) – „последување“. Важна е забелешката на Конески дека тогаш предлогот *за* има исто значење со предлогот *ѿо*. Станува збор за нешто што доаѓа по нешто друго, било просторно, било временски, било количински: *ноѓа за ноѓа, ден за ден, циѓара за циѓара*. Заедничкото за овие значења е следувањето на едно нешто по друго нешто.

Т. Димитровски (1956: 14) за временското значење кај предлогот *за* вели дека означува времетраење и го објаснува со следниве примери: *За два дена еве ѿи ѿак кај нас; За две-ѿри ѿдини ќе се создадат нови висококвалифицирани кадри; За миѿ борциѿе беа сѿремни* и др. Од овие примери може да се забележи поврзанооста на ова значење со некогашното примарно: *По (зад⁹) два дена...; По (зад) две-ѿри ѿдини...* Дури и во третиот пример, во кој составот *за миѿ денес* се налага со значење „веднаш“, „многу брзо“, може да се каже *ѿо само еден миѿ ѿие беа сѿремни*. Кон овие примери може да се додадат и редица други, на пример: *ќе се видиме за два месеца*, повторно со значење „по два месеца“ итн.

⁹ Вклучувањето на *зад* во заграда укажува само на значењето, а не треба да се мисли дека е прифатлива неговата употреба во овие примери на современ план.

Целно просторно значење има во составите: *одам за Охрид*; *возој* за *Скојје* итн. Во РМЈ ова значење со право се објаснува како „цел до која се оди, патува“. Иако во некои од ваквите состави покрај предлогот за доаѓа предвид и предлогот *во*, не треба да се изедначуваат нивните значења. Имено, во *Ушре ќе одам за Охрид* станува збор за дестинација (локација како нечија цел), додека во *Ушре ќе одам во Охрид* се работи за локација (местоположба) со изразени димензии.

Интересна е забелешката на Т. Димитровски (1956: 14) за ретката, но можна, двосмисленост на предлогот *за*, што произлегува од судирот на значењата, и тоа: она што е поврзано со некогашното примарно просторно значење и денешното целно значење: *Селаниџе дошле ваму за еден ден*. Имено, со значење на времетраење, се зборува за тоа колку време селаните патувале, а со целно значење – колку планираат да останат. Двосмисленоста може да се отстрани со употреба на други предлози, на пример: *дошле ѝо еден ден ѝајџување* : *дошле на еден ден*.

Наспроти примерите што ги наведува Т. Димитровски кога зборува за временското значење на *за*, кога, како што видовме, тоа се поврзува со некогашното просторно значење на следување, – во РМЈ како временско се определува она што е присутно во примерот *Ќе си дојде за Велигден*, каде секако не доаѓа предвид замената со предлогот *ѝо*. Причината за драстичната разлика меѓу овие две „временски значења“ е во тоа што во наведениот пример временското значење е всушност целно: „Ќе си дојде, за на Велигден да биде дома.“ Затоа и не станува збор за доаѓање **по**, туку напротив – **пред** Велигден. Од ова произлегува дека овде не станува збор за проширување поврзано со некогашното просторно значење на *за*.

За да нема дилеми, иако навидум се работи за парадоксална разлика во значењето на *за*, реално контрадикторност не постои. Проблемот го лоцираме во фактот што кај нас не се практикува izdelување на значењето на предлогот од значењето на составот од предлог и именски збор. Иако составот *за Велигден* се третира синтаксички како прилошка определба за време (одговара на прашањето: *кога?*), семантички овде не се работи за временско значење на *за* – туку за целно. Ова, пак, има уште една значајна последица – сфаќањето според кое предлогот има свое значење. Имено, ако сметаме дека предлозите имаат свои сопствени значења, тогаш може, со позадлабочено испитување, да се дојде до значење кое се разликува од значењето на составот во кој влегува предлогот. Во спротивно, не ни останува ништо друго освен да се задоволиме само со значењето на прилошката определба.

Конечно, може да се укаже на тоа дека целното значење, доминантно кај предлогот *за*, овозможило употреба која најшироко може да се определи како целна. Имено, се работи за сите оние разновидности кои во РМЈ (1986: 183) се определени граматички како „предмет на дејството при глаголи како *мисли, зовори* и именки изведени од нив: „*разговараше за живојџојџ во Америка*“. Целното толкување гласи: „Цел на разговорот беше животот во Америка“.

На крајот, би резимирале дека проследувајќи ги само значењата на предлогот *за* на современ план, тешко може да се утврди семантичко зборообразување. Попрво може да се претстави состојбата како хомонимна отколку како полисемна. Но, имајќи ја предвид дијахрониската значенска слика, поврзувањето на некогашното примарно просторно значење на следување (кое денес не се среќава кај *за*, туку е преземено од страна на *зад* и претставува негово примарно значење) со денешното доминантно целно, преку синтетизираната претстава на мотивацијата како збир од психолошка причина и цел, не само што јасно го покажува правецот на проширувањето на употребата и промената и збогатувањето на значењето туку и ги доведува во меѓусебна врска сите изделени значења на предлогот *за*.

Предлогот ПРЕД

И овој предлог, како и *над* и *под*, а подоцна и *зад*, е добиен со проширување на основата (*пред* < пѣр + дѣ). Претставува стар словенски предлог, присутен во првите словенски писмени споменици. Неговото примарно значење е просторно: *азъ есмь гаврль прѣстоуи прѣдъ бѣмъ* (*Јас сум Гаврил кој сѣоуи љред Боџа*; Лука I, 19); *народоуи шѣо врвеше љред и љо неџо викаше велејки*; Матеј XXI, 9).

Ние просторното значење на *љред* го определивме вака: „местоположбата на А е растојанието чија крајна точка е Б“. Треба, меѓутоа, да се има предвид дека суштинска карактеристика на *љред* е тоа што А се наоѓа од предната страна¹⁰ т.е. од кај лицето на Б: *се азъ посъльж анџль мои прѣдъ лицемъ твоимъ* (*Јас џо исљраќам љред лицето љвое мојоуи анџел*; Марко I, 2) *исъ же ста прѣдъ љгемоноуъ* (*Исус засљана љред уљравникоуи*; Матеј XXVII, 11). Типично, А и Б се наоѓаат лице в лице, но има случаи кога А му е завртен со грб на Б: *висок Германец со авѣомауи одеше љред*

¹⁰ И самите изрази *љредна сљрана, задна сљрана* го покажуваат тоа.

дру̀жиѿиѿе; ѿред колонаѿиѿа, на ѿдесетѿина чекори, врвеше команданѿиѿиѿ; ѿред сѿиѿаничнаѿиѿа зѿрада дремеше сѿѿражар. Ова е, главно, последица на вообичаениот начин на движење. Имено, за да се движат двајца и притоа да се свртени лице в лице, едниот треба да се движи наназад. Ова, иако не е невозможно (на пр., при танцување), е невообичаено.

Метафорично добиено значење кај предлогот *ѿред* има уште во стсл. јазик. Тоа е временското значење. Интересно е тоа што предлогот *ѿред* (стсл. *прѣдъ*) се употребува паралелно со предлогот *прѣжде*, со исто значење – означување временски момент во однос на кој дејството се случува порано. Предлогот *прѣжде* во стсл. имал исклучиво временско значење. Се забележува дека во евангелијата со временско значење се употребува само *прѣжде*, а во поновите текстови – *прѣдъ*. Ова, пак, може да значи дека временската метафоричност на *ѿред* е појава која се случила во времето на пишувањето на поновите текстови: Супрасалски кодекс (*прѣдъ сѿнѣмъ молитвы; 274, 27*), Савина книга (*прѣдъ рождьствомъ; 137*) и др.

Едно, во РМЈ посебно изделено, значење – „во присуство на неког“ ни се чини многу интересно, затоа што претставува преод меѓу просторното и временското значење: *Секаваше неодолива ѿѿѿреба да се искаже ѿред некоѿо. За ѿѿо единсѿивено можеше со Павлеѿиѿа да разѿовара; не се декларираѿиѿ ѿред јавносѿиѿа; одење ѿѿо нужда ѿред сѿиѿе; сака да ме оцрни ѿред ѿѿебе; ѿол да не се срамам ѿред светѿиѿиѿиѿ.* Овде, имено, може да стане збор за ситуација што ја сфаќаме просторно, а доказ за тоа е понуденото толкување во РМЈ, но, од друга страна, истовремено станува збор за ситуација што ја сфаќаме временски – „кога некој бил присутен“. Ова значење ни се чини посебно интересно, главно поради помислата дека токму такви значења овозможиле метафорично проширување на употребата и збогатување на значењето на еден збор. Тоа, пак, сметаме, е особено важно во еден ваков труд. Имено, проширувањето на значенскиот опфат преку проширување на употребата на зборовите, што резултирало со преосмислување, морало првобитно да опфаќа случаи кои можеле да се сфатат на два начина. Ова го засведочивме и кај двојството причина-цел, каде е документирана постара фаза на неразединетост на тие два поима.

На современ план временското значење на *ѿред* е едно од неговите најфреквентни значења. Тоа го забележува Т. Димитровски (1956: 44): „Особено е развиено временското значење на овој предлог“. Сепак, не би се согласиле со мислењето на Димитровски, инаку присутно и во РМЈ, дека временски предлогот *ѿред* означува непосредна близост и дека во тоа свое значење е синонимен со *сѿроѿиѿиѿ*. Точно е тоа дека *ѿред* и *сѿроѿиѿиѿ* се доближуваат значен-

ски преку фактот што и двата предлога покажуваат свртеност на два поима еден кон друг со лицето, односно предната страна. Но, разликата во нивното значење е во тоа што само *спроти* значи „непосредно пред“. Примерите што се наведени во РМЈ за илустрација на временското значење на *пред* содржат определби кои го внесуваат значењето „непосредно“, кое инаку не е составен дел на значењето на *пред*: *поокму пред вечера; пред самојти војна*. Дека објективно поинаку стојат работите покажува следниов пример: *Бевме таму пред Нова година*. Временското значење на *пред* е последица на метафоричното пресликување на пространственото значење. Ако во просторна смисла е јасно дека ограничувањето што се поставува пред А е само поимот Б, истото тоа важи и на временски план. Така, *пред Нова година* не подразбира „непосредно пред Нова година“, затоа што во спротивно никој не би чувствувал потреба да вели *непосредно пред*. А такви примери во Картотеката на Институтот има навистина многу, меѓу кои и овие: *непосредно пред да се иселат за Радиовце; преведен непосредно пред војнатиа; самогласката и непосредно пред друѓа самогласка; во периодот непосредно пред Втората светска војна*. Предлогот *пред*, во временска смисла, подразбира дека нешто се случило порано од временскиот момент претставен со именскиот збор по предлогот *пред*.

Како посебно интересно ни се чини прашањето зошто предлогот *пред* развил далеку побогато временско метафорично значење од предлогот *зад*¹¹. Познато е дека на просторен план токму овие два предлога се опозити. Одговорот на поставеното прашање го наоѓаме во начинот на кој метафорично го конципираме времето. Имено, времето го сфаќаме со посредство на метафората МИНУВАЊЕТО НА ВРЕМЕТО Е ДВИЖЕЊЕ, при што времето и човекот се разминуваат, т.е. се движат во различни правци, а последица на тоа е нивното разминување лице в лице. Токму последново (разминувањето лице в лице) овозможило предлогот *пред* да развие богато временско значење, меѓу другото означувајќи и свртеност на човекот или настанот кон идниот временски момент: *Деновите штио се пред нас ќе покажат кој бил во право; разврзи се, Блаѓуно, од шагаџа, живој има пред тебе; половина леио е пред мене*.

Интересно е тоа што предлогот *пред* се употребува и во врска со минати времиња: *Се среќнавме пред две недели*. Овде

¹¹ Во РМЈ се наведува временско значење и кај *зад*, но тоа на современ план е мошне ограничено. Ако кон тоа го додадеме и фактот дека и во стсл. јазик *зад* не се користи за изразување временско значење, можеме да заклучиме дека *зад* објективно не поседува богато временско значење.

станува збор за определување временски момент во однос на друг временски момент (мерен од моментот на зборувањето) кој поминал покрај говорителот (секако метафорично) порано. Со други зборови, средбата се случила во временскиот момент со кој сите ние сме се разминале две недели порано од денес, т.е. во минатото. Овде, временскиот интервал како почетна и крајна точка ги има моментот на сегашноста и моментот кога се случила средбата.

За предлогот *зад* поопширно станува збор во делот посебно посветен на овој предлог.

Инаку, свртеноста лице в лице, како типична карактеристика на предлогот *ќред*, дала основа и за други значења добиени по пат на метафора: *исќравен ќред иќежок исќийќ*; *она молчење на везироќќ ќред кое конзулоќќ се иќочувсќивува бессилен*; *оќсќийќиќќ ќред силаќќа на разумоќќ*; *излеќувам ќред криќќикаќќа со чисќќа совесќќ*; *сиќќе се рамни ќред законоќќ*; Она што кај овие метафорични значења се јавува како заедничка карактеристика е претставата за нечие соочување. Оттаму, може да парафразираме: *соочен со иќежок исќийќ*; *она молчење на везироќќ соочен со кое конзулоќќ се иќочувсќивува бессилен*; *соочен со силаќќа на разумоќќ*, *оќсќийќиќќ*; *излеќувам за да се соочам со криќќикаќќа со чисќќа совесќќ*; *сиќќе се рамни коќа се соочуваќќ со законоќќ* итн.

Уште едно метафорично значење на предлогот *ќред*, инаку незабележано од страна на неговите проучувачи, е значењето „споредба“. Имено, искористено е примарното просторно значење на овој предлог за да се означи споредба: *Милан е ќред Марија во сќудийќќе*; *Тој ја сќава рабоќќаќќа ќред семејсќивоќќо*. Овде може да се забележи посредство на метафората ЛИНЕАРНИТЕ НИЗИ СЕ ПАТЕКИ, метафора која главно се користи при поимање на концептот КОЛИЧЕСТВО.

Предлогот со

Предлогот *со* е стар предлог кој води потекло од прасловенскиот јазик (*sъn < *sŭn < *sŭm). Според засведочените старословенски текстови, неговото комбинирање со инструментален падеж најчесто резултира со социјативно значење т.е. значење на придружба и тоа од страна на лице за кое не е карактеристична потчинетост во однос на лицето кое го придружува: *...и тоќ живќќше сќ оќчениќќќ своими (...и иќаму се задрќа со учениќќиќќ Свои*, Јован XI, 54); *...вќшедќ вќнќтрќ сќдќше сќ слоќќами (...и како влезе внаќќре*, *седна со слуќќиќќе*, Матеј XXVI, 58).

Иако на современ план, при семантичката анализа на предлогот *со* не се зборува за просторно значење, сепак треба да се истакне дека тоа е повеќе последица на надминувањето на означу-

вањето проста просторност од страна на предлогот *со*, а не отсуство на просторно значење кај овој предлог. Имено, просторната блискост кај сите значења на предлогот *со* е присутна т.е. се подразбира (и социјативноста и инструменталноста со сите нивни нијанси подразбираат просторна блискост, без која самите тие се непоимливи) и фактички е надградена на тој начин што надграденото избива во прв план во таа мера и на тој начин што просторноста се занемарува. Најдобар практичен доказ за ова се случайте на честа замена на предлогот *со* со предлози кои означуваат просторна блискост уште во старословенските текстови: *по всѣмъ днѣмъ сѣдѣхъ съ вами* (*Секој ден седев со вас...* Матеј, XXVI, 55, Зографско евангелие), *но сѣдѣхъ при васъ* во Мариинско, Асеманово и др. евангелија.

Во значителен број примери се среќава значење на придружба, при што предметите означени со именката по предлогот *со* не учествуваат во дејството и му се потчинети на субјектот или објектот на дејството, но не се средства со кои се врши дејството. Ова значење се разликува од социјативното според потчинетоста и тесната просторна врска со субјектот или објектот на дејството (се работи за дел од самиот субјект или за предмет кој субјектот го поседува при вршење на дејството). Всушност, како што забележува Ходова, поимот придружба токму и подразбира соединување на признаците „потчинетост“ и „контакт“. Уште една значенска разлика може да се забележи меѓу ова значење и социјативното. Имено, ако кај социјативноста се среќаваат две лица, овде редовно комбинацијата вклучува жив и нежив ентитет т.е. лице и предмет. На пример: *приде тамо съ свѣтили. і свѣштами и оружии (...дојде ѿаму со фенери, со свѣтила и со оружје...* Јован, XVII, 3).

Ретки се случайте на употреба на со+инструментал во старословенскиот јазик за означување истовременост: *нѣ ли коупно съ словесы дѣло пришло (...нели заедно со зборои дошло и делото...* Супр. 568, 16). Употребата на прилогот *коупно* („заедно“) е заедничка карактеристика на конструкциите со социјативно значење и истовременост. Тој прилог укажува на рамноправноста на учесниците во едно исто дејство и ја исклучува можноста од сфаќање на оваа конструкција со значење на придружба.

Во старословенскиот јазик за означување на средствата со чија помош се извршувало дејството (значи, инструментал во класична смисла) се користел инструменталниот падеж без предлог. Ходова забележува дека беспредлошкиот инструментал со социјативно значење не се среќава во старословенскиот јазик. Таа ја цитира Д. С. Станишева¹², која заклучила дека губењето на

¹² *Творительный падеж в славянских языках, стр. 44-45.*

инструменталот без предлог со социјативно значење е процес кој започнал во прасловенската епоха.

Овој осврт на состојбата на самите почетоци на словенската писменост беше неопходен за да го потврдиме историски процесот на проширување на употребата на предлогот *со* во македонскиот јазик. Имено, нема дилеми во поглед на примарноста на социјативното значење односно секундарноста на инструменталното значење на предлогот *со*. Останува уште да го мотивираме ова проширување на употребата и значењето на предлогот *со* во македонскиот јазик. Џонсон и Лејкоф¹³ го забележуваат истиот случај и во англискиот јазик, но и во други јазици. Имено, станува збор за систематско проширување во употребата на предлогот за означување социјатив во сферата на означување инструментал.

Пред да предложиме објаснување во врска со ова проширување, треба да се истакне дека некоја објективна логика за ова проширување е многу тешко да се пронајде. Имено, лингвистите што семантички ги мотивираат падежите во јазиците, за инструменталот го забележуваат следново: „Именската синтагма во инструментален однос има за референт втор предмет со помошна улога во дадената ситуација. Во недеривирани реченични конструкции тој не смее да биде човек.“¹⁴ Оваа констатација покажува дека опфаќањето на значењето „човек“ во рамките на инструменталниот падеж не е појава која лесно односно без некоја посебна причина може да се очекува.

Како тогаш да се објасни тоа? Едно уверливо објаснување ја вклучува конвенционалната метафора ИНСТРУМЕНТОТ Е ПРИДРУЖНИК. Имено, нашиот концептуален систем ја содржи оваа метафора, во согласност со која проширувањето на употребата и значењето на предлогот *со* се доживува како нешто најобично и прилично логично. Така, општо познато е дека децата се однесуваат кон своите играчки како кон пријатели, им зборуваат итн. Куклите се играчки со токму таква намена. Вакво однесување е карактеристично и за некои возрасни лица, во чиј живот постојат посебно значајни предмети, т.е. инструменти, како на пример автомобил, оружје и др., кои имаат третман на придружници – добиваат имиња, соодветна грижа итн. Имајќи, значи, докази и за јазичен и за надворешнојазичен третман на инструментот како придружник можеме да констатираме дека употребата на предлогот *со* за означување и на социјатив и на инструментал има основа во нашиот концептуален систем. Во дополнение, треба да

¹³ Lakoff, G., Johnson, M. (1980: 134-135).

¹⁴ Зузана Тополинска. *За падежните односи во македонскиот јазик*. Предавања на XXXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, стр. 61.

се има предвид фактот дека конвенционалната метафора не само што го објаснува проширувањето на значењето на предлогот со туку таа реално нема алтернатива која би го објаснила него.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Димитровски, Тодор 1956. *Значења и употреба на предлозиите во македонскиот јазик*. Скопје: Филозофски факултет.

Димитровски, Т. и др. 1986 (1961-1966). *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Македонска книга.

Конески, Блаже 1981 (1953). *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга.

Конески, Блаже 1981 (1965). *Историја на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга.

Конески, Кирил 1999. *Правовисен речник на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.

Пјанка, Влојимјеж 2003. *Словенскиите предлози за место со инструментална рекација*. Зборник од XXXV научна конференција, стр. 191-207. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Саздов, Симон 1998. *За едно поинакво сфаќање на метафората*. Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, кн. 24. стр. 273-280. Скопје.

Саздов, Симон 2001. *За метафорската основа на „пренесено то значење“*. Зборник „Македонската лексикологија и лексикографија“, стр. 109-118. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Саздов, Симон 2002. *За семантичката позиција „мирување: движење“ кај предлозиите во македонскиот стандарден јазик*. Зборник „Норма и речник“, стр. 99-104. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Саздов, Симон 2002. *Предлозите во македонскиот јазик од семантичка гледна точка*. Зборник од XXVIII научна конференција, стр. 159-168. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Ходова, К. И. 1971. *Падежи с предлогами в старославянском языке*. Москва: Издательство Наука.

Hurford, R. James & Heasley, Brendan 1983. *Semantics: a coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, George and Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.

Veale, T. 1996. *A Metaphor-based Model of Conceptual Deep-Cases for Prepositional Attachment*. Conference on Cognitive Science of Natural Language Processing. Dublin City University.

Радица Никодиновска

АДВЕРБИЈАЛНИ ФРАЗЕМИ ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во групата на фраземските единици на еден јазик спаѓаат и адвербијалните фраземи. Адвербијалните фраземи претставуваат постојани состави од два или од повеќе збора од кои барем едниот е полнозначен и има претрпено семантичка измена при што сите заедно добиваат единствено значење и играат улога на адвербијална ознака.

Од функционален аспект адвербијалната ознака може да се јави како модификатор на предикатот (1), на други модификатори (2) на придавки (3- *Questo è un vino veramente vino*"), на именки (4) и на реченици (6- *Probabilmente, ha bussato qualcuno*).

Основни експоненти на категоријата адвербијални ознаки претставуваат прилозите на коишто нема да се задржуваме, а главен предмет на нашето истражување ќе претставуваат фраземските состави со адвербијална функција.

Анализата ја спроведуваме врз корпус од италијански и од македонски адвербијални единици ексцерпирани од книгата „Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник“ на Снежана Велковска и од Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик том 1 од Димитровски-Ширилов за македонските примери, а за италијанските од Италијанскиот фразеолошки речник (*Il dizionario dei modi di dire*) од Кварту.

Македонскиот и италијанскиот корпус се состојат од ист број единици односно 140 единици за секој јазик одделно.

Проучувајќи ги двата корпуса во продолжение на рефератот ќе извршиме два вида класификации на адвербијалните фраземи.

Првата класификација се заснова на структуралниот принцип или поточно на видовите зборови кои влегуваат во нивниот состав.

Според тој принцип, во составот на македонските адвербијални фраземи влегуваат следните зборовни групи:

1. Прилог + прилог	горе-долу, право-криво, овде-онде, одовде-донде, онаму горе налево-надесно; ваму-таму, одозгора-додолу, наврат нанос, утре сабајле, како ништо, газум-газум; згора-здолу (13)
2. Предлог + именка	до (гола) коска; до срце, до грло, до гуша, за багатела; за влакно, пред нос/очи, до амина; на амин, по клуч, на чело, на шашма, во ветар; на вересија (14)
3. Предлог + прилог	од високо, на слепо
4. Предлог + именка + сврзник + именка	од душа и срце
5. Предлог + придавка	ала турка; ала франга
6. Предлог + придавка + именка	со полна пареа, со полна капа, од петни жили, со различни аршини, со полн гас, под отворено небо, под ведро небо, во небрано грозје, на оној свет, на голо гугулјо; во димни гори, на куса патека, на долги патеки, по кратка постапка, со голо око, на куково лето, на куков ден, на св. Трајче, на бело дење; во ниедно време, на оној/овој век, под стаклен капак/своно, на права бога, на брза рака, за бабино здравје; за бабино брашно, на висока нога, со голи раце, До зла бога, на бело видело; на мала врата (30)
7. Прилог + именка	како алва, преку ноќ
8. Предлог+именка+предлог+именка	од конца до монца, од дното на душата, од глава до петици, на крај на свет, од петок до сабота, од зори до самрак, од новина на погибел, од Бадник до Божиќ, од цара до стопана, од колено на колено (10)
9. Удвоен адвербијал составен од два состава од по предлог + прилог	де ваму де таму

10. Предлог + број + именка	со триста маки, со триста ама- нети; во четири очи,
11. Именка + сврзник + именка	огин и пламен
12. Именка + предлог + именка	капка по капка, капка в море, нога за /зад/пред нога, рамо до рамо
13. Прилог + предлог + именка	како без душа
14. Глагол + глагол во императив	молчитолчи; лапниголтни, кажи-речи,/речикажи, појди- дојди; идими-дојдими,
15. Предлог + именка + сврзник + глагол 2 л. едн.	со лопата да ги ринеш
16. Придавка + предлог + придавка	мило за драго
17. Прилог + предлог + именка	колку за адет, како на дланка
18. Предлог + придавка + број + именка	на сите четири страни
19. Предлог + местен сврзник + именка	до каде што гледаат очите
20. Предлог + именка + предлог + број	во минута до дванаесет, во деве-десеттата минута, пет до дванае-сет
21. Сврзник + број + сврзник + број	ни едно ни две, ни две ни три
22. Предлог + сопствена именка	од Кулина бана
23. Сврзник + именка + сврзник + именка	и лете и зиме
24. Сврзник + предлог + именка + сврзник + предлог + именка	и за делник и за празник
25. прилог + глагол во идно време + именка	кога ќе засвири риба летница
26. број + број	надве-натри
27. Прилог + именка + глагол идно време + именка	кога врбата ќе роди грозје
28. предлог + придавка + прилог	на св. никогаш
29. Предлог + именка + предлог + именка + именка	од времето на дедо Ное
30. Прилог + сврзник + глагол	дур да трепнеш
31. прилог + предлог + број + предлог + глагол	колку до три да изброиш
32. заменка + број	нешто десетто
33. Извик + извик	клан-клун
34. Прилог + сврзник + прилог	надолго и нашироко, јасно и гласно,
35. Сопствена именка + прилог	Јово на ново

36. Прилог + број + сврзник + број + број	како два и два четири
37. Прилог + именка + предлог + придавка + именка	како гром од ведро небо;
38. Прилог + именка + предлог + именка	како бубрег во лој
39. Прилог + придавка + именка	среде бел ден
40. Придавка + предлог + придавка	црно на бело
41. Предлог + буква + буква	од а до ш, од алфа до омега

Од анализата може да се констатира дека во составот на македонските адвербијални фраземи се јавуваат 41 комбинација на зборовни групи.

Најпродуктивни се следните три комбинации: 1) **предлог + придавка + именка** со вкупно 30 единици; 2) **предлог + именка** со вкупно 14 единици и 3) **прилог + прилог** со вкупно 13 единици.

Не забележавме адвербијални фраземи составени од именка + именка.

Во составот на италијанските адвербијални фраземи влегуваат следните зборовни групи:

1. Именка + именка	Nottetempo, riva riva, costa costa, terra terra, muro muro, pelo pelo,
2. Прилог + прилог	niente affatto,
3. Предлог + именка	di sfuggita, a bruciapelo, alla chetichella, di persona, a sangue, all'impazzata, d'un tratto, a crepelle; a fiumi, per un pelo, a squarciagola, fino al midollo, fino all'osso, in un boccone, su misura, all'osso, alle stelle, di corsa, , A occhio, coi piedi, alla carlona, d'un tratto, di botto, nel frattempo, in un soffio, fino al collo, all'impazzata, a taglio, a pennello, per un pelo, a vanvera, sott'occhio; sotto banco, fuori mano (34)
4. Предлог + прилог	di qua, di là, in su, in giù, di sopra, di sotto,
5. Предлог + именка + сврзник + именка	in fretta e furia, a occhio e croce, fra capo e collo, in fretta e furia,
6. Предлог + придавка	all'improvviso, alla larga, di traverso, a vuoto, alla grande, alla cieca, a stento

7. Предлог + придавка + именка	di buon'ora, a pieni polmoni, con tutto il cuore, a tutta birra, a piena gola, su tutta la linea, a gonfie vele, a pieni polmoni, a tutto campo, a viva voce, con le proprie gambe, a viso aperto/ a fronte scoperta, a tutti i costi, di seconda mano, in buone mani, a grandi linee, di tutto punto, (17)
8. Прилог + сврзник + прилог	prima o poi, su e giù,
9. Предлог + прилог + глагол во 1 л. сегашно	a più non posso
11. Предлог + именка + предлог + именка	a mano a mano, a goccia a goccia, a colpi di ariete, a macchia d'olio, a macchia di leopardo, a perdita d'occhio, dalla A alla Z; a portata di mano, a destra e a sinistra, a meta' strada, a perdita d'occhio, a mano a mano, a fianco a fianco, all'acqua di rose, Con l'acqua alla gola, a lume di naso, in punta di piedi, dalla testa ai piedi, , di parola in parola, col boccone in gola, a pancia all'aria, a passo di formica, a passo di lumaca, a colpi di gomito, alla luce del giorno, col cuore in gola, da uomo a uomo, di parola in parola, ai tempi di Noè, sul far del giorno, sul far della notte, in un batter d'occhio, dall'oggi al domani, a rotta di collo, tra capo e collo, di punto in bianco, alla luce del sole, a peso d'oro (36)
12. Предлог + предлог + прилог	su per giu', giù di lì, per di là,
13. Придавка + именка	stamani, stasera, stanotte
14. Предлог + глагол	a non finire, da vendere,;
15. Предлог + прилог + предлог + прилог	a poco a poco, di qundo in quando,
16. Предлог + именка + придавка	a tamburo battente, a denti stretti ; a cuore aperto; a mani nude ; a sangue freddo, a gola asciuta, ad armi spianate, a sangue freddo, a corpo morto, a braccia aperte, a gambe levate, a cuor aperto, a mente fresca,

	a ruota libera, alle calende greche , in pompa magna, a briglia sciolta, (17)
17. Предлог + глагол (2л. ед.) + сврзник + глагол (2л. ед.)	a mordi e fuggi, a scappa e fuggi,
18. Предлог + број + именка	a due passi , a quattr'occhi, a cento mani,
19. Предлог + именка + предлог + именка	
20. Именка + предлог + именка	palmο a palmο, Faccia a faccia, corpo a corpo, punto per punto
21. Предлог + придавка + именка + предлог + именка	a ogni morte di papa, a ogni batter di ciglio;
22. Предлог + број+ сврзник + број + број	in quattro e quattro otto
23. Сврзник + прилог + сврзник + прилог	ne' piu' ne' meno
24. Придавка + придавка	Papale papale
25. предлог + буква + предлог + буква	dalla a alla z

Од анализата може да се констатира дека во составот на италијанските адвербијални фраземи се јавуваат 25 различни комбинации на зборовни групи.

Најпродуктивни се зборовните групи **предлог + именка + предлог + именка** со вкупно 36 единици, по нив следат зборовните групи составени од **предлог + именка** со вкупно 34 единици, а третото место го делат оние со **предлог + придавка + именка** и со **предлог + именка + придавка** со по 17 единици. Доколку последните две групи ги собереме во една, со оглед на еднаквиот зборовен состав но со различен збороред, новата група по број на единици, вкупно 34 единици, би го делела второто место.

Втората класификација на македонските и на италијанските адвербијални фраземи ќе ја извршиме врз основа на нивното значење.

Класификација на македонските адвербијални фраземи по значење

1) **Адвербијални фраземи за начин**: колку што глас го држи; газум-газум; на мала врата; под рака, под око, под мустаќ, од висина/ од високо, на бело видело; среде бел ден, во ветар; на вересија; како бубрег во лој, дури до бога/ до зла бога; ала турка; ала франга; на готово; како гром од ведро небо; како два и два четири; како на дланка; на шашма, на брза рака, надолго и нашироко, во четири очи; рамо до рамо; на висока нога, со голи раце, со голо око, на црно, јасно и гласно, од колено на колено, Јово на ново, друг господ е (поинаку е), на права

бога, надолго и нашироко, од цара до стопана, под стаклен капак, клан-клун, надве-натри, по клуч, на чело, на невидено, во небрано грозје, нешто десетто, како ништо, нога за /зад/пред нога, молчитолчи; лапни-голтни, кажиречи,/речикажи, појди-дојди; идими-дојдими, згора-здола, право-криво. (54)

2) **Адвербијални фраземи за време:** на оној/овој век; за навек; Колку до три да изброиш; дур да трепнеш; од Бадник до Божиќ; до амина; на амин; ни две ни три; ден за ден; среде бел ден, од времето на дедо Ное; во ниедно време, на св. Трајче, на св. никогаш, кога врбата ќе роди грозје, на куково лето, на куков ден, утре сабајле, кога одеше Господ по земјата; и за делник и за празник; и лете и зиме, од зори до самрак, од новина на погибел, преку ноќ, ни пет ни шест, чат-пат; кога ќе засвири риба летница, од Кулина бана, во минута до дванаесет, во деведесеттата минута, пет до дванаесет, наврат нанос, преку ноќ, на куса патека, на долги патеки, од петок до сабота, од денес за утре, до гроба. (36)

3) **Адвербијални фраземи за место:** налево-надесно; де ваму де таму; ваму-таму; на голо гугулјо (на отворено); во димни гори (далеку и напуштено место); онаму горе (на оној свет); под дрво и под камен; на крај на свет; пред нос/очи; до каде што гледаат очите; на сите четири страни, под отворено небо, ни на небо ни на земје, одовде до Австралија, под ведро небо, овде-онде, одовде-донде. (17)

4) **Адвербијални фраземи за количество, интензитет и степен:** од а до ш, од алфа до омега, со полна пареа; за влакно; за багатела; со еден (ист) аршин/ со различни аршини; со триста аманети; колку за адет; до горе, до грло, до гуша, мило за драго, со лопата да ги ринеш; колку што ти душа сака, да ти штукне умот, капка в море; како алва; до (гола) коска; до срце; од глава до петици; од дното на душата; од душа и срце, до немај каде, кажи-речи, горе долу, огин и пламен, од петни жили, плус-минус, со полна капа, капка по капка, од конца до монца, со триста маки, со полна пареа, одозгора-додолу. (33)

Класификација на италијанските адвербијални фраземи по значење

1. **Адвербијални фраземи за начин:** a denti stretti; a cuore aperto; a mani nude; a sangue freddo; a quattr'occhi; a occhio e croce; a viva voce, Di traverso, Con le proprie gambe, a mano a mano, a fianco a fianco; all'acqua di rose, con l'acqua alla gola, a gola asciuta, sotto'acqua, a lume di naso, a occhio, ad armi spianate, In punta di piedi, dalla testa ai piedi, coi piedi, palmo a palmo, a sangue freddo, di parola in parola, a scappa e fuggi, col boccone in gola, a cento mani, a viso aperto/ a fronte scoperta, a pancia all'aria, di punto in bianco, faccia a faccia, a vuoto, a passo di formica, a passo di lumaca, a corpo morto, corpo a corpo, a colpi di gomito, a braccia aperte, a gambe levate, a cuor aperto, a mente fresca, a ruota libera, a tutti i

costi, alla carlona, alla grande, alla luce del giorno, col cuore in gola, da uomo a uomo, di parola in parola, di sotto banco, di seconda mano, in buone mani, a pennello, alla luce del sole, a briglia sciolta, alla chetichella, papale papale, alla cieca, a vanvera, bianco su nero, a stento. (60)

2) **Адвербијални фраземи за време:** a ogni morte di papa; da che mondo è mondo ; a ogni batter di ciglio; ai tempi di Noè; alle calende greche , dall'oggi al domani, a grandi linee, di tutto punto, sul far del giorno, sul far della notte, d'un tratto; di quando in quando; di botto, in un batter d'occhio, in men che non si dica, nel frattempo, in un soffio, in pompa magna, in un batter d'occhio, in quattro e quattro otto, a taglio, in fretta e furia. (22)

3) **Адвербијални фраземи за место, растојание:** a due passi; a portata di mano; sott'occhio; fuori mano. Su tutta la linea, a destra e a sinistra, a meta' strada, a portata di mano, a tutto campo, alla larga, riva riva, costa costa, terra terra, muro muro, pelo pelo, a perdita d'occhio; fuori mano. (17)

4) **Адвербијални фраземи за количество, интензитет и степен:** a pieni polmoni; a crepelle; a fiumi; a non finire; da vendere; per un pelo; a mano a mano, con tutto il cuore ; a squarciagola; a tutta birra; a poco a poco; a goccia a goccia; a piena gola, fino al midollo, fino all'osso, su tutta la linea, a piu' non posso, a colpi di ariete, in un boccone, a tamburo battente, su misura, a macchia d'olio, a macchia di leopardo, a mordi e fuggi, a gonfie vele, a pieni polmoni, a perdita d'occhio, a tutta birra, all'osso, alle stelle, su per giu', dalla A alla Z; alla larga, ,ne' piu' ne' meno, a rotta di collo, fino al collo, tra capo e collo, all'impazzata, punto per punto, a sangue, per un pelo, a peso d'oro, giù di lì. (42)

Заклучок:

Од извршената анализа на адвербијалните фраземи во македонскиот и во италијанскиот јазик произлезе дека и двата јазика располагаат со богат фонд на адвербијални фраземи.

Во однос на составот анализата покажа дека од вкупно 140 единици во македонскиот корпус најпродуктивен е моделот *йредло̄ + йридавка + именка* со 30 единици или 21,4 %, а по него следи моделот *йредло̄ + именка* со вкупно 14 единици со 10 %.

Што се однесува пак до италијанскиот јазик од вкупно 140 единици улогата најпродуктивен е моделот: *йредло̄+именка+йредло̄+именка* со вкупно 36 единици или 25,7 %, а по него следи *модело̄й йредло̄ + именка* со вкупно 34 единици или 24,3 %.

Според критериумот – значење адвербијалните фраземи и во двата јазика ги класифициравме во четири групи. Анализата покажа дека од тие четири групи во македонскиот јазик најбројна е групата на адвербијални фраземи за начин со вкупно 54 единици или 38,6 % доде-

ка по неа следи групата на адвербијални фраземи за време со вкупно 36 единици или 25,7 %.

Резултатите од анализата на италијанскиот корпус покажа малку поинаква ситуација од македонската. Имено, во италијанскиот корпус најбројна група на адвербијални фраземи е онаа за начин со вкупно 60 единици или 42,9 %, додека на второ место се наоѓа групата на адвербијални фраземи за количество, интензитет и степен со вкупно 42 единици или 30 %.

Сметаме дека резултатите од анализата можат да најдат примена во:

- 1) наставата на италијански јазик на македонски говорители и обратно;
- 2) при изработка на фразеолошки македонско-италијански речник и обратно.

Лилјана Макаријоска

ОБРЕДНАТА ЛЕКСИКА КАКО ПОТВРДА ЗА МАКЕДОНСКОТО КУЛТУРНО И ЈАЗИЧНО ЕДИНСТВО

Обредните постапки се потврда за традиционалните односи изградени врз старите народни обичаи, верувања и искуства, познати и практикувани во разни македонски краишта, како и кај Македонците што живеат надвор од државните граници на Република Македонија и претставуваат сведоштво за културното единство.

Единствена, заедничка нишка на обредите е да се смилостиват некои непознати зли сили во согласност со волјата и со желбите на луѓето за обезбедување здравје, плодност, благосостојба и др.

Обредната храна приготвувана за точно определени денови во текот на годината или за определени настани во човековиот живот (раѓање, стапување во брак и смрт) има симболичко значење. Храната што се готви за верските и за семејните празници се одржува поради верувањето дека „така чини“ (Мирчевска, 2007: 187).

Врз основа на анализата на обредната лексика на македонската јазична територија се истакнува употребата на голем број обредни термини кои се значаен прилог на истражувањето на македонското културно наследство, и материјално и духовно¹.

Повеќето од обредите и обичаите се распространети и пошироко кај јужнословенските и несловенските народи на Балканот. На пр. курбанот, (приложувањето жртвен дар, обичај познат во сите религии) се дава за да се сочува здравјето на луѓето или воопшто „за чување од лошо“. Позната е **крвната** жртва – колењето јагне (пр. ѓурѓовденско, обично првородено, машко и со бела

¹ Во работата за нашиов труд се користени и податоци од картотечниот материјал на проектот *Македонски дијалектѝен аѝлас* на Институтот за македонски јазик.

боја) и **бескрвната** жртва пр. велигденското јајце², жртвените јадења – обредниот леб.

Верувањето во лековитите својства на водата е присутно и кај христијанското и кај муслиманското население на Балканот (за лекување слепило, за прочистување на гревовите и сл.). Во македонската и пошироко во словенската обредна и магиска практика водата се издигнала во култ познат како **света** или **лековита** вода. Култот на водата доаѓа до израз во многу обичаи, обреди и верувања, преку обредните миѐња на луѓето на некои календарски празници (пр. Гурѓовден³, Спасовден), носење вода од извори, прскање на домот со водата за здравје и благосостојба (Петреска, 1998: 78, 104). Во врска со светоста на водата е дејствието водосвет – осветување на водата наменета на пр. за осветувањето на домовете. Во македонските говори се потврдени називите **пеана** или **крстена** вода, **чудотворна**, **животворна** вода, **богојавленска** вода, **молитвена**⁴ вода, **молитва** или **светена** вода. Впрочем, целото македонско население верува во заштитната моќ на водата наполнета на Водици. Се верува дека на тој ден сите води се исцелителни и секое семејство чува дома од оваа вода и ја употребува за пиење или за мачкање против уроци или други лоши влијанија, како лек против очни, ушни и др. болести, психички проблеми и растројства, а се верува и дека помага за полесно породување.

Се јавуваат и термини со поограничена употреба на пр. **уплашна** вода се нарекува водата што се полни спроти Благовец во манастирот „Св. Јован Бигорски“, а наменета е за децата кои се плашат. Познати се осветените води наречени **средочници**, **петочници**, **неделски**, односно **средочна**, **петочна** и **неделачна вода**, а во Демирхисарско покрај **неделечница**, **неделечна вода** *свѣта вода*, ги бележиме називите **бесмртна вода** *вода шийо на часоѝ лекува рани*, позната и како **жива вода**, **божја вода**.

Важна улога во верувањата има и јајцето, особено во родилната, свадбената обредност итн. Според народното верување јајцето крие необична магиска сила и заштитива од зло. При првото капење на новороденчето во водата се става јајце, за детето да биде здраво и зачувано од злите духови, пред сè од навите. На

² Црвената боја ја симболизира крвта, како седиште на телесната душа.

³ Распространето е и верувањето во лековитото и очистувачкото својство на водата на Гурѓовден, па на пр. на овој ден болните се бањаат во Радика, зашто водата е лековита, а ги отстранува и злите сили. Од т. н. **трип(ф)унска вода** крстена на св. Трифун во бакарен казан, во Радовишко се попрскувале лозјата за побогат род.

⁴ По раѓањето на детето некој член од семејството оди да земе т. н. **молитва**, **молитвена вода** и од неа се додава по малку во водата за капење на детето до неговото крштавање, а на мајката и се дава да пие по малку до 40 дни.

невестата и се провира јајце низ облеката за да се стимулира нејзината плодност, а при породувањето низ кошулата на жената се пропушта јајце за полесно да се породат.

Првото бојадисано велигденско јајце е наречено **божјарче**, **првак** или **прваче**, **господово јајце**, **пророк** и има голема апотропејска и магиска моќ. Со него ги тријат децата по образите за здравје, ги капат децата вечерта, заедно со велигденското цвеќе и здравецот против уроци (Милошеска, 2000 :99-104). Во Демирхисарско **куќник** е јајце *ишшо се вайсува ѝред Велигден на Велија среда и се сѝава на куќа неколку дена, а ѝошшо се средува дома.*

Во нашиов труд ќе се осврнеме на називите за обредниот леб. Лебот е од суштинско значење за човековото битие, тој е симбол на животот, на плодноста, на благосостојбата и има широка примена во македонската обредност (пред сè во свадбените и посмртните обреди) со различни значења, симболика и пораки за календарските и семејни празнувања. Оттука, лебот станува централен дел на многу метафори, фразеолошки изрази⁵. Особено значајно место има во христијанската религија⁶, но и во другите вери.

Во христијанската традиција е олицетворение на божјото учење, како духовна храна, зашто ги храни душите со духовна сила. Под духовен леб се подразбираат божјата спасоносна наука, божјата благодат, светата причест и сл.

Бидејќи лебот претставува бескрвна жртва, со неговото принесување треба да се обезбеди напредок на заедницата. Обредниот леб обично се меси вечерта, односно ноќта спроти празникот или рано наутро пред изгревот на сонцето. И јадењето на обредниот леб има и симболична улога како чин на обредно принесување заедничка жртва. Значајно е ритуалното јадење на обредниот леб за време на календарските празници – лебот по расечувањето во форма на крст, го јадат сите членови на семејството со што се изразува обединувањето на родот⁷.

Лебот е главно обележје и на семејната слава. Домаќинката на семејството кое слави подготвува **славски колач** или **куќен леб**, кој го пеел и го кршел попот на заслогот, ден спроти празникот и тоа пред вечерата, а при изведувањето на молитвениот празничен

⁵ си го вади лебот – *зарабоишува за живоиѝ*; работи за корка леб – *за неоишходни средсѝава за живоиѝ*; овде нема леб – *нема иднина*; нема леб да јаде – *сиромашен е*; му го зема лебот од уста – *му ја одзема можностѝа да зарабоиѝ за живоиѝ*; бара преку леб погача – *не е задоволен со ѝшоа ишшо го има, ишшо му се нуди.*

⁶ Во Библијата се врши дистинкција на два вида храна (односно леб), материјална и духовна, бидејќи човекот е изграден од тело и од душа.

⁷ Обредниот чин на јадење на секој обреден леб е тесно поврзан и со сточарската и со земјоделската обредност, односно истовремено припаѓа и на аграрната и на сточарската магија (Светиева, 1984: 136-137; 1990: 22).

христијански обред, покрај погачата, на масата имало и вино, а била запалена и славската свеќа и со овој обред завршувал религиозниот дел од празнувањето во домот само со членовите на семејството, а гостите утредента доаѓале на обредна гозба (сп. Мирчевска, 2007: 170).

Најчесто, формата на лебот е магискиот круг, кој има заштитна улога (исто така го симболизира и сонцето), а од пластичните елементи на лебот, најзастапени се крстот или крстовидните мотиви, но и мотивите од растителниот и животинскиот свет. Обредните лебови се украсуваат со т. н. крсник, свеќарниче, шарник, шаралник, проскурник *шарало за ѓроскура* со разни тестени фигури⁸, на пр. обредните лебови за Бадник познати како **гумно**⁹, **гумненик**, **овчарник**, **вечерник**¹⁰ и др. украсени со она што е поврзано со основната стопанска дејност во определен крај¹¹, со релјефни претстави ги изразуваале желбите за родна година, за среќа, здравје и благосостојба.

Во однос на функциите, именувањето на обредните лебови на пр. кај празнувањето на Бадник се izdelуваат три групи: лебови посветени на празникот, како вид бескрвна жртва; лебови посветени на селскостопанската дејност и оние што се наменети како дар на коледарите (Маринов, 1981: 393). За првата група се карактеристични називите за обредни лебови со поопшто значење кои честопати градат синтагми во кои се конкретизира значењето во насока на определен признак, се уточнува значењето во системот на термините за даден обред: **коледарски**. Во првава група се вклучуваат и називите во кои се истакнува намената на лебот како дар за Бога пр. во бугарскиот јазик **боговица**, **богова пита**, **божји колач**. Називот **вечерник** се поврзува со обредната бадна вечер. Во српскиот јазик се познати пр. *славски колач*, *божиќни колач*.

Втората група лебови се izdelува со својата специфична семантика, намената и со мотивите од растителниот и животин-

⁸ Обредното шарање на лебот го правело девојче или млада невеста со тесто од кое се прават вегетативни мотиви врз тестото и плетенка со која се обиколува лебот.

⁹ **гумно** *рамно и широко месѝо каде шѝо се врши жиѝо, обично со коњи* (ТРМЈ, I: 387).

¹⁰ За Бадниковата вечер на обредниот леб – **вечерник** со определени симболи се означувале сите членови и активности на семејството – орач, овци, говеда, пчеларник и др. со цел на сите што се на вечерникот да им се обезбеди успешна, плодна и среќна година.

¹¹ Во бугарскиот јазик од називите за обредни лебови поврзани со земјоделската и сточарската дејност се среќаваат: **гумно**, **воденица**, **кошара**, **лозе**, **овчарник**, **рало**, а од називите поврзани со животни: **агне**, **галабета**, **кон**, **овца**, **вол**, **рибњак** и др.

скиот свет¹². Називите се мотивирани од одгледувањето и обработувањето на пченицата (жетва, гумно) орудијата за работа (рало, плуг) со добитокот (вол, коњ) со просториите за животни (овчарник, кошара). Во српскиот јазик е познат т.н. **коњски колач** што се правел на Тодорова сабота.

Бизеранова (1990: 27) укажува на разликувањето на термините во зависност од намената на лебот, дали се раздава за починат маж, жена, односно дали се дава на маж, жена, дете (пр. *мъжки колач, женски кравай, дејски колач, деверски колак, золвенски колак, ѝросфорка за дејје, ѝросфорка за мома, ѝросфорка за сѝара жена, ѓоденишка ѝоѓача, кумова ѝоѓача*), на термини образувани во врска со одделни христијански празници (пр. *великденски колак*), термини кои се поврзуваат со имиња на светци (пр. *Свѝти Никола, Свѝта Пејѝка*), термини семантички мотивирани од формата на лебот, од она што се додава во лебот или на лебот (пр. *меденик, медена ѝиѝа*), термини поврзани со квасот (пр. *безквасен хляб*), со украсувањето (пр. *шарен колак*), со времето кога се користи лебот (пр. *обедняк, вечерница*).

Без оглед на тоа дали лебот е наменет за молитва, жртвопринесување, за раздавање тој има точно определено место и улога во обредната практика. Називите за обредниот леб се носители на определена информација, за празникот, за лицето на кое се наменети и др.

Врз основа на анализата на називите на македонската јазична територија се потврдува дека во македонските говори најчест назив за обреден *леб иѝо се меси за слава и се носи в црква* е **колач**, и тоа во: Дурачка река, Габер, Луке и Огут-Паланечко, Кратово и Кнежево-Кратовско, во Ранковце, Шопско Рударе и Бучинци-Кумановско, Орашац-Овчеполско, Габрово-Струмичко, Двориште-Беровско, во Скопско, во Тетовско, во Печково и Куново-Гостиварско, Г. Косоврасти-Дебарско, Ефловец-Кичевско, во Глобочица, Волино, Ботун, Радожда-Струшко, Струга, во Којнско, Крушје и Речица-Охридско, во Љубојно и Царев Двор-Ресенско и Ресен, Буково-Битолско, Букојчани-Кичевско, Карабуниште и Извор-Велешко, Тресино-Воденско.

За *ѝомало лејче, ѝомал колач* се употребува **колаче** во Милетино и Урвич-Тетовско, во Дебарско, Драгош-Битолско, Туин-Кичевско, Здуње-Порече, Башино Село и Богомила-Велешко, Никодин-Прилепско, Лугунци-Скопско, Барово-Тиквешко, Стоја-

¹² Пилиња и гугутки се среќаваат на велигденските колачи, на шарениот колак, а пилињата на славскиот колач често се именувале според имињата на децата во семејството (Светиева, 1986: 260).

ково-Гевгелиско, Дукатино-Радовишко, Луковец-Воденско, Гратче-Кочанско, во Киселица-Делчевско и др. или пак се поврзува со определени празници пр. Коледе, Божик во Штипско, за Велигден пр. за лепче *ишѝо се љушѝа кај невесѝаѝа на Велигден* во Охридско, за *леѝчиња за задушница* во Делчевско, за раздавање во Гостиварско. Во Демирхисарско **колаче** е *кравајче; сѝецијално месено колаче за Коледе и за Василица во вид на пресечена осумка; мало ѝркалезно леѝче.*

Овие коледарски колачиња во форма на осумка во Галичник се нарекувале **колендари** и со нив се дарувале машките деца на Коледе и на Василица, а на девојките, свршениците им се испраќале т.н. **гугавици, гугушки** украсени со шарник. Кај Мијаците се среќава обредното лепче **орле**, од киснато тесто, наменето за машките деца за Коледе и Василица.

Терминот **колак**¹³ се употребува за *леб за в црква*, во Жидилово-Кривопапанечко, Младо Нагоричино-Кумановско, во Охридско, во Лескоец-Ресенско, Блатец-Кочанско, Тработевиште-Делчевско, Берово, во Битолско, во Прилепец и Тополчани-Прилепско, Старавина-Мариовско, Слепче-Демирхисарско, Дуње-Мариовско, Пирава и Миравци-Гевгелиско, Фурка и Николич-Дојранско, во Костурино, Ново Село и Муртино-Струмичко, во Леринско, во Костурско, во Леска, Шулин и Пустец-М. Преспа, во Л'к- и Граждено-Д. Преспа, во Бобошчица и Дреновени-Корчанско. Го бележиме со некои разлики во однос на намената: пр. за *лебоѝ месен од девојкиѝе во сабоѝаѝа ѝред свадбаѝа* во Чеган-Воденско, за *леѝ ишѝо се криѝи кога ќе иѝра невесѝаѝа* во Марковени-Костурско, за *голема ѝоѝача од убаво браино, се раскришува на свадба* во Ранци и Тремно-Кајларско, за *леб што се носи на свршеница* во Мачево-Беровско, за *леб што се дава на ѝоведароѝ/момокоѝ кога ќе се оѝели краваѝа* во Никодин-Прилепско и во Рожден-Тиквешко, за *леб правен за Коледе, за коледариѝе* во Патарос-Дојранско и Градобор-Солунско, за т.н. **коледарски колак** во Клисура-Тиквешко, па за *леб во вид на ѝеврек, се носи в црква ѝред Божиќ на Коледе* во Радовиш, за *сѝецијален леб за кумоѝ ишѝо се носи за Велигден* во Негован-Лагадинско.

Со честата употреба за именување *леб за слава, за в црква* се изделува и **панаги(ј)а** и тоа Ваташа-Тиквешко, Подареш-Радовишко, во Љуботен, Никоман-Штипско и Штип, Соколарци, Костин Дол, Припечани и Лаки-Кочанско, во С. Иственик и Киселица-Делчевско, Псача-Кумановско, Баниште-Дебарско, во Стење-Ре-

¹³ Според ТРМЈ (II :554) **колак** 1. *колач, ѝоѝача (обично со неа се кани на свадба).*

сенско, Долни Стубол-Кратовско, во Превод, Павлешенци и Немањинци Овчеполско, во Катланово, Дивле-Скопско, во Гостиварско, Вранештица и Лешница-Кичевско, во Подлес и Градско-Велешко, во Праведник-Мариовско, во Лесново, Злетово и Дре-вено-Пробиштипско, Г. Пожарско-Мегленско, Стинек-Струмичко, Мутулово и Крецово-Кукушко, како и **литургија**: Амбар Ќој-Солунско, во С'ботско, Струпино и Црнешево-Мегленско, Савек-Серско, Негован-Лагадинско, Гуменџе-Еницевардарско, Крецово-Кукушко, Вевчани-Струшко, Струга, Дојран, Ѓавато-Битолско, Нивици Д. Преспа, во Тремно и Липинци-Кајларско, В'мбел, Марковени-Костурско, Гломбочани-М. Преспа. На пр. во Оровник-Охридско *за в црква; ѓрвиоѓ ден на Велиѓден се носи кра-вајче, а друѓиоѓ ден на Велиѓден литургија ѓомало лејче*. Во Дурачка река-Паланечко се употребува **колач** за *ѓолем леб*, а за *мал панагија*.

Се употребува и називот **погача** во Лешок-Тетовско, во Маврово, Нивичино-Радовишко, Соколарци-Кочанско, Пехчево, **погачка** во Луковец-Воденско. **Погача**¹⁴ е лексема документирана за именување на *ѓиркалезен ѓченичен леб ѓечен во ѓеѓиѓија* и зафаќа најголем ареал и од македонската дијалектна територија и тоа *за леб од ѓченично брашно*. Во Гостиварско се употребува **погача** и кога е наменета за *ѓосѓиѓ*, и за *свадба или ѓразник/сведен*. Исто така **погача**, **престапалка**¹⁵, **постапалка** од пченично брашно меси мајката кога детето ќе прооди и ја раздава на блиските. Честопати со **погачка/погачица** се именува *баница од лиснаѓио ѓесѓио*.

Во Малешево во врска со обичаите околу раѓањето т.н. **Богородичина погача** се месела на *ѓиреѓиоѓи ден во чесѓи на св. Боѓородиѓа* како заштитничка на родилките, а во Разлошко со **богородичина пита** на главата бабата што помагала при породувањето три пати ја обиколувала трпезата (Крстева, 1996: 139).

За именување *леб за в црква* и за *раздавање* се среќаваат и називите **пупка**¹⁶ во Никодин и Тројаци-Прилепско, во Рожден, Барово и Ваташа-Тиквешко, Струпино-Мегленско **пупки** во Мари-

¹⁴ **погача** 1. *ѓченичен леб од ѓесѓио без квасец, ѓечен во ѓеѓиѓија*; 2. *ѓоа ѓиѓио е во вид на ѓоѓача* (ТРМЈ, IV :141)

Сп. грч. *πογάτσα*. тур. *pođađa*. Во Кратовско и Кочанско се среќаваат и називите **пармаѓи** или **чуреѓи** *ѓоѓачи долѓнавесѓиѓ*, од *ѓири ѓрави ленѓиѓи ѓиоени или ѓѓлеѓени во ѓлеѓенка*.

¹⁵ **престапалка**, **постапалка** *ѓоѓача или ѓесѓио во форма на ѓѓаѓало ѓиѓио се дава коѓа деѓеѓио ќе ѓрооди* (ТРМЈ, IV: 516).

¹⁶ **пупка** 3. *мало ѓиркалезно обредно лејче, обично за раздавање на ѓробѓиѓиѓа*, **пупале** *вид мало обредно лејче* (ТРМЈ, IV: 674).

овско, во Прилепско, Тиквешко и во Мегленско, **пуна** во Амбар Ќој-Солунско.

Називот **пупе** или **кравајче**, **колаче** се однесува и на *обредноио лејче со ѓаричка* за баднивечерската трпеза¹⁷, а се подготвува од пресно тесто, без квас.

Ќе ги споменеме и називите **мајалник леб со маја**, *ишїо се меси за свадби, за слави, без квас*, со слануток во Ресенско, **неутлија** во Костурско. Инаку вообичаено за *бесквасен леб* се употребува лексемата **пресник**¹⁸ како и **пресен леб**, **преснец**, **пресница**, **пресначка**, **пресничка**, **пресница**, **погача**. Во Дебарско на Блоговец девојчињата првпат замесувале **пресниче** (од брашно, шеќер, вода и сода)¹⁹.

Бесквасната погача која и денес се подготвува на повеќе места низ Македонија е позната како **мајалница леб замесен со маја**, *озгора ѓремачкан со јајце, науїлија*, поради карактеристичната маја што се правела од науї или како **наутлија леб замесен со маја**, *їодѓоїивена од науї; вид обреден леб*.

Со ограничена дистрибуција се називите **крст** пр. *ѓо месифме кърсиоїи* Боровец-Струшко, **питар**²⁰ во Вевчани-Струшко, Пештани-Охридско пр. *леб за црква на задушници*, **булина** во Витолиште-Мариовско), **вечерник** за *обичен леб ишїо се носи в црква сїроїи славиа за да ѓо оїїее ѓоїоїи* во Гостиварско, **пето(х)лебие**²¹ се употребува за *леб за в црква* во Раздол-Санданско. Во Маврово и Леуново-Гостиварско со **денија** или **петилеп** се именуваат *їеїїїе ѓроскури кои ѓи оїїїева ѓоїоїи, ѓоїїоа една враќа*.

Исто така ограничена дистрибуција имаат **шарен леп** во Теарце-Тетовско, **светен леп** во Горенци-Дебарско, а **свети леп** се употребува во Д. Дивјаци-Демирхисарско, во Кнежино, Прострање, Душегубица, Светорача и Туин-Кичевско, Г. Белица и Н.

¹⁷ Се смета дека оној кому ќе му се падне при кршењето на лепчето ќе биде најсреќен во претстојната година.

¹⁸ Сп. ТРМЈ (IV: 513) **преснец**, **пресник** 1. вид *бесквасен леб* 2. вид *їиїа со ѓоїїїечени кори наредени една врз друга*.

¹⁹ благо тркалезно лепче што се шарало со виљушка, благо и без квас, за сето она што девојчето понатаму ќе го меси да биде благо, а тестото да не скиснува.

²⁰ Сп. ТРМЈ (IV: 93) **питар** *їркалезно лејче одозгора со некаква шара; пита* 1. вид *сукано їесїо, баница* 2. *неиїо ишїо е наїравено во форма на їиїа (їркалезна или їравоаѓолна форма) или неиїо ишїо има їаква форма*.

²¹ Сп. ТРМЈ (IV: 76) **петолебие** *їеїї мали леїчиња ишїо ѓи ѓодѓоїивуваїї їравославниїе верници за в црква, особено за боѓослужбиа во їеїоциїе на велиѓденскиїе їосїи*.

Брезница-Порече, Слепче и Стровија-Прилепско. Во Демирхисарско **светилеб** е лебоӣ наменей̄ за в црква за славӣа на кука̄ӣа.

Бесквасен **кравај**²² се месел за новороденче во Малешево, се собирале жени на кравај, а секоја првото залче со шеќер или мед го давала на родилката за да има млеко. **Кравајче** е на пр. *лейче за црква и за на гробишӣа* во Гратче-Кочанско, во Демирхисарско **кравајче** е *колаче, мало проскурче шӣо се носи в црква за раздавање, шиарано (со шаралник), но и дел од њо̄гача, од леб со крајиниче.*

Во Демирхисарско **бадникарец**²³ е *колаче шӣо се дава на коледарӣӣе на Коледе и на Василица*²⁴. Горнореканците во замена на бадниковото дрвце меселе лепче „по едно лепче се месело и тоа било бадник“ (сп. Мичевска, 2007: 188).

Ќе го споменеме и називот **коледашка**²⁵ *лейче шӣо се меси ѓред Божиќ.*

За Сирници во мијачкиот крај се месел **комат**²⁶, редени кори со извиткани краишта наречени **тутуљки**²⁷, додека за новороденче се правел комат со една тутуљка.

Од називите за обреден леб ќе ги споменеме: **нафора леб** за *ѓрическа, за раздавање в црква ѓри вршење на служба̄ӣа* во Маврово, Леуново-Гостиварско, Гари-Дебарско, во Ефловец-Кичевско, **просфора** и **проскура**²⁸.

²² **кравај** 1 а. *леб, њо̄гача од некисна̄ӣо ѓес̄ӣо б. вид ѓӣӣа, ѓреснец* 2. *ѓӣӣа* (кашкавал, восок и сл.) 2. **кравајче** *мало лейче, обично за раздавање за ѓокојник* (ТРМЈ, II: 623)

²³ **Бадник** е верски ѓравославен ѓразник, ден с̄ироѓӣ Божиќ 2. *дабово дрво или дабова ѓранка – симбол на ѓразникоѓ Бадник* (ТРМЈ, I: 75).

²⁴ Називот **бадник** е идентичен со називот на празникот.

Во бугарскиот јазик за коледарските лепчиња, колачиња се среќаваат термините: *кравай, кравайче, виѓ кравай, ѓревиѓ кравай, ѓисан кравай, кравай за деѓе коледарче, колаче/колачеѓа, коледник, благословник, наречњак* и др. Од називите за лебот поврзани со намената за определен обред се: *лиѓурѓиа, ѓараклис, свеѓеѓ.*

²⁵ **коледашка** 1. *лейче шӣо ѓо меси домаќинка̄ӣа за деѓа̄ӣа (за секоѓо ѓо едно) ѓред Божиќ и Велиѓден; даровӣӣе со кои домаќинка̄ӣа ѓи дарува коледарӣӣе (оревѓ, косѓени, круѓки, ѓари и сл.)* 2. в. *коледачка* 3. *ѓорба за коледе* (ТРМЈ, II :557); **коледачка** *ѓалка со којашѓӣо коледароѓ чука на ѓорѓа коѓа ѓе коледарски ѓесни.* Сп. **коледе, коледѓца** *деноѓ ѓред Роѓдесѓиво Хрисѓово, ѓоврзан со ѓтрадиционални обичаѓ.*

²⁶ **комат** 1. *ѓӣӣа со зелје* 2. *ѓолемо ѓарче леб, сирење и сл.* (ТРМЈ, II: 567)

²⁷ симболично ги претставувале таткото на семејството со синовите едни до други.

²⁸ Во РМЈ (1986 :875) за **поскура, проскура** е забележано значењето *ѓченичен леб, шӣо се уѓоѓребува во ѓравославна̄ӣа боѓслужба.*

Терминот **просфора**²⁹ грч. *προσφορά*, **проскура** означува вид обредно иченично леиче, уиоџребувано ири лиџурџија или иодџоџивено за иринесување во црквата како дар. Во македонските говори се застапени **проскура** со фонетските разновидности **поскура**, **поскура**, **прескура** и **поскурник**, а сите со значење *леиче месено за в црква или кравајче наменето за коледари*, **проскура** во Модрич-Струшко, во Демирхисарско **проскура** *мал иченичен леб одозџора ишаран со шаралник иџто се уиоџребува во иправославната боџослужба; колаче иџто се дава за душа*), **поскура** во Стровија-Прилепско *иомала, недуйен леб*, во Ваница, **прескура** *се дава на иоџоџи* во В'мбел-Костурско.

Киш (1984 :80) укажува дека од ареален аспект грчката заемка **панагија** има најширок ареал, **проскура** помал, почесто западен, додека **литургија**³⁰ е карактеристично за контактните јужни и југозападни говори, а од старите заемки од грчкиот јазик во македонските дијалекти, што се однесуваат на посветените лебови дарувани в црква или раздавани на задушници: **нафора**, **панагија**³¹, **литургија**³², **проскура**³³ се здобиле и со нови значења.

Во врска со свадбената обредност е свадбениот леб познат како **сваќа**, **погача**, **плетеница** и сл. Познат е и називот **свадбен колач**, а во Скопска Црна Гора на пр. познати се и називите **младоженски** и **невестински колач**. Покрај месената погача наречена **сваќа**, според тоа што ќе ја носат сватови кај невестата³⁴, во домот на младоженецот се прави и **комат**, **печиво**.

За пред кумот се ставале обично три погачи една врз друга, обично покриени со риза во Галичник. Во свадбените лебови кумот буцнувал обредно дрвце или ставал украсена борова гранка (во Пијанец) во специјална погача **галабник** со тестени фигурички – **галабје** и со очи од пченкарни зрна.

²⁹ **просфора** (ТРМЈ, IV :646) сп. поскура. Во РМЈ (1986 :875) за **поскура**, **проскура** е забележано значењето *иченичен леб, иџто се уиоџребува во иправославната боџослужба*.

³⁰ познат и во српскиот јазик.

³¹ **панагија** 1. *иконче со лик на Христос или на Боџородица иџто џо носат иправославните еџскоџи 2. в. иоскура* (ТРМЈ, IV: 23).

³² **литургија** 1. *главна христџијанска црковна боџослужба 2. Црковна книга со лиџурџиски иџексџови 3. збир од хорски и солисџички вокални композици иџто се иеат на главноџа боџослужба* (ТРМЈ, III: 52).

³³ **поскура** *обредно леиче од квасено иресно иџестџо, симбол на Телоџо Христџово, иџто служи за иричесџување во иправославната црква* (ТРМЈ, IV :358); **поскура** (ТРМЈ, IV :). Сп. и **поскурник** *дрвен иечат со крсџ иџто се вџиснува на иоскура*.

³⁴ Треба да биде замесена од месарија, девојка со живи родители. Свадбената погача сваќа, пак, донесена од куката на родителите од невестата девојки ја сечат на парчиња и им даваат на сватовите да каснат по еден залак.

Во некои разлошки села обреден леб **плетеница**³⁵ и по еден рибник (печена риба во лебно тесто) носеле на празникот Св. Никола во секоја куќа што имала млада невеста и заеднички го јаделе за среќа на невестата и на нејзиниот нов ден (Крстева, 1996 : 141).

Во врска со култот кон мртвите за раздавање, во знак на жалост, за задушници се меселе мали овални лепчиња наречени **колачиња, тутриња**.

На македонската јазична територија се регистрира употребата на термините **прическа** во Кумановско, Кратовско, Овчеполско, Скопско, Тетовско, Гостиварско, Дебарско, во Боровец, Вевчани и Глобочица-Струшко, Ресенско, Битолско, Прилепско, Охридско, Кичевско, Порече, Велешко, **причест** во Младо Нагоричане-Кумановско, Брезно-Тетовско, Тработевиште и С. Иственик-Делчевско и Беровско, **комка**³⁶ во Луке и Огут-Криво-паланечко, Саса-Делчевско, Калиманци-Кочанско, во Солунско, Негован-Серско, Двориште-Беровско, Крналово и Беласица-Петричко, во Леринско, Воденско, Кајларско, Костурско, Корчанско за означување *вино и залче леб шио им се дава на верницише на крајот на џосиот*. **Прическа** со своите фонетски разновидности зафаќа најголем ареал, **причесно** се употребува во Ботун-Струшко, Којнско-Охридско, **прическица** во Жидилово и Дурачка Река-Криво-паланечко). Ограничена дистрибуција имаат термините **блашко** во Габер-Криво-паланечко, **комкалница**³⁷ во Горенци-Костурско, **нафора** во Кратово, а има и паралелна употреба на два термина пр.: **прическа** и **причест** во Печково-Гостиварско, Модрич и Горенци-Дебарско, Ефловец-Кичевско, Крушовјани-Демирхисарско, **нафора** и **прическа** во Трпејца-Охридско, Тројаци-Прилепско, Ваташа и Марена-Тиквешко, Поплжани-Леринско, **прическа, причеста** и **комка** во Конско и Стојаково-Гевгелиско, Костурино-Струмичко, Припечани-Кочанско, Тресино и Чеган-Воденско; **причест** и **комка** во Смоларе и Стинек-Струмичко, Љуботен-Штипско, Ваница, Киселица-Делчевско.

Некои термини се употребуваат за лебови за сите празници, дури и за обичаи кои во суштина се спротивставени, пр. за леб при погребни обичаи, но и за леб за бадниковата празнична трпеза; терминот **литургија** се однесува на леб поврзан со погребните обреди и обичаи, а во некои краишта и на леб за свадбени обреди (сп. Бизеранова, 1990: 24).

³⁵ Сп. ТРМЈ (IV: 111) **плетеница** 4. *печиво во вид на џлејенка*.

³⁶ **комка** (ТРМЈ, II: 572) *црковна причесна; причест* лат. *communia* (Младенов, 1941 :248)

³⁷ **комкалница** (ТРМЈ, II: 572) *метална чаша за причесна; џошир*.

Со празнувањето на одделни верски празници се поврзува и подготвувањето на други јадења од тесто. Секое горнореканско семејство на Василица подготвува **питулица** од мешано – пченкарно и пченично брашно со маст и јајца. Од двете смеси наизменично се печат и се редат кори во црепна, се става паричка со конче и се верува дека оној на кој ќе му се паднело парчето со паричката ќе биде јак и здрав како сребрената пара во годината што следи. Во Мариовско ваквата питулица се викала **фулија**. За календарските празници Горнореканци правеле обредни лебови **дение**, што всушност се петолембе, пет засебни парчиња ишарани со проскурник: едно за нафора, две отпеани од попот за дома и две за попот, а за слава се прави и **славски леб**, погача кого го викаат куќни леб – попот дома го пее лебот, прави крст и го посипува со вино (Мирчевска, 2007: 191).

Шарен леб се нарекува лебот што се меси во петок пред свадбата во Горна Река – го месат месариите секоја по малку, од благо тесто со јајца и со направени „синци“ – цвеќиња. Во саботата пак, кај невестата и кај момчето месариите месат обреден леб „сваќа“, „крушка“, а во тестото кое кај невестата е замесено без квасец (а кај момчето е киснато) се ставаат неколку зрна ориз и пченица, цвеќиња, а во средината е ишаран со проскурник (Мирчевска, 2007: 193).

Преку обредните лебови што се прават по повод календарските празници, како и за свадба, слава (или служба), или пак во врска со култот на мртвите се проследуваат цврстите, традиционални врски меѓу празниците од народниот календар, семејните празници, колективните обредни активности, искажани преку повторување на некои обредни дејства за обезбедување здравје, плодност, благосостојба, среќа (сп. и Петреска, 1998: 103). Во врска со содржината на обичаите и обредите поврзани со обредниот леб се забележува губење на многу форми што не успеваат да се вклопат во новите општествени услови, но сепак голем дел успеале да се приспособат, особено обичаите од семејниот циклус раѓање-свадба-смрт, каде што пошироко на македонските простори се задржани многу заеднички обредни елементи како и термините поврзани со нив. Обредните лебови во селските средини повеќе ги следат традиционалните форми, а во градските има тенденција за поразновидно и побогато украсување.

Обредните лебови **трло**, **гумно**, **бадник**, **вечерник**, **славски колач**, **Тодоров леб** се познати во променлива форма на целата македонска територија до денешни дни, а главно се поврзани со обичаите за Бадник, Служба (Слава) и Тодоровден (Светиева, 1986: 254).

Во регионите надвор од државните граници на Р Македонија се изразени македонските културни традиции, обичаи, а сето тоа е одразено и на лингвистичкиот план, па наоѓаме слични или идентични јазични црти во сиот македонски јазичен ареал³⁸.

Со поширока употреба се следниве називи за обредниот леб: **колач(е), колак, погача, панагија, проскура**. Употребата на општите називи за леб и со значење на обреден леб се должи на отсуството на диференцирани низиви за лебовите за соодветни празници, обреди и обичаи. Од ареален аспект грчката заемка **панагија** има најширок ареал, **проскура** помал, почесто западен, додека **литургија** е карактеристично за контактните јужни и југозападни говори. Од грчко потекло се: **литургија, параклис, параклица, васило пита, нафорка**, од латинско потекло **ком-ка(лник)**.

И во бугарската обредна терминологија најопшти називи за обреден леб се: **колак, колач, кравай, пита, погача**.

Голем број од називите за обредните лебови, за леб за најголемите календарски и семејни празници се локални, имаат ограничена употреба. Термините со ограничена дистрибуција обично се термини мотивирани од одделни празници и празнувања пр. **бадникарец, коледарски колак, коледашка, Богородичина пита** или **погача, Тодорички леб** или **погача**³⁹ се прави вечерта спроти празникот Тодорица (Тодорова сабота), од намената: **сваќа**, начинот на подготвување, квасот и сл. **мајалница, наутлија, преснец, пресниче**, од формата: **плетеница, тутриња**, од украсувањето: **шарен леб, крст, гумно, овчарник, галабник** итн.

Истражувањето на македонското културно наследство во светлината на лингвистичката анализа несомнено го потврдува македонското културно и јазично единство.

³⁸ Пр. долгогодишните врски на населението од Мала Преспа со битолското и леринското подрачје, несомнено довело не само до културно туку и до јазично влијание.

³⁹ Тестото се замесувало од чисто пченично брашно и осветена вода, а погачата се раздавала за здравје на луѓето и стоката.

ЛИТЕРАТУРА:

Бандић Д., *Функционални ĩрисијуи ĩроучавању ĩородичне славе*, Гласник Етнографског института, САНУ, бр. 35, Београд 1986

Бизеранова С., *Названия на обредни хлябове*, Българска етнография, 6, София 1990, 24-29

Видоески Б., 1950: *Поречкиої ĩвор*, дипломски работи, кн. 1, Скопје 1950

Видоески Б., 1954: *Северниїе македонски ĩвори*, Македонски јазик V, кн. 2, Скопје 1954, 109-198

Видоески Б., 1957: *Кичевскиої ĩвор*, Македонски јазик, VIII, кн. 1, Скопје 1957, 31-90

Видоески Б., 1962: *Кумановскиої ĩвор*, Посебни изданија, кн. 3, Скопје 1962

Георгиевски Д., *Обредниїе лебови во Країовско*. Етнолог, V/7-8, Скопје, 1997, стр. 194-205.

Додовска Ј., *Традиционалниа исхрана од жиїни расїенија во селото ĩаватио*, Битолско. Етнолог, V/7-8, Скопје, 1997, 228-232

Домазетовски П., 1991: *Обичаїе и обредниїе ĩоврзани со раѓањето на деїето во Дримкол, Сїрушко*, Македонски фолклор, год. XXIV, бр. 48, Скопје 1991

Дробњаковић Б., 1960: *Еїнолоџија народа Југославије*, Београд 1960

Јанева С., 1984: *Функции на хляба в обреда*, Български фолклор, 3, София 1984, 40-48

Јанева С., 1989: *Български обредни хлябове*, София 1989, 79-135

Китевски М., 1996: *Македонски народни ĩразници и обичаи*, Скопје 1996

Киш М., 2010: *Лексички, зборообразувачки и морфо-їакиїчки особености на македонскиїе дијалекти*, Посебни изданија, кн. 69, Скопје 2010

Кличкова В., Георгиева М., 1965: *Свадбениїе обичаи во Галичник (Дебарско)*, ГЛЕМ, кн. 2, Скопје 1965, 95-186

Кнеџевић Д., 1990: *Ishrana kao odlika kulturnog kontinuiteta i etničkog identiteta*, Etnoantropološki problemi, sv. 8, Beograd

Кнеџевић Д., 1992: *Obredna hrana Srba*, Etnoantropološki problemi, sv. 9, Beograd

Конески Б., 1949: *Прилеїскиої ĩвор*, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 2, Скопје 1949, 247-301

- Костадиновски С., 1998: *Селоӣо Зд̄уње, Порече, ист̄орија, кул̄иура и ӣрадиција*, Скопје 1998
- Крстева А., 1996: *Празнична и обредна храна*, Етнологија на Македонците, МАНУ, Скопје 1996, 139-142
- Крстева А., 1996: *Народнаӣа медицина*, Етнологија на Македонците, МАНУ, Скопје 1996, 247-254
- Малинов З., 2004: *Народнио̄и обреден календар во Шт̄ӣӣско (I дел)*. Спектар, бр. 43-44, Скопје 2004, 203-217.
- Малинов З., 2005: *Народнио̄и обреден календар во Шт̄ӣӣско (II дел)*. Спектар, бр. 45-46, Скопје, 221-234
- Маринов Д., 1981: *Избрани ӣроизведения, II*, София
- Мирчевска М., 2007: *Вербални и невербални ет̄нички симболи во Горна Река*, Скопје
- Никодиноски Т., 1991: *Обичаӣе и обредӣе ӣврзани со ра̄ањето на деӣето во Дебарца-Охридско*, Македонски фолклор, год. XXIV, бр. 48, Скопје, 181-191
- Петреска В., 1998: *Проле̄тний̄е обичаи, обреди и верувања кај Мијацӣе*, Скопје 1998
- Петреска В., 2002: *Свадбаӣа како обред на ӣремин кај Македонцӣе од Брсјачкаӣа ет̄ног̄рафска целина*, Скопје
- Поповски А., 1959: *Реканскио̄и г̄овор*, Македонски јазик X, кн. 1-2, Скопје 1959, 107-154
- Поповски А., 1970: *Македонскио̄и г̄овор во г̄остиварскио̄и крај*, Гостивар 1970
- Ристески Љ., 1999: *Посмрт̄нио̄и обреден ком̄плекс во ӣрадицискаӣа кул̄иура на Мариово*, Прилеп 1999
- Светиева А., 1984: *Процес на естет̄изација и рационализација во обликувањето на некои обредни лебови од Македонија*, Македонски фолклор, год. 17, бр. 34, Скопје 1984, 133-137
- Светиева А., 1990: *Гурговденскӣе обредни лебови во Македонија и нивнаӣа функција во обичаӣе и верувањата*, Македонски фолклор, год. 23, бр. 46, Скопје 1990, 13-25
- Светиева А., 1995: *Новогодшнини обичаи во Крайовско*, Етнолог, бр. 6, Скопје 1995. 99-111
- Стаматоски Т., 1959: *Од лексикаӣа на шет̄овскио̄и г̄овор*, Македонски јазик, X, кн. 1-2, Скопје 1959, 79-106
- Филиповић М., 1985: *Слава служба или крсно име у ӣисаним изворима до краја XVIII века*, Зборник, О крсном имену, библиотека Баштина, св. 13, Београд 1985, 159-167
- Цветановски Г., 2010: *Говоро̄и на Македонцӣе во Мала Пресӣа (западнопресӣански г̄овор)*, Посебни изданија, кн. 66, Скопје 2010

Лилјана Гушевска

ЛЕКСИКАТА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЛЕКАРСТВЕНИЦИ ОД XIX ВЕК

1. КУСИ ЗАБЕЛЕШКИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ОСОБЕНО ЗА МАКЕДОНСКАТА ЛЕКСИКА ВО XIX ВЕК

Од почетокот на XIX век е забележлива засилената употреба на македонскиот народен јазик во писмена форма. Ова директно се надоврзува на македонската писмена продукција настаната во претходните периоди. Со оглед на променетите, пред сè, економски и културно-просветни прилики, пишувањето на народен јазик се наметнува како потреба и како неопходност. Оттука, народниот јазик се наоѓа пред еден предизвик – да одговори на многубројните барања на своите корисници. Тоа се однесува и на лексиката, зашто колку што се оди подлабоко во XIX век, толку станува побогат изборот на темите во пишуваните текстови, така што покрај букварите и другите прирачници, лексикографските трудови, во втората половина на овој век почнуваат да се создаваат и публицистички, но и научни текстови. Сето тоа подразбира употреба на еден поиздигнат стил, а со тоа подбор и на соодветни лексички средства.

2. ОПШТИ ЗАБЕЛЕШКИ ЗА ЛЕКАРСТВЕНИЦИТЕ

Составен дел на народната медицина и фармација во Македонија во периодот на XIX претставуваат и лекарствениците. Тоа се ракописи што содржат рецепти за подготвување различни лекаства кои биле користени за лечење разновидни заболувања, најчесто кај луѓето, но и кај домашните животни. Покрај рецептите, во нив се дадени постапки и начини на лечење, разни совети кои треба да ги почитуваат болните луѓе додека примаат некакво лекаство или при одредени третмани, магиски формули и молитви за оздравување што се кажуваат при постапките на лекувањето или се запишуваат на определен предмет со цел да послужат како амајлии и сл. Исто така, во нив се поместени и практични

совети за извршување на некои секојдневни активности, на пр. како да се направи ракија или како да се бојадиса ограда, потоа забелешки и предвидувања во врска со временските промени и сл. Во овие ракописи е напластено едно големо медицинско искуство создавано низ вековите под влијание на различни народи, така што тука нашле одраз одгласите од античкото медицинско наследство, на кое многу успешно се надоврзало византиското, но и словенското искуство во лекувањето, почнувајќи од традицијата на Светиклиментовото учење¹. Тоа се збогатило со знаењата пренесени пред сè од познатите арапски лекари, што било овозможено со навлегувањето на османлиите на овие простори, но и преку многубројните карвани од азискиот и од африканскиот континент кои крстосувале низ Балканот носејќи најразновидна стока. Не треба да се заборава и на влијанието на дубровничката и на италијанската медицинско-фармацевтска фармакотерапија. Сето тоа е дополнето со непосредниот многувековен контакт со соседните балкански народи, кој резултирал со многу заеднички црти во областа на материјалната и на духовната култура, па во таа смисла и во народната медицина. Оттука, овие ракописи се најдобар показател за тоа дека двете основни гранки на народната медицина – анимистичко-магиската и медикаменталната², во практиката честопати се вкрстувале. Од аспектот на историјата на медицината ни се наметнува фактот дека лекарствениците ни нудат значајни податоци воопшто за познавањата на народниот лекувач, односно за неговата способност да препознае низа болести и особено оние болести што почесто се јавувале кај населението.

Во оваа пригода се задржуваме на шест македонски лекарственици од XIX век. Во продолжение ги наведуваме основните податоци за нив, вклучувајќи го и местото каде што се чуваат сега овие ракописи:

1. Лекарственик на Ангел Георгиевич од село Пиперево, Струмичко, од 1870 год., 33 листа, НУБ „Климент Охридски“ - Мс. 197, македонски јазик (кирилско писмо), југоисточно наречје (струмички дијалект), понатаму АГ³;

¹ Г. Петков, Д. Ступар, „Македонската емпириска медицина и фармација во XIX век“, *Прилози*, I, бр. 2, Друштво за наука и уметност – Штип, Одделение за биолошки и медицински науки, Штип, 1990, стр. 10.

² Д-р М. Константинов, *Лекувањето на Македонија (прилог кон историјата на медицината до почетокој на Византија свейска војна)*, скрипта за студентите по етнологија (машинопис), стр. 4.

³ М. Георгиевски, *Словенски ракописи во Македонија*, книга V и VI, Скопје, 1993, стр. 102-104. Инаку, именувањето на ракописите го правиме според местото на наоѓање, на чување, според пишуваачот на текстот (ако има податоци за него) или според дијалектот на кој е напишан. Така, Велешкиот ракопис долго време се чувал во тогашниот Историски архив во Велес, а Софискиот сè уште се чува во

2. Зборник на народни лекови, т.н. Велешки лекарственник, од крајот на XIX и почетокот на XX век, 149 листа + 1 вметнат лист со рецепти, Државен архив на Македонија, македонски народен јазик со елементи од различни македонски дијалектни ареали (кирилско писмо), М-2, понатаму Вел⁴;

3. Галички лекарственник од крајот на XIX век, 81 лист, од кои 8 со рецепти, НУБ „Климент Охридски“ - Мс. 130, македонски јазик (кирилско писмо), галички дијалект со влијание од другите македонски говори, понатаму Гал⁵;

4. Рецепти за правење лекови собрани и напишани од свештеникот Јоанаки (Јоанакиј) од 1884 год., I + 39 стр. + II листа на крајот, Македонска архиепископија - Мс. 13, југоисточно наречје, со елементи и од други јазични ареали (кирилско писмо), понатаму Јоан⁶;

5. Лазарополски лекарственник од втората половина на XIX век, македонски јазик (кирилско писмо), југоисточно наречје, 40 листа, НУБ „Климент Охридски“ - Мс. 129, понатаму Лазар⁷;

6. Софиски лекарственник од првата половина на XIX век, во кој се среќаваат јазични црти од повеќе македонски дијалекти – западномакедонски, централномакедонски и источномакедонски (дел од ракописот е со кирилско писмо, а дел со стилизирано грчко писмо, со користење на специфичните словенски букви), 17 листа, Народна библиотека „Кирил и Методиј“ – Софија, Р Бугарија, сиг. 1120⁸, понатаму Соф.

3. ОСНОВНИ ЛЕКСИЧКИ ОСОБЕНОСТИ НА ЛЕКАРСТВЕНИЦИТЕ

Лекарствениците се напишани на убав народен јазик, на различни македонски дијалекти, како што споменавме претходно. Сепак, бидејќи се работи за ракописи со компилациски карактер, кај нив се забележливи наддијалектните особености, кои можат да

Софија, како што наведуваме погоре. Лазарополскиот лекарственник е пронајден во с. Лазарополе, а Галичкиот е напишан на многу чист галички дијалект. Пронајден е во реканскиот крај од нашиот познат писател и истражувач Симон Дракул. Покрај објаснувањето за секој ракопис стои скратеницата што ја користиме понатаму во текстот.

⁴ *Словенски ракописи во Македонија*, подготвил: Владимир Мошин, Скопје, 1971, 381-386.

⁵ М. Георгиевски, *Словенски ракописи во Македонија (ошкриени од 1970-1985 година)*, книга III, Скопје, 1988, стр. 124-125.

⁶ М. Георгиевски, *Словенски ракописи...*, книга III, стр. 121-123.

⁷ М. Георгиевски, *Словенски ракописи...*, книга III, стр. 123-124.

⁸ Ѓорѓи Поп-Атанасов, *Речник на сѐпаратна македонска литература*, Скопје, 1989, стр. 10.

се толкуваат како влијание од некоја од предлошките, но и како намерна интервенција на (пре)пишувачот да се излезе надвор од границите на еден дијалект и да се употребат јазични елементи со поширока распространетост.

Од друга страна, лекарствениците се ракописи врзани со конкретна област од секојдневниот живот на луѓето, а тоа е народната медицина. Затоа тие се и содржински ограничени на таа проблематика. Оттука, од јазичен аспект, особено лексиката застапена во нив привлекува внимание при нивното проучување. Со оглед на тоа што станува збор за текстови со специјализирана содржина, и лексиката се однесува на неколку поконкретни семантички области. Притоа, иако лекарствениците не можат во целост да се определат како вистински прирачници што се користеле при лекувањето (бидејќи многу народни лекувачи биле неписмени, а пак некои (пре)пишувачи самите не се занимавале со лекување, па можеле да направат и редица фактографски грешки при пишувањето), сепак во нив е застапена лексика со номенклатурен карактер⁹, како што се, пред сè, имињата на растенијата или на одредени хемиски елементи или хемиски соединенија, но и на мерки за тежина што се споменуваат при подготвувањето на лекарствата. Исто така, застапени се имиња на некои болести (иако честопати се наведуваат само симптомите, односно се опишува здравствениот проблем), на деловите од човечкото тело, потоа имиња на животни и на деловите од нивното тело, како и разните видови лекарства, поточно именувањата на формите во кои можат да се јават лекарствата: јакии, балзами, масти, мевлеми, апови, чаеви, напивки и сл.

Поаѓајќи од погоренаведеното, може да се каже дека лекарствениците, и покрај нивната фреквентност, биле ракописи наменети за ограничен круг читатели, поточно корисници, кои покрај тоа што морале да бидат писмени, морале да имаат барем елементарни познавања од дадената област. Поточно, тие морале да ги познаваат состојките што се споменуваат во ракописите, односно значењето на одредени зборови веројатно го знаеле само ограничен број луѓе што имале иста „професија“. Секако, општопознато е дека професионалната лексика ја сочинуваат зборови што ги употребуваат луѓе кои се обединети според карактерот на

⁹ Притоа, терминот *номенклајтура* никако не го поистоветуваме со терминологија, туку под него подразбираме попис на имињата или на зборовите на одредена наука или дисциплина, на пр. во анатомијата, ботаниката, зоологијата и сл., кој е составен според одредени норми. Во потесна смисла номенклатурата може да се сфати како помалку или повеќе опширен попис на зборови што се однесуваат на некој предмет, на пр. човечкото тело и сл. Според: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I (A-O), Zagreb, 1969, стр. 935.

својата дејност, односно професија, па оттука таа не е во широка употреба. Неа ја карактеризира поголемата диференцираност во означувањето на одредени средства и активности врзани со работата на одредена професија¹⁰. Но, со оглед на периодот во кој се настанати споменатите ракописи и поаѓајќи од фактот дека не може ниту да се дефинира професијата на луѓето што би ги применувале знаењата запишани во лекарствениците, терминот *професионална лексика* во овој контекст може да се употреби сосема условно.

Покрај тоа, лексиката застапена во лекарствениците треба да се разгледува и во однос на застапеноста на македонските дијалектни лексеми што ја задржале својата употреба во текот на времето, потоа на зборовите од туѓо потекло што се наметнале, но истовремено и целосно се адаптирале, така што повеќе и не се чувствувале како преземени и, секако, на оние туѓи зборови што во лекарствениците се употребуваат без соодветни синоними од народниот јазик, а кои подоцна се повлекле од употреба, целосно или делумно, за сметка на македонските народни зборови. Во таа смисла, се наметнува заклучокот дека зборовите што означуваат предмети и поими што се општопознати, или барем што можат да им бидат познати на повеќето говорители, се најчесто од домашно потекло или се зборови што се целосно одомаќени, а и денес се среќаваат во истата форма во дијалектниот и во разговорниот јазик, на пр. перде (Вел, 101), со значење ‚перде на очи, односно катаракт‘, иако зборот *йерде* е од турско потекло¹¹. Истото е и со зборвите *ќукур*¹², *балсамъ*, *дамла*, *канела*, *маяџџ*, *мехлемъ* и сл. Но овде, пред сè, мислиме на имињата на растенијата, зашто најголемиот дел од лековитите билки што се споменуваат во лекарствениците се карактеристични за нашето поднебје¹³, па оттука и можеле да бидат проширени меѓу народот.

¹⁰ Поконкретно за ова, в. во статијата: Лилјана Гушевска, „Развојот на македонската професионална лексика (преку примерот на македонските лекарственици од XIX век)“, *Транзиции во историјата и културата*, Скопје, 2008, стр. 723-728.

¹¹ Тур. *perde* ‚завеса‘ од перс. *perde* (*Речник на чуждише думи во бългáрскиот език*, одговорен редактор: Ст. Илчев, София, 1982, стр. 654). Сп.: **о перде да не мѝ ся видело ще мѝ ся провидѝ многоѝ добро**. (Вел, 86), **нѝмѝро за очѝ комѝ мѝ ванале перде не мѝ сá видѝ** (Вел, 101).

¹² Сите примери ги наведуваме со оригиналната графика, односно онака како што се запишани во лекарствениците (секако, компјутерската обработка на текстот нè ограничува делумно во тоа).

¹³ Б. Николовски, *Прилози од историјата на здравствената култура на Македонија*, Скопје, 1995, стр. 183, 184.

Наспроти тоа, изразите како *лимон ѿози* (Јоан, 3), кое потекнува од тур. *limontozu/limontuzu* 'лимонова киселина'¹⁴, очигледно биле преземени директно од друг јазик, така што нивното значење веројатно не било пошироко познато. Истото е и со *ингилісг позі*¹⁵ (Вел, 96) (хем.) 'англиска сол, магнезиумов сулфат (MgSO₄)'.

Соодветни изрази биле добиени и со одредено преосмислување, односно со проширување на основното значење на даден збор или синтагма. Како пример за ова може да послужи синтагмата *екмекъ сакасг*¹⁶ (Вел, 100)¹⁷ 'некој вид готова мека смола што се продавала на пазарите, а наликува на смекнат леб'¹⁸.

Претпоставуваме дека под влијание на соседните словенски јазици, дошло и до одредено мешање имињата на некои растенија. Така, покрај *лѡкъ* (Вел, 99 и др.), бележиме и *чеснокъ лѡкъ* (Вел, 74), во значење на 'лук, *Allium sativum*', сп. *чесненъ (беллукъ)*¹⁹ (Јоан, 21). Наспрема ова се употребува *цървенъ лѡкъ* (Јоан, 68), *червенъ лѡкъ* (Вел, 67) со значење 'кромид, *Allium sera*'. Како потврда за ова ја бележиме синтагмата *цървенъ кромнтъ* (АГ, 63) во

¹⁴ Н. С. Hony, Fahir Iz, *The Oxford Turkish-English Dictionary*, third edition, Oxford, New York, 1992, стр. 322; *Большой тюрко-русский словарь*, второ издание, редактори: Э.М.-Э. Мустафаев и Л.Н.Старостов, Москва, 1998, стр. 589 (сп. 'екстракт од лимон во прав' кај А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989, стр. 435)

¹⁵ Доаѓа од тур. *ingiliz tuzu* 'истото' (*Большой тюрко-русский словарь*, стр. 456).

¹⁶ Од тур. *ekmek* и *etmek* 'леб' и *sakiz* 'смола'. Сп.: 20: *парі белъ пеманъ* : і: *грошъ екмекъ сакасг кѡпї гї* (Вел, 102).

¹⁷ Покрај секој конкретен пример ја наведуваме скратеницата за лекарственикот од каде што е преземен примерот, како и бројот на рецептот. Притоа, со цел да не се оптоварува излагањето, не ги наведуваме графиските и фонетските варијанти од одделните лекарственици.

¹⁸ Ова може да се поврзе со значењето 'гума за цвакање' што го има лексемата *sakās* и денес во некои југоисточни македонски дијалекти.

¹⁹ М. Киш наведува дека во терминологијата на луковите хортикултури во македонските дијалекти, и тоа во повеќе разновидности, влегува *чесен* во значење 'дел од главица лук'. В.: М. Киш, *Дијалектната лексика од областа на расійиелниот свеї*, Скопје, 1996, стр. 127. Деривати од оваа лексема се забележани уште во старословенскиот јазик. Така, и Катиќ ја наведува синтагмата *чесновнты лѡук* со значење само 'лук', Р.В.Катиќ, *Терминолошки речник срїске средњовековне медицине*, Београд 1987, стр. 129. Сп.: *ЗЕМН І: ГЛАВА ЧЕСНОВ, ЛѡКЪ, ТА А ѠБЕЛН* (АГ, 64)

рецепт со иста содржина²⁰. Дека (пре)пишувачите можеле лесно да се поведат по предлошката покажува и фактот дека на други места ја среќаваме лексемата *кромѣтъ* (Вел, 102). Во Соф го бележиме и составот *прѣсъ љѣкъ* (Соф, 56), со значење ‚праз, Allium rogamus‘, кое најверојатно се потпира на српското/хрватското *пра-зилук*.

Од друга страна, треба да се земат предвид појавите како полисемија, синонимија и хомонимија. Тие се во тесна врска со фактот дека во лекарствениците има зборови од различни македонски дијалекти, односно одделни домашни и туѓи зборови не се подеднакво застапени на целата македонска јазична територија. Исто така, пред сè појавата на полисемија, па и на хомонимија е резултат на практиката на обопштено именување на болестите. Така, различните инфекции и други проблеми со очите се именуваат само со лексемата *очобол*, што значи дека таа во никој случај не е еднозначна. Повеќезначноста можеме да ја илустрираме и преку лексемата *жима* (Вел, 136 и др.), *жими* (Вел, 97), која значи ‚вена, крвен сад; ткиво што ги поврзува коските со мускулите‘, но и ‚корен на растение‘²¹. Ова значење е задржано и во современиот јазик. Интересен е и примерот со турската придавка *кескин*, која, во зависност од контекстот, се употребува со основното значење или со такво добиено со преосмислување, односно со негово слободно проширување. Така, во синтагмите *кескинъ ђѣтъ* (АГ, 85), *кескинъ ракія* (Вел, 73), таа го има значењето ‚остар, лут‘, така што овие изрази се синонимни со *оѣпъ љѣпъ* (Гал, 46)²² и *мюта ракія* (АГ, 85), *чпѣрпъ ракія* (Вел, 57). Но во синтагмата *кескинъ сѣнце* (АГ, 11), *кескинъ солнце* (Лазар, 11),

²⁰ Сп. ги примерите: за сафра дѣто ѿма човекъ. земн цървень кромѣтъ: и соль (АГ, 63); за сафра да извади како земѣ цървень љѣкъ і соль (Вел, 68); За сафра дѣто има члѣвѣкъ. Земн: цървень љѣкъ: ѿ соль (Јоан, 68) (подвлеченото е наше – забел. Л.Г.).

²¹ Сп. го примерот: те мѣ мѣ го пѣриш на врапопъ на пѣлопъ на жѣліпе (Вел, 64), наспрема: опъ сѣнопъ бресъ що е бреслікі спарлікові че не растапъ големѣ само жѣлі пѣщапъ многѣ поземѣ как чкрапла царвенѣ корене (Вел, 97).

²² Во Гал воопшто не се употребува *кескин*, додека во АГ, Вел, Јоан и Лазар се среќава само синтагмата *кескин оѣѣѣ*.

нејзиното значење се проширило, па наспроти овие примери наоѓаме *жешко сълнце* (Јоан, 11)²³.

Пример за хомонимија е лексемата *сарце*, со која се означуваат различни органи – ‚срце‘, но и ‚стомак, односно органи за варење‘²⁴. Истото е и со *веперъ*, со значење ‚болка во коските‘, но и ‚гасови (грчеви и болки) во стомакот‘²⁵. Ваква појава има и кај глаголите, на пр. *исприе* (Вел, 35, 86) во значење ‚истрие со лекарство‘, потоа ‚иситни, издробѝ‘, но и ‚истружи, извади (боја од нешто)‘. Последниов пример покажува дека границата помеѓу полисемија и хомонимијата е многу тенка, така што може да се забележи дека постепено дополнителните значења на дадената лексема во поголема мера ја губат врската со нејзиното примарно значење.

4. КЛАСИФИКАЦИЈА НА ЛЕКСИКАТА ОД ЛЕКАРСТВЕНИЦИТЕ СПОРЕД НЕЈЗИНАТА ПРИПАДНОСТ НА ОДДЕЛНИ СЕМАНТИЧКИ СФЕРИ

Како што веќе споменавме, лексиката застапена во лекарствениците може да се подели во повеќе семантички сфери. Во продолжение наведуваме една од можните класификации на оваа лексика.

²³ Наспроти ова, во рецепт со иста содржина во Вел го бележиме следниов пример: *ама пѝа работѝ бѝваатъ ѝ ладно време кога да е гннапо салцепо* (Вел, 11) (подвлеченото е наше – забел. Л.Г.). Поконкретно за синонимијата, в.: Лилјана Гушевска, „Синонимијата во македонските лекарственици од XIX век“, *XXXVI научна конференција на XLII меѓународен семинар за македонски јазик, лиѝераѝура и кулѝура на Универзитѝетѝоѝѝ „Св. Кирил и Метѝодиј“*, Скопје, 2010.

²⁴ Со вакво значење вообичаено се јавува во југоисточните говори, и поконкретно во струмичкиот. В.: К. Пеев, „Белешки за лексиката и фразеологијата на Струмичко“, *Македонски јазик*, год. XIX, Скопје, 1968, стр. 204.

²⁵ За тоа сведочат примерите: за *вѝпаръ* *детѝо нѝа човѝкѝ на срцепѝо да го кара на пѝрдѝенѝ* (Лазар, 38) и: *За Веѝперъ дѝѝѝо ходи на човека оѝѝ сѝѝаф на сѝѝафѝ* (Јоан, 13). Во лекарствениците се среќаваат и синтагмите *бѝѝѝ вѝѝѝѝѝ* (Соф, 8) (мед.) ‚вид болест, веројатно варијанта на *веѝѝѝѝѝ*‘ и *црѝѝѝѝѝ вѝѝѝѝѝ* (Соф, 14) (мед.) ‚црвен ветар, *Egusirelos*‘, болест позната и како *царвениѝѝѝ*.

Анатомска лексика кај човекот:

– **глава:** бџа, вегіте²⁶, венціте, воскоста, врапопъ, глава, гарло, *џџиџа*, гледцето, *џџиџа*, запъ, клепкіте, косата, космнџе, мажлеџопъ, мозакъ, непца, носъ, *џџраџо*, очі, прспъ, темето, тепето, пілопъ, џмопъ, џста, џхо, челопо, язійкъ.

– **труп и внатрешни органи:** бџбрџкъ, газнікопъ, газопъ, гарпъ, градіте, доікапа, зарно, зглобопъ, корема, крстъ, кџрка, царската жила, меопъ, мочџропъ, *паџџа*, *папоко*, плекіте, плешкіте, сарџе, слабініта, стомахъ, џпробапа, ціпі, џрево, цігеро.

– **екстремитети:** баџакъ, крака, лакопопъ, нога, нокте, палеџопъ, прспъ, рака, раменџа, спавъ, спапалапа, табаніте.

– **општо:** жила, жілкапа, кожа, плопъта, сало, снага, човекъ.

– **телесни течности, излачувања, отпадни материи и сл.:** гџрелкі, гнасоџапа, гнасопілокопъ, гнілаџопъ, гноі, гомно, какаша, лаінапа, мочъ, пнкна, пџнка, сазі, слџзовіна.

Лексика што се однесува на животни, птици и инсекти и деловите од нивното тело:

– **општи називи:** аіванъ, біпъ, бџбалъкі, ріба, добіпокъ, *лешъ*, јаџе.

– **имиња на животни, птици и инсекти:** бџрсџкъ, бџмбарі, волъ, гаска, гарванъ, *џо веџо*, гџде, *џџџеръ*, *дїна маџка*, *дождевїџкъ*, еленъ, еребіџа, ешъ, жаба, желка, *зџџкъ*, зміџа, каркаџъ, карпалъ, *кокџшка*, конъ, кџпріна, кџџе, ласповіџа, *лешџнка*, лісіџа, *лылџкъ*, *маџка*, *меџка*, мнснрка, овенъ, овџа, орелъ, паекъ, *паџрџи*, папка, персікопъ, *пџсъ*, піле, піџвіџі, прасе, *пџџџле*, *раџъ*, *свїџа*, сврака, сраџка, спаршенопъ, челанџе, *срџвїџъ* царвъ, челанџе, чкрапла, *шџрџколъ*, язовецъ, яре.

– **делови од нивното тело:** баџакъ, *џџџеръ бџель*, боџкі, вені, глава, грівна, дївпікопъ, жолџка, кіџіџіте, *кодзина*, *колїџокъ*, кормџџџе,

²⁶ Примерите се наведени во онаа форма во која се нотирани во лекарствениците, што значи дека ако не е регистрирана еднинската или нечленуваната форма, не правиме реконструкција на основната форма на именката.

корѡпѣка, лоі, мочѡропѣ, месо, мозакѣ, опашкі, пнѣаллѣ, рѣза, рогѣ, сало, снчанѣ кѡндрѡ, хѣрнкѣпѣ, чапонкѣпѣ, *цѣѣрь дѣлѣ*.

– телесни течности, излачувања, отпадни материи и сл.: жапа вода, лепешка.

Лексика што се однесува на растенија и на нивните делови:

– имиња на растенија: аваѣва, авнселатннѣ, авнѣанѣ, амберѣ, амберѣ барѣхѣ, анасонѣ, ангелнка, афѣонѣ, ашашѣ, бакла, белѣ пемѣанѣ, *длѣнѣка*, бобѣ, божѣе дрѣво, бозѣе, бозѣлѣ, боровѣнкѣ, босѣлѣкѣ, боспанѣ, бресѣ²⁷, брош, бѡбакѣ, бѡрене, ванѣлѣя, *влѣча јѡдлѣка*, вратѣка, *ѣанѣзѣ*, гѣлѣжѣ чѣчѣхѣ, грахѣ, *ѣрозѣе*, гюзѡмѣ, гюлѣ, дарнфнлфнлѣ, *гѣна тѣкѣна*, дѣвѣ броѣѣ, дѣня, дѣва ѡболка, *грѣнѣ*, дѡдѣ²⁸, *гѡнѣ*, жанжафнлѣ, здравѣцѣ, зелѣ, *зѣнѣ јѡдѡкѣ*, змѣяреѡпѣ, зокомѣ, *золумбаѣи*, *инѣирки*, нѣѡтѣ, *кѡкѣлицѣ*, какѡлѣ, калѣнка, калѡферѣ, кана, канѣла, *кан тѣрѣѡнѣ*, капѣна, каранфнлѣ, карга бѡкенѣ, кѣстенѣ, *кѣјѡѡнѣ*, *кѣѣлицѣ*, клнѣвачѣ, *кѡзѣроко*, кокарѣ, копарѣ, копрѣва, кощанѣ, *крѣн*, кромѣпѣ, лан кѡчка, *лѡтѣнѣ*, лѣща, лѣячѣ лнмонѣ, лѡбенѣца, лѡкѣ, магданѡсѣ, мазѣлѣ опѡ, марѡлѣ, маслѣнѣкѣ, маперка, маясѣлѣ опѡ, мерѡдѣја, млѣчка, мѡмлн шофранѣ, нанѣ, *нѡрѣ*, новѡпѣ, орахѣ, орѣсѣ, памѡѡкѣ, папра, пѣлннѣ, пѣсѣ дрѣнѣ, пнперѣ, пѣперкѣ, пнпѡнѣ, повнтѣ, *пѡдѣѣлѣ*, прасѣ, *пѣнѣлѣца*, равѣнпѣ, рѣпѣе, *рѣбѣно билѣ*, рѣзамѣя, рѡжа, *рѡѡкѣнѣ*, пропока, сапарѣна, сарн саѡѡрѣ, свнрчѡвлѣкѣ, сеѡѡфѣ, сѣлѣмѣкѣя, сѣнамѣк, сладѡк корѣн, сланѡпѡкѣ, слѣзѣ, *слѣѣнѣ*, *слѣнѡѡлѣѣтѣ*, смѣѡяѡнаѣпа, смѡкѣн, смрѣка, *стафѣлѣ*, сѡсерка, парѣчѣнѣ/дарѣчѣн, пѣмѣанѣ, пѣкѣваѣпа, *трѣнѡфѣлѣ*, прѡскопѣ, пѡрѡнѣчѣ, пѡпѡнѣ, фасѡлѣ, хѣрѡдалѣ, *хрѣнѣ*, царѣѣлка, царѣвѣка, царнѡкѣ, царнѣ пѣмѣанѣ, *ѣрнѣ кѡкѣлицѣ*, *ѣрнѣ стафѣлѣ*, чаѣ, чернѣ фасѡлѣ, ѣрѣшѣ, чаѣ, чалапа,

²⁷ Оваа лексема најчесто се реализира вака во поголемиот број македонски дијалекти, додека поретко се среќава формата *брѣсѣ*. В.: М. Киш, *Дијалекѣнѣнаѣа лексѣка...*, стр. 74.

²⁸ Оваа лексема е поретка во македонските дијалекти, зашто почесто се среќава називѡт *ѣрнѣца*, во различни варијанти. В.: М. Киш, *Дијалекѣнѣнаѣа лексѣка...*, стр. 35-37.

чекердекъ тискъ, чесновъ, чічокъ, *чѣдрїка*, чѣшкі¹, шаваропъ, шапка, *шафранъ*, шіпінкіте, шіпъ, *яѣкї*, ясенъ, ячменъ, юзерлікъ, ѡболка.

– делови на растенијата: боболкіте, віпка, влакна, гранкіте, зарно, *жїръ*, клечкі, *кѡра*, коренъ, корѣпкама, лісъ, *лїспа*, парїнкїте, *пѣлки*, раці, ресѣлкіте, салото, семе, семка, тарнъ, топкіте, топѣчїнама, чѣшкі², шїклїна, япакопъ.

– форма во која растат или се собираат растенијата и општи именувања: білгі, бнлхе (білепо), бросопъ, гармо, дарвце, кіпкі, лоза, трева, цвеће, цвепъ.

Лексика што се однесува на болести и на симптоми кај животните и кај луѓето: абрашъ, *бѣлъ вѣтеръ*, бесъ, бодешъ, болата, *болѣзенъ*, болесъ, болещїна, бѣцама, бѣпѣръ, веперъ, вошкі, *ѡлана долѣзенъ*, глнспн, *ѡнїи*, *ѡтїте*, далакъ, дама, *дерїтѡ*, дѣпкіте, жабїца, жалпїца, живенца, забї болъ, *зѡдѣхъ*, зѣхъра, зло, зрно (или наметка), казма (на конъ), краспа, краспа (на конъ), лошо зрно, имелама, камче, кашлїца, кедеръ, *крѡтѡчїе*, лапъ, лошо зрно, лошото, лѣптопо, марасъ, маясілъ, меѣркі, мозолка, мѣрдарлакъ, напонъ, наспїнъ, напрамена, невазілъ, невола, нѣзла, огїнъ, *осїто*, очо болъ, перде, попвепрїна, прїшкі, разваленъ спомахъ, рана, расцепїте, *сакатъ*, сараца, сардешнїца, сафра, сіла, сїпанїца, слепїте очї, спрахъ, спрѣпхе, спѣдъ, сѣрмек, *сѣклетъ*, сакалма, пага, *теѡтѡ*, тежама, *шеченїе* (женско), традѣха, треска, ѣплахъ, уші долъ, фрекъ, фрекъ сїпанїца, царвенїца, царна жатїца, цепокъ, цепѣпїнкїте, *чїрка*, *чиръ*, чѣма, шїнапо, *шѣуа*, ядопъ.

Лексика што се однесува на хемиски елементи, хемиски соединенија и на др. материи од растително и од животинско потекло: ѡмберъ, амберъ кѡкн, асалъ, *ѡхѣмъ яи*, бнлоръ, *ѡрѣнѣтъ*, вепроганъ, восокъ, вошѣна, газїанъ, гѡсѣташн, дженемъ ташн, етерцкоко, жнва, живезенъ, зердевашъ френгн, знфтъ, злапо, лїмон позї, мїскъ, ингїлїсъ позї, каба кюкюртъ, калемї чїнгелъ, *канфуръ*, кардашъ канн, каснїя, кезапъ, кібрїпъ, *килибаръ*, кармосъ, крїмопарпоръ, кефнръ, кюкюртъ, лїмон позї, локмарѣхн, маргарїпъ,

міскъ, модаръ каменъ, мюрдесенкъ, нїшадаръ, нїшадаръ ђхї, распнкъ пашн, сакъсъ, сал, салепопъ, сннло, *сїнпѡръ каѡѡ*, сїнъ каменъ, смола, спиртъ, спакло, спїпца, сѡлѡгенъ, сѡлфатозннго, пеклъ, переменпїя, перяк, прїці, чалапа, *чи нїтъ*, чрнотъ, юлдѡръ кахаръ, юспѡбечъ.

Лексика што се однесува на видовите лекарства, формата во која се подготвуваат лекарствата, како и на постапки при лечењето: аповї, арчовї, балсамъ, гаргара, екмекъ сакасъ енфїе, каба кнїга, чаї, каша, ковенъ маѡѡн, кожїнкапа, кожїнчепо, лапа, лекъ, маѡѡнъ, мехлемъ, *мѡѡра гниѡѡ*, мѡшама, татлн мехлемъ, песпо, тннтѡра, посъ, хапопъ, хорезене, чорба, шеї, якїя.

Лексика што се однесува на прехранбени производи и на видови храна и пијалаци: амѡръ, ѡрмеа, белкапа, *белѡтокъ*, благо, брашно, вїно, вода, жачка, залачепо, зеїпїнъ, *кнѡсець*, кїселїна, кнсело млеко, корка, леблебїя, лепъ, лѡпїна, лѡпо, масъ, масло, мепъ, млеко, нїшесте, нѡбетъ шекер, *пѡспѡлъ*, пекмесъ, *пїхтїя*, пїялакъ, оцепъ, ракїя, *рекї салѡнъ*, салепопъ, сало, *сїмїтъ*, сїрене, слапко, *сметѡна*, солено, солъ, посъ шекеръ, чаї шекеръ, шарлаганъ, шекеръ, шербеппъ, ювкї.

Лексика што се однесува на мерки, дози и на пари: алпанъ, грошъ, дажїна, денкъ, драм, капка, ока, парї, чекердекъ, черекъ, чївпа.

Лексика што се однесува на садови и на предмети од покуќнината: аван, аранїя, бочва, брїч, варшїкопъ, вїкїя²⁹, вїпелъ, вїпїлъ, врепенце, вѡрна, гарне, гезве, *їѡрїчѡ*, їгла, дѡшекъ, зобнїкъ, казанъ, *калъпъ*, капаче, кацапа, кафеъ, кесе, *клинца*, кола, колъ, колаѡї, конецъ, копелъ, кошове, кѡпїче, лакан, *лѡлѡ*, мангалъ, менгеле, ношъ, ортома, оската, паннца, плоската, прачка, саанъ, сѡндаѡї, сїндропъ, сопъ, спомна, пава, тендере, *терѡзїя*, порбапа, ѡѡмче, оѡстетѡ, ѡспїнепо, фнлѡанъ, црепна, *чѡнакъ*, *чѡша*, шїше, шїлка, ѡже.

²⁹ Оваа лексема е употребена со значење на еден вид сад, или чаша, за мерење соодветна количина: земї : 1: вїкїя мепъ :1: вїѡїя оцепъ (Вел, 94).

Лексика што се однесува на хируршки инструменти и на др. предмети што се користат при лекувањето: железата, желехца, калемъ, нещеръ.

Лексика што се однесува на градежни и на други суровински материјали: *бѣла хѣма*, боріна, боѡ, вагленъ, варъ, глеч, каловінапа, каменопъ, капранъ, *коя ташь*, мермеръ, песокъ, плітпаръ, прахъ, пѣзапа, *пѣзгѣръ*, сапѣнъ, сено, *сѣпрашица*, сѣровіца, пѣла, пѣпкала, тѣхла, ѣаапъ, ѣараміда, ѣма, *харѣно*, цеѣъ, япѣкъ.

Лексика што се однесува на делови од облеката, ткаенини и сл.: аліца, аса, веленце, гаѣі, *гѣртѣкъ*, дрехѣ, завѣвѣвачъ, завѣвѣпѣ, *кѣче*, кѣшна, *кльчѣца*, кожѣнкапа, кожѣнчѣпо, кожѣвъ, крпа, парпалѣ, поясъ, промена, *тѣлденъ*, черга, шамѣям, амболѣі.

Лексика што се однесува на живеалишта, објекти и на нивни делови: амам, анъ, днпъ, дома, дѣкана, кѣѣа, огнѣще, оѣакъ, постѣла, поп, соба, спреяпа.

Лексика што се однесува на црковни и на митолошки поими: аязмо, Богородѣце, богоявленіе, бок, глѣха доба, господпъ, жерпва, знаменѣе, крстъ, лѣкаваго, *маѣтѣ*, мѣросъ, молѣпва, навѣ, оче, попѣпъ, пост, прѣстѣлъ, самовѣлско мѣсто, спомогнѣпѣлѣ, ѣаволь, хрѣспѣсъ, царква.

Лексика што се однесува на орудија и на оружје: барѣтъ, кѣршѣмъ, пѣшка, сачмѣі, секѣра, танѣ.

Лексика што се однесува на лица што вршат некаква дејност: бахчоанхѣпѣ, бояѣпѣ, даскалаъ, домакѣнка, салѣпѣпѣ.

Лексика што се однесува на лица според возраста и полот и на членови на семејството: брапъ, дѣпѣ, жена, женско, маѣка, машъ, машко, момѣпѣ, старѣс, чѣдо, чѣлапъ.

Лексика што се однесува на временски периоди, месеци и годишни времиња: годѣна, дѣнъ, есенъ, *заранъ*, лепѣпо, маѣя,

марта³⁰, месецъ, неделі, нок, *полѣношь*, пролетъ, саапъ, септемврія, сечко, ѓпріна, часъ.

Лексика што се однесува на географски поими: гора, бѣніще, кладенциѣ, мегданъ, мегіѣ, млачиѣта, папъ.

Лексика што се однесува на временски и на други услови, како и на атмосферски појави: восдухопъ, дѣмъ, огінъ, пареѣпа, пепелъ, пламеноп, санѣ, сенкѣ, снекъ.

Апстрактна и друга лексика: гарамепопъ, гласъ, *ѣропъ*, гѣрбепъ, жалба, жѣвопъ, ѣмето, капа, краѣ, лѣпѣна, магнетъпа, мѣсла, нѣмеро, парѣѣ, перѣсъ, *пѣмо*, плодовнѣца, плодопъ, повеля, половѣна, полъ, помоцъ, проѣпъ, рапъ, репъ, *рѣждѣта*, рѣчок, сборъ, седалкапа, сонъ, страна, средапа, средъ, темнѣна, темнѣѣѣ, терпѣпъ, ѓмѣраѣка, ѓмъ, фѣїда, *фѣлѣя*, ѣна.

Како одделни групи во рамките на оваа класификаѣја можеме да ги изделиме и глаголските форми со кои се означуваат вообичаени дејства или состојби, а кои пројавуваат поголема фреквентност во употребата во сите разгледувани раѣписи.

Лексика што се однесува на дејства преку кои се манифестира или се добива болеста: блѣѣ, бодеѣ, боли, вана се, варпапъ, гноса (< **гнојоса*), гоѣ се, гѣрелавап се, доболѣ, жѣгнѣѣ, засеѣ се, запѣѣѣ се, здробѣлъ (сѣ), ѣзбегне, ѣзместѣ се, ѣсѣспрапъ, ѣсгѣсѣ, ѣсѣмапапъ се, капе (мѣ месо), кашла, маѣ се (главапа), опворѣ се (ранапа), развали се, разранѣ, *поѣра се, пробаѣ се, сѣрдѣса/ сѣрдѣсѣ*, пресе, ѣпе, ѣдара¹, ѣдарѣ (се), ѣкасало, ѣплашѣ се/ ѣплашѣ се, ѣспѣне, *ѣфане се, фѣресе*, ѣрвапъ се.

Лексика што се однесува на дејства со кои се опишува поминуваѣето на болеста: ѣлезе, загѣѣ се, замнне/ замѣнѣ, ѣзвѣдѣ/ ѣзвѣѣ, ѣзгорѣ се, ѣзлѣ се, ѣзлѣѣ, ѣзмѣнѣ, ѣзравеѣ, ѣзѣлѣ, ѣспрѣѣ се, ѣсѣлеѣ, ѣсѣсѣ, легнапъ, лекѣѣ, наместѣ се, намѣрапъ се,

³⁰ Примерот е од Вел, 118. Се работи за народно именуваѣе на месецот март добиено од лат. *martius* преку сргрѣ. *мѣртѣ, мѣртѣсѣ* (*Бѣлѣарски еѣтимолоѣичен рѣчник*, том III, Соѣѣя, 1986, стр. 672)

остаџи, оптџпџа, очіспџџа, раскраџа, раскџрџџа, прџџе се, џмїне/
џмїнџџа, *уїталоџџа са*, џпалџџа се.

Лексика што се однесува на дејства како 'меша, толчи, иситнува, става заедно, натопува': боравї, їзбїе, їзборавї, їзмаџашџ, їсіпї, їсмешашџ, їспаче, їспепай, їсџџка, маџаџпџ, марџнџџа, намешай, очџџкаї, разбаракай, разборавї, расбї, расмапїшџ, расмешай, распрї, смачџкаї, смесїшџ, *спїчи*, паче, топї, џбїе, *џкљџџаї*, џмесї, *џмїаї*, хџџка.

Лексика што се однесува на дејства како 'прима, зема, нанесува лекарство': галпа, їзгалпа, їспїе, каснџџа, прїе, пџџра.

5. ЛЕКСИКАТА ВО ЛЕКАРСТВЕНИЦИТЕ ОД АСПЕКТ НА НЕЈЗИНОТО ПОТЕКЛО

Во лекарствениците се среќаваат голем број народни зборови од домашно потекло. Тие ја опфаќаат, пред сѐ, лексиката со која се именуваат растенијата и животните што се врзуваат за нашата средина, додека оние што се донесени отстрана обично имаат туѓи називи. Во таа смисла, лексиката од домашно потекло вообичаено има прасловенско потекло и општословенски карактер. Исто така, треба да истакнеме дека особено глаголите, односно корените од кои се изведени се од словенско потекло. Како што укажавме и претходно, збогатувањето на лексиката и од семантички и од зборообразувачки аспект во голема мера се остварува со средствата што ги нуди народниот јазик.

Бројот на црковнословенизмите е мал, а се употребува само во молитвите упатени кон Господ, Богородица или кон некој светец за да го помогнат оздравувањето на болниот. Ретко среќаваме и сrbизми, на пр. *лїџпа*, џзми, но тие можат да се третираат и како дијалектизми. Мал е бројот и на бугарските заемки, на пример: колелепа, корема, кормџхче, *сметана*, спавџ и сл. Бележиме и неколку руски заемки, кои почесто се јавуваат и во варијантата вообичаена за народниот јазик, на пр.: дерџн, жерпџа, кара, перџн, џете, чернџ. Како и во случајот со бугаризмите, присуството на овие елементи може да се објасни како влијание од образованието во туѓа средина, но понекогаш се работи и за имитирање на форми од постариот период, или, едноставно, за дијалектно поограничена форма.

Од несловенската лексика најзастапени се турџизмите. Влијанието на турскиот јазик врз македонскиот започнува во

времето кога процесите на структурните промени во оформувањето на граматичките особености на македонскиот јазик веќе биле во завршна фаза. Затоа контактот со турскиот јазик не можел суштински да влијае врз физиономијата на македонскиот јазичен систем. Меѓутоа, веќе во првите контакти со турскиот јазик, македонската лексика почнува интензивно да се менува и да се проширува³¹. Притоа треба да се има предвид дека турското население било носител и на ориенталните цивилизации (арапската и персиската), па оттука турскиот јазик се јавил како филтер преку кој навлегле голем број лексеми од арапскиот и од персискиот јазик³². Иако повеќето турски заемки му припаѓа на слојот на средносманската лексика, има и неколку лексеми кои се определуваат како заемки од предосманскиот период, на пр. *бисер*³³.

Во XIX век е карактеристично присуството на голем број турцизми во писмениот јазик, што се должи на фактот дека тие од порано биле присутни во живата реч³⁴, поточно турското влијание се поврзува со појавата на ракописните текстови на народен говор³⁵. Но, кон крајот на овој век се забележува поместување на турските заемки, особено на оние со апстрактна содржина, за сметка на зборовите со словенско потекло³⁶.

Дел од турцизмите што навлегле во нашиот јазик претставуваат неопходни заемки, а дел од нив претставуваат дублетни еквиваленти напрема постојните македонски зборови³⁷. Исто така, голем број од овие заемки всушност имаат статус на балкански турцизми, што значи дека се застапени и во другите балкански јазици.

Притоа, од аспект на состојбата во современиот јазик, може да се заклучи дека дел од лексиката со номенклатурен карактер присутна во лекарствениците, односно од термилолошката лексика

³¹ О. Јашар-Настева, *Турски елементи во јазикот и стилот на македонската народна поезија*, МАНУ, Скопје, 1987, стр. 6.

³² Истоото, стр. 5.

³³ О. Јашар-Настева, „Поважните карактеристики на лексичките турцизми во македонските писмени споменици од XV до XVIII век“, *Македонски јазик*, год. XXXII-XXXIII, 1981-1982, Скопје, 1982, стр. 272.

³⁴ О. Јашар-Настева, *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје, 2001, стр. 23.

³⁵ Л. Макаријоска, „Односот кон заемките во македонските текстови од XIX век“, *XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Лингвистика*, Скопје, 2005, стр. 279.

³⁶ О. Јашар-Настева, *Турските лексички елементи...*, стр. 23.

³⁷ М. Миовски, „Факторот на јазичниот контакт во формирањето на македонскиот лексички фонд“, *Литературен јазик*, 4, год. XXX, Скопје, 1983, стр. 37.

денес е напoлно заменета со македонска (пред сè имињата на растенијата), но во голема мера и со интернационална лексика (хемиските елементи и соединенија од органско и од неорганско потекло). Таквата тенденција се забележува и во самите лекарственици. Така, на пример, наспрема турцизмот *гъосъ ташн*³⁸, во повеќето рецепти и во сите лекарственици се употребува македонскиот, односно народниот назив *сннъ каменъ* (АГ, 41, 70, 86), или уште: *модаръ каменъ* (Вел, 88, 124). Исто така, паралелно со турската лексемата *юспѡбечъ*³⁹ (Вел, 49; Јоан, 49; Лазар, 32, 49 и др.) се употребува словенската *глечъ* (АГ, 24; Вел, 24, 32; Лазар, 32). Од примерите може да се види дека и словенската и турската лексема имаат речиси иста дистрибуција во ракописите.

Бележиме и турцизми кои се задржани до денес во македонскиот јазик, но со друго значење за разлика од она во лекарствениците, кое се надоврзува на значењето од јазикот од кој се преземени, на пр. *кибрипъ* (Вел, 80; АГ, 75; Јоан, 80) ‚сулфур‘⁴⁰ (уште и *кнбрнтъ сѡн* ‚сув сулфур‘).

Притоа, турцизмите не само што се најбројните заемки, туку некои од нив се јавуваат со голема фреквенција, на пример *шеї* (најчесто во множинската форма *шеови*), *мехлемъ*, *парче*, *јакїя* и сл. Турцизмите што се среќаваат во лекарствениците се следниве: *абрачлїя*, *башъ*, *абраишъ*, *аважїва*, *аван*, *авднселатннъ*, *авлнданъ*, *азар*, *аїванъ*, *алалемъ*, *алїза*, *аловъ*, *алпанлї*, *алпанъ*, *ама*, *амам*, *амберъ*, *амберъ барїхъ*, *аберъ кокїо*, *анъ*, *аповї*, *аранїя*, *арчовї*, *асалъ*, *аса*, *ачекъ*, *ашашъ*, *дахѡѡмъ яї*, *бакла*, *дахадѡръ*, *барѡтъ*, *бахчоанѡїпе*, *баѡакъ*, *башъ*, *башка*, *безвелї*, *велкї*, *бнморъ*, *бїсеръ*, *бїпъ*, *боспанъ*, *бом*, *бояѡїпе*, *бѡрсѡкъ*, *вїпїлъ*, *гарамепопъ*, *гаргара*, *гезве*, *гелїжї чїчехъ*, *гѡрвепъ*, *ѡѡтїте*, *гъосъташн*, *гюзѡмъ*, *гюль*, *гїуль* *яхї*, *далакъ*, *дамла*, *дарчїн/парчїнъ*, *дарчїн* *яхѡ*, *денкъ*, *дерпъ*, *дженемъ ташн*, *днпъ*, *дѡдъ*, *дѡшекъ*, *екмекъ сакасъ*, *енфїе*, *жанжафнлъ*, *занфъ*, *зеїпїнъ*, *зердевашъ*

³⁸ Доаѓа од тур. *gök taşı*, што значи ‚тиркиз, син камен‘, односно бакарен сулфат.

³⁹ Потекнува од тур. *üstübeç* ‚оловно белило, т.е. базен оловен карбонат, PbCO₃, лат. *plumbi carbonici*‘ (Н. С. Hony, Fahir Iz, *The Oxford...*, стр. 487).

⁴⁰ Доаѓа од тур. *kibrit*, ар. *kibrīt* ‚сулфур‘ (А. Škaljić, *Turcizmi...*, стр. 192-193). Сп. *кибриш* 1. Кутија што содржи мали дрвца, коишто од едната страна се обложени со запалива материја за брзо палење. 2. Едно дрвце од кибрит; чкорче‘ (*Толковен речник на македонскиот јазик*, том II, Скопје 2006, стр. 510).

френгн, зеухъра, зифтъ, зокомъ, *ιδριχέ*, їлачъ, їнгїлісъ позї, нїїотъ, їчъ, каба кюкюртъ, каве, казанъ, казма, какѡле, *καληπ*, калемї чїнгелъ, кана, карга бѡкенъ, кардашъ канн, кармосъ, каснїя, капта, капранъ, кафезъ, *καπαταшь*, кедеръ, кедерліа, кезапъ, кель, кесе, кескннъ, кеспїса, кешнръ, *κεχ*, ковенъ маѡн, кокаръ, колаї, кѡкѡле, кѡршѡмъ, кюкюртъ, *λανδρїкъ*, лапа, леблебїя, лимонъ, лимон позї, локмарѡхн, *λδλ*, маанлія, маденлія, мазїлъ опѡ, макаръ, реза, мангалъ, марасъ, маѡнъ, маясілъ, маясілъ опѡ, мегданъ, мерѡдіа, мїскъ, мѡмлѡ шафранъ, мѡрдаръ, мѡрдарлакъ, мѡплакъ, мѡшама, мюрдесенкъ, нане, нане яїх, *ναρ*, нїшанлія, нїшадаръ, нїшадаръ ѡхї, нїшеспе, нѡбетъ шекер, нѡзла, ока, оцакъ, памѡбкъ, парче, пекмесъ, пелннъ, пелїнъ позѡ, перде, перїсъ, персікомъ, персікъ яха, пешїн, *πιχτїя*, равенпъ, ракїя, распнкъ ташн, *ρεκї σαпѡн*, саанъ, саапъ, саде, салъ, *σακατ*, сандаѡї, сараѡа, сарн саѡѡръ, сарча, сафра, сачмї, севъте, седефъ, *σїμїт*, сїнамїк, *σїνπѡρ* *καδα*, снчанъ кѡндрѡ, сїнѡропъ, сѡлѡгенъ, сѡлфатѡзннго, сѡрмек, *σκλητ*, табанїте, тава, татлн мехлемъ, тенѡере, *τερεζїя*, *τѡлден*, тепето, *τερεζїя*, переменпїя, перяк, пертїпъ, посъ, посъ шекеръ, пѡрѡнчъ, пѡпкалъ, пѡпѡнъ, ѡаапъ, ѡѡмче, фнлѡанъ, фрекъ, *чи νїτ*, посъ шекеръ, хапопъ, хардалъ, хорезене, чаї, чаї шекеръ, чалапа, чанакъ, *чи νїτ*, чївта, чнрнотъ, чїчокъ, шамїя, шарлаганъ, *шафран*, шеї, шекеръ, шербетъ, якїя, япїкъ, ювкї, юзерлїкъ, юлѡѡръ кахаръ, юспѡбечъ.

Покрај турцизмите, треба да се споменат грцизмите. Непосредниот контакт со грчкиот јазик го објаснува присуството на грчките заемки во период од повеќе векови, а во одредени периоди, како што е и во XIX век, тоа било мотивирано од околностите на образовно-културен план. Оттука многу грцизми имаат општомакедонски карактер, за разлика од други кои се задржале во одредени македонски дијалекти, притоа придобивајќи и различни значења. Исто така, одреден број грцизми сосема се адаптирале и сè уште функционираат како дел од активната лексика на совре-

мениот македонски јазик, додека другите постепено исчезнувале или останале во ограничена употреба⁴¹.

Разгледувајќи ги пред сè грцизмите што се застапени не само во македонскиот туку и во другите балкански јазици, М. Аргировски прави нивна класификација според потеклото во рамките на терминот балканизам. Според тоа, izdelува *балканизми*, како, на пр., *синаи*, потоа *балкански латинизми*, на пр., *шула*, *штурпи*, како и *балкански грцизми*, на пр., *балсам*, *форџома*, *сџомна* и др.

Во однос на лексиката од грчко потекло застапена во лекарствениците треба да се каже дека ја има во сите семантички сфери, при што голем број грцизми целосно се адаптирале во народниот јазик и се вклопиле во неговиот лексички систем. Повеќето од нив се употребуваат и во современиот јазик и не се чувствуваат како заемки. Преовладуваат во ботаничката лексика, покрај вообичаените зборови од апелативната лексика што се однесуваат на материјалната култура.

Исто така, треба да се има предвид дека некои грцизми навлегле посредно преку турскиот јазик, на пр. *афионъ*, *вѣрна*, *гаргара*, *калемъ*, *канџирионъ*, *каранфилъ*, *кестене*, *кџидонъ*, *кџипче*, *менгеле*, *мермеръ*, *мехлемъ* и сл. Од друга страна, грчкиот јазик бил филтер преку кој навлегле некои лексеми од други јазици, и тоа не само во македонскиот туку и во другите балкански јазици, на пр. *балсамъ*, *ванџија*, *канџа*, *канфуръ*.

Во лекарствениците ги izdelуваме следниве грцизми: *аминъ*, *амџија*, *анасонъ*, *ангелнка*, *армеа*, *аренъ*, *арно*, *афионъ*, *аязмо*, *боснлекъ*, *бѣбакъ*, *вапца* ся, *викија*, *вѣрна*, *даскалъ*, *калоферъ*, *крин*, *кромџпъ*, *лакан*, *магданосъ*, *маргарџпъ*, *миросъ*, *орџсъ*, *пакпалъ*, *пнперъ*, *пнпонъ*, *прасъ*, *стафџџи*, *спомахъ*, *спомна*, *темяня*, *тренџафџлъ*, *џарамџда*, *џаволъ*, *фџџија*, *џарџија*.

Од заемките од другите јазици izdelуваме неколку што се сосема одомаќени во нашиот јазик. Такви се зборовите од латинскиот јазик: *вино*, *нѣмеро*, *оцепъ*, *тинтѣра*, *тѣхџа*, имињата на месеците: *маџа*, *марџа*, *септемвџија*, потоа: *фасѣлъ*, навлезено преку грчкиот јазик, како и некои заемки примени со посредство на

⁴¹ М. Аргировски, *Грцизмиџе во македонскиот јазик*, Скопје 1998, стр. 3.

турскиот јазик: грошъ⁴², сапарина⁴³, сапѣнъ⁴⁴ и др. Албанската заемка вѣза сѣ уште е присутна во некои македонски дијалекти, а од протобугарскиот јазик е лексемата *бѣбрѣкъ*. Има и неколку лексеми чија етимологија не е сосема јасна, на пр.: *лѣтѣнь*⁴⁵.

На крајот ќе споменеме и неколку примери на т.н. народно калкирање⁴⁶. Во таа смисла ја изделуваме синтагмата кардашъ канн (АГ, 8, 26, 28, 36, 67, 74 и др.), запишано уште како: кан кардаши (Вел, 72), канкардаши (Вел, 79), канъкардашъ (Лазар, 28) и сл. Ова доаѓа од тур. *kardeş kanı* (бот.) ‚змејска крв⁴⁷, познато и како змејска смола (*Resina draconis*), кое означува еден вид црвена растителна смола. Последниов пример е особено интересен затоа што тука очигледно дошло до мешање на значењата на лексемите што го сочинуваат овој зборовен состав, односно лексемите канъ и кардашъ (тур. *kan* ‚крв‘ и *kardeş* ‚брат‘) си ги смениле местата, па во некои од ракописите се употребува формата канъкардашъ по асоцијација со тур. *kan kardeşi*, што значи ‚брат по крв, побратим; побратимство⁴⁸. Сето тоа довело до појава на буквално преведување, па така во Вел се среќава: о два брапа карв (Вел, 72), дури и: о два брапа карвъ канъ кардаши (Вел, 8), или обратно: канъ кардашъ о : 2: брапа карв (Вел, 38), каде што се комбинира формата добиена по аналогича, како што објаснивме погоре, и калкираната форма.

⁴² Оваа лексема, со значење ‚турска ситна монета од 40 пари (акчи), односно 1/100 од вредноста на лирата‘, доаѓа од тур. *guruş, kuruş* преку герм. *Groschen* од лат. *grossus* (А. Škaljić, *Turcizmi...*, стр. 292).

⁴³ Се работи за растението *Smilax sarsaparila* ‚лековит корен на еден вид американска тетивка‘, (фарм.) ‚корен од сапарин‘. Лексемата е добиена од тур. *saparna* ‚истото‘, кое ѝоѝекнува од *lauī*. *Smilax sarsaparila* (Н. С. Hony, Fahir Iz, *The Oxford...*, стр. 408)

⁴⁴ Во однос на оваа лексема ги наоѓаме објаснувањата дека доаѓа од нгрч. *σαπούνη* од итал. *sapone* (*Речник на чуждиѝе думи...*, стр. 758), или од тур. *sabun*, ар. *šābūn*, од лат. *sapo* (А. Škaljić, *Turcizmi...*, стр. 549).

⁴⁵ Едно од можните значења е дека се работи за растението латинка ‚*Troaeolum majus*‘; растението е донесено во Турција од Америка преку Западна Европа‘ (*Бѣлгарски еѝимологичен речник*, том III, стр. 322-323).

⁴⁶ Според О. Јашар-Настева, ‚Македонски калки од турскиот јазик‘, *Македонски јазик*, год. XIII-XIV, кн. 1-2, Скопје, 162-163, стр. 111.

⁴⁷ Н. С. Hony, Fahir Iz, *The Oxford...*, стр. 274.

⁴⁸ Н. С. Hony, Fahir Iz, *The Oxford...*, стр. 267.

Изделуваме и неколку примери на семантички калки. Така, по примерот на турскиот јазик, и лексемата *книга*, во составот *каба книга* (Вел, 126), се употребува со значење ‚хартија‘⁴⁹. Интересен случај на калкирање дополнето со пренесување на значењето има кај лексемата *сало* (Вел, 67, 122; Гал, 23 и др.), која, покрај со основното значење, се јавува и со значење ‚мекиот, сочниот дел од некој плод‘. Ако се има предвид дека именката *месо* во нашиот јазик претставува семантичка калка од турскиот јазик означувајќи го мекиот дел од плодовите, претпоставуваме дека по аналогија тоа значење се префрлило на лексемата *сало*⁵⁰. Да ја споменеме уште употребата на именката *йаји* како компонента кај сложените прилози, што е карактеристика и на современиот македонски јазик⁵¹.

Вакви примери наоѓаме и кај глаголите. Така, глаголот *избегне* (Вел, 129) се јавува со значење ‚(се) измести (коска)‘. Ова се надоврзува на контекстите каде што овој глагол се употребува со значење преземено од турскиот јазик⁵².

Во лекарствениците изделуваме и примери на парцијални калки⁵³. Покрај општоприфатените *цѝеръ дѝль* (Соф, 8), чести се составите *белъ сакасъ* (Вел, 78; Лазар, 14, 18; Јоан, 43, 45 и др.) и *црѝн сакѝсъ* (АГ, 72 и др.), потоа: *бел теманъ* (АГ, 77; Јоан, 60, 67, 82) и *црѝнъ теманъ* (АГ, 79) и сл. Интересен пример во таа смисла претставува и прилогот *каденъ*, покрај *капа денъ*, како и придавката *каѝадневна*. Во оваа група спаѓаат и зборовните состави кои ги сочинуваат зборови од различно потекло, како во случајот со синонимите *црѝнѝ с тафѝдѝ* и *карѝ с тафѝди*, *благѝ мехлемъ* (Вел, 70) и *папѝлѝ мехлем* (Вел, 82) и др.

⁴⁹ О. Јашар-Настева, „Македонски калки...“, стр. 125.

⁵⁰ Во лекарствениците лексемата *месо* се употребува само со значење ‚месо на животно; ткиво кај човекот‘, додека *сало* се употребува и со основното значење – ‚сало (од животно); сланина; масно ткиво кај човекот‘. Сп. ги примерите: да извадиш љѝпа мѝ опѝ орѝлопѝ салопо мѝ (Вел, 40), сало да не јаде (Вел, 67), со следниов: земѝ ѝ ѝбѝенѝца салото (Јоан, 48), пѝквѝно сало (Гал, 22).

⁵¹ О. Јашар-Настева, „Македонски калки...“, стр. 125.

⁵² Сп. примерите што ги наведува О. Јашар-Настева, „Македонски калки...“, стр. 127.

⁵³ И овој термин го користиме според наведената статија на О. Јашар-Настева, „Македонски калки...“, стр. 151.

Бранко Тошовиќ

КОРПУСОТ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ВО РАМКИТЕ НА КОРПУСОТ ГРАЛИС

Во овој текст е претставена основната концепција и структура на корпусот на македонски јазик, кој се развива во рамките на соработката меѓу Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје и Институтот за славистика на Универзитетот „Карл Франц“ во Грац.

Клучни зборови во реферативот: македонскиот јазик, корпус, корпус Гралис

0. Корпусот Гралис претставува информациски и аналитички комплекс за собирање, обработка и евалуација на пишувани текстови, на говорени текстови и на визуелни информации за систематско истражување на словенските јазици, кој е достапен на Интернет. Корпусот Гралис се состои од два големи дела: од текстуален и од говорен корпус. Текстуалниот корпус претставува збирка од паралелни текстови за различни словенски јазици, кој е достапен на Интернет.

The screenshot shows the GRALIS search interface. At the top right, there are language links: 'de | en | bks | ru'. The main header includes 'GRALIS korpus' on the left and 'Institut für Slavistik | GAMS | GRALIS' on the right, with the 'UNI GRAZ' logo. Below the header, there are search filters: 'Gruppe: Alle', 'Korpus: Gralis BKS-Korpus', 'Primärsprache: Bosnisch/Bosniakisch', 'Autor: -', 'Genre: -', 'Funktionaler Stil: -'. To the right, 'Verbundene Sprachen: Kroatisch, Serbisch', 'Kontextgröße: Ein Satz', and 'Anzeigeumfang: 20 Wörter als HTML'. There is a search input field, a 'Suchoptionen +' button, and an 'Übermitteln' button. A map of Europe is visible on the right side of the interface.

1. Целта на проектот „Корпус Гралис“ е да се создаде комплексна платформа за испитување на врските меѓу сите словенски литературни јазици, која е достапна на Интернет. Притоа разликувам четири словенски корелативни системи: 1. интракорелативен систем, кој ги содржи односите во рамките на еден словенски јазик, на пример корелациите во македонскиот јазик, 2. интеркорелативен систем, кој ги

опфаќа врските меѓу многу блиските словенски јазици, какви што се: а) македонскиот и бугарскиот или б) српскиот, хрватскиот и бошњачкиот јазик, 3) супракорелациски систем, кој содржи релации меѓу територијално групирани јазици како јужнословенските јазици: македонскиот, бугарскиот, српскиот, хрватскиот, бошњачкиот и словенечкиот, 4) суперкорелациски систем, кој означува интеракции меѓу територијално оддалечени јазици, на пример македонскиот и рускиот јазик, 5) екстракорелациски систем, кој го претставува системот на односи меѓу (а) еден словенски јазик или повеќе словенски јазици и (б) еден несловенски јазик или повеќе несловенски јазици, на пример меѓу македонскиот и германскиот.

Тие корелациски системи се инкорпирирани во повеќе поткорпуси. Првата група ги опфаќа поткорпусите на сите словенски јазици. Втората група служи за истражување на меѓусловенските односи на интеркорелациско, супракорелациско и суперкорелациско ниво. Постојат хомогени и хетерогени поткорпуси Гралис. Хомогени се тие што ги покриваат трите групи словенски јазици – јужнословенската, источнословенската и западнословенската – и служат за испитување интеркорелациски и на супракорелациски план. Хетерогени се тие што опфаќаат јазици од две територијално оддалечени групи, на пример јужнословенските и источнословенските јазици. Споменатите поткорпуси служат за анализа на словенските јазици во нивните суперкорелации.

Освен тоа, има еден сосем изолиран поткорпус што не е поврзан со ниеден јазик, јазична група или корелациски систем. Тој може метафорички да се нарече островски корпус бидејќи служи за индивидуални, посебни потреби на студенти, докторанти и други истражувачи. Што значи тоа? Тоа значи дека ако сакаме да анализираме некој свој текст со една, две или повеќе јазични варијанти, односно да бараме форми, зборови, изрази и конструкции само во тој текст и во неговите јазични верзии, можеме сето тоа да го одделиме во еден поткорпус. Таа можност веќе ја користат моите студенти за изготвување дипломски работи. На пример, минатата година една студентка на овој начин собра материјал за дипломската работа „Разлики меѓу бошњачката, хрватската и српската верзија на Дејтонскиот договор“. Таа шанса можат да ја искористат и македонските студенти. За таа цел, текстот даден во Word треба да се претвори во табела и секоја реченица да се исече и да се внесе во посебен ред. Ако постојат две или повеќе јазични верзии, тогаш секој текст се пишува во посебна вертикална колона во табелата. Притоа е многу важно речениците да бидат паралелизирани по принципот: 1 – 1 (еден – еден), односно реченицата на јазикот **А** да има како еквивалент реченица на јазикот **Б**.

Во овој индивидуален, изолиран поткорпус се наоѓаат и многу-јазичните корпуси на познати писатели. Засега постојат два такви поголеми корпуса: 1. корпус текстови од добитникот на Нобеловата

награда Иво Андриќ, 2. корпус текстови од најпреведуваниот писател од поранешна Југославија, Зоран Живковиќ. Веќе две години подготвувате уште еден поткорпус, и тоа од Бранко Ќопиќ.

Би било многу убаво во рамките на македонскиот корпус Гралис да внесеме и дела од истакнати македонски писатели. Во моментот се работи на монолингвалниот и на мултилингвалниот корпус на македонскиот јазик. Во првата фаза од изработката на овие корпуси се предвидени македонски дела од уметничколитературниот стил што се преведени на германски јазик (Блаже Конески, Славко Јаневски и др.). Дигитализацијата ја врши Димитар Попоски, а за изборот на текстовите и за нивната електронска обработка се грижи Емилија Бојковска. Притоа напоменувам дека при изработката на корпусите на писателите строго ги почитуваме авторските права и дека при пребарувањето во корпусот Гралис не е можно да се добие резултат што е поголем од една реченица.

Ако зборуваме само за македонскиот јазик, тоа значи дека кога ќе го завршиме целиот проект, ќе биде можно да се анализираат неговите интракорелациски, интеркорелациски, супракорелациски и екстракорелациски односи со другите словенски јазици. Но во сегашнава ситуација, тој јазик можеме да го споредиме само со српскиот, со бугарскиот и со германскиот јазик.

Комунистичка меморија

Mazedonisch

Ако не ме терал **тој** мене , јас него сум го терала .

Deutsch

Und wenn er mich nicht dazu anhielt , dann hielt ich ihn dazu an .

Македонскиот поткорпус се подготвува во соработка меѓу Институтот за славистика во Грац, Центарот за моделирање на информации при Универзитетот во Грац и Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје. Тој ќе биде реализиран во периодот од 2009 година до 2012 година. Договорот за австриско-македонскиот научноистражувачки проект „Монолингвален и мултилингвален електронски корпус на македонскиот јазик“ беше потпишан на 18 декември 2008 година, а неговата цел е истражување, едукација и популаризирање на македонскиот јазик.

Grupa:	Sve
└ Korpusi:	<ul style="list-style-type: none"> Gralis Mak-Korpus Andričev Gralis-Korpus Čopičev Gralis-Korpus Gralis BKS-Korpus Gralis BKS-Korpus (N) Gralis Ist-Korpus Gralis Ist-Zap-Korpus Gralis Južn-Korpus Gralis Južn-Zap-Korpus Gralis Mak-Korpus Gralis Ru-N(j)em-Korpus Gralis Slav-Korpus Gralis Zapad-Korpus
└ Primarni jezik:	
└ Autor:	
└ Žanr:	
└ Funkcionalni stil:	

Корпусот на македонски јазик ќе биде составен од два дела: 1) текстови за проучување, презентирање и популаризирање на македонскиот јазик (Монолингвален корпус на македонскиот јазик), 2) текстови за контрастивно истражување на македонскиот јазик во однос на (а) другите словенски јазици, (б) германскиот јазик (Мултилингвален корпус на македонскиот јазик).

Австриската страна а) ќе обезбеди сервер и серверска инфраструктура, б) ќе го стави на располагање мултилингвалниот корпус Гралис како платформа за развој и презентирање на македонскиот корпус, в) ќе побара од австриските соодветни институции финансиска поддршка со која би се покриле патните трошоци до Грац за стручни лица од Македонија по одделни дисциплини (фонетика, фонологија, зборообразување, лексикологија, фразеологија, граматика итн.) за одржување на годишните колоквиуми на кои ќе се анализира развојот на корпусот и ќе се врши негово истражување, г) ќе се обиде да обезбеди средства за печатење зборник со материјалите од годишните колоквиуми, д) еднаш годишно ќе покани на гостување еден или двајца македонисти вклучени во проектот на два-три дена.

Македонската страна а) ќе го врши изборот на македонските текстови, скенирањето и корекцијата до создавањето на нивната верзија за Интернет и за серверот, којашто ќе ја подготвува австриската страна,

б) ќе ги решава прашањата на авторски права за текстовите објавени на македонски јазик, в) ќе вклучи студенти кои според европски програми, како што е ЦЕЕПУС, ќе имаат можност да добијат стипендија за престој во Грац, каде што би можеле да работат на корпусот во консултации со австриски соработници на проектот, д) ќе помогне во изготвувањето на зборникот на македонски јазик со материјалите од годишните колоквиуми.

Австриската и македонската страна заеднички ќе работат врз усовршување на паралелизацијата на два или на повеќе јазици.

Проектот опфаќа две фази. Во првата се подготвуваат македонските текстови, се внесуваат во корпусот и се дава основната метаинформација, семантичка и граматичка информација (2009–2012). Во втората фаза се истражува собраниот материјал и резултатите се презентираат на годишните колоквиуми.

Договорните страни се обврзуваат дека нема да го даваат собраниот материјал и заеднички направените програми за цели кои ги надминуваат рамките на овој проект без претходна писмена согласност од другата страна.

Корпусот Гралис има засега интерфејс на неколку јазици – на англиски, германски, руски, српски, хрватски и бошњачки јазик.

При пребарувањето има две можности: а) да се бара одреден збор во контекст од една реченица или б) да се добие список со сите форми од некој збор. Резултатот на пребарувањето се дава во два формата: 1. за речениците во html-формат, за списокот – во html- и Excell-формат.

Мостот на Дрина	
Mazedonisch	На тоа место каде што Дрина избликува со целата тежина на својата водна маса , зелена и запенета , од привидно затворениот склоп на црните и стрмни планини , стои еден голем , складно изделкан мост од камен , со еднаесет широки арки .
Bulgarisch	На това място , гдето Дрина с цялата тежест на своите зелени и пенливи водни маси избликува от затворения наглед масив на черните и стръмни планини , има голем , стройно изграден от камък мост с еднайсет широки свода .
Serbisch	Na tom mestu gde Drina izbija celom težinom svoje vodene mase , zelene i zapenjene , iz prividno zatvorenog sklopa crnih i strmih planina , stoji veliki , skladno srezani most od kamena , sa jedanaest lukova širokog raspona .

Корпусот Гралис спаѓа во корпусите со морфосинтактичка анотација. Тоа обележување се добива со помош на специјалната програма Gralis MorphoGenerator.

mesto			mesta		
Kasus	Singular		Kasus	Plural	
		n			n
Nominativ	mesto	N-nsn----6SnO01	Nominativ	mesta	N-npn----6SnO01
Genitiv	mesta	N-nsg----6SnO01	Genitiv	mesta	N-npg----6SnO01
Dativ	mestu	N-nsd----6SnO01	Dativ	mestima	N-npd----6SnO01
Akkusativ	mesto	N-nsa----6SnO01	Akkusativ	mesta	N-npa----6SnO01
Vokativ	mesto	N-nsv----6SnO01	Vokativ	mesta	N-npv----6SnO01
Instrumental	mestom	N-nsi----6SnO01	Instrumental	mestima	N-npi----6SnO01
Lokativ	mestu	N-nsj----6SnO01	Lokativ	mestima	N-npl----6SnO01

Во поткорпусот за српскиот, за хрватскиот и за бошњачкиот јазик се обележени сите зборови како зборовни групи. Зборовите (1) што се деклинираат или (2) што имаат парадигма (именки, заменки, придавки, броеви, прилози) имаат комплетна морфосинтаксичка ано- тација, а засега се анотирани само 200 најчести глаголи. Со 71 правило успеав да генерирам околу 28 илјади придавки, но за генерирање на околу 40.000 именки ми беа потребни дури 306 правила. Глаголите се особено сложени (само глаголот *biti/jesam* има повеќе од 200 позиции).

Мостот на Дрина

Mazedonisch	Тоа е оној дел од мостот што се вика порта .
Bulgarisch	Това е онаа част от него , която се нарича " капија " .
Serbisch	<u>To je onaj deo mosta koji se zove</u> капија .

Кога ќе се добие резултат од барањето на формите од една реченица, за сите подвлечени зборови се нудат соодветни парадигми. Нужно е само да се кликне на таа форма. Ако сакаме да ги погледнеме сите побарани и добиени форми во една реченица, можеме да притис- неме на дадената форма и ќе го добиеме следниов резултат:

.*мост.*

Wortliste

Korpus: Gralis Andrić-Korpus; **Primärsprache:** Mazedonis

Suchbegriff(e): .*МОСТ.* (Groß- und Kleinschreibung: Nein; Such

347	МОСТОТ
93	МОСТ
4	МОСТОВИ
2	ПРЕМОСТИ
2	САМОСТОЈНИ
2	САМОСТОЈНОСТ
1	МОСТАРСКО
1	МОСТОВИОТ
1	МОСТОВИТЕ
1	МОСТОГ
1	ПРЕМОСТЕНО
1	ПРЕМОСТИЛЕ
1	ПРЕМОСТИМЕ
1	САМОСТОЈНО

На самиот крај од парадигмата се наоѓа информацијата за фреквенцијата на сите корпусни форми во избраните јазици.

Покрај морфосинтаксичката и лексикографската информација, сите добиени резултати при барањето ја следат метаинформацијата. Таа ги нуди основните податоци за изворот: 1. кој е авторот, 2. кога и каде е издадена публикацијата, 3. колку страници има, 4. на кој функционален стил и жанр ѝ припаѓа итн.

Wortliste

Korpus: Galis Andrić-Korpus; Primärsprache: Mazedonisch

Suchbegriff(e): *.и.* (Groß- und Kleinschreibung; Nein; Suche nach Le

7795	и
890	ги
726	ја
488	тој
390	си
358	ни
355	тие
350	кој
345	или
336	сите
297	им
268	која
242	кои
238	нив
205	својата
201	има
189	години
165	секој
159	оние
154	покрај
147	ниту
144	своите
138	кај
137	својот
135	ти
133	работи

Има можност и да влеземе во програмата Lexikarium, која овозможува да ја добиеме лексикографската информација за бараните зборови. Овде ќе најдеме и информација за разликите меѓу зборовите на избраните јазици (засега само за српскиот, хрватскиот и бошњачкиот).

Постои уште една програма што е поврзана со корпусот Гралис. Таа се вика Гралис-Акцентариум. Веројатно се знае дека српскиот, хрватскиот и бошњачкиот јазик имаат многу сложен акцентски систем. Постојат четири акценти: долг нагорен (*rúka*) и краток нагорен (*nòga*), долг надолен (*májka*) и краток надолен (*sa'n*) и таканаречена заацентска (постакцентска) должина (*Nema mnogo žénā*). Освен тоа, овие јазици, за разлика од македонскиот, немаат фиксиран, туку слободен т. е. неопределен акцент. Затоа е доста тешко да се учи и да се иследува овој прозодиски систем. Од таа причина, со моите соработници во Институтот за славистика во Грац ја развиг програмата Акцентариум, која нуди можност да добиете информација за акцентот на сите форми од корпусот Гралис. За македонскиот корпус тоа нема примарно значење.

Текстовите што се внесуваат во паралелниот корпус мора да имаат најмалку еден еквивалентен текст на другиот јазик. Тоа значи

дека треба да се бара соодветен превод, на пример, од македонски на руски или обратно.

Корпусната инфраструктура на Гралис веќе е разработена и нормално функционира. Таа **не** чинише малку (туку многу) – околу 100.000 [сто илјади] евра. Јас имам голема желба да ја искористам за изработка на корпусот за македонскиот јазик. Се надевам дека ќе имам соодветна поддршка за тоа и од македонската страна.

Овој проект е важен за македонистиката затоа што, според моите сознанија, не постои таков комплексен паралелен и повеќејазичен корпус за македонскиот јазик. Со помош на корпусот Гралис ќе биде можно тој јазик да се учи и да се иследува во неговите (а) внатрешни односи, (б) во словенските интеркорелации, супраколорации, суперкорелации и екстракорелации и (в) во македонско-несловенските релации. Тој корпус ќе биде особено релевантен во рамките на интеркорелационските односи (меѓу македонскиот и бугарскиот јазик) и на супракорелационските односи (меѓу македонскиот и српскиот, хрватскиот и бошњачкиот јазик). На суперкорелационското рамниште доминира врската меѓу македонскиот и најголемиот словенски јазик – рускиот. На екстракорелационски план за Македонија е веројатно интересен односот меѓу македонскиот и албанскиот јазик.

Засега корпусот Гралис содржи околу пет милиони, кажано на англиски *token*, на руски *словоформ*, на македонски *збороформи (одредници)*, на српски *pojavnice*.

Постојат два типа корпус – пишуван и говорен. Вториот е многу скап и сложен, тако што е доста редок. Дури и многу големите национални корпуси немаат поткорпус за устен, разговорен јазик. За среќа корпусот Гралис има таканаречен *Speech-Corpus*, вистина само за српскиот, хрватскиот и бошњачкиот. Неговата инфраструктура може да се искористи и за евентуална изработка на повеќејазичен македонски говорен корпус.

Das Korpus der mazedonischen Sprache im Rahmen des Galis-Korpus

Für das Studium, den Unterricht und die Popularisierung der mazedonischen Sprache haben die Philologische Fakultät „Blaže Koneski“ der Universität Skopje und das Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz eine Vereinbarung zur Gründung des österreichisch-mazedonischen Projektes zur Schaffung eines mono- und multilingualen Korpus der mazedonischen Sprache getroffen, das im Zeitraum zwischen 1. Jänner 2009 und 1. Jänner 2012 durchgeführt wird.

Das Korpus der mazedonischen Sprache wird aus zwei Teilen bestehen: 1. Texten für das Studium, das Erlernen, die Vorstellung und die Popularisierung der mazedonischen Sprache (monolinguales Korpus der mazedonischen Sprache), 2. Texten für eine kontrastive Analyse der mazedonischen Sprache im Bezug auf (a) andere slawische Sprachen und (b) die deutsche Sprache (multilinguales Korpus der mazedonischen Sprache).

Das Projekt besteht aus zwei Phasen. In der ersten werden die mazedonischen Texte aufbereitet, in das Korpus integriert und mit den grundlegenden Meta-, semantischen und grammatikalischen Informationen versehen (2009-2012). In der zweiten Phase kommt es zu einer Analyse des bearbeiteten Materials, wobei die Ergebnisse auf den jährlichen Kolloquien 2010 und 2010 präsentiert werden.

Die Erstellung der monolingualen und multilingualen Korpus der mazedonischen Sprache erfolgt in Zusammenarbeit mit dem Zentrum für Informationsmodellierung in den Geisteswissenschaften.

Г.Ф. Ковалев

ЗА ПРАТАТКОВИНАТА НА СЛОВЕНИТЕ И НИВНИТЕ ИМИЊА

За проблемот на прататковината на Словените постојат повеќе од 20 различни хипотези. Отфрлајќи ги многуте хипотези, В. М. Мокиенко со право забележал: „Стана јасно дека прататковина на Словените не може да биде територијата на Карпатите и Подунавските низини како што сметале уште во минатиот век. Може со сигурност да се каже дека најстарите словенски населби се наоѓале само северно од Карпатите.“ (Мокиенко 1996, с. 41).

Истакнатиот руски научник Ф. И. Буслаев претпоставувал дури азиска прататковина на Словените, гледајќи нивна јазична блискост со санскритот. Така, во полемиката со словенофилите тој пишува: „Мене многу поинтересно ми беше да ја анализирам само терминологијата на семејните односи, имено самите зборови: татко, мајка, син, ќерка, брат, сестра, свекрва, снаа и врз основа на законитостите на споредбената граматика да го барам нивното потекло во јазикот санскрит како очигледен доказ дека нашите предци во дамнешните времиња заедно со себе понеле од својата азиска прататковина веќе целосно организирано семејство“ (Буслаев 2003, с. 300). Затоа неопходно е да се свртиме кон јазичните податоци во спој со таа животна средина во која (според податоците на словенските и блиските на нив јазичности) би можеле да живеат Прасловените. А тие се премногу красноречиви. Можеле ли Прасловените да живеат во планините или блиску до нив? Многу современи научници потврдно одговараат на ова прашање: да, на Карпатите и покрај Дунав! Таквите научници како О. Н. Трубочев и др. обично се повикуваат на фрагмент од Несторовата „Повест за времените години“ во кој се вели: "По мноз'хъ же вр'мен'хъ с'ли с'уть Слов'не по Дунаеви, где е'сть ныне Угорьска земля и Болгарьска. И от т'хъ Слов'нъ разидошеса по земл' и прозвашася имени своими, где с'дше на которомъ м'ст'" (ПСРЛ-1, ст.5). Притоа при преводот на руски јазик забораваат на зборовите "По мноз'хъ же вр'мен'хъ", кои просирно се преведуваат „По долги времиња“, т.е. до населувањето покрај Дунав Словените некаде живееле, а Дунав е посочен само како маркантен

показател на словенската колонизациска експанзија и тоа само на западните Словени и делумно на јужните.

А Прасловените покрај тоа не го знаеле зборот „гора“ во неговото сегашно значење. Српскиот и бугарскиот јазик досега го зачувале најстарото значење на овој збор – „шума“ (Н. И. Толстой), следствено „рид обраснат со шума“ сп. литв. *gīgia* – „шума“, др.-пруск. *garjan* – „дрво“. Истражувачот А. А. Нагаев специјално се занимавал со парадоксалниот ефект на совпаѓање во словенските јазици на поимите „гора“ и „шума“. Тој дошол до заклучок дека зборот *џора* бил прво кај Словените за означување шума и го поврзал неговото значење и материјалната облога со такви зборови како *џори* и *џраг/сїай* (Нагаев 1962, с.180-189). Исто и етимологијата на зборот „камен“ дава храна за размислување: првично зборот означувал нешто остро со што може да се сече (ЭССЯ-9), т.е. станува збор не за грутки туку за парчиња кои во минатото се употребувале како ножеви. За наоѓање на такви парчиња не се потребни цели гори. Одовде и карпатската прататковина изгледа не така цврста.

Понатаму, можеле ли Прасловените да живеат покрај морето? Тука веќе има помалку кои се согласуваат. Работата е во тоа што и во прасловенскиот и во прагерманскиот јазик „море“ сосема не го означувало тоа што ние го разбираме сега. Тоа значело само „голем внатрешен резервоар за свежа вода“. Кај В. И. Даль наоѓаме прекрасна илустрација: „*На ѿо и џука в море, чїобы карась не дремал*“ (штуката е во море за да не дреме карашот). Покрај тоа сите големи езера русите ги викаат мориња: Касписко, Аралско. Како овде да не се спомене „Славное море, священный Байкал“! Не попусто очигледно забележал за себе Игор Северјанин:

"Я множество разных историй
И песен тогда вспоминал
Про это *озерное море*,
Про этот священный Байкал" („Байкал“, 1929 г.)

Делумно одговор на прашањето дали Прасловените живееле покрај Балтичкото Море дава историјата на зборот (и поимот) *яниџарь* (килибар). Ако прасловените живееле покрај морето тие би имале некаков заеднички назив за овој топол камен. Сепак во источнословенските јазици е прифатен зборот позајмен од литванскиот јазик – *gint~ras* (Фасмер-1), додека истовремено во полскиот – *bursztyn* од германскиот *Bernstein* (буквално – горечки камен), во бугарскиот – кехлибар од турскиот *kehlibar*. Сето ова дава основа Прасловените да не се сместуваат блиску до морињата.

Тешко дека нашите далечни предци живееле и на територијата на степите и шумските степи. На отворените пространства тие би им биле добро познати на старите Грци, и покрај тоа што биле одделени од нив со моќен појас на Иранци-Скити. Исто така и зборот *сїейь* (степа) не

претставува општословенски збор. Тој е доста подоцнежен, од источнословенско потекло. Неговата етимологија е или од *tepti – ,исекува, сече со удар‘ т.е. исечено или од тџпџт – ,гази‘, што и покрај густата и богатата тревна покривка на степата за човекот од шума тоа е празно исечено изгазено пространство.

Само за закоренет жител на шумите степата може да изгледа гола. Така во разни села на Воронешката област (хутор Гојкалово Каменски реон и с. Селјавное, Лискински реон) долот во кој го напасуваат добитокот но не растат дрвја и грмушки е означен како Гол Дол. Покрај тоа уште Н. В. Гогољ пишувал дека во степата повитот и другите тревни растат толку што не може да се види јавач на коњ.

Затоа за Прасловените останува само едно место на живеење – моќните шуми кои се протегаат од средниот тек на Висла до горен тек на Днепар кои задржале до денешно време дел од својата непроодност (беловешкиот масив, смоленските, брјанските шуми). Покрај тоа, на шуми и мочуришта укажуваат и староруските називи на племињата *Древјани* – ,жители на шумите‘ и *Дреџовичи* – ,жители на мочуриштата‘. Топонимите Смоленск и Брјанск го сочувале и своето „шумско“ значење: *смола од дрво* (Смолњескџ) и *дебри* (густа шума) (Дебрянскџ). Покрај тоа повеќето називи на дрвја од таа климатска зона се со општословенско потекло.

Доста немала среќа словенската етнонимија. Нејзината етимологија ја вртат на разни страни, но досега нема значајни резултати. Името *Словени* порано го изведувале од зборовите *слава* или *слова*. Во самите почетоци на славистиката еден од нејзините родоначалници Ј. Добровски се заинтересирал за потеклото на името „Словени“. На тоа покажува и тоа што една од неговите статии, која така и се викала: „дали се викаат Словените од *слава* или од *слово*?“ Истакнатиот славист ги отфрлил како ненаучни постојните во тоа време широко познати теории според кои Словените можеле да се викаат така поради тоа што тие наводно биле „прославени“ или поради тоа што наводно владееле со своето *слово*, а ете Германците со тоа слово не владееле и затоа и биле неми. Самиот тој предложил хидронимска теорија за потеклото на името „Словяне“: „... јас мислам дека земјите во кои господарел словенскиот збор, словенското слово, се викале *Слови* (Slowy), од што исто така произлегле називите *Слован* и *Словаков*, како *Полјан* и *Полјаков* од *полиња*, *Моровјан* и *Моровец* од *Морави*, *Силезен* и *Слезан* од *Слези* (Силезии)“ (Добровски 1839, с.4). Секако Добровски не земал предвид дека етничкиот термин Словени се појавил кај Словените уште во општословенската епоха и најверојатно пред нивното масовно раселување по Јужна и Централна Европа. Таа грешка сепак се основува врз научна анализа на номинацијата на разните словенски племиња. Сепак се случуваат уште и смешни грешки одбележани со очигледна псевдонаучност како кај академикот Б. Рибакoв кој ризикувал

„да ја открие тајната“ на етнонимот Словени. На конгресот на слависти во Загреб тој без сомнение изнесол дека Словените треба да се разгледуваат како *сло + вене*, каде *сло* = *сълы* т.е. *выселенцы* (иселеници) а *вени=венеды* (венети). Следствено, според Б. Рибакон Словените се иселеници од земјата на Венетите (Рибакон 1978, с.187), што никако не се согласува ни со античката историја ни со словенските јазици дури ни со здравата смисла.

Не помалку чудно изгледа и етимологија понудена од украинскиот истражувач В. Г. Таранец. Тој исто така го дели зборот Словени на композитни (составни) делови: **slo-věne* (Таранец 2003, с.33), каде *slo-* < **k^wel-* – ‚арии-земјоделци‘, а *věne* – корен со граматички показатели, во сооднос со етнонимите од типот *veneti/venedi* (Исто, с.34-37). Како што гледаме од верзијата на Б.Рибакон оваа хипотеза отишла не многу далеку.

Навистина најкарактеристичена назив кој безусловно би можел да биде во сооднос со старите Словени и кој долго постоел кај Германците претставува **veneti/venedi*, **vend-/vind-*. Сепак не треба да се претпоставува дека овој назив е исконски словенски или дека Словените го примале како самоименување. Дадениот етноним ѝ припаѓал на порана најстара европска култура (според претпоставките – келтската), а потоа бил само пренесен на Словените (најверојатно од Германците) поради нивното освојување на територии кои ги населувал порано и досега неразјаснетиот народ **veneti/venedi*. Истиот тој Ј. Добровски потполно го отфрлил називот *венети* како самоименување на Словените. „Тоа е само географски назив кој до сега се задржал кај Германците (*Wenden, Winden*) и со кој тие ги нарекувале Словените но него го нема кај ниеден словенски народ. – Така и Чесите кои дошле во земјата *Vojeum, Vojehemum, Böhmen, Böhheim*, биле наречени од соседите Бохемци, *Bohemani*, не затоа што тие по род биле Бохемци, туку затоа што се населиле во Бохемија“ (Добровски 1838, с.6). Сосема е можно како што претпоставил В. Хенсел дека периферните делови на Венетите (најстар индоевропски етнос во Европа можеби уште со пракелтско потекло) биле асимилирани од разни народи, затоа долж нивната граница со Германците пренесувањето на називот *Венети* на Словените било потполно природно: „Така тие биле подложени на латинизација во северна Италија, можеби пред почетокот на новата ера, на келтизација – пред 500 г. п. н. е., во Западна и делумно Централна Европа на германизација не подоцна од тоа време, во Англија и Данска, а исто така и на илиризација и франкизација на Балканот и на словенизација во земјите меѓу Одра (Одер) и Висла по 1000 г. п. н. е.“ (Хенсел 1988, с.159). Затоа нема потреба во секое споменување во историјата на етнонимот или топонимот на коренот **ven-/vind-/vend-/vent-/vand-* или други негови варијанти да се разгледуваат траги на старите Словени (поопширно види: Ковалев 1991, с. 31-35).

Покрај тоа, веќе е непознато зошто во современа Украина не се грозат од извртувањето на историските и лингвистичките факти уште повеќе што во современо републиканско списание основано уште во 1907 година во својство на аргумент на првичноста на украинскиот етнос избираат апсолутно бесмислени мисли на докторот на науки (економски!!!) Ј. М. Канигин. Самите судете (пренесувам буквално без превод за да не обвинуваат за „московска“ интерпретација): „Я впевнений, що не український етнос визрів у лоні слов'янства, а слов'янська спільнота виросла з українського кореня. Корінь цей – у Наддністрянщині. Його соки живлять могутній стовбур, від якого й відгалузилися поляки, чехи, а пізніше росіяни та біларуси. До речі, тривалий час замовчувалося, що слов'яни – не самоназва, а назва чужа, зі зневажливим відтінком (основа латинського слова означає „раб“)“ (Славинський 2006, с.16). Веројатно нема потреба да се коментира ова неписмено искажување кое ги навредува сите Словени наеднаш.

Од сите претпоставки за етимологијата најмногу веројатна е етимологијата на етнонимот *Словени* предложена од О. Н. Трубочев од праиндоевропското *su- (спореди исто така со паштунскиот zaj – 'синови, потомци'), блиско по значење со gen-, т.е. ‚род, пород‘. Блиски зборови изведени од овој корен ќе бидат такви на прв поглед разнородни зборови како *сын* (син), *сука* (кучка), *свинья* (свиња). Нивната разнородност престанува кога се разгледува семантиката на овие зборови: *сын* – ‚йороден‘, *сука* и *свинья* – ‚животни, кои йорагааиі многу приплод‘. Да додадеме уште два збора *свой* (свој) и *свобода* (слобода), спореди. староинд. *svamī – ‚слободен, господар‘. Повторно на прв поглед немаат ништо заедничко со претходните. Но *свој* треба да се семантизира како ‚роднина‘, а *слобода* – како ‚живот меѓу своите роднини, живот по свои закони, како своеволен живот, *слободен* од туѓи претензии‘. Понатаму да го земеме зборот *слобода* – ‚слободно населување‘, преку кое *Словениите/Славјаниите* стануваат уште поблиски до современоста. Словенското изговарање било крајно тешко како за грчкиот јазик така и за латинскиот. Познато е како во тие јазици се пренесувале тие називи: Vistula/Viscla, Stlavi/Sclavinoi и т.н. Затоа меѓу многубројните етноними кои се споменуваат од Херодот во неговата „Историја“, ќе се најдат најстарите споменувања за Словените во вид на *суобен* итн. А во самата етнонимија како најблиски роднини на *Словениите* се јавуваат *Шведиите* (во староруск. *свеи* и дури *свои луѓе*) и *Швабиите*. Ни Шведите ни Швабите никој не ги смета за робови, а еве Словените... Тоа произлезло поради тоа што веќе во I в.од н.е. Словените претставувале голем број меѓу тогашните „гастарбајтери“. Со зборот *Словени* во романо-германската традиција (slave) се случило истото што подоцна во рускиот јазик се случило со зборот *Швајцарец* (швајцар-домар).

Етимологизацијата на словенските етноними е сложен проблем чие решение е процес кој потоа овозможува да се решат и проблемите на етногенезата, но во голем степен дава можност значително подлабоко да се решаваат сложените прашања поставени од историјата на словенските народи и нивните јазици. Затоа кон историјата на народот не треба да се приоѓа со однапред подготвена хипотеза која по правило не се совпаѓа со вистинската историја. Невистинитото трагирање на етнонимите задолжително води кон оддалечување од вистинитото решение на сета задача во целост.

ЛИТЕРАТУРА:

Буслаев Ф.И. Мои досуги. Воспоминания. Статьи. Размышления. М., 2003.

Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. / Под ред. И.А.Бодуэна-де-Куртенэ. СПб.-М., 1903, т.1.

Добровский И. Называются славяне от славы или от слова? // Журнал Мин-ва Нар. Просв., 1839, ч. XXIV, Отд. VII.

Ковалев Г.Ф. Этнонимия славянских языков. Номинация и словообразование. Воронеж, 1991.

Ковалев Г.Ф. Ономастика и этимология в курсе «Введение в славянскую филологию» // Научно-методический семинар преподавателей славянских языков. Калининград, 2001.

Ковалев Г.Ф. Этнос и имя. Воронеж, 2003.

Мокиенко В.М. Где жили первые славяне // Разные грани единой науки: Ученые – молодым славистам. СПб., 1996.

Нагаев А.А. К этимологии слова *zora* // Труды Самаркандского гос. ун-та, 1962, вып. 118.

Рыбаков Б.А. Исторические судьбы праславян // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VIII Международный съезд славистов. М., 1978.

Славинський М. Які вони, шифри історії? // Україна, 2006, 5-8.

Таранець В.Г. Слово Русь в індоевропейському мовному контексті: 3. Походження етнонімів *склавіни/слов'яни*, *венети*, *анті* // Слов'янський збірник. Одеса, 2003, вип. X.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. М., 1964, т.1.

Хенсель В. Венеты, веныды и их связь с населением Северной Италии и Польши // Древности славян и Руси. М., 1988.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. М., 1983, т.9.

**СТАТУСОТ И КОРПУСОТ
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
ВО СОСЕДНИТЕ ДРЖАВИ
И ВО РЕГИОНОТ**

Стјанислав Стјанковиќ

ЗА АКТУЕЛНИТЕ ПРАШАЊА ВО ВРСКА СО СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Создавањето на македонската етничка заедница во Република Србија или, според актуелниот статус на оваа заедница и според соодветната современа номенклатура, создавањето на македонското национално малцинство во Република Србија, главно се поврзува со формирањето на федеративната југословенска држава во средината на XX век. Неговата формално-правна положба во Република Србија повторно е дефинирана во годините по распаѓањето на југословенската (кон)федерација во последната деценија на истиот век кога се случува и поголеми глобални општествени и политички промени. (Станковиќ 2004: 41–48; в. и Хаџиев 1996: 191–200; Милосавлевски 2002: 223–236). Денеска, земено и во балканскиот, и во глобалниот контекст, националните прашања и суштината на нивното толкување, прашањето за националните малцинства и прашањето за зачувувањето на јазичниот и на културниот идентитет на еден народ, се една од главните компоненти во развитокот на понатамошните заемни односи меѓу народите и меѓу државите (Бојковска 2004: 33; в. и Алексова 2004: 25, 30). Оттаму произлегува и следното: во врска со проучувањето на актуелниот статус на македонскиот јазик во Република Србија, важно е да се издвои периодот од почетокот на деведесеттите години на минатиот век до денес, а во тие рамки, пак, одделно да се проучи периодот по познатите демократски општествени и политички промени во оваа држава во првата деценија од XXI век.

Според официјалните податоци на Заводот за статистика на Република Србија од 2002 година, во првата деценија на XXI век во Србија (не вклучувајќи ја територијата на АП Косово и Метохија) живеат 25.847 Македонци, т.е. 0,34% од нејзиното севкупно население. Резултатите од поранешните пописи на населението во Република Србија покажуваат дека на подрачјето на Косово и Метохија бил населен мал процент на Македонци, кои денеска живеат во другите краишта на Република Србија. Впрочем, денес во регионите на централна Србија имаме 14.062, а во Војводина 11.785 припадници на македонската етничка заедница. Најголемиот дел од нив живеат во јужниот дел

на Банат и во Белград, а потоа во Ниш, во Бор и во Нови Сад. Распоредот на живеалиштата на Македонците во Република Србија се карактеризира како со територијална дисперзија, така и со значителна концентрација на подрачјето на градот Белград и на општините во јужниот дел на Банат, а пред сè, со поизразена присутност на подрачјето на градот Панчево. (Станковиќ 2004: 42; Радушки 2003: 431–433).

Уште во првите децении по Втората светска војна во повеќе банатски населби (на пример: во Јабука, Качарево и Глогоњ) Македонците имале основни училишта со македонски наставен јазик (в. Трифуноски 1958). Главно во јужниот дел на Банат, Македонците имале и свои културно-уметнички здруженија, печат и радиопрограма на македонски јазик (Станковиќ 2004: 47). Во некои од децениите на втората половина на 20-век, во тогашната СР Србија, изучувањето на македонскиот јазик и литература со определен број наставни единици во рамките на наставните програми за предметот Српскохрватски јазик и литература било застапено во сите основни училишта со српскохрватски наставен јазик (в. Радиќ 1985). Воопшто земено, во првите години по Втората светска војна на Филозофскиот факултет во Белград, проф. д-р Михаило Стевановиќ ги организирал и ги водел првите универзитетски курсеви по македонски јазик надвор од Република Македонија (в. Станковиќ 2002: 350–351). Во шеесеттите години на XX век се воведени и првите курсеви по македонски јазик на новоформираните филозофски факултети во Нови Сад и во Приштина, а во последната деценија од истиот век и на Филозофскиот факултет во Ниш. Паралелно, пак, со курсевите од областа на македонскиот јазик, на споменатите факултети се воведувале и општи курсеви од областа на македонската книжевност. Всушност, до деведесеттите години на XX век предметите Македонски јазик и Македонска книжевност го имале статусот на задолжителни курсеви на катедрите за српски јазик и јужнословенски јазици во четирите универзитетски центри во Република Србија. (Станковиќ 2004: 47 и 2007: 9; в. и Каранфиловски 2003: 129–130).

Во последните дваесетина години, пак, во Република Србија не постои ниту едно основно училиште со македонски наставен јазик, ниту, пак, училиште во кое ученици од македонското национално малцинство можат факултативно да го изучуваат својот мајчин јазик, литература и култура. Долги години наназад во Република Србија Македонците немале свои културно-уметнички здруженија, весници и радиотелевизиска програма. Сепак, на државните универзитети во Белград, во Нови Сад, во Приштина (т.е. во Косовска Митровица) и во Ниш со различен статус на соодветните предмети донекаде е запазено континуираното изучување на македонскиот јазик (главно со елементите од неговата историја и дијалектологија) и на македонската литература. (Станковиќ 2004: 47 и 2007: 9). За првична споредба овде ќе речеме дека Ненад Вујадиновиќ, пак, во своите истражувања на статусот на

српскиот јазик во Република Македонија заклучува дека во оваа некогашна федерална југословенска република уште во осумдесеттите години на XX век е забележен трендот на драстично намалување на бројот на ученици (со оглед на тоа, и намалување на бројот на соодветните училишта) кои посетувале настава на српски јазик и кои го изучувале овој јазик како мајчин (Вујадиновиќ 2010: 95). Но, кога станува збор за идниот статус на македонскиот јазик во Република Србија, она што за нејзините надлежни институции би требало да биде значаен потстрек за понатамошното преземање на соодветни реципрочни административни и академски чекори во Република Србија е следниот факт: на Катедрата за македонски јазик и јужнословенски јазици при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје е формирана и веќе четири години постои Студиската група за српски јазик и книжевност (Бошњаковиќ и Станковиќ 2007: 322–323).

Денеска во Република Србија најнапред е забележителна заложбата на Националниот совет на Македонците во оваа држава и на Македонскиот информативен и издавачки центар во Панчево за печатење на списанијата *Македонска виделина* (Информативно-политичка ревија на македонската национална заедница во Србија, излегува од 2006 г., еднаш месечно), *Суница* (Литературно списание за деца, излегува од 2008 г., еднаш месечно) и *Видело* (списание за книжевност, култура и уметност, излегува од 2008 г., четири пати годишно), како и заложбата на Македонската заедница во Војводина за продукција на редовната радио-телевизиска програма: *Македонијум* (Радио Војводина, секоја среда од 22 до 22 и 30 часот), *Македонско сонце* (ТВ Војводина, секоја недела на втората програма од 18 до 18 и 30 часот, се репризира секоја среда во 12 часот), *Банайско сонце* (ТВ Панчево, секој понеделник од 19 и 30 до 20 часот, се репризира секоја недела во 7 часот). Радува фактот дека печатењето на сите овие списанија, радио-телевизиските емисии и работата на Националниот совет целосно или делум се финансираат директно од буџетот на Република Србија и од буџетот на АП Војводина. Радува и фактот дека во многу српски градови се организираат и курсеви по македонски јазик: *Добре дојдовите на македонски јазик*. Во последните три години овие курсеви се организирани во Врање, Лесковац, Ниш, Пландиште, Нови Сад, Качарево, Јабука, Гудурица, Зрењанин и во уште неколку други места и градови. Во тек се подготовки за започнување еден ваков курс во Панчево и во Белград.

Но, што побргу во Република Србија би требало да се започне и со факултативното изучување на македонскиот јазик во основните и во средните училишта во населбите каде во поголем број живеат припадници на македонската етничка заедница, а на Филолошкиот факултет во Белград и/или на Филозофскиот факултет во Нови Сад да се формира студиска група на која македонскиот јазик, литература и култура ќе се изучуваат како главен предмет (Станковиќ 2007: 9; Бошњаковиќ и

Станковиќ 2007: 321–323; сп. Станковиќ 2004: 42–43). Реализирањето на овие иницијативи и спроведувањето на соодветни активности кои ќе бидат насочени и кон остварувањето на правата на припадниците на српскиот етнички корпус во Република Македонија, на најдобар можен начин ќе дадат придонес во зацврстувањето на меѓусебните односи на Република Србија и на Република Македонија и во подобрувањето на положбата на етничките заедници во двете држави (в. и Вујадиновиќ 2009: 341, 345, 347). Така ќе се надминат некои од причините за влошениот статус на српскиот јазик во Република Македонија и некои од причините за влошениот статус на македонскиот јазик во Република Србија — кои најчесто, во помала или во поголема мера, имаат определени социјални, но и психолошки импликации (Вујадиновиќ 2009: 344–345; в. и Папулин 2003).

Во врска со подобрувањето на статусот на македонскиот јазик во Република Србија, треба да речеме дека веќе е направен првиот многу важен социолингвистички чекор. Всушност, според правата и можностите што ги даваат важечките законски акти, 2009 г. во Јабука (во населбата која се наоѓа на територијата на градот Панчево, во која живеат 2.054 Македонци или 32,54 проценти од севкупниот број на жителите) и во Дужине (во населбата која се наоѓа на подрачјето на општината Пландиште, во која живеат 68 Македонци или 31,50 проценти од севкупниот број на жителите) во службена употреба е воведен македонскиот јазик и писмо. Бидејќи, пак, на ниво и на двете спомнати локални самоуправи, Панчево и Пландиште, вкупниот број на припадниците на македонското национално малцинство е помал од соодветниот законски цензус (кој според адекватните закони изнесува 15 проценти), во спроведувањето на тој прв чекор предвид биле земени постојните законски одлуки за поблиското регулирање на одделните прашања за службената употреба на јазикот и писмото на националните малцинства во АП Војводина. Во тие законски акти, пак, се понудени и некои практични решенија, кои на соодветен начин можат да се применат и во уште некои други банатски населби во кои денеска живеат припадниците на македонското национално малцинство. Така, на пример, во Бела Црква, каде живеат околу петстотини Чеси, во службена употреба се и чешкиот јазик и писмо. Службената употребата на чешкиот јазик и писмо во овој банатски град е заснована врз следните важечки законски одредби: **доколку припадниците на националното малцинство во една општина чинат 15 проценти од севкупниот број на жители, општината е должна да обезбеди услови за службена употреба на јазикот и писмото на националното малцинство. Во одредена средина и со помал процент на застапеност на припадниците на националното малцинство може да се воведат во службена употреба јазикот и писмото на националното малцинство — тоа се регулира со општинскиот статут.** Судијки врз основа на овие

прописи и судејќи според податоците со кои располага покраинскиот Секретаријат за прописи и национални малцинства — на пр. во дваесет и седум општини во АП Војводина во употреба е унгарскиот јазик и писмо, во десет општини словачкиот јазик и писмо, во осум општини романскиот јазик и писмо, во пет општини русинскиот јазик и писмо; од 2002 година во Суботица во службена употреба е и хрватскиот јазик и писмо — всушност, постојните законски регулативи не се пречка за оние припадници на македонското национално малцинство во Република Србија кои сакаат да го негуваат својот јазик и писмо и своето културно наследство. (в. и Војводиќ 2007: 9).

Состојбите во поглед на статусот на македонскиот јазик во Република Србија (гледано од денешен аспект) зависат од односот на оваа држава кон Македонците, кон нивната историја и кон нивната култура, но и од моќта и од желбата на самите македонски родени говорители да се изборат за правото да го употребуваат и да го изучуваат својот мајчин јазик во Република Србија (Велјановска и Станковиќ 1995; Станковиќ 2004: 42–43; в. и Бојковска 2004: 34; Бошњаковиќ 2005: 119–120). Она што веднаш треба да се направи е следново: да се проучат сите аспекти и сите чинители на оваа комплексна социолингвистичка материја, а потоа врз основа на добиените сознанија да се определат насоки за понатамошни активности во врска со подобрувањето на статусот на македонскиот јазик во Република Србија. И овој текст е токму еден од првите чекори во претставување на современите состојби по однос на прашањето за статусот на македонскиот јазик во Република Србија, неговата цел е да се посочат надворешнојазичните фактори, решавачки за статусот на македонскиот јазик во оваа (денес) соседна држава на Република Македонија. Крајната и најважната цел, пак, е да се дојде до решенијата кои ќе придонесат да се подобри општата ситуација во врска со социолингвистичката положба на македонскиот јазик во Република Србија и со тоа да се даде придонес за соодветната еманципација на македонските родени говорители во пошироката општественополитичка и културна заедница на Република Србија.

ПРИЛОГ

Во текот на 2008 година на Катедрата за општа лингвистика при Филолошкиот факултет на Универзитетот во Белград за првпат во последните дваесеттина години во Република Србија се пројави сериозна иницијатива македонскиот јазик, литература и култура и на основните и на мастер студиите да се изучуваат како втор главен предмет. Всушност, на оваа катедра студиите по општа лингвистика можат да се комбинираат со еден од следните јазици: словенечки, македонски, грчки или, пак, со еден од источно или западнословенските или со еден од скандинавските јазици. Главните носители на оваа иницијатива беа:

проф. др Весна Половина, проф. д-р Жарко Бошњаковиќ, доц. д-р Маја Ѓукановиќ и м-р Станислав Станковиќ, кои ја имаа и целосната поддршка од страна на тогашниот декан на Филолошкиот факултет на Универзитетот во Белград проф. д-р Слободан Грубачиќ. Во почетокот на учебната 2008/2009 година м-р Станислав Станковиќ и доц. д-р Маја Ѓукановиќ го подготвија следниот наставен план за студиите по македонски јазик, литература и култура како втор главен предмет на Студиската група за општа лингвистика и македонски јазик:

Во првиот семестар: *Савремени македонски јазик I*, ЗП (= задолжителен предмет), 8 часа неделно, кредит 6Б (= шест бода); *Увод у јужнословенске лингвистичке студије*, ЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Савремена македонска култура*, ИЗП (= изборен задолжителен предмет), 2 часа неделно, кредит 3Б; *Увод у славистику*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Увод у теорију књижевности*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б.

Во вториот семестар: *Савремени македонски јазик I*, ЗП, 8 часа неделно, кредит 8Б; *Македонски јазик (Фонетика и фонологија)*, ЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Савремена македонска култура*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Увод у славистику*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Увод у теорију књижевности*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б.

Во третиот семестар: *Савремени македонски јазик II*, ЗП, 8 часа неделно, кредит 6Б; *Македонски јазик (Морфологија)*, ЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Преглед македонске књижевности*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Упоредна грамајика словенских језика*, ИЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б; *Увод у теорију књижевности*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б.

Во четвртиот семестар: *Савремени македонски јазик II*, ЗП, 8 часа неделно, кредит 6Б; *Македонски јазик (Морфологија)*, ЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Увод у лингвистику балканских језика*, ИЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б; *Увод у теорију књижевности*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б.

Во петтиот семестар: *Савремени македонски јазик III*, ЗП, 8 часа неделно, кредит 6Б; *Македонски јазик (Синтакса)*, ЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Македонски јазик – теорија превођења*, ИЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б; *Упоредна грамајика словенских језика*, ИЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б; *Преглед македонске књижевности*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б.

Во шесттиот семестар: *Савремени македонски јазик III*, ЗП, 8 часа неделно, кредит 6Б; *Македонски јазик (Синтакса)*, ЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б; *Македонски јазик – теорија превођења*, ИЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б; *Увод у лингвистику балканских језика*, ИЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б; *Преглед македонске књижевности*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б.

Во седмиот семестар: *Македонски језик – иревођење стиручних текстова*, ЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б; *Македонски језик – усмено иревођење*, ИЗП, 4 часа, кредит 6Б.

Во осмиот семестар: *Македонски језик – иревођење књижевних текстова*, ЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б; *Историја македонског језика са дијалектологијом*, ИЗП, 2 часа неделно, кредит 3Б.

Во деветтиот семестар: *Контраситивна грамафика македонског и српског језика*, ЗП, 4 часа неделно, кредит 6Б.

Во десеттиот семестар: *Завршни рад*, ЗП, кредит 30Б.

Напомена 1. Во групата на ЗП спаѓаат оние предмети кои секој студент, според важечкиот студиски план и според основните принципи на ЕКТС, задолжително слуша и полага, а во групата на ИЗП се наоѓаат оние предмети помеѓу кои секој студент, според важечкиот студиски план и според основните принципи на ЕКТС, посебно во секој семестар избира релевантен број предмети од понудените ИЗП во тој семестар.

Напомена 2. За да отпочнат студиите на комбинираната Студиска група по општа лингвистика и македонски јазик на Филолошкиот факултет во Белград, според соодветните факултетски акти, петмина од студентите кои ќе се запишаат на студиите по општа лингвистика би требало да одберат да студираат македонски јазик, литература и култура како втор главен предмет. Токму во септември 2008 г. кога студентите го правеа својот избор на втор главен предмет, Република Македонија ја призна *самойрогласената косовска независност*, а во истиот период, пак, од соодветните институции на Република Словенија ним им беше понуден и поголем број стипендии за да студираат словенечкиот јазик во која било од можните комбинации што им се нудат на Филолошкиот факултет во Белград. Во таквите околности, во учебната 2008/2009 година, како и во наредните две учебни години, ниту еден од студентите по општа лингвистика не одбра да студира македонски јазик, литература и култура како втор главен предмет.

ЛИТЕРАТУРА:

Алексова 2004: Гордана Алексова: *Сититусит на Македонцит во Албанија*, во: „Скривене маџине на Балкану“, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 82, Београд, 25–31.

Бојковска 2004: Стојка Бојковска: *Сититусит на македонскиот јазик во Република Грција и во Република Буџарија*, во: „Скривене маџине на Балкану“, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 82, Београд, 33–40.

Бошњаковиќ 2006: Жарко Бошњаковиќ, *Некои особености на јазикот на Македонијте во Србија (Што сочувале Македонијте од својот јазик)*, XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 2005), Скопје, 119–135.

Бошњаковиќ и Станковиќ 2007: Жарко Бошњаковиќ, Станислав Станковиќ: *Српски као страни језик у Републици Македонији*, во: Зборник радова „Српски као страни језик у теорији и пракси“, Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, Београд, 319–324.

Велјановска и Станковиќ 1995: Катерина Велјановска и Станислав Станковиќ, *Ситијусот на македонскиот јазик во Србија и во Црна Гора, 1945–1995*, XXII научна конференција на XXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид (соопштење).

Војводиќ 2007: Милана Војводиќ, *Законските можности и желби (Службена употреба на јазикот и писмото на националниот малцинства во Војводина)*, Македонска виделина (Информативно-политичко гласило на Македонската национална заедница во Република Србија, НИУ Македонски информативен и издавачки центар – Панчево) П/2–3, Панчево, 9.

Вујадиновиќ 2009: Ненад Вујадиновиќ, *За можната употреба на некои искуства од областта на огласувањето во процесот на решавање на социолингвистички прашања*, Годишен зборник 35, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Скопје, 341–347.

Вујадиновиќ 2010: Ненад Вујадиновиќ, *Ситијусот на српскиот (српскохрватскиот) јазик во основните училишта во Република Македонија во периодот од 1945 до 1991 година*, Годишен зборник 36, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Скопје, 81–101.

Каранфиловски 2003: Максим Каранфиловски, *Состојби и перспективи на македонскиот јазик на странски универзитети*, во: „Наставата по македонски јазик како странски: состојби и перспективи“, Зборник I, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 127–136.

Милосавлевски 2002: Славко Милосавлевски, *Социологија на македонската национална свесност*, Култура, Скопје, 7–256.

Папулин 2003: Павле Папулин: *О неким психолошким проблемима употребе језика у дијаспори*, во: „Друштвене науке о Србима у Мађарској“, Српска академија наука и уметности, Научни скупови CI, Одељење друштвених наука 22, Београд, 233–234.

Радиќ 1985: Првослав Радиќ, *Македонски и словеначки језик у основношколским и средњошколским грамаатикама на српскохрватском говорном подручју и проблеми у настави*, Књижевност и језик 1–2, Београд, 107–113.

Радушки 2003: Nada Raduški, *Etnička homogenizacija stanovništva Srbije krajem XX i početkom XXI veka*, во: „Demokratija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi“, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 425–434.

Станковиќ 2002: Станислав Станковић, *Михаило Стевановић и савремена словеномакедонска култура*, во: „Живот и дјело академика Михаила Стевановића“, Црногорска академија наука и умјетности, Научни скупови 59, Одјељење умјетности 21, Подгорица, 349–353.

Станковиќ 2004: Станислав Станковић, *Македонци и македонски језик у Републици Србији – Pro et contra*, во: „Скривене мањине на Балкану“, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 82, Београд, 41–49.

Станковиќ 2007: Станислав Станковиќ, *Колку и каде (не) го учиме македонскиот јазик (во Република Србија)*, Македонска виделина (Информативно-политичко гласило на Македонската национална заедница во Република Србија, НИУ Македонски информативен и издавачки центар – Панчево) II/2–3, Панчево, 9.

Trifunoski 1958: Jovan F. Trifunoski, *O posleratnom naseljavanju stanovništva iz NR Makedonije u tri banatska naselja — Jabuka, Kacarevo i Glogonj*, Matica srpska, Novi Sad, 5–43.

Хациев 1996: Вања Хациев, *За имејто Македонија и Македонци во историјата*, Љуботен, Скопје, 5–247.

Валенџина Несџор

**ВЛИЈАНИЕТО НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК
ВО УЧИЛИШНАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА
НА МАЛОПРЕСПАНСКИОТ ГОВОР**

Кога се зборува за македонско население, барем од официјален аспект во Република Албанија, се признава само областа на Мала Преспа, а другите области, каде што моментално живеат Македонци не се признаваат.

Населението од оваа област, покрај големите предизвици со кои се соочувало, успеало да опстане зачувувајќи го својот национален, верски и јазичен идентитет, за разлика од другите области со македонско население во Албанија, каде што мешањето со албанското население е доста изразено, што е главниот фактор кој овозможува и полесно претопување на ова население во албанско, во услови кога албанскиот јазик е доминантен, а самите овие жители се билингвални. Запазувањето на македонскиот јазик полесно се овозможува, доколку тие живеат во затворени етнички заедници како во Мала Преспа, Голобрдо, Гора и селото Врбник, село со чисто македонско население и со многу добар зачуван македонски јазик, но населението од овие предели е демографски најраспространето, поради тешките планински терени каде што е лоцирано и неповолните услови за опстанување.

Зачувувањето на јазикот е симбол и за зачувување на културниот идентитет, за којшто освен индивидуалните фактори како склоноста и мотивацијата на самите индивидуи, голема улога игра и образованието. Образовната политика е главниот фактор, кој доведува до оваа асимилациска состојба во која се наоѓа денес македонското население во Албанија, поради непостоењето на училиштата во областите Гора и Голобрдо, каде живее поголемиот дел од Македонците.

Според повеќе истражувања, некои од малцинските групи успеваат да го задржат својот јазик подолго и да го пренесат на своите наследници, додека другите групи го менуваат понекогаш

дури и во една генерација.¹ Тоа се случува и со тие македонски групации, кои се иселуваат од своите етнички староседишта и се преселуваат во поголемите урбани места, како што постапуваат денес голем дел од припадниците на македонското малцинство во Албанија, особено по 90-ите години, кои мигрираат во поголемите урбани центри, и тоа не само од Мала Преспа, но и од другите предели, како Голобрдо и Гора. Меѓу нив, Тирана е главното урбано место каде што се концентрираат Македонците, од сите краеве, каде што постојат цели чисти населби со македонско население по потекло од Голобрдо, исто така има и голем број жители во Корча, Драч, Поградец, Либражд и др.

Овде ќе се задржиме исклучиво на албанското влијание во образовниот сектор во областа на Мала Преспа. Ако се разгледа хронолошки состојбата во Мала Преспа, до 1900 година овде имало малку луѓе што знаеле да пишуваат и да читаат, а и тие малку кои биле образовани се школувале во Корча, заедно со децата од Билиште, Дреново, Бобошница и др.² Во 1926 година се отвориле албански училишта во селата Пустец и Горица, каде што децата од Туминец, Долна Горица и Глобочени оделе на училиште во село Горна Горица, а децата од Шулин, Леска и Зрноско оделе на училиште во село Пустец.³ Од таа година, децата од овие села ќе продолжат да се образуваат на албански јазик, со мали прекинувања во текот на Втората светска војна, сè до педесеттите години кога ќе бидат истерани македонските учители од малопреспанските села и образованието ќе продолжи исклучиво на албански јазик, а предметите кои се изведуваат во овие училишта, директно ја црпат терминологијата која ја нуди албанскиот јазик. За околу пет декади, децата кои ги следеа македонските училишта во Мала Преспа, освен предметите на мајчин јазик, буквар и читанка, останатиот дел на предмети ги изучуваа на албански јазик. За да се разликува називот буквар, кој се презема директно како и што постои во македонскиот јазик, од терминот абетаре, што значи ‚албански буквар‘, ќе се позајми, овој следниов, така како што се сервира во албанскиот јазик.

Населението од оваа област се соочувало со разновидни образовни системи, а децата биле принудени да се образуваат на грчки, на бугарски, малку на македонски, а подоцна и на албански

¹ Grosjean, F. (1982) *Life with Two Languages, An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 12

² Ф. Никола, *Литературни творци од македонското малцинство во Албанија*, стр. 130

³ Ф. Никола, *Литературни творци од македонското малцинство во Албанија*, стр. 132

јазик, кој продолжува и денеска да има доминантна улога во малопреспанскиот говор. Секој од овие системи оставил свои траги во речникот на ова население.

Отсуството на македонските училишта и одржувањето на наставата на албански јазик, доведе до позајмување не само на школските предмети и помагала, како *сѝл'ол'аѝс* 'пенкало', од алб. *stilolaps*, *резерво* 'дрнка' алб. *rezervë*, *раѝорѝор* 'агломер', но албански заемки се употребуваат и за именување на училишните нивоа. Така, на пример, се забележуваат термите: *филоре* 'основно' училиште (од прво до четврто одделение) од алб. *fillore*, *ѝеѝ-вјечаре* 'осмолетно' (од петто до осмо) а сега и *ненѝвјечаре*, според новиот образовен систем, од алб. *tetëvjeçare*, *nëntëvjeçare* пр.: *Почна ѝрваче во филорейо*, или *Теѝвјечарейо љо биѝѝса в село*, се типични примери, не само за Македонците од Мала Преспа, но тие се среќаваат кај сите Македонци кои живеат во Албанија.

Интересна се претставува состојбата за оние називи, за кои постојат можности за именување со лексеми од домашната лексика или нивно калкирање со термини од домашно потекло, тогаш тие се заменуваат со македонски називи, како што се примерите: *средна сколија* 'средно училиште', иако лексемата сколија не е по потекло од грчки јазик, таа е навлезена длабоко во овој говор, додека за називот на високо образование, имаме калкирана форма *љолема сколија*, пр. *Син му љо има со љолема сколија*.

Образовната политика отсекогаш имала за цел јазична и културна асимилација на малцинствата, со употреба на јазикот на мнозинството како наставен јазик во образованието. Тоа се случува и во Албанија, каде што преземената терминологија од оваа област зазема големо место.

И денес, голем дел од предметите кои се изучуваат во малопреспанските училишта се преведуваат според албанските модели, така што приспособувањето, во овој аспект, се соочува и со тешкотии.

За разлика од малопреспанските села, каде што македонскиот се употребува во комуникативна и во пишувана форма, во Голобрдо и Гора, тој континуирано се користел само во комуникативна вербална форма, а за пишување се служат со латиница, не само припадниците на овие етнички групи, кои се преселени од своите родни места, но и оние што сè уште продолжуваат да живеат таму. Исто така исламизацијата, во овие области, игра голема улога за побрзо потопување со албанското население, при што и мешаните бракови се почести, а со тоа и асимилацијата е почеста и полесна.

Во врска со називите на предметите, имаме тотална заемност од албанската терминологија, иако поголем дел од нив се од

интернационално потекло. Овде се работи за предмети од типот: *џоџрафија* ‚географија‘, *кимија* ‚хемија‘, *фискул’иура* ‚физичко‘ кои се поблиски до албанските форми ‘gjeografi’, ‘kimi’, ‘fiskulturë’, *џух* со значење на ‚јазик‘, го означува предметот на албански јазик, *летјрсија* ‚книжевност‘ алб. letërsi, *дијџури наџиуре* ‚запознавање со природата‘ итн.

Она што се појавува како неопходност е разбудувањето на самосвеста и чувствителноста кон промените што настануваат и се појавуваат во јазикот, кон предизвиците кои им претстојат во врска со опстанокот на македонскиот јазик и користењето на литературнојазичната норма.

Секое време се соочува со проблеми од посебен вид. Потребата за школски предмети, доведува до позајмување на тие предмети кои дотогаш не постоеле во лексичкиот фонд на македонскиот говор. Турцизмите како и во другите јазици и овде, иако можеби не директно, но со посредство на македонскиот или албанскиот јазик, оставија траги, покрај заемките од сите домени на животот и во образовниот систем. Меѓу другите ги издвојуваме: *калем*, *џефџер*, *џебиџар* итн. Истото се случува и со грчкиот јазик, каде што постоењето на грчките училишта во Пустец, Горица и Глобочени од 1922 до 1924 година кога Мала Преспа припадна на Албанија, доведе до позајмување одреден број лексеми како: *даскал*, која денеска се употребува со преносно значење за ‚учен и паметен човек‘, *сколија* која сè уште активно се употребува итн.

Отворањето на македонските училишта, кои не работеа редовно, биле попречувани и прекинати од тогашните режими, сепак доаѓањето на македонските учители од македонските краеве, како во 1890 година во Корча, каде што учеле децата не само од Мала Преспа, но и од Врбник, Дреново Бобошница и др.⁴, го разбуди чувството на македонскиот национален дух кај населението од овие краеве, кое сè уште е поактивно, за разлика од тие Македонци кои никогаш немале, барем еден буквар на мајчин јазик.

Долгогодишното постоење на албанските училишта и посебно на албанските учители, кои предаваа на албански јазик, јазик со кој се служеа и учениците во текот на наставата, иако меѓусебно го користеа македонскиот, доведе до позајмување одредени термини кои се користат заедно со предметите со кои се позајмени. Меѓу другите ги издвојуваме: *флетџ-лавдерим*, ‚пофалница‘ алб. fletë-lavdërim, *дефџеса* ‚свидетелство‘ алб. dëftesë, *орар*

⁴ F. Nikola, Literaturni tvorci od makedonskoto malcinstvo vo Albanija, str. 131

„распоред“ алб. *oqar*, *xarīim* „состав“ алб. *hartim*, *dikīim* „диктат“ алб. *diktim*, *lesim* „читанка“, алб. *lexim*. итн.

Што се однесува со лексемата *йровим* од алб. *provim*, иако се познава еквивалентната форма на македонски јазик „испит“, која изразито се употребува од постарите генерации, кај помладите владее албанската лексема. Овде покрај лексемата *йровим*, се употребуваат и албанските термини за двете варијанти на испитот, *ме шкрим* „писмен“, *ме љој* „устен“. Значи, може да се слушнат и двете варијанти, пр.: *Вчера имеме исїїїї ме шкрим*, или *йровим ме шкрим*. Кај одреден број говорители има тенденција да се замени формата *ме љој*, со калкиранта форма: *со усїа*, место *усїен*. Друга карактеристична заемка е и *бош* „слободен“. Иако, зборот слободен е доста познат и се употребува во јазикот на ова население во голем број контексти, како и во стандардниот македонски јазик, овде навлегува како и во албанскиот јазик *пјë oгë bosh* имаме *еден саїї бош*.

Кај постарите генерации кои, имаат пониско образование, и тоа го извршиле со македонски наставници, се среќава „почист“ македонски јазик, за разлика од генерациите од посредна возраст 30–50-годишни, кои морале да се образуваат на средни и високи албански училишта, влијанието на албанскиот е поголемо. Во последниве години, по деведесеттите години, кога комуникацијата со македонското говорно подрачје е поинтензивно и кога дел од оваа младина ќе се школува во Македонија, се забележува една тенденција за запазување на македонскиот јазик и за отфрлување одреден број албанизми.

Ромеин⁵ презентира една листа на надворешни фактори кои се клучни за зачувување на јазикот. Меѓу другите тој набројува: нумеричка бројност во релација со другите малцинства и со мнозинството, социјалната припадност, религијата и нивото на образованието, зачестеноста на мешаните бракови, односот кон малцинството и односот кон мнозинството и официјалната политика кон јазикот и кон образованието на малцинствата.

Додека Фишман⁶ смета дека јазикот има шанси долгорочно да преживее само доколку се пренесува во домот од една генерација на друга, додека етничките училишта и црквата само можат да потпомогнат во зачувувањето на јазикот.

Како што веќе наведовме, образованието игра голема улога во зачувувањето на својот идентитет, но како може да се зборува за такво нешто кога тоа не постои во поголем дел од преде-

⁵ Rommaine, S. (1998) *Bilingualism*. Blackwell Publishers

⁶ Fishman, J.A. (1991) *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters

лите каде што се застапени Македонците во Албанија, во ниедно образовно нивоа, а и таму каде што тие барем се нарекуваат како малцинства, се иселуваат од своите матични огништа, поради тешките општествени услови со кои се соочуваат.

Во овие услови во кои се наоѓаат Македонците, каде што македонскиот јазик е застапен и се изучува само по мал број предмети, како: буквар и математика, а историја на македонскиот народ е предмет кој формално се изучува од 2006/2007 учебна година, а се очекува да влезе во образовните програми за малцинствата оваа учебна година, а кога другите предмети се изучуваат на албански јазик, во овие услови наметнувањето на иновациите и прифаќањето на новите концепции и термини на албански јазик, е неизбежливо. Ваков процес на транскултурна дифузија е многу честа појава, особено оваа е поизразита кај оние Македонци, кои се поставени во урбаните зони и кои немаат никакво образование на македонски јазик. Кај овие Македонци, културолошката промена се предизвикува од средината, од иновациите и другите внатрешни влијанија, како и од контактот со албанската култура.

Настојваме на образованието, затоа што тоа е единственото оружје со кое се застрелува и се разбудува свеста за националниот идентитет, којшто навистина се претставува како сериозен проблем, особено со големата демографија на македонското население, каде што денес поголемиот дел од Македонците во Албанија се застапени во поголемите градови, и во услови кога не постои никаков степен за изучување на мајчиниот јазик, ниту своја црква, во овие услови асимилацијата е неизбежна, особено земајќи ги предвид овде и политичките методи за распарчување на македонскиот етнос, со нарекување и изјаснување како Бугари, Срби или Албанци. Таа политика се спроведува со години, како и во другите соседни земји, каде што живеат Македонци.

Динамиката на модерниот живот, секојдневните контакти со албанските медиуми, современите контакти со мобилната комуникација, интернет, сателитски програми, ја појавија неопходноста и потребата за промена на начинот на комуницирање на неколку аспекти, каде што општата рационализација на изразот, стана неизбежна.

Вистината е што сите овие општествени промени довеле до промена и на малопреспанскиот израз во јавното општење со употреба на голем број лексички елементи од албанскиот јазик, кој го чувствуваат поблизок и полесно се изразуваат на тој јазик. Така што поранешниот лексички фонд, кој бил застапен само на секојдневната домашна комуникација и доста богат со сточарска и земјоделска терминологија, покрај општествените промени, се по-

јави потребата за позајмување и проширување на стеснатиот лексички круг, со изразот на урбаниот и универзалниот свет.

Македонскиот јазик во Албанија се наоѓа на степен на рурален аспект на изразување во некои мали владејачки кругови, меѓу кои: локалната општина, кратката програма од 15 минути емитување вести на македонски јазик и 15 минути народна музика на Радио Корча, но сето тоа е многу малку и недоволно за ова малцинство и за рационализирање на македонскиот израз.

Има многу фактори како географската дистрибуција, изолација од македонската говорна средина, мешаните бракови, мобилноста на населението, религијата и друго. Изолацијата, исто така, се јавува како амбивалентен фактор. Таа може да придонесе за зачувување на јазикот кога членовите на групата се изолирани од другите групи и имаат малку контакти со мнозинската група.

Сите овие промени, како тие политички, економски или демографски, генералната урбанизација на македонското население, промените во општиот систем на мислењето, големите промени кои настанаа со излегувањето од едно општество со сосема непозната технологија кон едно општество со глобална информатизација, сите овие доведуваат до потребата за забрзан развој во областа на јазикот, за обновување на јазичната ризница со проширување на нови зборови и термини. Во овие услови, би требало да се вложат поголеми напори за запазување на македонскиот јазик, особено наставниците треба да внесуваат доволно грижа и силна желба за негување и почитување на мајчиниот јазик, секаде каде што се наоѓаат Македонците, особено да се настојува за чувањето на говорниот и пишуван македонски јазик.

ЛИТЕРАТУРА:

Romaine, S. (1998) *Bilingualism*. Blackwell Publishers;
Fishman, J.A. (1991) *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters;

Ф. Никола, *Литературни творци од македонското малцинство во Албанија*;

Grosjean, F. (1982) *Life with Two Languages, An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Mass: Harvard University Press;

Стијојка Бојковска

СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РЕПУБЛИКА ГРЦИЈА И ВО РЕПУБЛИКА БУГАРИЈА

Предмет на овој реферат е претставување на современите состојби по однос на прашањето за статусот на македонскиот јазик на Македонците во Република Грција и во Република Бугарија. Целта на моето излагање ќе биде, пред сè, да се посочат надворешнојазичните фактори, решавачки за статусот на македонскиот јазик кај Македонците во овие, на Република Македонија, две соседни држави во втората половина на XX век.

Имено, кон крајот на XX век, како што е познато, настанаа глобални политички и општествени промени. Преминот од еден систем во друг очигледно измести многу нешта во правец на побрзиот прогрес на многу прашања од сите сфери на живеењето на нашиве простори. Новиот, сè уште на повидок, демократски процес создаде можност секој граѓанин, особено во постсоцијалистичките земји, да го изразува слободно своето политичко убедување, национална припадност, како и својата верска посебност. Поголемиот дел од прогресивниот свет овие промени ги дочека со голема верба, зашто тој историски нов момент е, всушност, и неспорен прогресивен пресврт што носи нови идеи и перспективи за креативност, со стремеж кон општоевропски соживот и просперитет. Токму затоа националните прашања и суштината на нивното толкување, прашањето за националните малцинства, за етничките заедници и прашањето за зачувувањето на националниот идентитет на еден народ, се најважната и главна компонента во развитокот на понатамошните заемни односи меѓу народите, во нивното посакувано приближување кон современа и обединета Европа.

При обработката на оваа тема се одлучив на проблемот да му пристапам повеќе од современ/реален аспект. Земени се предвид, за едно вакво претставување и одредени историско-политички и социолингвистички фактори важни за статусот на Македонците и на нивниот јази во рамките на објективните балкански реалности во текот на дваесеттиот век. Овој период е особено важен токму поради изразито

динамичните промени кои се случува во историскиот развој на македонскиот јазик во балкански контекст.

Имено, „неминовниот биолошки и културен развој на македонскиот народ/нација во услови на постоење на една историска територија и со еднородна етничка компактност (како и секоја друга нација), со поразвиена или, на моменти, помалку развиена културна традиција, создава можност во, за него, поволни историски услови да решава сам за својата историска вистина“ (Киселиновски 1987:16). А прашањето за тоа каква беше и каква е состојбата со Македонците и македонскиот јазик во текот на неговото историско постоење, во науката е доволно познато. Македонскиот јазик ја зафаќа јужната периферија на словенскиот јазичен свет, а таквата негова поставеност, пак, нашла одраз во неговите специфичности наспрема другите словенски јазици.

Состојбите во поглед на статусот на македонскиот јазик во сите соседни држави (гледано од денешен аспект) зависат, пред сè, од односот на овие држави кон Македонија и Македонците, нивната историја и култура, но и од моќта на самите Македонци да се изборат за правото да го употребуваат својот мајчин, македонски јазик. Постојат, во таа смисла, разлики во однос на статусот на Македонците и нивниот јазик поодделно во секоја од соседните држави.

Статусот на македонскиот јазик во Република Грција

Во овој дел од рефератот ќе се задржиме на некои моменти во опстојувањето на Македонците и македонскиот јазик во сите сфери на нивното живеење во Грција.

Кога зборуваме за статусот на македонскиот јазик во Република грција, и покрај грчкото негирање на македонското национално малцинство во своите граници, ќе ги наведеме, иако периодични, примерите кога имало извесно, некакво, официјално признавање на македонскиот јазик. Така, во 1925 година во Атина е објавен *Абеџегар*, буквар наменет за македонското национално малцинство, но буквар со кој македонските деца требаше да ја учат латиницата како свое писмо/азбука и со тоа да можат да се оддалечат што е можно повеќе од својата кирилска традиција. *Абеџегароѝ* е напишан на македонски јазик со карактеристики на леринскиот и на битолскиот дијалект/говор. На пример: „даскало не учи да зборваме, да пејме, да пишаме, да бројаме и да играме...“ Но, овој буквар никогаш не дојде до рацете на македонските деца, а условот на нивните родители – барање настава на македонски јазик – не беше исполнет.

Македонците во Грција, исто така, на двапати успеале да се изборат за правото на јавната употреба на македонскиот јазик, и тоа: во училиштата, во печатот, како и во другите дејности од областа на културата. Најпрвин, тоа било во 1944 година кога Македонците биле

вклучени во антифашистичката борба во Грција, а потоа во 1947/48, во текот на Граѓанската војна во Грција, во која активно се вклучија и Македонците на страната на прогресивните грчки сили (ДАГ). Во 1942 година, во Воденско беше формирана Македонската антифашистичка организација (МАО), а во 1943 год. и Славјаномакедонски народно-ослободителен фронт (СНОФ) во Костурско и во Леринско. Овие организации, пак, издавале неколку весници на македонски јазик: „Преспански глас“, „Црвена ѕвезда“, „Славјаномакедонски глас“, „Победа“. По ослободувањето, во есента 1944 год. во овие краишта на Грција почнале да се отвораат македонски училишта. Откако се направиле подготовките за составување буквар и читанка, паралелно почнал и курс за учители. Предавањата биле на македонски јазик, а им се предавало за историјата на македонскиот народ, како и за основните помала за учење на јазикот. Веднаш по завршувањето на обуката, од октомври 1944 почнале да работат училиштата во Костурско и во Леринско (Курјазовски 1987:201). Во овој период биле оформени повеќе клубови и културно-уметнички друштва, Во истовреме почнуваат да се јавуваат и првите весници на македонски јазик: во Лерин се издава „Земјоделско знаме“, а по формирањето на НОФ, во 1944, и весниците *Билџен*, *Нејокорен*, *Зора*, *Единство*, *Победа*, *Ослободител*, *Нова Македонка*, сите на македонски јазик. Така, во текот на Граѓанската војна, Македонците во Грција, отвораат македонски училишта (дури 87 со 10.000 ученици, 257 Македонци учители го посетувале курсот за обука на учители), регулирано со акт бр.5 на Главниот штаб на ДАГ од 10 август 1947. Но по поразот на ДАГ, предвидувајќи го текот на настаните, меѓународните хуманитарни организации овозможиле масовна евакуација на повеќе од 8000 деца во 1948 год., а во 1949 год. над 50.000 Македонци емигрирале (Курјазовски 1987: 345). Познати се од поново време, од 70-ите и 80-ите години на XX век, директните теренски дијалектолошки и социолингвистички истражувања во овој дел од Грција (странски и македонски) кои констатираат сосема поинаква состојба по однос на македонскиот јазик и неговиот статус. Знаењето и користењето на македонскиот јазик од страна на македонските родени говорители во Грција може да се следи и генерациски и од социолингвистички аспект. Ќе цитирам само едно сознание на еден германски лингвист-балканолог и славист, Роланд Шмигер (1996) кој, по едно негово испитување на македонскиот јазик во Грција, ќе заклучи: „Како што се гледа од овие егземплярни разгледувања врз основа на теренскиот материјал од Костурско, јазичната ситуација кај Македонците во Грција е од социолингвистички интерес во таа смисла што тука ‚во живо‘ се набљудува процесот на постепено заменување и потоа наполно истиснување на еден јазик од друг“ (Минова-Ѓуркова 1998:235). Македонците и понатаму ги употребува(ле)ат словенските имиња и

презимиња, словенските топоними, го негуваат својот фолклор, но немаат организирани форми за негова афирмација.

Кога сакаме да зборуваме за актуелната состојба на Македонците во Грција, ќе го цитирам искажувањето и на архимандрит Никодим Царкњас, кој по сериозните политички омаловажувања од страна на грчката власт, сепак вели: „Во однос на остварувањето на правата на Македонците во Грција дуваат попријатни ветришта. За нас денес во Грција е нешто подобра, но ние Македонците, сакаме Грција нашите малцински права да ги прифати и уставно“ („Народна волја“, февруари, 2003, бр.2). По судскиот процес што беше воден против него, тој, од 1994 год. е прифатен како свештеник на друга православна црква од страна на Грција, а Македонците во Грција почнуваат послободно да зборуваат за својата национална припадност. Според Л.М.Денфорт (1966), пак, во Грција нема ограничувања во врска со употребата на македонскиот јазик, ниту во приватните ниту во неформалните јавни ситуации, така што луѓето од леринско-костурскиот крај најчесто зборуваат на македонски јазик. Моите лични контакти со Македонците од Грција, реализирани уште во почетокот на седумдесетите години, како истражувач на македонските дијалекти/говори во Мегленско, го потврдија постоењето на македонската реалност во овој дел од Грција и пошироко, но и големата застрашеност и несигурност кај македонското население таму, наследени од минатото. Има многу приказни, се разбира тажни, околу репресијата, дискриминацијата и асимилацијата кон Македонците и нивниот јазик, кон нивната култура и цивилизација.

Иако Грција ја ратификува Европската конвенција за заштите на човековите права, во 1963 г., сепак, таа ратификација не ја сфати како голема обврска за себе. Во 1985 г. Грција потпиша еден протокол на Конвенцијата со кој им се дозволува на поединци (респ. Македонци) да се жалат кај Европската комисија за човекови права за евентуални прекршоци од оваа област. Со тоа се создадоа услови за појава на движења за човекови права и кај претставниците на македонското малцинство во Грција. Така, Македонците во оваа наша соседна држава, преку своето движење за човекови права бараат пред сè: признавање дека постојат како национално малцинство во оваа држава; право да го сочуваат и да го употребуваат својот јазик, својата култура, да ги сочуваат своите лични имиња; да се сочува сè она што е изложено на исчезнување поради ставот на грчката власт и политика; да се стави крај на дискриминаторството во областа на образованието и вработувањето. Сево ова го бараат во рамките на грчката држава, изјаснувајќи се против какво било менување на границите. Еден од водачите на движењето за човековите права, во 1990 година, вака ги формулирал основните барања на Македонците во Грција; „Ние сакаме слободно да кажеме кои сме Македонци, Славомакедонци. Ние имаме ист јазик како Македонците во Југославија“. Во последново десетлетие се создаваат нови услови

кои водат кон надежно решение на статусот и на Македонците и на македонскиот јазик во Република Грција. Имено, во 1991 година во Грција е формирано *Македонското движење за балкански ѝросѝери-ѝеѝ*. Ова движење учествуваше на изборите за Европскиот парламент во 1994 година, под името „Виножито“ (масовно европско движење што ги застапува интересите на јазичните и на културните малцинства, односно Организација на македонското етничко малцинство во Република Грција). Ова движење го издава и списанието „Нова Зора“, политичко списание, а се печати двојазично (на грчки и на македонски јазик).

Статусот на македонскиот јазик во Република Бугарија

Во периодот непосредно по вклучувањето на Пиринска Македонија во границите на Бугарија, се влошуваат општите услови за живеење на македонското население од повеќе причини. Пиринскиот дел беше третиран како составен дел од бугарската држава, се спроведуваше целосна политичка и национална асимилациона политика кон нив.

Извесно подобрување на положбата на Македонците во Бугарија и односот кон сè што е македонско, се забележува во периодот по Првата светска војна (1920-1923) во времето на демократската влада на Александар Стамболиски. Влошување на состојбите во периодот 1924-1934, па повторно ублажување на односот кон Македонците и нивниот јазик и култура во Бугарија (1934-1941), но со продолжено непризнавање на националните права. По Втората светска војна, политичките промени во Бугарија се одразија, исто така, и на односот кон малцинствата, што се забележува и во пописот од 1946 и 1956 год., кога како Македонци се изјасниле 252.908, односно 178.862 во пиринскиот дел на Македонија па сè до немање Македонци во Бугарија (пописот од 1975). Во периодот 1944-1948 год., во времето на комунистичката власт во Бугарија и во тогашната ФНРЈ, доаѓа до спогодба за создавање политички услови за признавање на македонскиот народ, на неговото право на самоопределување. Според таа спогодба Бугарија, се обврза да им даде на Македонците од пиринскиот дел на Македонија да го изучуваат својот мајчин македонски јазик. Тогаш доаѓа до прво признавање на постоење на македонската нација што доведе до давање еден вид културна автономија: се дозволува изучување на предметите македонски јазик и македонска историја во бугарските училишта во пиринскиот дел на Македонија, со учители (96) испратени од НР Македонија, а Горна Џумаја (Благоевград) бил прогласен за главен град на Пиринска Македонија. „Како ученик во гимназијата во градот Сандански јас, исто така, учев македонски јазик и македонска историја. НР Македонија подготви и испрати учители кои предаваа на македонски“ заклучува Јан Пирински, главен и одговорен уредник на весникот „Народна волја“ („Народна волја“, февруари, 2003). Тогаш беше отворен Маке-

донски народен театар во Горна Цумаја; се растураше македонски печат, а во в. „Пиринско дело“ се објавувале прилози и на македонски јазик. Односот кон Македонците и нивната култура и идентитет повторно се враќаат „на старо“ (по 1958), кога ставот на Бугарија е: Македонци нема – ни во Бугарија ни во НР Македонија.

На крај, ќе го изнесеме заклучокот за статусот на македонскиот јазик (стандарден) на Македонците во Бугарија: контактот со него преку образованието, печатот, тетарот и преку книгата траеше многу кусо време. Наспрема тој кус период, функционира официјалното изучување на бугарскиот јазик, кој е истовремено и јазик на образованието и на Македонците од Пиринска Македонија и пошироко во Бугарија. Општествено-политичките промени во почетокот на деведесеттите години во Бугарија не доведоа до некои поголеми промени во однос кон македонското прашање. Македонците сè уште немаат статус на малцинство. Најновите сознанија за статусот на македонскиот јазик на Македонците во Бугарија покажуваат дека, и покрај тоа што не постојат организирани и официјализирани форми на изучување на македонскиот јазик (со исклучок на весникот „Народна волја“ – македонски весник за теорија, историја, култура и уметност, регистриран како „периодичен вестник за теорија, историја, култура и изкуство“, а излегува во Благоевград. Весникот се печати на бугарски јазик, но има и статии, па и литературни творби и научни текстови, на македонски стандарден јазик. Родените говорители во Пиринска Македонија во голема мера го познаваат македонскиот стандарден јазик.

ЛИТЕРАТУРА:

- Абецедар- *Јубилејно издание*- Атина 1925, Скопје 1985.
- Денфорт 1966: Л. М. Денфорт, *Македонскиот конфликт*, Скопје
- Кирјазовски 1987: Р. Кирјазовски, *Македонски национални институции во еѓејскиот дел на Македонија (1941-1961)*, Скопје.
- Киселиновски 1987: Ст. Киселиновски, *Сџајусот на македонскиот јазик во Македонија (1913-1987)*, Скопје
- Македонскиот ѓрашање на сџранициите од Ризосџасиите меѓу двеите војни* (избор и редакција на Јосиф Поповски), Скопје 1982
- Минова-Ѓуркова 1998: Л. Минова-Ѓуркова, *Македонски јазик, Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole
- Нова зора* – Политичко списание на „Виножито“
- Народна волја* – Македонски весник за теорија, историја, култура и уметност
- Поповски 1981: Т. Поповски, *Македонскиот национално малцинство во Буџарија, Грција и Албанија*, Скопје
- Чашуле 1970: В. Чашуле, *Од ѓризнавање до неѓирање*, Скопје
- Шмигер 1996: Р. Шмигер, *За ситуацијата на македонскиот јазик во Грција, 22 научна дискусија на 28. меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје

Драги Сџефанија

МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НЕКОГАШ И ДЕНЕС

1.

Колку повеќе се продира во историјата, толку подалеку се пропаѓа во нов свет, многу стар, досега непознат или затаен. Точно затоа е поучна народната песна, што ја научив уште како дете од баба ми Флора, а ја пееше и мајка ми:

*Народе македонски,
со какви идеи си ти,
Досџа сџијааш, разбуди се,
свесџи се, не сџи ти...*

и натаму:

*Срам го лем е за џебе,
сам да не се знаеш.*

А ние, Македонциве не се познававме себеси. Така е. Во првата најобемна историја издадена во првата македонска модерна и слободна држава, иако социјалистичка, барем држава, е запишано дека сме едно од словенските племиња дојдени со пливање или со слав преку Дунав во VI век. И овде сме до денес. Толку. А што било пред VI век. Сме биле ли некакво безимено стадо од заткарпатските степи или од Кавказ, а можеби од Авганистан или Пакистан. Последниве дваесетина години забележавме дека некој намерно ни ја украде историјата, сакајќи и нас да нè обезличи, потоа да нè украде и накрај да нè снема. Затоа нè прогласуваат за дојденци или за „догоши“, како што ги викаат новодојдените од сиромашните бивши југокраеве во Војводина. А таа затаена историја, некои „неверни“ Македонци, тип на „квазимакедонци“ кои велеа дека кралот Филип II бил Македонец, како што бил и неговиот велик син Александар III Македонски. Сигурно тие не биле Грци. Се биеле жестоко и ги покориле Грците. Како може Грк со Грк толку крваво да се бори?! Најлесно и најпросто е да се рече дека најпознатите, претходно спомнати македонски кралеви биле

Грци, а со тоа и тие пред и тие по нив, сè до денес Македонците се Грци. Фактички и историски империјализам покажан на дело. Евроатлантскиот НАТО, создаден да ја брани Европа, сега нема од кого, си ги гаври очите во Ирак и во Авганистан. А Грција е натовка. И ние, Македонците, плачеме да нè примат во натовското јато! Во грчкиот ген, како и на целата натовска структура, империјализмот им е основна идеологија. Затоа Грк денес не може да сфати Александар да се вика Велики, иако светот сè повеќе го нарекува Македонски. Досега никој не рекол Александар Грчки?! Дека сепак нешто се менува покажуваат новите истории за Македонија, почнувајќи од неодминливиот англиски историчар Хамонд или новата „Историја на Македонија“ од полската историчарка Ирена Ставова-Кавка¹, којашто на стр. 30 пишува: „Времето на владеење и заземање на исток од страна на Александар обично се спомнува како хелинистична епоха. Теза којашто денес со големо задоволство е пропагирана од Грците, но не е точна. Археолошките наоди покажуваат на големи културни дејства на источните култури...“ Треба некој друг да ни ги отвори очите дека војувањето на Александар влегува во хелинистичката историја. Но, на светот му е полесно сè да сведе во хелинистичко-римскиот кош, не сакајќи да го отвори македонскиот. Како може европоцентристичката историја да ги смета реформите на Александар во економијата, војската, политиката за хелинистички, кога и правата што им ги дал на освојените многубројни народи биле еднакви како на Македонците и на Грците, наспроти учењето на Аристотел, учителот на Александар „којшто сите покорени народи ги сметал за варвари и робови.”² Несфатливо е застареното европско историско мислење дека тоа е хелинистички период и во врска со монетарната реформа. Александар го замени и персискиот дарик и грчката драхма со македонските пари *στατήρ*. Сакал со канали преку Нил и Црвено Море да ја поврзе Индија со Африка и со Европа. Тука треба да се води борба и да се разбие инертноста на старата историја. Како можат македонско-римските војни (три на број) кога Македонија и целиот Балкан паѓа под римска власт да се сметаат за хелинистички?! Нам друг ни ги отвора очите, а ние дрееме, ако не спиеме.

2.

И така, кога нашата стара историја нè пробуди, се разбуди во нас прашањето како зборувале тие луѓе Македонци од времето на Александар Македонски и пред него. Откриваме дека – маке-

¹ *Historia Macedonii*, Wroslaw, 2000.

² На истото место, 30.

донски. Каков македонски? Како нашиов денешен? Секако не. Но тој никако не бил грчки – туку македонски. Сигурно не како денешниов како што зборувам денес, зашто секој јазик за 100 години има развој, усовршување и по 2.500 години не личи на претходниот. Каква што е ситуацијата со старогрчкио или латинскиот. И едниот и другиот се заборавени јазици за општа комуникација.

3.

Сама се наметна инспирацијата да наведем мисли за Македонија извлечени од француско-американско-германско-холандски филм *Александар* на режисерот Оливер Стоун, снимен во 2004 година. Во него актерите ја викаат земјата и војската на Александар со тогашното, односно сегашното милениумско име – Македонија, односно македонска. На богатите пирови Александар секогаш наздравувал: *Пиеме за македонскајџа војска*. Тоа што е многу интересно во филмот никогаш во такви моменти не се спомнува Грција. Да се вратиме на почетокот од филмот: Пела не била во *Грција* туку во **Македонија**, Александар не рекол дека *Грцијџе* се слободни туку **Македонците**, не командувал: *најред Грци* туку **напред Македонци**, не им препорачувал на македонските војници да раѓаат добри *Грци*, туку да раѓаат добри **Македонци**, не наздравувал за *грчкајџа*, туку **за македонската војска** и ги натерал *Грцијџе* да им се поклонуваат на **Македонците**. Прашањето е просто и логично: од каде сега македонската историја станува грчка?!

4.

Во книгата на Фридрих фон Кохенхаузен *Големиие восководачи*, за најголемите војсководачи во историјата,³ во студијата на германскиот полковник Ханс Мунт се вели дека *многу се скудни извориџе за македонскајџа војска и воената вештина за времето кога Александар Велики стипаил на власт...*, ама кога го набројува нејзиниот состав вели: *„Пешиадија. Македонски џезетџери, џешиадија не кралевајџа ггарда...фаланга џостипавена во длабочина од 8 до 16 луѓе... со сариси (којџа) долги 5,5 метри...“*, *џоџоа „македонски хиџасџиџи, елиџна единџа за блиска џоеднечна борба...коњџца, џеешко вооружени хетџери: кралска џридружба, оклџоџници на коњџи, македонски благородниџци... А понатаму во текстот се пишува за „македонска стџрана, македонско десно крило, средина на македонскиот борбен џоредок, џоловина на македонскајџа коњџца, македонски стџрелџци, македонска џаџџ-*

³ *Велике војсковође*, Београд 1937, 48.

ковина“ и слично (сите коси ознаки се мои). Александар Македонски се смета дека е основоположител на артилеријата во војската. Неговите инженери први конструирале и војската при опсадите употребила двоен подвижен по височина и насока катапулт за стрелање од земја и од брод при заземањето на феникискиот остров Тир.⁴

5.

Сојузништвото со Грција не значеше дека Македонците се Грци. Кога Филип ги покори нив, него го гледаа како човек кој ќе ги спаси Грците и својата земја од персиската опасност. И затоа Филип ја прифати панхелинистичката програма на Исократ со пресудно и намерно влијание на македонската политичка и воена моќ.

И кој е заклучокот од оваа прва поставка? Дека уште пред 2300 години тој македонски јазик бил апсолутно различен од грчкиот кого Македонците не го разбирале. Голема несреќа на Античките Македонци е во тоа што тие немале свое писмо, како и големата келтска цивилизација, за да можат, да го покажат својот јазик како изгледал. Индиректните податоци напомуваат дека тој јазик бил команден во Филиповата и во Александрова војска. Некои сакаат да го прикажат тоа како мит, посебно Грците. Затоа не нè изненадува обидот на македонски прочувачи на старите негрчки споменици, кои бараат некаква македонска подлога на античкиот македонски јазик. Не нè изненадува ниту обидот на Илија Чашуле, па онаа макотрпна работа на Ташко Белчев, па на Александар Донски и други. Не треба да нè чуди и изненади што се бара некаква врска од времето на Александар со Хунзите во Пакистан или со Кафирите во Авганистан. Тоа се обиди во кои се бара вистината. Колку обиди во науката се неуспешни додека не се дојде до вистината? Овие можат да бидат скитања пред да се дојде до вистината.

Присвојувањето на античките Македонци од страна на Грците само затоа што Пела (како и најголемиот дел од етничка Македонија) се наоѓа денес, по несреќа, под Грција не им дава право да ги прогласи нив за Грци. Ако тие биле Грци, а овие што живеат во Северна Грција сега се декларираат за Македонци, основно прашање зошто овие Грци не зборуваат македонски како нас во Р. Македонија. А за да бидеме обезличени најлесно е да нема Македонци нигде, ниту во оваа мала земја Македонија, која се силува да прими друго име, да се избрише и да се заборави, а светот и квазидемократска Европа тоа го гледа и молчи и така

⁴ *Politika*, 3.04.2010, Jan M. Dlugocz., *Strelawe bez barut*, 96-98.

може да нема Македонци, може да нема македонски јазик. Како што се сметаше мит и јазикот македонски на Филиповата и на Александровата македонска војска, од каде денес веќе се влечат конкретни докази за различноста со грчкиот јазик.

6.

Дека јазикот во македонската фаланга и коњаница на чиешто чело стоеле македонски офицери бил македонски покажува забелешката кај Плутарх⁵: „Проблемо̄и на македонскио̄и јазик овде се уӣше не е решен ꙗоради скуднӣе остӣа̄иоци: дали то̄а било само една варијан̄та од дорски дијалек̄и или ꙗосебен јазик кој бил неразбирлив за Елинӣе. Важно е да се с̄омене дека Тукидид ги о̄ишува Езолјанӣе (кои биле во близина на Македонија, но с̄ејак Елини без сомнение) дека Македонцӣе се „**сосем неразбирливи ꙗо јазико̄и**“. Во книгата на Фридрих фон Кохенхаузен,⁶ се вели: „во војската на Александар учествувале грчките и балканските сојузници. но јай̄ка̄ӣа и командиӣе во одделни о̄перативни делови биле македонски – и во бӣикӣӣе на главно̄ио напад̄но крило секо̄а̄и биле македонски единици. Сила̄ӣа на оваа војска ја сочинувале 3 работ̄и: ꙗрво, нејзинио̄и совршен офицерски кор, состо̄авен од членови на македонско̄ио ꙗлемс̄иво коешӣо било во блиски лични односи со крало̄и, в̄торо национално хомо̄ген состо̄ав на одделни о̄перативни делови ме̄у разнонародна̄иа војска и ꙗретӣо цврстӣа̄ӣа дисциплина во девет̄годишната̄иа војна...

7.

За тоа убаво тврди Улрих Вилкен во *Александар Македонски*⁷ „Дури во времето на Филип, Грцӣе видоа во Македонцӣе негрчки народ...“ А тие Македонци, како и денешниве што живеат денес во Грција не зборувале грчки. Дека било така потврда наоѓаме во биографијата *Александар Македонски* на Плутарх⁸: „кога во еден несовладлив гнев Александар рийнал на нозе и ꙗочнал на **македонски** да ги вика своите шип̄ионоски...“ Оттука и констатацијата што се влече во биографијата на У. Вилкен дека командите и разговорите што ги воделе големите и малите воени единици на Александровата војска како Парменион, Антипатар (оставен да ја чува Македонија), Полистрат, командантот на телесната стража Лисимах, наговиот син Филота зборувале исклучиво *македонски*.

⁵ *Александар Македонски*, Скопје 1994, 70.

⁶ *Велике војсковође*, Београд 1937, 48.

⁷ Скопје, 1988, 55).

⁸ Скопје 1994, 69-70.

Најсигурен податок за македонскиот јазик од Филип-Александрово време сретнуваме во обемната и многу уверлива „Историја на Македонија“⁹ од Васил Тупурковски, којшто ја опишува битката на Александар со Тракијците на преминот Шипка: „... тој им наредил на своите војници да извршат маневар на разделување и да ги пропуштат колите (а тие биле помногубројни од македонските: заб. наша), или пак доколку немало доволен простор, да легнат на земја и со штитовите да создадат еден вид рамна патека по којашто забрзаните коли би поминале над нив. Војниците, искусни ветерани од походите на Филип II извонредно ја извршиле својата задача, при што македонската војска немала ниту една единствена жртва. Уследил јуришот на штитоношците и на стрелците при што Тракијците се повлекле пред громогласниот јушишен повик на Македонците: **Ала-лај**“. Овој штурмовен повик е потврден во повеќе извори од разни автори и е многу веројатен, зашто и при денешното: ура, вокалот **а** има продолжено дејство: ура-а-а-а-а-а-а-а, како при веројатното: ала-а-а-а ла-а-а-а-а-а-а-ај.

Во првата книга „Историја на македонскиот народ“ (Скопје 1969) многу мало место му е посветена на најстарата историја македонска, одвај триесетина страници, заедно со описи на предисториското првобитно општество, периодот на македонскиот кралев и династии, па сè до паѓањето на Македонија под Рим. Додека постојат мноштво археолошки и историски споменици, податоци за јазикот, иако многу општи, добиваме при описот околу создавањето на древната македонска држава. При набројувањето на најстарите племиња: Бригити (Фриги), Едонци, Пајонци, Пелагонци се сретнуваме со констатацијата дека точно тие „оди́рале уло́га за формирање́то на јазикот и народноста на сѝарии́е Македонци“¹⁰. Податоци за тогашниот македонски јазик има и кај други историчари.

8.

Поттик за предложенава тема ми беше книгата „Na macedonskem bojišču“ (*На македонскиот фронт (војувалииште)*) од словенечкиот новинар Милан Плут¹¹, објавена во Љубљана во 1913

⁹ *Историја на Македонија од древностиа до смртиа на Александар Македонски*, Скопје 1993, 259.

¹⁰ *Историја на македонскиот народ*, книга орва, Скопје 1969, 33.

¹¹ Според Slovenski bibliografski leksikon, k.2., Ljubljana 1933-1952, Милан Плут е новинар кој работел во разни весници во Љубљана, Сплит, Белград, Трст. Бил голем приврзеник на југословенството, под кое подразбирал српска доминација и го пропагирал ириденстичкото движење кај Словенците. Живеел од 1881-1925 година.

година. Мислејќи дека тука ќе сретнам реални податоци за Македонија и македонскиот јазик како кај Антон Мелик¹² или Нико Зупанич¹³, бев непријатно изненаден од неговата необјективност. Како да читаш текст од најголем српски националист. Милан Плут како новинар, заедно со други воени дописници во Првата балканска војна одел со српскиот генералштаб преку Белград, Ниш до Врање, а оттука само ден по Кумановската битка стигнал до таму, а потоа до Скопје, Велес, Прилеп и Битола. Секаде гледал само Срби. Меѓутоа кога доаѓа во Битола пишува: „Во градот се зборува многу грчки, скоро повеќе отколку *српско македонско наречје* (подвл. мое). Ама грешно е да се мисли дека населението е повеќе грчко. Не, грчкиот јазик во Битола и во многу други македонски градови е како германскиот во долноштаерските градови... Од каде такво грчко влијание? Како е тоа многу *македонски Словени* (сега не Србо-Македонци? заб. моја) не се потурчиле, односно не го примиле јазикот на владетелите?...“¹⁴ Давајќи објаснување потоа пишува: „... словенското население во Македонија не го прифатило турскиот јазик, затоа што немале можност да го научат...а турските службеници се мачеле да го научат како-така, јазикот на кој зборувал народот... Грците пак вршеле свое влијание над словенското население преку црквата и училиштата...“ пред сè преку трговијата, којашто била во грчки раце „... и грчкиот јазик се сметал „за јазик господски“, како што за жал, денес многу Словенци го сметаат германскиот за „поарен“ јазик. Смета дека работите се средуваат од основа: „Српскиот јазик го зазема своето природно место и грчкиот полека ќе исчезне, зашто *македонскиот Срби* нема да бидат под грчко влијание...“¹⁵

Од зборовите што ги чул меѓу Македонците, обата од турско (персиско) потекло, ги спомнува: *кула* (двапати: прво како највисокото место во бегова куќа како набљудувачница и тврдина со отвори за пушки, просто кула) со значење на тврдина, замок (стр. 39) и со деминутивот тврдинка, замче (стр.117): *grad, gradič* на словенечки и уште „*хан*“ (некаква крајпатна крчма)“ убаво објаснета во формата денешна **ан** во „Речникот на македонскиот јазик“ од Зозе Мургоски како: „(крајпатна) гостилница со преноќиште“. Тоа е всушност денешната модерна *мотел*, повторно прецизно објаснета кај истиот автор како „крајпатен хотел со место за паркирање“. Патем би додале дека и старите анови имале место за паркирање, но за магариња и коњи. Многу мудро се оградува Зозе

¹² *Do Bitole in Ohrida*, Ljubljana 1924.

¹³ *Macedonija*, Ljubljana 1904.

¹⁴ Milan Plut, „Na macedonskem bojišču“, Ljubljana, 1913, 125.

¹⁵ На истото место, 126-127.

Мургоски ставајќи во заграда „(крајпатната)“ гостилница, зашто ановите биле покрај пат: како Маврови Анови на патот меѓу Дебар и Гостивар, но биле и како хотели со истите принадлежности и в град како Сули ан или Куршумли ан во Скопје или анос од Коцаревци во Охрид што се наоѓал меѓу денешна „Летница“ и трговскиот центар со турскиот амам. И толку за јазикот македонски.

Найталија Прасолова

**МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НА КАТЕДРАТА
ЗА СЛОВЕНСКА ФИЛОЛОГИЈА
НА САНКТПЕТЕРБУРСКИОТ
ДРЖАВЕН УНИВЕРЗИТЕТ**

Катедрата за словенска филологија во Санктпетербургскиот државен универзитет постои од 1835 година. Тогаш таа се викала Катедра за историј и литератури на словенските говори. На чело на катедрата стоел Петр Иванович Прејс, којшто ги изучувал словенските јазици во споредба со класичните и со германските јазици под менторство на Александар Христофорович Востоков од Петербургската академија на науките. Од Катедрата излегувале добри стручњаци по теоретска славистика. Од 1944 година во Санктпетербургскиот (Ленинградскиот) универзитет започнало практично изучување на странски словенски јазици – бугарски, полски, српскохрватски и чешки. Сега на Катедрата се изучуваат речиси сите словенски јазици: бугарски, полски, српски, словачки, украински, хрватски, чешки; и само како втор или како трет словенски јазик – белоруски, македонски и словенечки. Секоја година објавуваме по три-четири специјалности. Во последните години активно се развиваат хибридни специјалности коишто им предлагаат на студентите да го изучуваат чешкиот или бугарскиот или српскиот или словачкиот јазик истовремено и во споредба со англискиот јазик, а украинскиот или полскиот јазик во споредба со германскиот јазик. Воведувањето на тие хибридни специјалности ни овозможува да се зголеми интересот за словенските јазици. Студентите се запишуваат и учат по четири години (бакалавриат), после може да продолжат со магистратура уште две години. За аспирантура (којашто трае три години) остануваат најспособните.

Курсот по македонски јазик првпат бил одржан уште во 1900/1901 учебна година од професорот на катедрата за руска и словенска лингвистика на Петербургскиот универзитет Петр Алексеевич Лавров. Меѓутоа редовно македонскиот јазик се предава на катедрата од 1981 година. Почетните предавања за македонскиот јазик на нашиот универзитет се сврзани со името на Рина Павловна Усикова. Во 1976 година таа била поканета на Катедрата за словенска филологија да го

предава специјалниот курс по македонски јазик. А во 1977 година било донесено решение Катедрата да подготви сопствен специјалист по македонски јазик. За таа цел во 1978 година Зоја Кузминична Шанова била пратена во Москва, каде ги посетувала лекторските вежби по македонски јазик кај Рина Павловна. Освен тоа Зоја Кузминична Шанова учествувала на Меѓународниот семинар по македонски јазик, литература и култура три години едноподо друго од 1978 до 1980 година. Во 1980 година таа успешно ја одбрала кандидатската дисертација «Аудитив в современном литературном македонском языке», којашто била напишана под менторство на професорот Јуриј Сергеевич Маслов. Меѓутоа првата дисертација, одбранета во 1967 година во Петербург (Ленинград) по македонски јазик исто така под менторство на професор Јуриј Сергеевич Маслов, беше дисертацијата на апсолвентот од нашата Катедра, ГенADIЈ Атанасевич Цихун (за клитиките во македонскиот јазик).

Како што имам кажано погоре од 1981 година на Катедрата за словенска филологија на Санктпетербургскиот државен универзитет секоја година бил одржуван курсот по македонски јазик, којшто бил наменет за студенти-бугаристи или србисти. Го предавала Зоја Кузминична Шанова. Курсот траел еден академски семестар (70 часови). Понекогаш за семинарот се запишувале по еден-двајца студенти од други специјалности – најчесто од руска филологија или од општа лингвистика. Задачата на курсот била студентите да добијат претстава за граматичкиот систем на уште еден словенски јазик и да се оспособат да читаат литература по својата специјалност.

Но, во 2008 година катедрата дефинитивно преминала на нов систем «бакалавриат + магистратура» и била принудена да ја промени програмата за студенти-бакалаври и за студенти-магистранти. Курсот по македонски јазик како трет словенски јазик по избор сега се предлага само за студенти-магистранти. Во врска со зголемувањето на учебни часови ни успеа да разработиме програма за три учебни семестра. За разлика од претходните години, во академската 2010/2011 година курсот по македонски јазик ќе трае цела академска година (два семестра) и уште еден семестар во следната академска година. За курсот можат да се запишаат сите студенти-магистранти, а не само бугаристи или србисти.

Курсот предлага поподробно запознавање на студентите со граматичкиот систем на македонскиот јазик. Тој има споредбен карактер, неговата цел е да ја покаже блискоста на македонскиот јазик со другите словенски јазици, а исто така и со балканските јазици. Курсот става акцент на јазичните особености специфични за македонскиот јазик, а исто така и на такви црти, коишто, иако имаат формална сличност, се разликуваат по семантички, функционални и прагматички карактеристики.

Задачите на курсот се студентите да ги изучат основните морфолошки категории на македонскиот јазик, основните правила на збооробразување и на формообразување, да се запознаат со структура на простата и на сложената реченица. Курсот воведува и граматичка терминологија, користена во македонистиката, продлабочувајќи и проширувајќи ги знаењата на филолозите-магистранти. Ориентирањето на споредбена анализа на словенските и на балканските јазици ја подобрува општата филолошка подготовка на магистрантите и ги запознава со перспективата на споредбените студии.

По спецкурсот студентите треба да имаат јасна претстава за суштина и за тенденции на развојот на најважните особености на македонскиот јазик, да знаат да ги карактеризираат теоретски тие особености и да ја покажат нивната специфика во споредба со другите словенски и балкански јазици.

Курсот се дели на следните делови:

1. Општа информација за Македонија и за македонскиот јазик;
2. Морфологија на македонскиот јазик;
3. Синтакса на македонскиот јазик.

Освен тоа, на катедрата е подготвена програма за курсот по македонски јазик како втор словенски јазик по избор за студенти-бакалаври. Овој курс исто така ќе трае три семестра, но за разлика од магистерската програма повеќе е насочен на практично владеење на македонскиот јазик, а не на теоретско изучување на граматичките карактеристики.

Задачите на курсот се студентите да можат да зборуваат македонски, да читаат уметничка литература и научни текстови по својата специјалност, по можност минимално користејќи го речникот, да разбираат разговорен јазик и да искажуваат свои мисли во писмена форма.

Новите програми се подготвени врз основа на Граматиката на македонскиот литературен јазик и други студии на Рина Павловна Ускова. На катедрата се користаат и учебниците од македонските автори: Максим Каранфиловски, Лилјана Минова-Ѓуркова, Кита Бицевска и Роза Тасевска. Благодарение на Меѓународниот семинарот за македонски јазик, литература и култура во библиотеката на нашата Катедра сега има доволно количество на новите учебници на Роза Тасевска «Македонски со/без мака». Сега овој учебник е основен за лекторските вежби на Катедрата.

Во библиотеката на Катедрата за словенска филологија добро е претставена и македонската уметничка литература, имаме и специјални истражувања по лингвистика и литература. Освен тоа студентите и предавачите на катедрата за словенска филологија можат да читаат во Словенската сала на Библиотеката на Академијата на науките, којашто има одделен каталог на книги од македонистика.

Македонската литература на Катедрата се предава во курсот «Литература на југословенските народи» за сите слависти. Ја предава доцент Марина Леонидовна Бершадска, којашто често земала учество на научните македонистички конференции.

Материјалот на македонски јазик го користат во своите научни студии и други предавачи на катедрата. Професорот Елена Јуриевна Иванова се интересира за споредбена лингвистика на словенските јазици и во врска со тоа го анализира и македонскиот јазичен материјал. Во 2008 година таа учествувала во XIV Меѓународен славистички конгрес во Охрид со рефератот «Семантические типы предложений в славянских языках: проблемы и возможности сопоставительного анализа», а исто така учествувала на конференцијата во рамките на оваа летна школа со рефератот «К вопросу о функциях и статусе сочинительных союзов в сложном предложении».

Најмногу трудови по македонистиката на катедрата има Зоја Кузминична Шанова, којашто исто така учествува на оваа конференција со рефератот «Експресивно-семантички функции на извиците во македонскиот и во рускиот јазик». Таа е автор на многу студии посветени основно на морфологијата на македонскиот јазик и на македонистиката во Русија. Учествовала и во создавањето на Македонско-рускиот речник под општа редакција на Рина Павловна Ускова и Елена Владимировна Верижникова. Во научно списание «Јазик, литература и култура» во 2009 година таа ја објави рецензијата за новиот учебник по македонски јазик од Роза Тасевска «Македонски со/без мака».

На крајот ќе забележам дека овој семинар има особено значење за нашата Катедра, бидејќи немаме лекторат и за нас ова, всушност, е единствена можност да добиеме актуелна информација за развојот на македонскиот јазик. Секогаш се радуваме и на гостите од Република Македонија. Во 1976 година академик Божидар Видоески на катедрата одржал предавање за иновациските процеси во македонскиот јазик. Ја посетувале катедрата и академик Блаже Ристовски, познатите македонски писатели Живко Чинго и Анте Поповски. Нивните автографи се чуваат во книга за почесни гости на Катедрата. Се надеваме дека македонистиката ќе се развива и понатаму на Филолошкиот факултет на Петербургскиот универзитет.

ЛИТЕРАТУРА:

Шанова З.К. Македонистика в Санкт-Петербурге // Славистички студии. Број 12. / За 70-годишнината на академик Р. Усикова. – Скопје, 2006. – С. 309-314.

Шанова З.К. Македонистиката во Санкт Петербург // 40 години Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. – Скопје, 2007. – С. 53.

Шанова З.К. Македонский язык как третий славянский // Учебные программы. Кафедра славянской филологии. – СПбГУ, 2001. – С. 446-450.

Шанова З.К. Новый учебник македонского языка. Тасевска Р. Македонски со/без мака: Курс за почетници. – Скопје, 2007. – 208 с. // ЯЛИК. Научно-информационный бюллетень. СПбГУ. № 78. Май 2009. С. 21-22.

СОДРЖИНА

ФОРМАЛНА И ФУНКЦИОНАЛНА КЛАСИФИКАЦИЈА НА НЕМЕНЛИВИТЕ ЗБОРОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБА СО ДРУГИТЕ ЈАЗИЦИ

<i>Зузана Тојолињска</i> НЕМЕНЛИВИ ЛЕКСЕМИ КАКО ЕКСПОНЕНТИ НА ПРЕДИКАТИ; ДРУГИ СЕМАНТИЧКИ И ГРАМАТИЧКИ ФУНКЦИИ НА НЕМЕНЛИВИТЕ ЛЕКСЕМИ	7
<i>Зоја Шанова</i> ЕКСПРЕСИВНО-СЕМАНТИЧКИ ФУНКЦИИ НА ИЗВИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО РУСКИОТ ЈАЗИК	13
<i>Димитр Пандев</i> НЕ-ЈАЗИКОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	19
<i>Елена Ю. Иванова</i> К ВОПРОСУ О ФУНКЦИЈАХ И СТАТУСЕ СОЧИНИТЕЛНИХ СОЮЗОВ В СЛОЖНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ	25
<i>Најталија Бороникова</i> КОН ВОКАТИВНИОТ КАРАКТЕР НА ЛЕКСЕМИТЕ <i>БЕ, БРЕ, МА, МОРЕ</i> И <i>МОРИ</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	35
<i>Елена Верижникова</i> КОН ПРАШАЊЕТО ЗА ПОЗАЈМЕНИТЕ ИЗВИЦИ: <i>МАШАЛА</i>	43
<i>Славица Велева</i> СТРУКТУРНА И ФУНКЦИОНАЛНА АНАЛИЗА НА ПРИЛОЗИТЕ ВО „ПРОПАТУВАЊЕ НА ПРИКАЗНИТЕ“ ОД ДИМИТАР ПАНДЕВ	61
<i>Маргарита Велевска</i> КЛАСИФИКАЦИЈА НА КОНЕКТОРИТЕ – МАКЕДОНСКИОТ НАСПРОТИ ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК	65

Емилија Бојковска ПРЕДЛОГ ЗА КЛАСИФИКАЦИЈА НА НЕМЕНЛИВИТЕ ЗБОРОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК СПОРЕД ДИСТРИБУЦИСКИОТ КРИТЕРИУМ	75
Лилјана Миџковска, Елени Бужаровска ПРЕДЛОГОТ <i>НАД</i> ОД КОГНИТИВЕН АСПЕКТ	93
Е.С.Обухова ОСОБЕНОСТИ НА ФУНКЦИОНИРАЊЕТО И ПРЕВОДОТ НА ИЗВИЦИТЕВО МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕВОДИ НА А.П.ЧЕХОВ	107
Александра Саржоска ЗА ПРЕДЛОГОТ <i>А</i> ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ МОЖНИ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	115
Снежана Веновска-Анџевска СВРЗНИЦИТЕ И СВРЗУВАЧКИТЕ СРЕДСТВА ВО ТОЛКОВНИОТ РЕЧНИК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК (ТОМ I – ТОМ IV)	125
Бранимир Сџанковиќ ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА КАКО КРИТЕРИУМ ЗА КЛАСИФИКАЦИЈА НА СВРЗНИЦИТЕ <i>КАКО/ДА</i> ВО СРПСКИОТ И КАКО ГРАМАТИЧКА КАТЕГОРИЈА НА ГЛАГОЛИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	143
Звонко Никодиновски ИЗВИЦИТЕ ВО ЈАЗИКОТ И ВО ГОВОРОТ	159
Силвана Симоска ЈАКИ ТИПОВИ – ПОЛИФУНКЦИОНАЛНОСТА НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК	165
Веселинка Лаброска УПОТРЕБАТА НА ПАРТИКУЛАТА <i>ДА</i> СО ФАКТИВНО И СО НЕФАКТИВНО ЗНАЧЕЊЕ, БАЛКАНСКИ ПАРАЛЕЛИ	179
Лидија Аризанковска УЛОГАТА НА ПАРТИКУЛИТЕ И НИВНОТО ДЕФИНИРАЊЕ ВО ЈАЗИКОТ ОД СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКИ АСПЕКТ	187
Марјан Марковиќ ЗА УДВОЈУВАЊЕТО НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО ОХРИДСКИОТ ГОВОР	195
Лидија Танџуровска НЕШТО ЗА ИЗВИЦИТЕ ВО ДЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА/ЛИТЕРАТУРАТА ЗА ДЕЦА	203

<i>Симон Саздов</i> ЗА ПОЛИСЕМНОСТА НА ПРЕДЛОЗИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	217
<i>Радица Николиновска</i> АДВЕРБИЈАЛНИ ФРАЗЕМИ ВО ИТАЛИЈАНСКИОТ И ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	233
<i>Лилјана Макаријоска</i> ОБРЕДНАТА ЛЕКСИКАКАКО ПОТВРДА ЗА МАКЕДОНСКОТО КУЛТУРНО И ЈАЗИЧНО ЕДИНСТВО	243
<i>Лилјана Гушевска</i> ЛЕКСИКАТА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ЛЕКАРСТВЕНИЦИ ОД XIX ВЕК	259
<i>Бранко Тошовиќ</i> КОРПУСОТ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ВО РАМКИТЕ НА КОРПУСОТ ГРАЛИС	281
<i>Г.Ф. Ковалев</i> ЗА ПРАТАТКОВИНАТА НА СЛОВЕНИТЕ И НИВНИТЕ ИМИЊА	291

**СТАТУСОТ И КОРПУСОТ
НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
ВО СОСЕДНИТЕ ДРЖАВИ И ВО РЕГИОНОТ**

<i>Стијанислав Стијанковиќ</i> ЗА АКТУЕЛНИТЕ ПРАШАЊА ВО ВРСКА СО СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РЕПУБЛИКА СРБИЈА	299
<i>Валентијина Несџор</i> ВЛИЈАНИЕТО НА АЛБАНСКИОТ ЈАЗИК ВО УЧИЛИШНАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА НА МАЛОПРЕСПАНСКИОТ ГОВОР	309
<i>Стијојка Бојковска</i> СТАТУСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РЕПУБЛИКА ГРЦИЈА И ВО РЕПУБЛИКА БУГАРИЈА	317

Драѓи Сџефанија

МАКЕДОНИЈА И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК
НЕКОГАШ И ДЕНЕС 325

Најталија Прасолова

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НА КАТЕДРАТА ЗА СЛОВЕНСКА
ФИЛОЛОГИЈА НА САНКТПЕТЕРБУРСКИОТ
ДРЖАВЕН УНИВЕРЗИТЕТ 333

